МАКЕДОНСКА БИБЛИОТЕКА № 9

МАНАСТИРИТѢ ВЪ МАКЕДОНИЯ

ОТЪ

ГЕОРГИ ТРАЙЧЕВЪ

Съ предговоръ отъ **Люб. Бобевски**, съ 50 клишета въ текста и една карта на Македония съ манастиритѣ и друга—на св. Гора

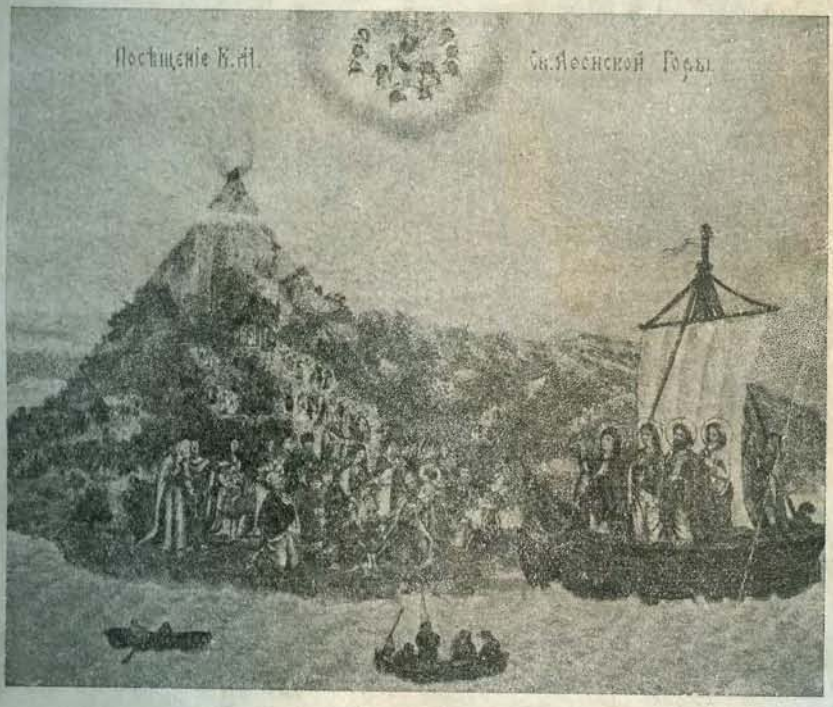

Атонъ

СОФИЯ
1933

МАКЕДОНСКА БИБЛИОТЕКА № 9

МАНАСТИРИТѢ ВЪ МАКЕДОНИЯ

Отъ ГЕОРГИ ТРАЙЧЕВЪ

1933
СОФИЯ

СЪДЪРЖАНИЕ

стр.

Предговоръ отъ Любомиръ Бобевски III

Предговоръ . . . . . IIIa

А. Кратки исторически бележки

Поява на първитѣ български постници и светители. — Българското монашество. — Първитѣ български манастири. — Преписване и превеждане книги въ манастиритѣ. — Манастиритѣ сж първитѣ разсадници за национално съзнание. — Ролята на манастиритѣ въ политическо-революционното дѣло. — Манастирскитѣ управления. — Икономическото състояние на манастиритѣ. 15

Б. Манастири

I. Охридска епархия.

а) Охридска околия: 1) св. Наумъ, 2) св. Климентъ, 3) Всѣхъ Святихъ, 4) св. Петка, 5) св. Иванъ — Канео, 6) св. Спасъ, 7) св. Размо. — Манастирища 35

б) Стружка околия: 1) св. Богородица. — Калище 37

в) Прѣспанско — Голѣма Прѣспа: 1) св. Германъ, 2) св. Богородица и св. Ахилъ, 3) св. Богородица — Сливнишка, 4) св. Петка, 5) Сретение Господне, 6) св. Ив. Предтеча, 7) св. Петка — Буковикъ. — Манастирища 53

Мала Прѣспа: 1) св. Марена 54

г) Ресенска околия: 1) св. Богородица — Янковецъ, 2) св. Илия. — Манастирища 56

д) Леринско; 1) св. Спасъ — св. Харалампий 57

е) Гяватъ-Колъ; 1) св. Петка — Цапари, 2) св. Петъръ — Смилево 61

ж) Демиръ-Хисарско: 1) св. Иванъ — Слѣпче, 2) св. Атанасъ — Журче, 3) св. Никола — Топлица, 4) св. Георги — Зашле 69

II. Скопска епархия

а) Тетовска околия: 1) св. Атанасъ — Лешокски. — Манастирища. 76

б) Кумановска околия: 1) св. Прохоръ Пчински, 2) св. Георги — Старо-Нагоричино, 3) св. Богородица — Забелъ, 4) св.

Георги — Градишки, 5) св. Илия — Бѣляковски, 6) св. Богородица — Матейча, 7) св. Богородица — Карпино, 8) св. Илия . . . . . стр. 87
в) Паланечка околия: 1) св. Якимъ Осоговски 91
г) Кратовска околия: 1) св. Гавриль Лѣсновски 101
д) Кочанска окнлия: 1) св. Пантелеймонъ. — Манастирища . 104
е) Скопска околия: 1) Марковъ манастиръ — св. Димитръ, 2) св. Андрей, 3) св. Богородица — Матка,4) св. Никола — Шишево, 5) св. Пантелей — Нерези, 6) св. Илия — Мирково, 7) св. Богородицв — Побоже, 8) св. Арахангелъ — Кучевища, 9) св. Спасъ — Чучеръ, 10) св. Илия — Ракотинци, 11) Св. Илия — Баняни, 12) Св. Никола — Любанци, 13) св. Никола — Горнени 14) св. Богородица — Кожле, 15) св. Георги — Кучково, 16) св. Богородица — Гюрешко, 18) св. Благовещение.— Манастирища . . . 126
ж) Щипска околия: 1) св. Пантелеймонъ, 2) св. Арахангелъ Михаилъ, 3) св. Недѣла и 4) св. Иванъ Богословъ . . 127

III. Дебърска епархия

а) Дебърска околия: 1) св. Иванъ Предтеча —'Бигоръ.— Манастирища 138
б) Кичевска околия: 1) св. Богородица — Пречиста. — Манастирища 143

IV. Пелагонийска епархия

а) Прилепска околия; 1) св. Богородица — Трѣскавецъ, 2) св. Архангелъ, 3) св. Никола — Слѣпче, 4) св. Спасъ — Зързе, 5) св. Никола — Прилепецъ, 6) св. Илия — Мелница, 7) св. Димитъръ — Чебренъ, 8) св. Богородица — село Манастиръ 9) св. Атанасъ — Житоше 165
б) Битолска околия; 1) св. Спасъ — св. Меркури — Барешани, 2) св Христофоръ, 3) св. Преображение Господне, 4) св. Успѣние Богородично, 5) св. Георги, 6) св. Илия, 7) св. Арахангелъ, 8) св. Георги — Паралово, 9) св. Иванъ Предтеча, 10) св. Илия Кръклино. — Манастирища 169

V. Струмишка епархия

а) Струмишка околия; 1) св. Богородица —Велюса.—Манастирища 173
б) Гевгелешка околия: 1) св. Георги — Полошки, 2) св. Георги Неготино, 3) св. Арангелъ, 4) св. Никола 179
в) Радовишка околия: 1) св. Спасъ — св. Недѣля — Конче 180

VI. Велешка епархия

стр.

а) Велешка околия; 1) св. Иванъ, 2) св. Арахенгелъ, 3) св. Димитъръ, 4) св. Никола, 5) св. Атанасъ, 6) св. Богородица, 7) св. Константинъ 185

VII. Сѣрска епархия

а) Сѣрска околия: 1) св. Ив. Предтеча, 2) св. Иванъ Предтеча — Кулата, 3) св. Духъ, 4) св. Димитъръ, 5) св. Иванъ — Айдонохори 189

VIII. Неврокопска епархия

а) Неврокопска околия: 1) св. Георги, 2) св. Богородица. — Манастирища 192

б) Мелнишка околия: 1) св. Богородица — Роженъ. — Манастирища 193

IX. Воденска епархия

а) Енидже-Вардарска околия: 1) св. Богородица — Бабянски 2) св. Богородица — Лѣсково (Ошинь), 3) св. Лука — Врежетъ, 4) св. Лука — Глугаръ 194

б) Воденска околия: 1) св. Георги, 2) св. Богородица — Берско, 3) св. Тройца и др. — Манастирища 195

X. Костурска епархия

а) Костурска околия: 1) св. Врачъ, 2) св. Богородица, 3) св. Георги, 4) св. Никола, 5) св. Арахангелъ, 6) св. Илия, 7) св. Никола — Чурилово, 8) св. Илия — Очища, 9) св. Петка, 10) св. Атанасъ, 11) св. Успѣние Богородично — Костурското езеро, 12) св. Богородица — около езерото, 13) св. Архангелъ . — Манастирища 198

XI. Леринска епархия

а) Леринска околия: 1) св. Лука, 2) св, Арангелъ, 3) св. Георги, 4) св. Успѣние Богородично, 5) св. Атанасъ, 6) св. Илия, 7) св. Троица, 8) св. Пантелеймонъ — Блаца. — Манастирища . . 200

XII. Солунска епархия

а) Солунска околия: 1) Чаушъ манастиръ 201

XIII. Кукушка епархия

а) Кукушка околия: 1) св. Георги — Кукушъ 203

XIV. Драмска епархия

а) Драмска околия: 1) св. Богородица, 2) св. Недѣля, 3) св. Димитъръ, 4) св. Петка, 5) св. Георги 204

В. Света Гора

Кратки исторически бележки. — Появата на християнството на Атонъ. — Отшелници. — Монашество. — Първитѣ манастири. — Инородни манастири. — Славянски ржкописи. — Скитове. — Келии . . . . . Стр. 212
Зографъ 218
Хилендаръ 222
Българската Келия „Достойноесть“ 225
Българскиятъ скитъ „Св. Богородица“ 225
Други български келии 226

Г. Борба съ пропагандитѣ (сръбска и гръцка) за владението на манастиритѣ.

1) Претенцинтѣ на сръбската пропаганда за м. Трѣскавецъ“ 229
2) Борбата на скопяни съ власть и сръбската пропаганда (гръцкия владика) за Нерезкия манастиръ св. Пантелей 231
3) Борбата на скопяни за Побошкия манаст. св. Богородица 235
4) Борбата на прилепчани за Слѣпченския манастиръ св. Никола 237
5) Борбата съ сръбската пропаганда за Дебърския манастиръ св. Иванъ Бигоръ 239
6) Борбата съ Сѣрския гръцки владика за Кулския манастиръ св. Иванъ Предтеча 243
7) Обсебването на Хилендарския манастиръ отъ сърбитѣ 251
Резюме. Броятъ на манастиритѣ по епархии. — Броятъ на манастиритѣ по околии. — Имотното имъ състояние. — Старинность — Архитектура. — Храмови светии 253
Заключение 256

Списъкъ на образитѣ:

1. Св. Наумъ, ... 16
2. св. Заумъ 18
3. св. Климентъ 30
4. св. Петка — Охридско 33
5. св. Иванъ Богословъ — Канео 34
6. св. Богородица — Калища 36
7. Царь Самуиловата плоча 40
8. св. Германъ 41
9. Островъ Аилъ (Ахилъ) 46

Стр.
10. Развалини отъ църквата св. Ахилъ 47
11. св. Богородица — Сливнишка 49
12. св. Богородица — Ресенско 55
13. св. Петъръ — Смилево 59
14. св. Иванъ Предтеча — Слѣпче 61
15. св. Георги — Зешле 68
16. св. Атанасъ — Лешокъ 70
17. св. Прохоръ — Пчински 77
18. св. Георги — Старонагоричени 82
19. св. Богородица — Матейча 84
20. св. Якимъ — Паланечки 88
21 св. Гаврилъ Лѣновски , ... 92
22. св. Пантелеймонъ — Кочанско 101
23. Марковъ манастиръ — св. Димитъръ 105
24. Крали Марко 107
25. св. Андрей на р. Трѣска 111
26. св. Никола на р. Трѣска 113
27. св. Пантелей — Нерези 115
28. св. Архангелъ — Кучевища 119
29. св. Спасъ — Чучеръ 120
30. св. Никола — Любанци 121
31. св. Богородица — Гюрешки 123
32. св. Иванъ Предтеча — Бигоръ 128
33. св. Пречиста — Кичевско 139
34. св. Богородица — Трѣскавецъ 144
35. св. Архангелъ — Варошъ , ... 154
36. св. Богородица — Велюса 170
37. св. Георги — Полошко 174
38. св. Георги — Неготино 177
39. св. Архангелъ — Чичево 182
40. св. Ив. Предтеча — Сѣрско 186
41. св. Георги — Горнасангъртия 189
42. св. Богородица — Неврокопъ 191
43. св. Георги — Кукушъ 202
44. Атонъ 205
45. Зографъ 213
46. Хилендаръ 219
47. Келията „Достойноесть“ 223
43. Братство на „ . . . . . 224.
49. Карта на Македония съ манастиритѣ. Карта на св. Гора.

ХИЛ. МЕТОХЪ М.
ХИЛЕНДАРЪ
ВАТОПЕДЪ
ЗОГРАФЪ
МЕТОХЪ ЗОГРАФСКИ
КОСТАМОНИТЪ
СВ. ВОГОРОДИЦА
ПАНАОКРАТОРИ
СВ. ИЛИЯ
СТАВРОНИКИТА
ДОКСИАРЪ
ПСЕНОФОНТЪ
САРАЯ
КАРСА
КУТЛУМ
ИВЕРЪ
РУСИКЪ
КСИРОПОТАМЪ
ФИЛОТЕЙ
КАРА-КОЛЪ
СИМОНЪ ПЕТРЪ
ЛАВРА
СК. БОГОР. ВЛАШКИ
ДИОНИСИАТЪ
СВ. ПАВЕЛЪ
СК. СВ. ДИМИТРИ
КАРТА
НА
СВЕТА ГОРА
ОТЪ
Г. ТРАЙЧЕВЪ

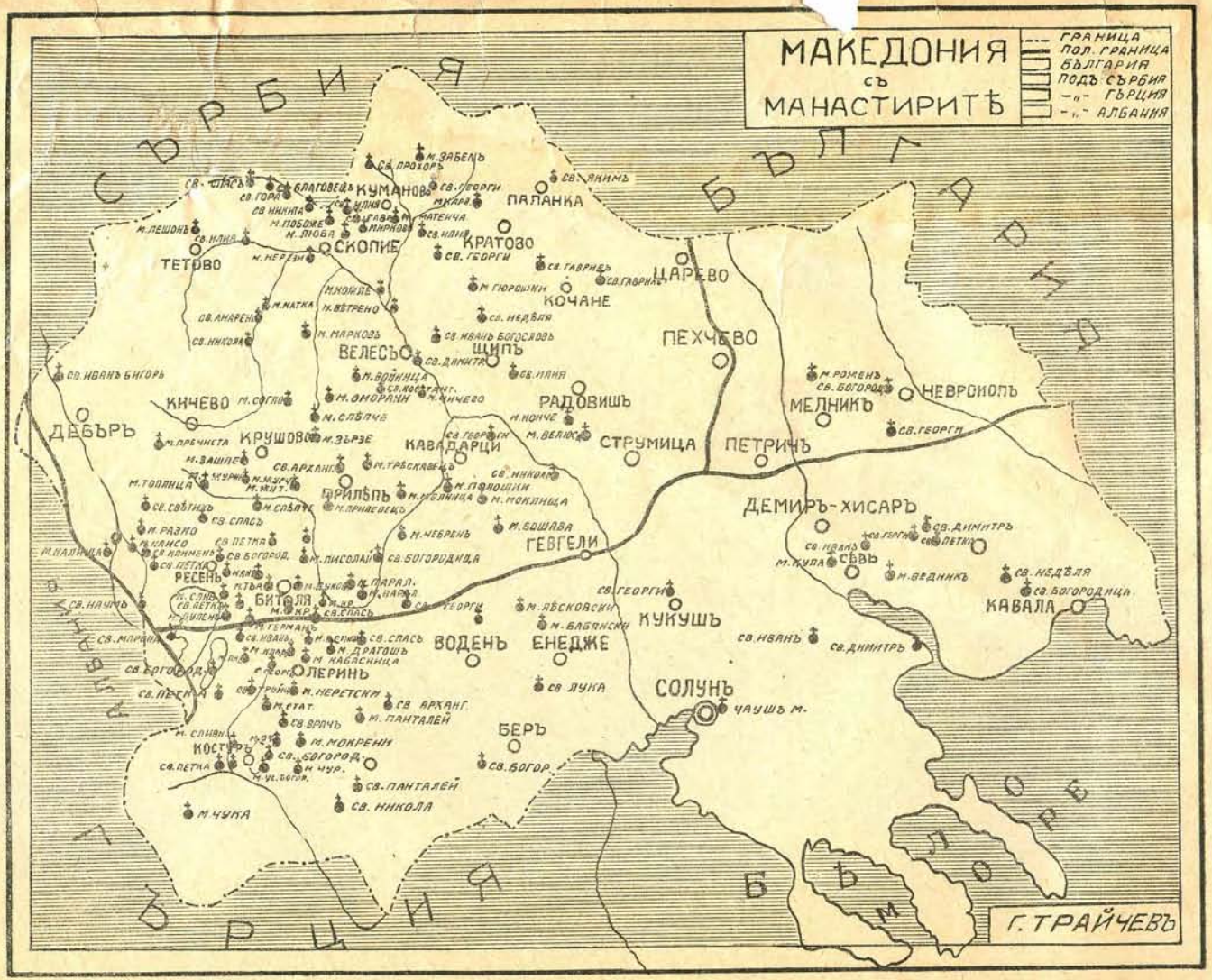
МАКЕДОНИЯ
съ
МАНАСТИРИТѢ
ГРАНИЦА
ПОЛ. ГРАНИЦА
БЪЛГАРИЯ
ПОДЪ СЪРБИЯ
ГЪРЦИЯ
АЛБАНИЯ
СЪРБИЯ
БЪЛГАРИЯ
ГЪРЦИЯ
ЕГЕЙСКО МОРЕ
ДУНАВА
ТЕТОВО
СКОПИЕ
КУМАНОВО
ПАЛАНКА
КРАТОВО
ЦАРЕВО
КОЧАНЕ
ПЕХЧЕВО
ЩИПЪ
ВЕЛЕСЪ
РАДОВИШЪ
НЕВРОКОПЪ
МЕЛНИКЪ
ДЕБЪРЪ
КИЧЕВО
КРУШОВО
КАВАДАРЦИ
СТРУМИЦА
ПЕТРИЧЪ
ПРИЛѢПЪ
ДЕМИРЪ-ХИСАРЪ
СѢРЪ
РЕСЕНЬ
БИТОЛЯ
ГЕВГЕЛИ
КАВАЛА
КУКУШЪ
ВОДЕНЬ
ЕНЕДЖЕ
ЛЕРИНЪ
СОЛУНЬ
БЕРЪ
КОСТУРЪ
Г. ТРАЙЧЕВЪ

ПРЕДГОВОРЪ

отъ

Любомиръ Бобевски

Свѣтилници запалени сѫ, въ които маслото никога не догаря, нашитѣ старославни светини — манастиритѣ.

Славословие и възхвала, сърдечна благодарность и искрено, откѫснато отъ дълбинитѣ на душата, молебие се е ронило подъ тѣхнитѣ кубета.

Между дебелитѣ зидове на тия Божи домове се е ковала сѫдбата народна. Между тѣхъ се е запазила цѣлостна и невредима нашата вѣра и езикъ.

Племеннитѣ ни и народностни бисери сѫ се съхранили въ съкровищницата на нашитѣ манастири, въ огнищата, на които пламна искрата на съзнание къмъ роденъ дългъ.

Издигнати далечъ отъ свѣтската съблазънъ и суета, въ дълбокитѣ гори и планински ущелия, тѣ изиграха своята роля достойно и до край.

Въ македонскитѣ краища — земята на великитѣ подвизи и безсмъртни дѣла, манастиритѣ сѫ тъй често осѣяни, че прави впечатление, какво тая страна е дълбоко религиозна.

И благодарение само на тоя здравъ щитъ, задъ който и днесъ се тули крепъкъ народенъ духъ, тоя духъ е невредимъ и неизтощимъ.

Въ славнитѣ и героични македонски земи има запазени днесъ надъ сто и петдесеть манастири, въ които отрудения човѣшки духъ възмогва и въ които, по благоволение Божие, се съхранява скинията съ роднитѣ ни скрижали.

А има тамъ още и други около сто манастири, чиито развалини напомнятъ нашия дългъ, нашата саможертвеность предъ тѣхнитѣ рухнали въ съсипни олтари, Вездесѫщия и Пресправедливъ Богъ, надъ които се носи всевластно и победно.

Въ малкия Балкански полуостровъ, страдалната, но горда въ бедитѣ, македонска аеия, държи първенство по численость на манастири.

На светитѣ Братя равноапостоли где е родната люлка? Светцитѣ: Наумъ, Ангеларий, Климентъ Охридски, Гораздъ, чийто праведенъ духъ витае надъ насъ и ни води по чисти, прави и огрѣни пѫтища, где развиха своята творческа дей-

ность на благочестие, вѣрска ревность и родолюбенъ подемъ? Въ Света Гора не грѣйна ли Свънцето за укоръ и изобличение на ония, които се срамѣха да се нарекътъ българи?

Ето благословениятъ трудъ на неуморимия, скроменъ ратникъ въ полето на плододатностьта г-нъ **Георги Трайчевъ** — изнизълъ земнитѣ си дни въ служение на народа, като неговъ будитель, учитель, общественикъ и книжовникъ,

Възхищаваме се и радваме се на крупния трудъ на тоя себеотдалъ се въ служба на своето призвание българинъ — **„Македонскитѣ манастири"**, въ които е вложилъ силна любовь и благородна амбиция, безъ да търси възхвала и награда.

Георги Трайчевъ, авторъ на редица произведения отъ тоя родъ, дава на днешното ни и грядуще поколѣние единъ високоцененъ книжовенъ трудъ, въ който ще се опрѣснява и освѣжява духътъ му, въ който ще се калява волята му, ше се затвърдяватъ религиозно нравственитѣ му качества, а родолюбивитъ му чувства ще пламнатъ въ стихиенъ пожаръ, като го понесатъ съ незримитѣ криле на серафими многооки къмъ възходъ!

Тоя неговъ незаменимъ трудъ, зачнатъ въ лунни нощи всрѣдъ бдение и безсъница и роденъ въ лѣтни слънчеви дни — всрѣдъ възторгъ на съвѣстно изпълненъ дългъ, ще прежде!

София, 23,I,933 г.

Любомиръ Бобевски.

ПРЕДГОВОРЪ

Зовътъ за една по-интензивна работа отъ насъ, синоветѣ на Македония, е особено нуженъ днесъ, когато нашитѣ врагове всячески се силятъ, чресъ лъжи и фалшивикация на наука и история, да обезличатъ нейното българско име. Макаръ истината и правдата да сѫ на наша страна, не трѣбва да разчитаме изключително на тѣхъ.

Водимъ отъ тия именно съображения, стъкмихъ новата ми книга — „Манастиритѣ въ Македония", въ която е събрано всичко, що се знае за тѣхъ (до колкото това ми бѣ възможно), отъ наши и чужди източници, като на много мѣста допълнихъ даннитѣ и сведенията съ мой лични наблюдения и изучвания на самото мѣсто, въ битността ми училищенъ инспекторъ подъ екзархийско ведомство. Съ това не само се услужва на родната наука, но и се дава на иднитѣ поколения истинския ликъ на родината ни въ нейното далечно и близко минало.

Македония, макаръ и най-малка по площь и население между съседнитѣ балкански държави, държи рекордъ по броя на уцѣлѣлитѣ 155 манастири и въ развалини 90 — всичко 245 манастири. Още едно доказателство, значи, че страната що е родила св. св. Кирилъ и Методия, Климента, Наума, Якимъ Осоговски, Гаврила Лѣсновски, Прохора Пчински и други национални светци, е била действително културо-просвѣтенъ центъръ на българското племе.

Поднасяйки настоящия си трудъ (№ 9 отъ моята „Македонска библиотека") предъ читателитѣ, дължа да изкажа най-голѣма благодарность на всички учреждения и лица, които материално и морално улесниха моята задача.

Литература. Понеже източницитѣ не сѫ малко (около 30 български, 22 сърбски, 5 руски и др.), авторитѣ и тѣхнитѣ трудове сѫ надлежно посочени въ текста на книгата.

София, св. Наумъ Охридски, 5 януарий 1933 г.

Г. Трайчевъ.

А. КРАТКИ ИСТОРИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ

Знае се, че у насъ, следъ приемане християнството, появило се и монашеството по византийски образецъ и то първоначално изъ Македония, особено около Охридското и Пръспанското езера, ширейки се отъ западъ къмъ сев. — изтокъ.

При първото българско царство християнството бѣ тъй проникнало срѣдъ славянитѣ, че, покрай обикновени ревнители за новата вѣра, изпъкнаха и други дейци на вѣрата — изпосницитѣ, които, съ своето самоотричане въ непристжпнитѣ недра на балканитѣ, турнаха основа на монашеството и на ония манастири, които, презъ срѣднитѣ вѣкове на народни крушения и изпитни, пръскаха свѣтлина и внушаваха бодрость и надежди. Значението на тѣзи светители бѣше толкова по-голѣмо, че тѣ, като се вестиха тъкмо въ срѣдището на Балканския полуостровъ, въ Рила и Осогово, станаха свѣтилници не само за мѣстнитѣ племена, но и за по-далечни краища.

Първитѣ наши постници и светители, па и за цѣлото славянство се явяватъ Климентъ и Наумъ и тѣхниятъ примѣръ се шири отъ Охридъ къмъ София. Такивато сж: Св. Иванъ Рилски, Якимъ Сарандопорски, Гавраилъ Лѣсновски, Прохоръ Пчински, които постили и живѣли въ X—XI в., въ планинитѣ между Щипъ — Куманово — Паланка — Разлогъ.

Въ северна Македония, въ Пчинския край, сжществува предание, че Св. Иванъ, Якимъ, Гаврилъ и Прохоръ сж били рождени братя (гласник 49,333 и пр.). От. Паисий счита последнитѣ трима за ученици на Св. Иванъ Рилски. Иречекъ смѣта споменатитѣ светители за съвременици. Новакович поставя последнитѣ трима следъ Ив. Рилски. Исторически е доказано, обаче, че Св. Иванъ е живѣлъ въ X в., а другитѣ трима северомакедонски пустиници — презъ XI в. (Йор. Ивановъ, сев. Македония).

Св. Иванъ Рилски (949 г.) е първия монахъ отъ всички славяни на Балканитѣ и съ право може да се счита за основатель на монашеството у славянитѣ (Ст. Новакович — I основи словенске книжевности и пр., Ср. Кр. Академия, 1893 г).

Предшественици на манастиритѣ сж тъй наречените „постници" или „скитове" — мѣста, затулени и скрити изъ гънкитѣ на планинитѣ, — между скалитѣ, или дупкитѣ, изъ

пещеритѣ на скалитѣ, въ които разочарованитѣ отъ живота, или погнусилитѣ се отъ развалата и падението на хората праведници, сѫ се отлъчили и приютили въ тѣхъ: — да сѫ далечъ отъ свѣтовния шумъ. Нѣкога тия мѣста сѫ били тихи и пусти. Първиятъ тѣхенъ основатель е Св. Иванъ Рилски, а следъ него се явяватъ последователитѣ му: Гавриль Лѣсновски, Якимъ Осоговски, Прохоръ Пчински и др. И понежа тия отшелнически гнѣзда били основани изъ скалитѣ и пущинацитѣ, далечъ отъ населенитѣ мѣста, затуй тѣхъ наричатъ „скални църкви, скални манастири". Такива светилища у насъ се срещатъ уцѣлѣли, или полузапазени. Всички тия обиталища не сѫ били манастири както днешнитѣ, посещавани отъ много богомолци, а мѣста за отдѣлни отшелници, които сѫ прекарвали цѣлъ животъ въ постъ и молитва. Тия „скитове", съ тѣхнитѣ обитатели, не сѫ могли на вѣчни времена да останатъ скрити отъ наблюдението на другитѣ християни, поради което, съ течение на времето, били открити и посещавани отъ все нови и нови отшелници, които сѫ се приютявали около тѣхъ, и по такъвъ начинъ се турга началото на общежитията, като въ последствие се преобърнали въ манастири, съ килии за живѣние и съ храмове за богослужение (Ив. Енчевъ — Видю, Постницитѣ въ Рила, в. „Миръ" бр. 9312).

Още отъ първитѣ години на християнското въ българскитѣ земи сѫ били построявани манастири. При Бориса е имало монаси, а знае се, че той на стари години е приелъ монашеството и се оттеглилъ въ манастиръ. При Симеона и при Петра сѫ били основани много манастири. Въ времето на Самуила е билъ построенъ Зографския манастиръ. Презъ византийското ни робство (1018 — 1187 г.) и презъ второто българско царство сѫ възникнали други манастири по всичкитѣ краища на българскитѣ земи: около Охридъ, Битоля, Прилепъ, Скопско, Струмишко, Кюстендилско, Варненско, Русенско и др.

Всѣки е можелъ да основе манастиръ, като правата му сѫ били опредѣлени съ особени документи, въ които се споминало, че манастирътъ е свободенъ и неподчиненъ никому. За основаване и замогване на манастиритѣ, освенъ отшелницитѣ, които подарявали своитѣ имоти, сѫ спомагали и много ревниви християни и особено царетѣ. Последнитѣ сѫ били доста щедри и това се считало за голѣма честь. Царетѣ сѫ подарявали на манастиритѣ земи и доходи, освобождавали ги отъ всѣкакви данъци и задължения, за което били издавани специални грамоти (хрисовули). Тѣзи грамоти били възобновяни при всѣки новъ царь, като отъ своя страна е подарявалъ нѣщо. Много пѫти къмъ манастиритѣ имало дадени и села, чието население е било длъжно да обработва манастирскитѣ земи и пр. Такива грамоти сѫ

познати до сега 5, издадени отъ трима български царе на 5 манастира. Грамотата на Константинъ Асена (1256 — 1277), дадена на манастира Св. Георги на Вирпино (Виргино) бърдо край Скопие, надъ р. Серава. Грамота отъ Иванъ Александъръ (1342 г.), дадена на Зографския манастиръ. Отъ сѫщия царь има дадана грамота и на Орѣховския манастиръ (Радомирско). Царь Ив. Шишманъ дава грамота на Драгалевския манастиръ (Софийско). Сѫщиятъ е далъ друга грамота и на Рилския манастиръ презъ 1378 г. (В. Миковъ, Манистариски села споредъ грамотитѣ на българскитѣ царе. в. „Зора" бр. 3534).

При избора на своитѣ отшелнически мѣста, нашитѣ богоугодници сѫ имали предвидъ не само уединеностьта на мѣстото, но и неговитѣ природни хубости. Въ природата на нашия българинъ е да придава една святость на красивитѣ и поетични мѣстности. Щомъ една мѣстность е красива, природно разкошна, изгледа панораменъ, водата студена, въздуха здравъ и сѣнката дебела, българинътъ е виждалъ нѣкаква святость въ всичко това, и е прибързвалъ да строй тамъ църквица или манастиръ. При такъва обстановка на нашитѣ манастири цѣлата природа като голѣмъ Божи храмъ, говори на човѣка за Бога, пробужда въ неговия умъ размишления за него, вселява въ сърцето му чувства на благоволение и извиква изъ дълбочинитѣ на неговата душа молитви и славословия.

Скрити въ цвѣтущитѣ поли, хълбоци и долини на нашитѣ планини, отдалечени отъ свѣтовния шумъ и суета, българскитѣ монаси не живѣли само за себе си, а работили и за народа — за неговата религиозно-нравствена просвѣта, която въ далечнитѣ времена единствено запълвала духовни и културни нужди. Съ примѣръ, съ проповѣдь — устна и писмена — тѣ му сочили истинския пѫть на духовното развитие и разпръсвали тъмнината за невежеството, която го окрѫжавала. Монаситѣ били единственитѣ учители, манастиритѣ и църквитѣ единственитѣ училища за просвѣта, наука и облагородяването сърцето на тогавашния българинъ.

Манастиритѣ още отъ времето на Бориса допринесли твърде много за разпространението на писменостьта и просвѣщението между народа. Споредъ манастирскитѣ правила никой монахъ не бивало да бѫде неграмотенъ. Четенето и писането въ манастиритѣ изучавали не само монаситѣ, но и свѣтски лица. Учители били по-старитѣ монаси. Въ нѣкои отъ манастиритѣ имало училища, въ които освенъ четенето и писането се изучавало и творенията на светитѣ отци, християнска апологетика, съчиненията на старитѣ писатели, история, география и др. науки и така се подготвяли бѫде-

щитѣ пастири за учители на църквата, както и бѫдещитѣ управници на страната.

Преписването на разни ржкописи и превеждането на книги на времето си се смѣтало не само за монашески подвигъ, но и рѣдка гражданска добродетель. Самъ Борисъ въ манастира преписвалъ и насърчавалъ другитѣ да преписватъ и превеждатъ книги; а Симеонъ билъ не само голѣмъ покровитель. но жаркъ работникъ на книжнината, за което билъ сравняванъ отъ съвременицитѣ си съ египетския царь Птоломея, Не по-малъкъ ревнитель на християнството и книжнината билъ и неговия синъ Петъръ.

При това, преписването на църковни книги и ржкописи, наложило да се откриятъ, при нѣкои по-богати и по-многолюдни манастири, калиграфически школи за подготвяване на преписвачи съ отчетливъ и красивъ почеркъ. Такива школи е имало въ Зографския, Рилския, Слѣпченския, Лѣсновския, Св. Иванъ Бигоръ, Трѣскавецъ и др. манастири. Така се обяснява изготвянето на множество ржкописи не само за манастирскитѣ библиотеки, а и за по-малкитѣ манастири, за градски и селски църкви, а даже и за частно употрѣбление.

Създавайки и подкрепвайки развитието на старата бълг. писменость нашитѣ манастири, сѫ принесли грамадна полза за запазването на националното и племенното съзнание на българското и славянско население на полуострова, безъ което, презъ бързо последователното следъ Симеона робство подъ Византия, сѫществуването ни, като отдѣлна нация, ставаше твърде съмнително.

* * *

Презъ най-мрачнитѣ времена на двойното робство единствено въ нащитѣ манастири биде запазенъ българския духъ и езикъ, както и родната книжнина. Тѣ бѣха покъсно и първитѣ разсадници на национално съзнание въ народа; тѣ бѣха единствено оцѣлѣлитѣ огнища на свещена традиция, последенъ пулсъ на българското сърце и душа. Ето какъ възторжено говори за обновителното и възраждающе дѣло на нашитѣ манастири по случай 100-годишнината на бълг. печатна книга, проф. Ал. Теодоровъ — Баланъ.

„Манастирското клепало изпрати на упокой старата българска книга, която въ младинитѣ си бѣ гледана отъ съседитѣ съ ревность; изъ манастирската ограда се пронесе екътъ, който прие плѫтьта на новата българска книга. Българското духовенство, сѣкашъ разбра сторения грѣхъ и доблестно го изкупи. Както бѣ посърнала нашата книга, затворена въ килиитѣ му далечъ отъ свѣта, а то набра нови семена и занесе ги между своитѣ люде съ ржка да

ги сѣятъ въ своитѣ градини, за да трае вѣчно българската книга, да имъ напомня за тѣхния родъ и минало, да ги упжтва въ разумъ и добродетель, да не ги предава на страсть и унижение. Тъй предвидливо постжпи то и тъй спасително говори презъ редъ свои избраници. И скромното, ала благодатно начало стори блаженията между българскитѣ покойници иеромонахъ хилендарски Паисий. Нему се падна честь да махне забравата на българския родъ, да му покаже историята, дето да вижда себе си и другитѣ, за да разбира, що трѣбва и що не трѣбва да върши".

Изобщо, нашитѣ манастири били вѣкове наредъ не само хранилище на християнската вѣра, но такива на бълг. книга, на родна жива речь и на бълг. национално съзнание. Изъ манастиритѣ сж излѣзли не само редъ сподвижници на вѣрата, които разнасяли славата на монашеското благочестие, но и първитѣ вождетели и строители на българския животъ. Въ това отношение освенъ Зографския, Хилендарския, Рилския и др. манастири сж, изпълнявали въ течение на 10 вѣка и великата задача, крепейки вѣрата и благочестието на българитѣ, да бждатъ и стражь на националното имъ съзнание. Въ дългия имъ вѣковенъ животъ българскиятъ духъ, езикъ и традния никога не сж прекъсвали, ако и да сж преживѣли почти всички перипетии и страдания на нашия народъ. Въ по-ново време отъ тѣхната свещена сграда излѣзоха и нашитѣ най-първи дейци книжовници и архипастири, които бѣха животворния свѣтилникъ, който стопли народната душа съ нови надежди и възторзи, съ нови мечти и новъ животъ. Се тукъ е редъ да кажемъ, че и да не изброявахме всички тия труженици за запазване на нашата народность, достатъчно е да споменемъ само името на Н. Рилски и да заключимъ напълно вѣрно, че нашитѣ манастири и духовници създадоха бълг. училище, като положиха и първитѣ камъни за духовната и политическа независимость на народа — за обособлението ни въ една национална цѣлость.

Тукъ е мѣстото да споменемъ още, че нашитѣ манастири не сж били чужди и на политическо-революционнитѣ движения преди и сега. Едни отъ тѣхъ даваха сигуренъ подслонъ и прибѣжище на апостолитѣ и борцитѣ за свободата, други отъ тѣхъ служеха за сборище на сжщитѣ, а трети дадоха отъ своята срѣда дейци, застанали начело на революционнитѣ борби. Презъ време на Илинденското възстание нѣкои отъ тия свѣтилища открито участвуваха въ борбата за свободата на народа, като помагаха съ материални средства, лично съдействие и пр.

Скжпи сж за насъ българскитѣ манастири, почетни останки отъ твърдинитѣ, въ които се е запазилъ българския народенъ духъ, много време скрижали на Отцов-

ския заветъ и гнѣзда, изъ които сж изхвъркнали орлетата — възвестители на зората на българското пробуждане. Тѣ сж жива и трогателна исторня на една епоха толкова славна и толкова мрачна, казва народния поетъ Вазовъ. И наистина голѣма часть отъ историята на българ. народъ е неразривно свързана съ тия паметници на миналото. Нѣщо даже повече, по нѣкжде тѣхната сждба върви паралелно съ тая на народа. Често тѣ сж прекарвали всички трагични перипетии на нашия животъ. Въобще, важна е културната роль, ценно е историческото значение на тия единствено оцѣлѣли паметници отъ миналото ни; тѣ и днесъ съ своитѣ спомени будятъ само свещенъ трепетъ на всѣко чисто българско сърце и душа 1). Ето защо, и въ днешно време манастиритѣ не сж изгубили съвсемъ своето значение, ако и да не е то напълно такова, каквото е било презъ срѣднитѣ вѣкове и по после. Посещението на манастиритѣ и днесъ служи не само за удоволствие, но и за благочестиви цели, което нѣщо личи отъ тържествата на службитѣ и отъ даренията на поклоницитѣ. Кой не знае колко народъ се стича на храмовия праздникъ на манастира!

* * *

Въ турско време, благодарение условията, при които е действувала нашата църква въ Македоиия, манастиритѣ не се управляваха съобразно съ наредбитѣ на екзархийския уставъ — отъ манастирски братства, начело съ игуменъ, а повечето отъ епитропи (настоятели) граждани или селяни отъ ближнитѣ на манастиритѣ селища, поставени негде направо отъ селянитѣ, а другаде съ знанието на архиерея. Тия епитропи управляваха манастирскитѣ имоти и въобще манастиритѣ по свое ризбиране. Отчетъ за своята дейность — главно въ парично отношение — даваха рѣдко предъ владиката. Прилепската община, напримѣръ, управляваше своитѣ манастири независимо отъ митрополията. Сжщото бѣ почти на много мѣста въ страната.

Манастиритѣ се ржководѣха безъ бюджети. Смѣтководството се водѣше на обикновени, бакалски тевтери, а негде даже и на рабуши, дето епитропитѣ бѣха неграмотни. Въ Варошкиятъ манастиръ, напримѣръ, Св. Арахангелъ (Прилепско) епитропътъ Ил. Стомнаровъ турялъ всички пари, що прибиралъ отъ манастирския доходъ въ единъ дълъгъ чорапъ, безъ да държи смѣтка за вложеното количество. Отъ сжщия чорапъ взималъ колкото пари му сж били нуждни. Въ края на отчетната година, или когато той е билъ смѣненъ, изваждалъ чорапа предъ събранието и ако е имало въ него нѣкоя сума, това ще е печалбата за

1) Ал. Н. Жековъ, Възникване на манастиритѣ въ България и културното имъ значение.

отчетната година. Тоя оригиналенъ балансъ на приходо-разхода поменатиятъ Стомнаровъ е практикувалъ и въ времето на Пелагонийския митрополитъ Григорий, който, при едно посещение на манастира и поискване приходо-разходната смѣтка и счетоводството по нея, оригиналниятъ епитропъ измъкналъ чорапа отъ пазвата си и показалъ на дѣло владика какъ практикува смѣтководството!

На много мѣста пъкъ, особено следъ появата на сръбската пропаганда, архиерейтѣ не се решаваха да упражнятъ своитѣ права въ управлението на манастиритѣ, страхувайки се отъ прибѣгване, къмъ сърби и гърци.

Имотното състояние на македонскитѣ манастири не бѣше лошо. Имахме манастири даже съ богати и голѣми стопански имоти. Така напримѣръ: Св. Наумъ имаше заселище 15 клм. на длъжъ и 4—5 клм. на ширъ, кждето работѣха хората на селищата: Пещани, Лобанища и Трапейца. Сщиятъ манастиръ имаше чифликъ въ Албания, въ село Бендавица (Корчанско). Имотни сж още манастиритѣ, Слѣпченски, Лешокски, Трѣскавецъ, Пречиста и др.

Споредъ преценката на г. Брънчевъ, началникъ на църковно-стопанското отдѣл. при Св. Синодъ, който въ 1916 г. е посетилъ и ревизиралъ манастиритѣ въ нѣкои епархии, имотното състояние на манастиритѣ е било следното:

А. Скопска епархия.

I. Манастири съ много добро имотно състояние:

1. Св. Атанасъ при с. Лешокъ, Тетовско, 2. Св. Прохоръ Пчински при с. Ябланица, Бояновско. 3. Св. Якимъ Осоговски — Паланечко. 4. Св. Пантелей при с. Пантелей — Кочанско.

II. Съ добро състояние: 5. Св. Димитъръ при с. Сушица, Скопско. 6. Св. Богородица при с. Побоже, Скопско, 7. Св. Арахангелъ Гварилъ с. Кучевище, Скопско, 8. Св. Илия при с. Баняни, 9. Св. Георги при с. Кучково, Скопско, 10. Св. Никола при с. Горняне, Скопско, 11. Св. Благовещение сщото село, 12. Св. Гаврилъ Лѣсновски, Кратовско.

III. Срѣдно състояние: 13. Св. Илия при с. Мирковци, Скопско, 14. Св. Илия при с. Ракотинци, Скопско. 15. Св. Богородица при с. Кожле, Скопско, 16. Св. Богородица при с. Крушица, Скопско, 17. Св. Никола при с. Любанци, Скопско, 18. Успение Богородично при с. Карпино, Кумановско, 19. Матейча манастиръ, Кумановско.

IV. Слабо състояние; 20. Св. Георги при с. Биляково, Скопско, 21. Св. Богородица при с. Матка, 22. Св. Пантелей при с. Нерези, Скопско, 23. Марковъ манастиръ, Скопско, 24. Св. Андрей, Скопско.

Б. Пелагонийска епархия.

I. Много добро имотно състояние: 1. Трѣскавецъ Св. Богородица, Прилепско; 2. Чебренски Св. Димитъръ Мариовско.

II. Добро състояние: 3. Св. Арахангелъ Михаилъ при с. Варошъ, Прилепско, 4. Св. Спасъ при с. Зързе, Прилепско, 5. Св. Никола при с. Прилепецъ, Прилепско, 6. Св. Спасъ при с. Барешани, Битолско, 7. Св. Никола при с. Слѣпче, Прилепско.

III. Срѣдно състояние

8. Кръстофорски при с. Кръстофоръ, Битолско, 9. Св. Арахангелъ при с. Лисолай, Битолско, 10. Св. Георги при с. Паралово, Битолско, 11. Св. Преображение при с. Буково, Битолско, 12. Св. Георги при с. Бѣлушино, Битолско, 13. Драгошки при с. Драгошъ, Битолско.

IV. Слабо съсояние

14. Св. Илия при с. Мелница, Мариовско, 15. Св. Атанасъ при с. Житоше, Прилепско, 16. Св. Богородица при с. Манастиръ, Мариовско.

В Охридска епархия

I. Много добро състояние

1. Св. Наумъ при с. Любанища, Охридско, 2. Св. Иванъ Предтеча при с. Слѣпче, Дем. Хисарско, 3. Св. Спасъ при с Локочери, Охридско.

II. Добро състояние

4. Св. Атанасъ при с. Журче, Д. Хисарско, 5. Св. Богородица при с. Янковецъ, Ресенско, 6. Св. Богородица при с. Сливница, Прѣспанско, 7. Св. Никола при Топлица.

III. Срѣдно състояние

8. Св. Петка при с. Брайчино, Прѣспанско, 9. Св. Богородица при с. Калище, Стружко.

IV. Слабо състояние

10. Св. Петка при с. Велгощи, Охридско, 11. Всѣхъ Святихъ при с. Лешани, Охридско, 12. Св. Петка при с. Дупени, Прѣспанско, 13. Св. Георги при с. Зашле, Крушовско, 14. Св. Петка при с. Цапари, Битолско. 15. Св. Петъръ при с. Смилево, Дем. Хисарско, 16. Св. Петка при с. Велгощи, Охридско, 17. Св. Богородица при с. Аилъ,

Прѣспанско, 18. Св. Германъ при с. Германъ, Прѣспанско, 19. Св. Иванъ при с. Ръмби, Преспансио, 20 Св. Марена при с. Туменецъ, Прѣспанско.

Г. Велешка епархия

I. Много добро състояние

1. Св. Арахангелъ при с. Чичево, Велешко

II. Добро състояние

2. Св. Богородица при с. Согле, Велешко

III. Срѣдно съсояие

3. Св. Никола при гр. Оморани, Велешко, 4. Св. Атанасъ при с. Войница, Велешко

IV. Слабо състояние

5. Св. Димитъръ при г. Велесъ

Д. Дебърска епархия

I. Много добо състояние

1. Св. Богородица — Пречиста, Кичевско, 2. Св. Иванъ Бигоръ, Дебърско.

Е. Сѣрска епархия

I. Много добро състояние

1. Св. Иванъ Предтеча—Продромъ, край гр. Сѣръ

II. Срѣдно състояние

2. Св. Иванъ Предтеча при с. Кулата, Сѣрско

Ж, Струмишка епархия

I. Много добро състояние

1. Св. Богородица при с. Велюса, Струмишко

II. Добро състояние

2. Св. Георги Положки, Тиквешко

III. Срѣдно състояние

3. Св. Георги гри с. Неготино, Тиквешко, 4. Св. Атанасъ при с. Моклени, Тиквешко, 5. Св. Димитрия при с. Ваташа, Тиквешко, 6. Св. Спасъ при с. Конче, Радовишко.

3 Неврокопска епархия

I. Много добро съсояние

1. Св. Георги при с. Гор. Сангартия, Неврокопско

II. Срѣдно състояние

2. Св. Богородица, край гр. Неврокопъ, 3. Св. Богородица при с. Роженъ.

Или отъ всички 73 манастири, 15 сж съ много добро имотно състояние, 15—съ добро състояние, 23—съ срѣдно и 20 — съ слабо.

Изобщо взето манастиритѣ въ Македония сж доста имотни, съ сравнително хубави църкви и здрави сгради, фактъ, който сведочи за готовностьта на населението къмъ благотворителность и привързаностъ къмъ църквата. Приходитѣ манастирски сж бивали въ повечето случаи използувани за издръжка на училищата и др. цели, а по-рѣдко за нуждитѣ на манастира. Манастирскитѣ имоти бѣха безъ всѣкакви описи, или колкото ги имаше, тѣ бѣха непълни и неуредени. Изключение правѣха нѣкои манастири въ Скопско, Охридско и другаде. Така сжщо липсватъ за повечето имоти и крепостни актове. А тамъ, дето имаше такива, тѣ бѣха на името на епитропа, та при продажни и подкупни личности, обявяваха, противъ съвестьта си, че тия имоти сж тѣхна лична собственость и пр.

Презъ време на освобождението отъ 1916—1918 г. духовнитѣ власти (Св. Синодъ) се погрижиха да приведатъ въ известность имотното състояние въ тия манастири, но по редъ причини туй не можа да стане.

Манастиритѣ въ турско време не бѣха обложени съ данъкъ, като „вакъвъ" — споредъ турскитѣ закони. Презъ 1910 г. Екзархията съ окржжно предписание № 2,365 отъ 25. XI. е поискала сведение отъ мѣстнитѣ църковно-училищни власти (митрополии и църковни общини) за обложенитѣ и необложенитѣ манастири съ данъкъ. Споредъ това въ Велешката епархия обложени съ данъкъ сж били манастиритѣ: Св. Димитъръ съ 173 гроша, Св. Арахангелъ съ 870 гр., Вѣтренския съ 396 гр., Оморанския съ 266 гр. Всички други манастири не сж били облагани съ никакви данъци.

* * *

Презъ време на общоевропейската война, считайки се за господари въ свободна Македония, назначиха се комисии при М-ството на Просвѣтата, на които бѣ възложено да се произнесятъ за всѣко селище, кои църковно-училищни и манастирски имоти оставатъ за изръжка на

училищата и кои — на манастиритѣ. Такъва една комисия презъ 1917 г., взимайки мнението на Крушовската църковно-училищна комисия, решава да се вематъ отъ Журечкия манастиръ Св. Атанасъ ниви, сгради, добитъкъ за въ полза на крушовскитѣ училища. Тия решения на поменатитѣ комимисии (такива имало за цѣлата страна) сж възбудили буря отъ негодование, както отъ страна на митрополититѣ, така и отъ страна на манастирскитѣ управления. Св. Синодъ отъ друга страна съ окржжо № 2,249 отъ 25. IV. 1918 г. дава наставления до митрополиитѣ да не признаватъ тия отнимания на манастирскитѣ имоти. Така, катастрофата завари въ конфликтъ Св. Синодъ и поменатитѣ комисии (респ. М-ството на Просвѣтата и на Вжтрешнитѣ работи).

Охридскиятъ пъкъ манастиръ Св. Спасъ, при с. Гор. Локочери, чиято околность се красѣше съ богата и гжста гора, около 1,000 дек. пространство, презъ време на последната война, цѣлата гора бива изсѣчена отъ наши и австрийски войници, и манастира бѣше заприличалъ на пустиня. А М-ството на Земледѣлието и Д.-Имоти, съ окржжно № 839 отъ 10. II. 1917 г., обявява всички гори въ Македония за държавни, та е трѣбвало дори манастира да плаща такса за паша на добитъка въ собствената си гора, като му било забранено да сѣче дърва отъ своята кория за собственитѣ нужди на манастира.

Б. МАНАСТИРИ

I. Охридска епархия

а) Охридска околия

1. Св. Наумъ

Манастирътъ Св. Наумъ е известенъ не само съ своето минало; той е забележитъ и съ своето мѣстоположение, за което сведочатъ единодушнитѣ описания на разнитѣ пжтешественици. Въ манастирската книга на посетителитѣ сж отбѣлѣзани възторзитѣ на европейскитѣ пжтешественици, които рѣдко сж виждали такъвъ красивъ и живописенъ кжтъ.

Св. Наумъ е построенъ на една тѣсна ивица земя между величествената Галичица и самото Охридско езеро. Тъкмо при Св. Наумъ извира буйно единъ грамаденъ изворъ съ кристална вода. Той е началото на рѣката Дринъ. Има и други извори около Галичица, но извора при Св. Наумъ е най-внушителенъ и пленява човѣшкото око съ своята прелѣстъ. Около извора и всрѣдъ самия него расте тропическа растителность, изъ която се криятъ безброй красиви птици.

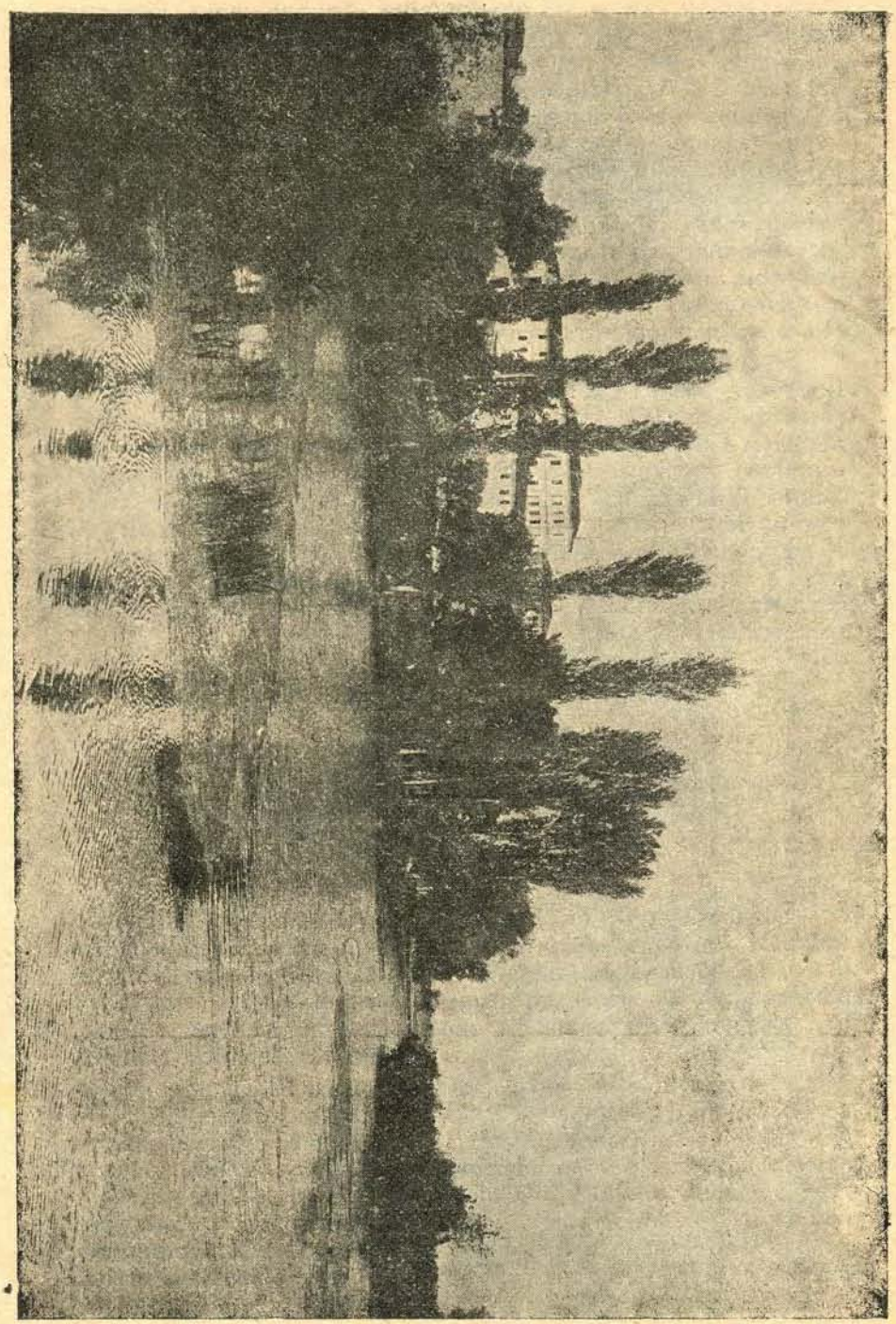

Св. Наумъ

Фонътъ на цѣлия този пейсажъ е Галичица. Той е пленителенъ. Имате илюзията, че сте предъ море. Погледътъ ви се спира само отъ кипариситѣ въ манастирския дворъ, които правятъ още по-красива гледката. Съ право всесвѣтскитѣ пѫтешественици казватъ, че тоя български кѫтъ около Св. Наумъ е единъ отъ най-красивитѣ въ Европа.

Макаръ, че цѣлата срѣдневѣковна българска цивилизация е свързана съ Св. Наумъ и Св. Климентъ, тая светиня днесъ се владѣе отъ чужди ней похитители. До скоро Св. Наумъ бѣ въ албанска територия, но въ последствие отстѫпенъ на сърбитѣ.

На една висока тераса, която е издигната между Дринъ и езерото стърчи манастира Св. Наумъ, така че отъ една страна зданията стръмно сѫ надвесени надъ брѣга на езерото, а отъ друга — тѣ стоятъ надъ малкополегатия брѣгъ на Дринъ. Св. Наумъ отъ най-старо време се слави и тачи по цѣла Зап. Македония. Него еднакво го почитатъ и християни, и турци и албанци. Манастирътъ е билъ разоренъ въ смутнитѣ времена на османското владичество, но църквата никога не е била съвсемъ разрушена. Единъ гръцки надписъ надъ вратата гласи, че въ 1711 г. било направено темплото на храма; въ 1806 г. нѣкой си Стефанъ се завзелъ за подновяване на манастира; въ 1811 г. билъ направенъ чардака надъ езерото; въ 1816 г. билъ построенъ каменния мостъ надъ Дринъ. Въ 1845 г. часть отъ манастира изгорѣлъ; въ 1870 г. изгорѣлъ цѣлия манастиръ освенъ църквата.

Съборъ става на 27 юний. Въ предишно време имало е и калугери, но по-сетне владицитѣ сѫ ги прогонили, за да грабятъ по-свободно доходитѣ.

Голѣма борба се водѣше за този манастиръ между българитѣ и гъркоманитѣ. Щомъ охридчани се отказаха отъ фанариотското иго и манастира остана тѣхенъ (въ български ржце) въ 1870 г. До 1874 год. той бѣ български, съ настоятель охридчанина Андроникъ Зарчевъ. Обвиненъ последния за нередовни смѣтки, предалъ ключоветѣ на гръцкия владика, който, подпомогнатъ отъ властьта, присвоилъ манастира. Въ времато на Натанаила охридски, охридчани се готвили наново да превзематъ манастира, но събитията (руско-турската война) попречиха. Охридчани не можеха вече да водятъ борба и така Св. Наумъ остана подъ гръцко ведомстно до последнитѣ дни на турското владичество.

На $^3/_4$ часа разстояние до източния брѣгъ на езерото е манастирчето Заумъ, построено предъ единъ гъсталакъ отъ дървета, почти отвестно до езерото. Църквата е стара и голѣма колкото на Св. Наумъ. Вѫтрешностьта е била опустушена, когато я посетилъ В. Кѫнчевъ въ 1890 г. Живо-

писътъ билъ старъ, но покваренъ отъ турци и арнаути. Фрескитѣ сж били въ естествена голѣмина, съ ромбовидни шарки по облѣклото.

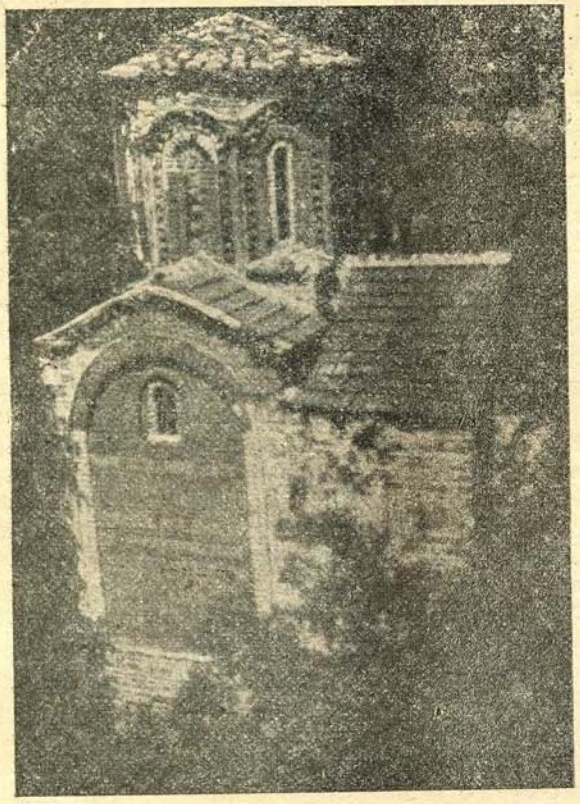

Св. Заумъ.

Голѣмото уважение на турцитѣ и албанцитѣ къмъ Св. Наумъ, отъ когото просили изцѣление и душевно болнитѣ иновѣрци, спасило положението на манастира, въ тоя инакъ отдалеченъ, усамотенъ и разбойнишки край. Манастирътъ притежавалъ до 8,000 глави овце, три села Любаница, Пещани и Стене. Всички почти манастирски сгради се състоятъ отъ голѣми стаи и хамбари. Стаитѣ сж голѣми зали, построени отъ разни градове и села, които носятъ и тѣхнитѣ названия. Такива има: Битолски, Стружки, Охридски, Ресенски, Старовски, Пограделки и др. Въ южната часть е приемната зала, а въ сев. източния жгълъ стаята за игумена. Посрѣдъ двора е по-голѣмата стара църква Св. Наумъ, съ не-

привлекателна външность. Тя има две кубета, съ два притвора и храмъ. Вѫтрешнитѣ стени сѫ покрити съ живописъ, биющъ на зеленикавъ фонъ, подновенъ отъ 1711 г. Въ лѣвата страна на вратата е изобразенъ ктитора, царь. Михаилъ (Борисъ), а въ дѣсно — Св. Антоний Печерски. По южната стена сѫ изобразени Св. Седмочисленци: Кирилъ, Методи, Сава, Ангеларий, Гораздъ, Климентъ въ архерейско облѣкло и Св. Наумъ въ монашеско. Въ северното отдѣление е изобразенъ Св. Наумъ, а на страна е гробътъ му, съ надгробна плоча отъ сивъ мраморъ, подобенъ на Св. Климентовия, но безъ надписъ. Душевно болнитѣ (турци, християни и албанци) идватъ тукъ, лежатъ около гроба съ надежда за изцѣрение.

Въ южното отдѣление, кѫдето чистятъ кандилата, има надгробна плоча, лежаща надъ останкитѣ на нѣкой български царь (Григоровичъ, Очерки, 130). Въ манастира имало игуменъ, безъ други монаси. Липсата на какви годе славянски книги и паметници говори за вандалщината на гръцкото духовенство, което макаръ и чуждо за страната, смучеше народната поть и кощунствуваше съ българскитѣ светини.

Когато Симеонъ назначилъ Климента епископъ, за учитель на неговото мѣсто, въ Кутмичевица пратилъ Наума. Отъ 893 г. до 900 г. Наумъ престоялъ като учитель и въ това именно време се смѣта, че е построилъ на ю. изт. брѣгъ на Охридското езеро манастиръ Св. Арахангелъ, гдето се оттеглилъ сетне и прекаралъ последнитѣ 10 години отъ живота си, до 910 г. До като едни учени мислятъ, че Наумъ съградилъ манастира въ 910 г. (П. Лавровъ, Ивановъ, Златарски), Иречекъ счита за година на съграждането 905 г. Новото житие на Св. Наумъ прибавя, че манастирътъ билъ направенъ съ богатството и по заповѣдьта на Бориса и синъ му Симеона (Гласникъ 63 стр. 3). На царь Бориса приписва съграждането на манастира и една влашка грамота отъ края на XVIII в. (Извс. В. Арх. Инст. кн. VI. въ вр. 2—3, стр. 458). За Григоровича и за професоръ Златарски, ктиторството на Бориса е „вънъ отъ всѣко съмнение“ (Мак. Пр. г. I. кн. 2 стр. 2—7). За участието на Бориса въ съграждането на манастира, или поне на църквата му, говори и ликътъ му като ктиторъ, на стената въ лѣво отъ църковния входъ, забелѣзанъ за пръвъ пѫть отъ Григоровичъ, който по впечатления отнася църквата къмъ X. в. Други пъкъ, сѫдейки по формата и градежътъ на куполитѣ, смѣтатъ че сградата е отъ XIII или XIV в. (Милюковъ, Ивановъ, Милетъ), а само колонкитѣ въ притвора сѫ по-стари.

Двата притвора на църквата Св. Арахангелъ се отдѣлятъ съ две мраморни колонки, които подпиратъ сложенитѣ надъ тѣхъ арки. По размѣри капители тия колонки не се

схождатъ и изглежда, че произхождатъ отъ друга по-стара църковна постройка, можеби отъ началния храмъ, съграденъ както се знае, въ края на IX в. отъ Св. Наумъ, съ помощьта на князъ Борисъ. На северната колонка е издълбанъ съ острие кръстъ съ надписъ, гдето следната дума ще да е ПАПА. На южната колонка е издълбанъ смѣсенъ кирилоглаголски надписъ, отъ който положително може да се прочете думата н а п и с а въ втория редъ. И двата надписа ще сж отъ първата епоха на славянската писменость въ Македония. Това личи отъ смѣсената употрѣба на дветѣ славянски азбуки и отъ палеографията на буквитѣ (Йор. Ивановъ, ibid — стр. 53).

Иконостасътъ въ Св. Наумъ е зографисанъ въ 1711 г. отъ иеромонаха Константина. Между другитѣ икони личатъ и тия на Св. Климента и на Св. Наумъ. Климентъ благославя съ дѣсната си ржка, а въ лѣвата държи книга. Св. Наумъ е изобразенъ като ктиторъ на манастира — въ ржката държи храмъ (ibid). По-късно проф. Златарски приема, че св. Наумъ отишълъ да живѣе въ завършения манастиръ между 1. IX. и 31. XII. 900 г.; или презъ есентьта на 900 г. (Мак. Пр. Г. I. кн. II. стр. 4). Сжщо архитектъ М. Злоковичъ дошълъ до сжщото заключение (Старе цркве, Старинар, 1924—25 стр., 145—6).

Днесъ мкнастиръть се нарича св. Наумъ, защото тамъ се намира гробътъ на тоя свѣтитель — въ крайната дѣсна камара, на тѣсния коридоръ между църквата и притвора й, въ сжщность, обаче, църквата му е посветена въ името на „Чиноначалникъ Михаила Арахангела и на всички небесни сили“, като за това свидетелствуватъ и дветѣ славянски Наумови жития. Следъ като построилъ манастира и изградилъ църквата св. Наумъ отъ благодарность за оказаната материална нему помощь, посветилъ църквата на името на неговия християнски патронъ (Проф. Златарски, Мак. Пр. Г. I. кн, 2.). Нѣма вече съмненне, че царь Борисъ е първия основатель, ктиторъ и на манастирската църква, казва и проф. Милетичъ и, че тя въ най-старата си часть, безъ притвора и кубетата, пристроени по-сетне, и до сега се е запазила.

Старата живописъ по църковнитѣ стени и иконастаса не е могла да преживѣе вѣковетѣ, църквата е била наново изписана въ началото на мин. в., както това личи отъ надписа надъ входната врата (1806 г). Новата зография се дължи на новия ктиторъ катигумена Стефанъ отъ Пловдивъ. Живописътъ на иконастаса е билъ подновенъ въ 1711 г., фрескитѣ на манастирската църква следователно, не представятъ, отъ чисто художествена страна, голѣмъ интересъ (Милетичъ, Мак. Пр. Г. I, кн, III — Къмъ фрескитѣ на манастира Св. Наумъ). Сегашнитѣ образи на сед-

мочисленицитѣ въ южната стена на църквата, между които личатъ Гораздъ и Климентъ въ архиерейско облѣкло и Наумъ въ калугерско, сж били, вѣроятно дори и на сжщото мѣсто, още въ първоначалната живопись на църквата. Подновяването ѝ по-сетне, колкото и да е неумѣло извършено, не ще да е засѣгнало съдържанието на старитѣ фрески (Милетичъ, ibid). Най-голѣмото доказателство за това е ликътъ на първия ктиторъ на църквата, българския царь Борисъ, подъ името Михаилъ, който и сега още е запазенъ на лѣво отъ входа на църквата. Тукъ личатъ образитѣ на св. Седмочисленици на северната стена въ притвора; Кирилъ, Методий и Климентъ сж представени като архиерей. Ликътъ на князъ Борисъ е на жгловия пиластъръ въ дѣсно на сжщия притворъ. Той е изобразенъ правъ enface, на главата съ висока корона, чиято горна часть е по-широка. Князьтъ е облѣченъ въ туника, която до колѣнетѣ е сива, а отъ колѣнетѣ надолу жълта. Намѣтнатъ е въ червена мантия. Въ дѣсната си ржка държи кръсть. Обувки жълти кожени. Около главата му надписъ, отъ който ясно личи само името на княза Μιχαηλ, другитѣ думи сж нарочно търкани; останали сж само отдѣлни букви (И-въ, ibid — стр. 55.). Най-вѣрятното е, че тоя образъ е старинния, като въ 1806 г. е билъ само освеженъ (Милетичъ, ibid). Другъ единъ образъ, на св. Владимира, сжщо така ще да е старъ, въ притвора на лѣво отъ входната врата. Той е билъ Зетски князъ сръбски отъ X. в. и началото на XI. в,, който попадналъ пленникъ у Самуила въ Прѣспа и бидейки спечелилъ ржката на неговата дъщеря Косара, станалъ неговъ зетъ и васалъ. И новиятъ ктиторъ катигумена Стефанъ сложилъ своя ликъ. Надъ входната врата има надписъ на гръцки: „Изписа се този честенъ храмъ на преподобния и Богоносенъ отецъ нашъ чудотворецъ Наумъ, съ иждивението и надзора на всепреподобния катигуменъ господинъ Стефана отъ Пловдивъ, новъ ктиторъ презъ днитѣ на всесветейшия митрополитъ на Прѣспитѣ господинъ Калиникта, съ помощьта на Хаджи Киръ Якова и епитропа на свещения този манастиръ г-нъ Йоана Гавриловъ, написа се съ ржката на зографа Търпо, синъ на зографа Константина отъ Корча въ годината 1805 „септемврий 6“ (И-бъ, бълг. стар.).

Че манастира е съграденъ съ средства отъ българскитѣ господари Бориса и Симеона, свидетелствуватъ славянскитѣ жития на светията (И-въ, ibid, 642), Къмъ тия свидетелства за съграждането на манастира св. Наумъ отъ Бориса сега трѣбва да прибавимъ още едно. То се заключава въ грамотитѣ на нѣколцина влашки господари отъ XVIII—XIX в,, които се показали щедри дарители на западналия презъ турскитѣ размирици манастиръ. Тия грамоти се съхраняваха въ Битоля у известното българско семей-

ство Робеви. Фотографическитѣ снимки на грамотитѣ, произведени въ 1899 г. отъ бълг. историкъ Г. Баласчевъ, сега се пазятъ въ народната библиотека въ София (И-въ, idid). Грамотитѣ сѫ 8 на брой, писани на влашки езикъ, издадени както следва: 1. Отъ Александъръ Ипсиланти 1781 г., 2. Отъ Николай Караджа 1782 г., 3. Отъ Михаилъ Вода Суцулъ 1784 г., 4. Отъ Михаилъ Суцулъ 1792, 5. Отъ Константинъ Мируза 1792 г., 6. Отъ Константинъ Вода Ипсиланти 1805 г., 7. Отъ Георги Караджа 1813 г. и 8. Отъ Александъръ Николай Суцулъ 1819 г.

Грамотата отъ Александъръ Ипсиланти 1781 г. гласи въ преводъ: „Александъръ Йоанъ Ипсиланти войвода, съ Божията милость господаръ на Влахийската земя. Ако нѣкога премѫдриятъ пророкъ Соломонъ, споменаванъ винаги между царетѣ, като се водѣлъ само по закона, бѣ разкрасилъ толкова много Божия домъ въ Иерусалимъ и го бѣ обдарилъ съ толкова дарово, за да се пази въ него ковчега съ крижалитѣ на Божия законъ, колко повече ние, които сега, съ милостьта на светия Господъ, сме православни господари, прилѣга да се стараемъ отъ все сърце да правимъ и да помагаме светитѣ Божи домове, въ които не се колятъ несловесни животни, както се правѣше нѣкога тамъ, а гдето самото Божие агне се жертвува за нашия вѣченъ животъ, Поради това и ние, бидейки издигнати отъ Господа Бога на престола на Влашката земя, благоизволихме, отъ богатитѣ щедрости, които многомилостивиятъ Богъ ни е далъ, да излѣемъ благодеяния и милостини за слава и укрепление на светитѣ манастири, които сѫ най-славното дѣло и най-голѣмото украшение на държавата и най-видния знакъ на православието. За това проче, като се уведоми Господствоми за свети Божи манастиръ, който е посветенъ на св. Наума и се намира близо до града Охридъ, съграденъ и направенъ отъ основитѣ си отъ добрия християнинъ и великъ царь Михаилъ Борисъ, гдето се почита и се празднува храмътъ на преподобния св. Наумъ и, въ който манастиръ се пазятъ и си отдъхватъ чудотворнитѣ мощи на неговота светость, ползуващи всички ония, които и сега се притичатъ къмъ тѣхъ и се стремятъ съ вѣра да получатъ изпълненее отъ всѣка напасть (като се уведомихме), че се намира въ крайна нужда и, че е задължнѣлъ поради миналата размирица и нѣма никаква помощь отъ никѫде, както иматъ другитѣ свети манастири, и отцитѣ живѣятъ само отъ милостиня на християнитѣ, и поради положението, въ което е изпадналъ манастира, прилега да му се помогне и отъ насъ, който по Божия по-мисъль сме се удостоили да бѫдемъ господаръ и владетель на тая православна замя, особено поради усърдната ревность, която имаме къмъ светитѣ Божи домове да имъ помагаме въ

нужда и поради благоговение, което имаме къмъ мощитѣ на преподобния отецъ, пазени въ тоя манастиръ, смилихме се и съ този си честенъ хрисовулъ на Господство ни отредихме манастирътъ да взима отъ съкровището ни всѣка година милостиня по 70 талера, съ подпечатано удостовѣрение, която милостиня да бѫде въ помощь на нуждитѣ, въ които се намира и сѫщо на отцитѣ калугери за храна и укрепление, а на Господство Ни и на родителитѣ на Господство Ни за вѣченъ поменъ. Ние молиме проче, и другитѣ братя господари, които ще се удостоятъ следъ насъ да владѣятъ православна земя, да благоволятъ да подновяватъ и да потвърдяватъ тая милостиня, та и милостинитѣ и благодеянията на Господства имъ да бѫдатъ сѫщо така зачитани после. И потвърди тоя хрисовулъ съ вѣра Господство Ни Александъръ Йоанъ Ипсиланти Войвода и съ вѣрата на многообичнитѣ синове на Господство Ми Константинъ Войвода и Димитрашко Войвода и съ цѣлия съветъ на честнитѣ и вѣрни боляри на дивана на Господ ство Ми: (Изброяватъ се службитѣ и имената на боляритѣ).

И се написа тоя хрисовулъ презъ 7-та година на първото управление на Господство Ми тукъ въ столния градъ на Господството Ми Букурещъ, въ година отъ създанието на свѣта 8,289, а отъ рождението на Господа Бога Спаса нашего Исуса Христа 1781, месецъ септемврий 8

Іѡ Алекрандъръ Йоанъ Ипсиланти Воевода, съ Божията милость господарь на Влашката земя (И-въ ibid, 1931 г).

Грамота отъ Георги Караджа, 1813 год.

„Съ Божия милость Иоанъ Георги Караджа Воевода и Господаръ на Влашката земя. На свети и божественъ манастиръ, на името на св. Наума, който е близо до градъ Охридъ, съграденъ отъ основитѣ си отъ добрия християнинъ и великъ царь Ммхаилъ Борисъ, гдето се почита и празднува паметьта на преподобния св. Наумъ и гдето се пазятъ и си отдъхватъ чудотворнитѣ мощи на светиня му. За който манастиръ като се уведоми Господство Ми, че се намира не само въ крайна оскъдность, но е и задължнѣлъ по причина ча размирицитѣ, безъ да има друга помощь отъ нѣкѫде, и отцитѣ, които сѫ въ тоя свещенъ манастиръ, живѣятъ само отъ милостиня, получавана отъ християнитѣ, поревнова Господство Ми да се притече съ благодеянието си и нареждаме , щото матастирътъ да взема ежегодно отъ съкровището, съ подпечатано удостовѣрение, по 80 талера, понеже светия манастиръ еималъ тая милостиня както отъ Господство Му покойния князъ Александъръ Испиланти, съ хрисовулъ, който видѣхме на 8 септември 1781 г. и пр. (Изреждатъ се имената на воеводитѣ и тѣхнитѣ хрисовули) . . . . . Поради това, като се смили Господство Ми

подновихме тая милостиня, щото манастира да взема, съ подпечатано удостовѣрение, ежегодно по 80 талера отъ съкровището на Господство Ми, за да бѫде за помощь на светия манастиръ и за храна на отцитѣ, а на Господство Ми за вѣченъ помень. Така изповѣда Господство Ми, съ Божия милость Господинъ Йоанъ Георги Караджа Воевода, 1. февруарий 1813 г. (Ивъ. ibid)"

Не далечъ отъ манастира Св. Наумъ се намира и църквата Заумъ малка и полуразрушена. Църквата е до самата вода на скалистъ брѣгъ и посветена на Св. Богородица Захлъмска. Тя е построена въ 1361 г. отъ Охридския Кесарь Гергуръ (Милюковъ ibid).

Манастирътъ има и особена болница за лудитѣ, които идатъ отъ близки и далечни страни. Тя е една дупка въ църковната стена, 4 аршина дълга и 3 широка, безъ прозорецъ, а вѫтре нечистота. Болнитѣ се връзватъ съ вериги и отъ време нв време имъ се дава по малко хлѣбъ и вода. За буйно лудитѣ има и друга порция — тѣлесно наказание.

До църквата св. Наумъ, на югъ отъ нея сърбитѣ сѫ построили църква на св. Иванъ Владимиръ. Около дворътъ се издигатъ голѣми нови здания. На западната страна, на най-живописното мѣсто надъ езерото, се възвишава кралския дворецъ (Ив. Снѣгаровъ в. „Македония". брой 1,267 — Излетъ до манастира Св. Наумъ).

Св. Наумъ Охридски споредъ житието му е билъ свещеникъ, когато дошълъ въ България. Предъ смъртьта си приелъ монашество. Поминалъ се 6 години преди Климента, на 24 декемврий 910 год. Поради декемврийскитѣ студове, паметьта на св. Наумъ се празднува на 20 юний, по решение на архиепископския съветъ въ Охридъ на 21 май 1720 год.

Църковниятъ историко-археологически музей при Св. Синодъ съхранява подъ № 165 приходо-разходната книга на манастира Св. Наумъ Охридски за 1849—1871 г., прибрана изъ екзархийската архива. Отъ редицата завѣрки се вижда, че между 1849—1871 г. игуменъ на манастира е билъ критянинътъ От. Серафимъ; презъ 1853 г. — 28. I. 1858 г. смѣткитѣ завѣрява съ печата, или съ подписа си митрополитъ Дионисий; отъ 1860—1862 г. смѣткитѣ завѣрява митрополитъ Мелетий ту Преспански, ту Охридски, Преспанско-Охридски. На страница 615 има завѣрка на смѣтки за 1871 г. и 1872 г., прикрепена съ манастирския печатъ български. Че манастирътъ се е радвалъ на едно завидно богатство личи отъ ежемесечнитѣ приходи, които достигали до 19,000 гроша. Ето едно кратко извлечение отъ тия приходи: 1849 г. — 24,406 гр., 1850 г. — 56,538 гр., 1851 г. — 47,218 гр., 1852 г. — 90,896 гр., 1853 г. — 46,965 гр.,

1854 г. — 46,990 гроша, 1855 г. — 65,383 гроша, 1856 г. — 113,004 гроша, 1857 г. — 107,334 гроша, 1858 г. — 166,825 гроша, 1859 г. — 91,719 гроша, 1860 г. 76,354 гроша, 1861 г. — 1868 г. по 60—70,000 гроша, 1868—69 г. отъ м. юлий 93,213 гроша, 1869 и 70 г. 116,959 гроша, 1870—71 юний—юлий 121,360 гроша, 1871—72 г. — юний—юлий 188,978 гр. Освенъ отъ митрополита смѣткитѣ сѫ завѣрявани и отъ 7—8 лица, между които личатъ имената на охридскитѣ първенци: Коста Карадимчевъ (на гръцки), Йоанъ Сапунджиевъ (на гръцки съ ъ на края), Илия К. Чобановъ (на български), Григорий С. Пърличевъ (на български). (Протоиерей Иванъ Гошевъ, година 1927, Стари записки и приписки отъ манастира св. Наумъ).

2. *Св. Климентъ*

Охридъ е святъ градъ за българитѣ. Въ него би трѣбвало да ходимъ на поклонение тъй както отиваме въ Св. Гора и Иерусалимъ. И има на що българина да се поклони въ Охридъ. Тукъ той се покланя на една славна епоха, на епохата на Св. Климентъ, която е тъй много значуща въ историята ни; покланя се на праха на св. Климента, на св. Наума, гробницитѣ на които сѫ съхранени въ продължение на толкова години; покланя се на толкова скѫпи исторически паметници, останали отъ славната епоха на святитѣ сподвижници, покланя се на сѣдалището на охридскитѣ български патриарси, които, ако не друго, то поне сѫ предавани отъ вѣкъ на вѣкъ една свята за българския народъ традиция, която и въ новитѣ времена бѣше се хранила и оказа грамадното свое значение. Справедливо е казано, че въ Охридъ всѣки камъкъ е святъ и исторически и скѫпи нѣща ни разказва. Нѣкой стари църкви въ Охридъ и многото църкви и манастири въ Охридско, даватъ право той да държи първо мѣсто, по своитѣ народно-исторически старини, за българското племе мижду всички градове на Балкански полуостровъ. „Справедливостьта изисква, казва А. Шоповъ, който посѣти тоя край въ 1891 г., да кажемъ, че въ това отношение Търново трѣбва да отстѫпи и да се поклони предъ Охридъ".

* * *

Рѣдко се среща въ природата картина по-красива и поплънителна отъ тая, която представлява Охридъ и неговото езеро. Всички европейски пѫтешественици, които сѫ посетили тоя край, сѫ съгласни, че панорамата на охридската котловина съ Охридското езеро е природна рѣдкость. Отъ възвишенията на единия край на езерото бди св. Климентъ, а отъ възвишенията на противоположния край на езерото пази св. Наумъ. Нарочно трѣбва провидението да е отредило

така, двама отъ първитѣ св. Кирило-Методиеви ученици, две свѣтила въ тогавашния животъ на българския народъ, вѣчно да се гледатъ...

Който иска да види една отъ най-чаровнитѣ природни картини. нека се възкачи на високия охридски хълмъ—Горнисарай. Тукъ той ще се намѣри на единъ уединенъ върхъ, който се издига 108 метра надъ самитѣ езерни води и зеленото охридско поле. Обиколенъ е отъ развалини, които напомнюватъ бурното Самуилово време отъ далечното минало и онова на Али паша Янински, въ по-ново. Грамадното езеро стои като стъклена маса предъ насъ, заобиколена отъ всички страни съ планински вериги. То е пленително въ тихо време. То не шава, не мърда и като че ли цѣло е излѣно отъ синкавъ кристалъ. А още по-гиздаво е, когато слабия южен вѣтъръ леко подухва и разклаща синитѣ му води. То се люлѣе, тогасъ, като гъста буйна нива. Една дивна картина представлява езерото въ бурно вѣтровито време. Тогава то шуми, бучи грозно, пѣни се, и се гнѣви за всичко, що го окржжава; грамадни вълни се издигатъ нагоре нѣколко метра, тичатъ като бѣсни по всички страни и въ отчаянието си разбиватъ се на ситни капчици. Воднитѣ птици грозно пищатъ тогава и се губятъ по всички страни на околностьта, рибата бѣга въ дълбочинитѣ на водата. Едва може човѣкъ да си представи колко е красиво това езеро въ ясна нощь при пълна месечина, когато звездитѣ се оглеждатъ въ езерното дъно, когато една омайна свѣтлина се разлива по синята повърхность на езерото. Това знаятъ само охридчани, когато пируватъ на нѣкой чунъ (лодка) по полунощь всрѣдъ езернитѣ води. Ето въ тоя красивъ кжтъ отъ нашето отечество е кацналъ историческия Охридъ. Два хълма стоятъ слѣпени единъ за другъ, въ югоисточния брѣгъ на езерото. На единъ отъ тия хълмове св. Климентъ е издигналъ своя манастиръ Св. Пантелеймонъ. А на билото на източния хълмъ стои другия манастиръ Св. Климентъ. (К-въ, ibid).

Между горни Сарай и долни Сарай се намира задъ самото езеро турската махала Имаретъ, населена съ турско население, което, споредъ предание, е приело мохамеданството, за да не изгубятъ службата си (тѣ обработвали голѣмитѣ имоти) при църквата Св. Пантелеимонъ, наричана отъ населението Старъ Св. Климентъ. Тая църква (манастиръ) била съградена отъ Св. Климентъ до 908 г. и споредъ Теофилакта, по красоти била единствена въ града и разполагала съ огромни имущества. Турцитѣ я обърнали на джамия на името на завоевателя султанъ Мухамедъ. (Спространовъ —Джеладинъ бей М. С. Б., XVI., 720). Църквата Св. Пантелеимонъ е била построена въ X в. (Григоровичъ — ibid) и, споредъ преданието, тукъ билъ погребанъ св. Климентъ въ 916 г., затуй се нарича още и Старъ св. Климентъ. Джа-

мията днесъ е въ развалини. Климентъ още приживѣ на Бориса, значи до 908 г. построилъ манастиръ въ Охридъ, споредъ Теофилакта, а после още една църква, която покъсно станала архиепископска. Дветѣ Климентови църкви, кржгли по форма, били по-малки отъ съборната, една отъ 7-тѣ построени отъ Бориса, но по хубость я надминавали. Григоровичъ, Баласчевъ отождествяватъ манастира съ развалинитѣ на джамията Султанъ Мохамедъ въ махалата Имаретъ, който населанието нарича Старъ св. Климентъ. Споредъ Е. Спространовъ, въ края на миналия вѣкъ, стърчели още само стенитѣ на джамията а около тѣхъ се виждали огромни дѣлани камъни. Старци помнѣли притвора и грамаднитѣ й мраморни колони (В. Ива ibid. стр. 525).

Днешната катедрала св. Климентъ въ гр. Охридъ е била въ по-старо време манастиръ св. Богородица (Спространовъ, ibid, стр. 720). Когато турцитѣ преобърнали църквата св. Пантелей въ джамия, св, Климентъ лѣтналъ и се пренесълъ въ сегашния храмъ св. Климентъ (осветенъ на св. Богородица). Тъй вѣрва населението и до день днешенъ и на патронния праздникъ — 27 юлий ст. с. тукъ става голѣмъ съборъ, кждето се стича мало и голѣмо, отъ близки и далечни мѣста (Ресенско, Битолско и другаде) день—два по-рано като на манастиръ. Макаръ исторически да е спорно дали тукъ е било или не манастиръ, на основание народното предание и голѣмата почитъ у народа и още зарадъ голѣмата святость на историческата за насъ личность, туряме и тоя храмъ св. Климентъ въ реда на манастиритѣ.

Църквата св. Климентъ, както я нарича населението, будила е и още буди голѣмъ интересъ у наши и чужди учени, както и у славиститѣ. Ето защо, тя е описвана не ведръжъ. Гпигоровичъ, арх. Антонинъ, Кондаковъ, Лавровъ, Успенски, Милюковъ, проф. Йор. Ивановъ, В. Кжнчевъ, А. Шоповъ и много други още учени разправятъ за нея въ своитѣ писани трудове. Отъ тия писания се знае, че църквата е построена въ 1295 г. на името на Св. Богородица Перивлепта, кждето навѣрно още въ началото на турското робство, е било пренесено тѣлото на св. Климентъ. Тукъ е запазена надгробната плоча на св. Климента съ новъ надписъ (Григоровичъ, И-въ, Баласчевъ); тукъ сжщо се пази и неговата дървена статуя отъ XIV. в. (Григоровичъ, Кондаксвъ и др.), а до скоро сж били съхранявани и мощитѣ му (Григоровичъ, ibid, 98), до като нѣкои монаси отъ манастира св. Антония, близо до Беръ (Караферия) сж взели тайно главата на св. Климента.

№ 1 Надписътъ надъ входната врата е съ гръцки букви и гласи: „въздигна се този божественъ и величественъ храмъ на всѣпресветата владичица наша Богородица Перивлепта,

съ съдействието и разходитѣ на г-на Прогона Згура, великъ етериархъ и съпругата му г-жа Евдокия, зетъ на силния и свещенъ нашъ самодържецъ царь, въ царствуването на благочестивейшия царь и самодържецъ на ромеитѣ Андроникъ Палеологъ и благочестивейшата му съпруга Ирина. Презъ архиерейството на Макария, всесветейши архиепископъ на първа Юстинияна и на всичка България, въ годината 6803 (отъ Хр, 1295), индиктъ 2 (И-въ — Старини стр. 212). „Другъ надписъ отъ 1365 година има надъ вратата на северното крило на пристройката пакъ на гръцки, които № 2 гласи: „въздигна се и изписа този божественъ и всечестенъ храмъ на нашия между светцитѣ отецъ архиепископъ Цариградски Григори Богословъ, съ съдействието и разходитѣ на преосвещенейшия епископъ на Дѣволъ, т. е. Селасфоръ Григория, въ царуването на Стефана Уроша, въ година 6873 (1365) индиктъ 13. (И-въ, ibid).“

Църквата св. Климентъ се намира на билото на източния хълмъ, тамъ дето той се снишава, за да се скопчи съ западния хълмъ. Наоколо е широкъ дворъ, изъ който има стари гробове, а отъ по-ново време е гробътъ на Григоръ Пърличевъ. Стара сграда за първоначално училище и нова двуетажна сграда, издигната отъ българския митрополитъ Григорий, за класното смѣсено училище. Изгледътъ отъ тукъ е плѣнителенъ. Три четвърти отъ езерото и всички оградни планини се виждатъ като на дланъ. Право насреща на едно разстояние отъ 25 клм., по права въздушна линия, е манастира св. Наумъ, чийто сгради се бѣлеятъ отдалече.

Населението нарича тази църква манастиръ. Найнапредъ църквата е била съ единъ притворъ, а до олтаря отъ дветѣ страни има издадени две малки параклисчета, които придаватъ на църквата формата на кръстъ. По-късно отъ тия параклисчета сѫ продължени стени, които сѫ обградили църквата и сѫ образували още единъ притворъ. По тая новасъградена часть нѣма изображения. Останалото е всецѣло изписано съ живописъ. Дължината на църквата е 21 метъръ, олтаря заема 4 м., срѣдната часть и църквата — 8.40 м., притворътъ — 4.20. м. и пристройката — 4.40 м.; ширината на църквата е 9.40 м. съ пристройката — 19.70 м. висока е 12 м. (В. Кѫнчевъ, м. с. б. кн, IV — Битолско, Прѣспа и Охридско). Църквата е съ едно кубе, съ 4 прозорци. Градена е съ тухли и камъни въ клетъченъ градежъ; аркитѣ и сводоветѣ сѫ само отъ тухли. И тукъ църквата е кръстовидна, куполна отъ типа вписания кръстъ. Приворътъ е засводенъ въ срѣдата съ слѣпъ куполъ. Той се съобщава съ корабитѣ чрезъ три врати. Украсена е съ три ниши. Нейнъ ктиторъ е билъ албанския болярин Прогонъ Згуръ, великъ етериархъ, зетъ на императоръ Андоника (Мавродиновъ, ibid., стр. 80). Въ външниятъ притворъ (пристройката),

до самитѣ врата на църквата, отъ лѣва страна е гробътъ на св. Климента, надъ който е сложена плоча отъ сивъ мраморъ съ следния надписъ:

Въ лѣто ѫд месеца 18а
прѣставише с . . . .
сѫть Климѣтъ
ѡхритьски

Буквитѣ сѫ издълбани въ камъкъ на дълбоко. По-долу още два пѫти е повторенъ сѫщия надписъ съ надраскани черти. На сѫщата плоча има и другъ надписъ: **Въ лѣ зми прѣстависѣ гнь архіепкпъ вхр Прхѿмцюа.** Григоровичъ казва, че ако приведения надписъ е съвременен съ смъртьта на св. Климентъ 6424 (916 г.), то той ще е първиятъ славянски писменъ паметникъ, но той счита, че тоя надписъ е изрѣзанъ на камъкъ много по-късно (Очеркъ пут., стр. 69).

Една хубаво изработена врата отъ дѫбово дърво води за въ сѫщинския притворъ. Надъ вратитѣ и около врѫзъ по стенитѣ има изображения на светии. Надписитѣ сѫ гръцки. Отъ дѣсна страна е построено надгробие, въ което се съхраняватъ останкитѣ на единъ Крали Марковъ сродникъ. Отгоре личи тоя надписъ: ✝ **Прѣстависѣ рабъ Бжіи ѡстомѧникѡвікь по гоусломь вгарѡнікьи сѡзднікь кралѧ Марка зеть жупана Грѡпелѧто Sопи** (1379) **Мѣѡ октомвіа; і; Кась же молю Братіѧ моѧ любимаѧ процитающе простите ікови можете Бнити како аѧ како вьинѣліже.**

Отъ втория притворъ се влиза въ църквата презъ друга още по-хубаво изработена дървена врата, надъ която отлѣво стои надписътъ подъ № 1.

Надъ вратата, на северното крило, стои пакъ по гръцки надписътъ № 2.

Вѫтре, въ църквата прави впечатление архиепископския тронъ, който е изкустно изработенъ отъ дѫбово дърво, напъстренъ съ седефени плочици. Отгоре на трона има надписъ, издълбанъ на дъската въ видъ на полукрѫгъ. Дълбани сѫ точки и между тѣхъ буквитѣ славянски, които В. Кѫнчевъ не можалъ да ги прочете (1890 г.). И аналоитѣ за певцитѣ сѫ изкустно изработени и прошарени съ седефени плочки. Проф. Ивановъ реставриралъ надписа така: **Прохорь милостіѡ Божіею архіепкпь прьви юстиніанін. . . . Въ лѣто зми** (1540) **мца. . .**

Пс иконостаса сѫ наредени икони старовремски на Матеръ Божия, Спасителя, св. Климентъ и други, всички везани съ златна и сребърна сърма много изкустно, а надписитѣ сѫ гръцки. Тукъ се намира и една разкошно изработена на копринен платъ покривка за престола (плаща-

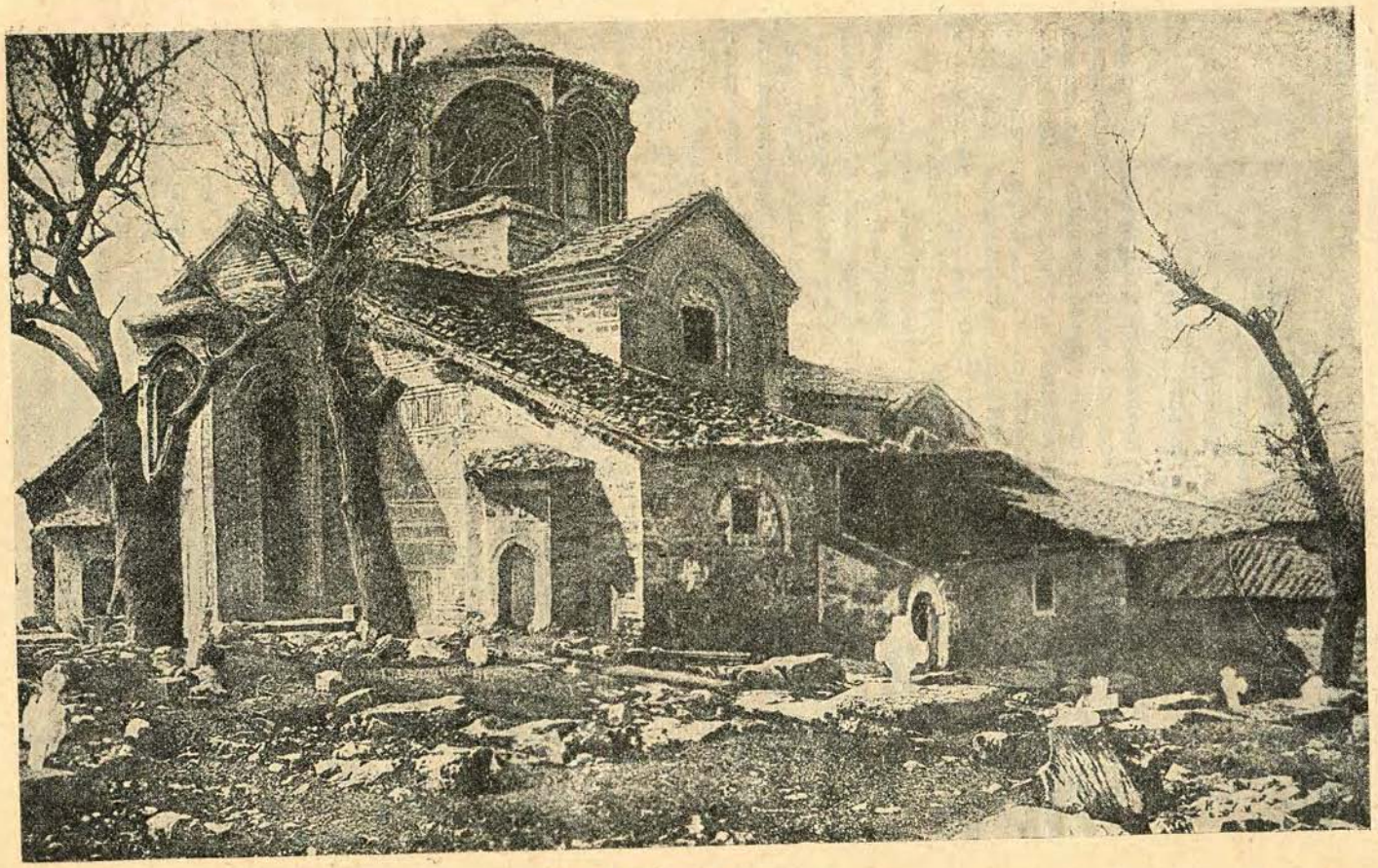

Св. Климентъ.

ница), подарена на българския архиепископъ отъ Андроника Палеолога (1282 — 1328). Плащаницата е дълга 2.6 м., широка 1 м. (В. Кънчевъ), а Милюковъ ѝ дава 1.94 дължина и 1.15 ширина. На лѣво и на дѣсно отъ изображенията (Погребението Христово) стои на гръцки тоя надписъ: „Пастирю на българитѣ, спомни си, при жертвоприношението, за владетеля Андроника Палеолога" (И-въ, ibid).

Надъ царскитѣ двери стои Христовата икона съ сребърна рамка, въ която личи издълбанъ надписъ на гръцки отъ Димитри Хоматиянъ, Охридски архиепископъ въ края на XII. и първата четвъртина на XIII в., който подарилъ рамката (И-въ, Българитѣ въ Македония, стр. 147). Надписътъ гласи: „Украшението (рамката) на иконата ти, о украсителю, на свѣта, е отъ Димитрия архипастиръ на българитѣ. Ти пъкъ (Господи) ме възнагради споредъ украшението (рамката), като очистишъ грозния позоръ на страститѣ ми". (И-въ, ibid).

А митрополитъ Симеонъ Варненски сжщия надписъ превежда тъй: „Свѣтътъ е украситель на накита на иконата. А ти подари хубостьта на първоначалния образъ, като ме очистишъ отъ срама на страститѣ. Отъ българския архиепископъ Димитъръ" (Сп. Б. А. Н. 1917 г., кн. XVI, стр. 121 — гръцкия надписъ върху иконата на Исуса Христа и пр.)

Покровъ отъ Теодора Комнина (1216—1230 г.), съхраняванъ при църквата св. Богородица (св. Климентъ), съ златошитъ надписъ въ 12 срични стиха на гръцки (И-въ, ibid, 36)

Въ олтаря при жертвеника стои статуята на св. Климента, изработена отъ дърво. На статуята имало облѣкло отъ скжпа кадифена материя, но то е изчезнало. Само малки остатъци запазени по гърба и главата, видѣлъ В. Кънчевъ въ 1890 г. Статуята имала 1.30 м. височина. Преданието говори, че тя била подарена на Самуила отъ Римския папа (В. Кънчевъ, ibid).

На Св. Престолъ има плоча отъ извънредно чистъ мраморъ. Тя е дълга 1.83 м., а широка 1.15 м. Ако подъ нея се постави свещъ, отгоре ясно се вижда пламъка. Тукъ, въ единъ старъ желѣзенъ сандъкъ, се съхранява короната на св. Климентъ, споредъ преданието. Тя е отъ чисто злато, която тегли ока и половина, казва Кънчевъ. Опсипана е съ скжпоценни камъни и на четиритѣ страни има 4 елипсовидни плочки отъ чистъ фаянсъ, съ изображенията на 4-тѣ евангелисти. Короната е изкустна изработка отъ по-ново време.

Църквата св. Климентъ е на голѣма почитъ у населението. Тукъ, въ тоя храмъ, последниятъ български патриархъ Арсений отслужилъ света литургия и съ сълзи на очи се простилъ съ любимото си паство въ 1762 г. и проклѣлъ четиритѣ семейства, които сж помагали предъ гръцката патриаршия и властьта за неговото отстранение. Друга старина е бронзовия кръстъ на голѣмия полиелей съ надписъ

отъ 1549 г. **Прохѡ мастню К҃жно архіепкпь пръкн зстінпанн Блъгром и срьблкмь игрѡ въ лѣт ҂зпз** (1549).

Григоровичъ търсѣлъ да види нѣкои и други паметници отъ времето на св. Климента. По предание се говорило, че Климентови съчинения и др. документи били сѫществували до самото затваряне на Охридската патриаршия. А въ Св. Гора сѫщиятъ чулъ, че, последниятъ Охридски патриархъ Арсений, билъ донесълъ много книги отъ Охридъ, които останали въ Зографския манастиръ, дедо и се поминалъ.

3. Всѣхъ Святихъ

Въ Дебърца (мѣстность) Охридско има само едно малко манастирче Всѣхъ Святихъ. То се намира надъ сеаото Лешани, на едно живописно мѣсто въ гората, отъ кѫдето се гледа цѣлото поле на Дол. Дебърца. Монаси липсватъ въ манастирчето, а се управлява отъ селския свещеникъ. Въ манастирската църква Григоровичъ е намѣрилъ единъ калугеръ, прислужникъ и славянски надписъ, отъ който личи, че църквата е била градена и изписана въ 1452 г., въ времето на Охридския архиепископъ Никодимъ. „**зиждесе и попнсасе св. К҃жественын храмь великнхъ мзценнкъ Вснхъ Святнхъсъ трѫдомъ и попеценіемъ раба Божіа Ин... Божикева изъ града Охрида къ дъни архнепнскопа Никоднма въ лѣто**" (6960 — 1452) — Григоровичъ, ibid, стр. 107.

4. Св. Петка

По прѣкия пѫть отъ Охридъ за Ресенъ, презъ Петрино планина, недалечъ отъ с. Велгощи, въ дѣсно личи красивото манастирче св. Петка. Той е издигнатъ на една скала, край красива долина, обрасла съ зелена гора, миризлива трева и красиви цвѣтя, прорѣзана отъ малка рѣкичка. Надъ зданията се издигатъ високи върхове. Гледанъ манастира отъ среща по пѫтя има красивъ изгледъ. Отъ старитѣ сгради нищо не е останало, даже и църквата е новосъградена, а старата такава, съборена отъ времето и събитията. На храмовия праздникъ св. Петка (лѣтна) тукъ става голѣмъ съборъ. Управлението манастирско се състои отъ единъ игуменъ (свещеникъ).

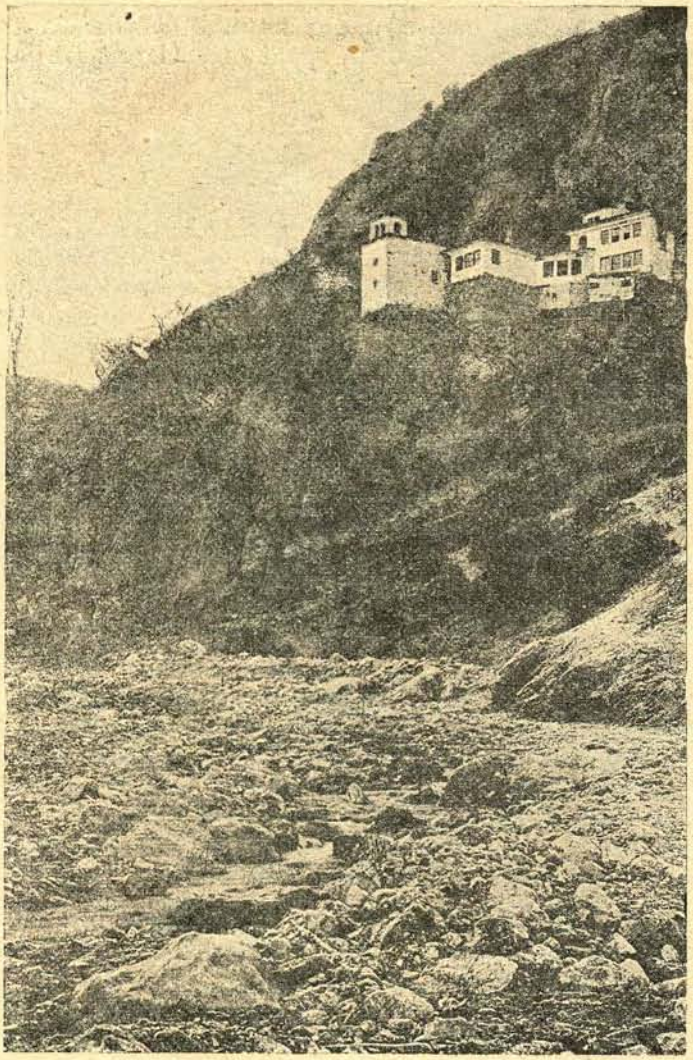

Св. Петка — Охридско

5. Св. Иванъ — Канео

На скалистия брѣгъ, отъ къмъ западъ въ мѣстностьта Канео, се намира запустѣлъ храмъ, казва Григоровичъ. Това е църквата на манастиря св. Иванъ Богословъ, нареченъ Канео. Тя е построена на една живописна мѣстность, върху

една скала на брѣга на Охридското езеро. Църквата"е преправяна въ по-ново време, обаче, старитѣ части лесно се разпознаватъ по особения имъ градежъ. Източната часть на

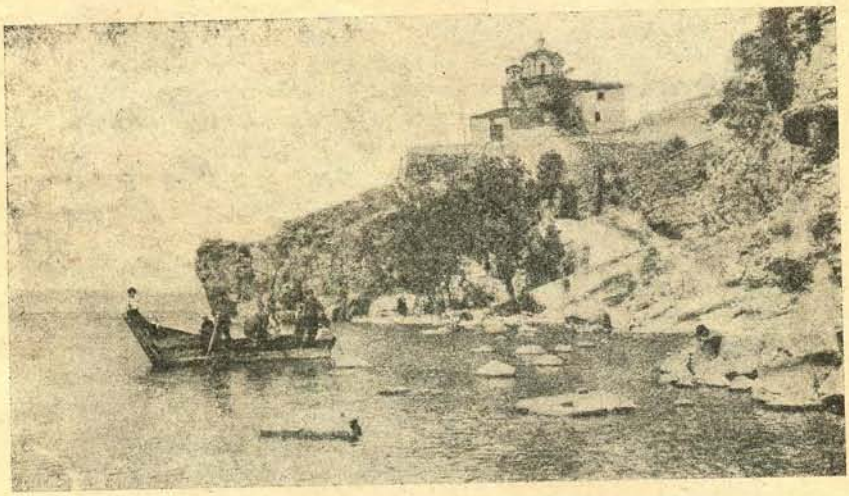

Св. Иванъ — Канео

храма съ абсидата, както и куполътъ, който се издига върху осмостененъ барабанъ, сж запазени въ първоначалния си видъ и се схождатъ напълно, по форма и богатото разчленение на плоскоститѣ, съ съответнитѣ части на църквата св. Климентъ (Проф. Филовъ, Ibid).

6. Св. Спасъ

Пжтувайки по шосето Охридъ—Ресенъ, въ лѣво се бѣлеятъ сградитѣ на тоя манастиръ, разположенъ въ района на с. Лакочерей, 2 часа северо-западно отъ Охридъ. Манастирътъ е надъ селото, въ гжста и красива гора, която презъ последната война, безмилостно бѣ опустошена. Тоя манастиръ е старъ и се спомина въ Зографския поменикъ (И-въ, ibid). Притежаваше добъръ имотъ и бѣ на голѣма почить у населението, което масово се стичаше на храмовия праздникъ, лѣтни св. Спасъ.

7. Св. Размо

На единъ часъ раздалечъ отъ Охридъ, по пжтя за Струга, въ мѣстностьта „Гжбавци" се намира манастирчето св. Размо (Еразъмъ), което сега е напуснато и се служи въ него единъ пжть презъ годината, на 2-й юний ст. ст. Това манастирче се

намира подъ ржководството на Челница и го отварятъ и затварятъ челничкитѣ (Охридъ) епитропи. Църквичката е малка и стара, помѣстена въ една мжчно достжпна скала. Подъ църквата има изворче съ лѣковита вода. Преданието говори, че св. Размо билъ другаръ на св. Климента и св. Наума. Св. Размо ще да е или Гораздъ, или пъкъ нѣкой отъ ученицитѣ на св. Климента (Е. Спространовъ — стр. 724).

Манастирища

Манастиръ св. Димитъръ при Главеница

Главеница се поменава за пръвъ пжть като епископски центъръ въ надписа на абсидната стена въ Прѣспанската църква св. Ахилъ, открит отъ руската арх. мисия въ 1898 г. начело съ проф. Успенски, Милюковъ, и въ първия хрисовулъ на Василия. Споредъ Климентовото житие, писано отъ Теофилакта, Главеница е било едно отъ мѣстата за почивка, подарено на Климента отъ Бориса. Въ краткото пъкъ житие на Климента отъ Димитрия Хоматиянъ се казва, че Климентъ често прекарвалъ въ Главеница, че тамъ той оставилъ паметници, виждали се каменни стълбове, на който било отбелѣзано покръстяването на бълг. народъ. Презъ последната война австрийски войници, копайки при с. Балши на рѣка Яница въ югозападна Албания, намѣрили развалини отъ голѣма църква съ колони и мраморенъ стълбъ съ гръцки и латински надписъ. Проф. Златарски доказва, че това е единъ отъ стълбоветѣ, за които говори Хоматиянъ. А пъкъ отождествявайки рѣката Яница съ срѣдновѣковна Главеница и развалинитѣ при с. Балши съ манастира св. Димитри, счита този манастиръ за мѣстото за почивка, подарено отъ Бориса на Климента. Сигорно Климентъ е възобновилъ и уредилъ главенишкия манастиръ св. Димитъръ, като го направилъ и мѣсто за почивка, казва проф. Златарски (В. И-ва, ibid, 530).

Макаръ с. Балши да стои вънъ отъ географскитѣ граници на Македония, бидейки, обаче, въ съседство съ нея (въ Албания) и още поради историческото значение на Главеница за бълг. племе, отъ епохата на Климента охридски, дадохме горнитѣ бележки за манастира св. Димитъръ — сега въ развалини. — Св. Богородица при с. Скребатно и др.

б) Стружка околия

1. *Св. Богородица — Калища*

Не далечъ отъ Струга, на западния брѣгъ на Охридското езеро, използувана е била една природна пещера у варовиковата Мокра планина, за църквица, до която се стига

съ стълба. По всѣка вѣроятность тази пещера трѣбва да е служила въ най-старо още време за постница на нѣкой постникъ, казва арх. Миланъ Злоковик (Старинар. 1923 г. стр. 148 — Стари цркве у обл. Преспе и Охрида) — и когато тукъ е имало най-силно развитие на църковната култура, приспособена е въ днешната архитектурна форма. Входа е до самия олтаръ. Църквицата е безъ никакво осветление и

Св. Богородица — Калища

съ живописъ. Не далечъ отъ манастира е и параклиса св. Атанасия, прикрепенъ въ стръмнитѣ скали, 30 м. надъ езерото.

Този манастиръ е принадлежалъ на с. Калища, когато то е било християнско, а когато арнаутитѣ пропѫдили туй население, той преминалъ въ ржцетѣ на Радождане. Манастирътъ е билъ разрушенъ и подновенъ въ по-ново време. До самата скала, която отдѣля манастиря отъ Калища, сѫ прилепени манастирскитѣ сгради и на втория етажъ надъ зданията стои малката църквица, уврена въ една пещера. Църквата има живописъ отъ по-ново време съ гръцки надписи. Никакви паметници не личатъ. Манастирътъ бѣ подъ ведомството на Елбасанския гръцки владика, понеже с. Радожда бѣ гъркоманско. На южния край на сѫщата манастирска

полянка има друга пещерна църквица св. Атанасъ, за кждето се изкачва съ дървени стълби. Изображенията сж спазени, но обезобразени отъ турски разбойници. Личатъ ликоветѣ на св. Климентъ, св. Недѣля, св. Петка, св. Марена и др. Край селото Линъ, на с. з. брѣгъ на Охридското езеро, не далечъ отъ Струга, личатъ развалини отъ манастира св. Никола. Наблизо, на срещната страна на Линския полуостровъ, е билъ манастира св. Илия.

в) Прѣспанско

а) Голѣма прѣспа

1. *Св. Германъ*

Въ края на X в. тукъ, край брѣговетѣ на Прѣспанското езеро, се извършило важно историческо събитие — основаването на западното българско царство. Когато византийцитѣ въ борбата съ руситѣ, завзели изток. България съ нейнитѣ главни градове въ 971 г., въ Македония българитѣ се радвали на политическа свобода и се управлявали отъ 4-мата синове на българския велможа Никола, който живѣлъ въ областьта Мокра на ю. з, отъ Охридското езеро и произхождалъ отъ племето Бърсяци. Следъ кжсото царуване на най-стария братъ Давида, поелъ управлението най-малкиятъ братъ Самуилъ, който царувалъ отъ 977—1014 г. Самуилъ избралъ Прѣспа и Охридъ за свои престолни градове. Затворенитѣ котловини и езерни области, както е областьта на Десаретскитѣ езера, представятъ удобни мѣста за възстания и закрепване на самостойни владетели, защото такива мѣста лесно се защищаватъ. Красивата пъкъ околность на Прѣспанското езеро, заградено съ високи планини, изобилната риба въ езерото, която представя вкусна храна презъ дългитѣ пости, предлагатъ удобни мѣста за манастири, църкви и отшелнишки килии. Затова край Прѣспанското езеро се създала основа за интезивенъ религиозенъ животъ. Следи отъ стари монументални постройки, църкви и манастири се срещатъ на много мѣста покрай брѣга на езерото, особено пъкъ на островитѣ Ахилъ и Голѣмградъ. А и уцѣлѣлитѣ до днесъ стари църкви и манастири въ Прѣспанската котловина не сж малко. Славното минало на тоя чисто български край е будило живъ интересъ у учения славянски свѣтъ: руси и сърби, които не веднажъ сж предприемали научни издирвания. Пръвъ отъ славянскитѣ учени, който посетилъ тоя исторически край за насъ българитѣ, е билъ руския професоръ Григоровичъ (1845 г.). Презъ лѣтото на 1898 г. рускиятъ арх. институтъ въ Цариградъ предприелъ научна екскурзия изъ западна Македония, начело съ своя

директоръ проф. Успенски и учения проф. П. Н. Милюковъ. И сръбска мисия, начело съ проф. Цвичъ е посещавала тоя край. Отъ тѣхъ, чуждитѣ мисии, трѣбваше да чуемъ преценка за историческитѣ старини, останали отъ българско време, която преценка не винаги е била строго безпристрастна. Даже екзархийскитѣ органи, учители и духовенство, трѣбваше да чуемъ упрѣци отъ поменатата руска мисия и обвинени въ „вандализъмъ" задето умишлено сме рушили гръцкитѣ паметници и надписи, които сме смѣнявали съ славянски? Отговоръ, за това тежко и незаслужено обвинение по адресъ на екзархийскитѣ органи, даде пишущия настоящитѣ редове (в. „Новини", г. 22, бр. 95), като фактически доказа, че тъкмо обратното е вършено. Гръцкото духовенство, за да заличи всѣка следа отъ славянската книжнина и писменость, умишлено е вършело тоя вандализъмъ. Особено въ туй отношение се бѣ отличилъ охридския фанариотски владика Мелетий. Така бѣ, когато иородни учени вършатъ преценка, безъ да сж добре осведомени. А за българскитѣ учени Македония бѣ terra incognita.

* * *

Въ църквата св. Германъ е намѣренъ най-стария славянски писменъ паметникъ. Това е царь Самуиловия надписъ отъ 993 г., който е отъ първостепенно значение за насъ. Надписа е отъ епохата на св. Климента и 77 години отдѣлятъ времето, когато е билъ дълбанъ той отъ св. Климентовата смърть. Намѣренъ е въ с. Германъ въ 1898 г. отъ руската арх. мисия, начело съ професоритѣ Успенски и Милюковъ. Откриването на надгробната плоча е станало при следнитѣ обстоятелства. Презъ 1888 г. селянитѣ почнали да градятъ нова църква, прилепена до самата западна врата на старата малка църквица, служаща за гробница на св. Германа, Цариградски патриархъ (715—730 г.), който живѣлъ тукъ въ изгнание? При разкопката пода на църквата, предъ олтаря сж намѣрили надгробна плоча, обърната съ надписа надолу. Следи отъ гробъ нѣмало, защото плочата е била поставена наредъ съ другитѣ плочи, образуващи пода. На това време селото е било патриаршеско, но плочата останала незабелѣзана отъ любопитното око на фанариотскитѣ органи и била прикрита подъ св. Престолъ. Презъ 1895 г. посетилъ селото битолския руски консулъ и запиталъ за плочата. Никой обаче не знаелъ за нея. По-сетне идвалъ и сръбския консулъ отъ Битоля и предлагалъ 700 наполеона на църквата, за да вземе плочата, но никой не обаждалъ за нея. Само епитропа Гине Наумовъ знаелъ, че има плоча и де се съхранява. Въ 1898 г. Успенски и Милюковъ не малко трудъ сж положили, за да видятъ плочата. Тѣ имаха препоржка отъ Екзархията до селото. Следъ като стана известна пло-

чата, не се криеше вече. Тя се съхраняваше въ олтаря на новата църква, обърната съ надписа отъ къмъ стената[1]). Ученитѣ професори Успенски, Флорински и Милюковъ дадоха своитѣ бележки за нея въ Известия рускаго арх. институти въ Константинополѣ IV, вип. 1, за 1899 год. Иречекъ и Ягичъ за надписа. Проф. Милетичъ писа по сѫщия въпросъ. Проф. Йор. И-въ, който посети тоя край преди хуриета (1907 г.), дава кратки бележки за надписа въ книгата си „Български старини изъ Македония“ и по-обстойно въ студията „Историко арх. бележки за царь Самуиловата столица въ Прѣспа“ (Известия на Б. А. Д. 1910 г.). Съдържанието на надписа свидетелствува, че имаме работа съ семейната гробница на царь Самуила. И че скромната Германска църквица крие може би, гроба и на самия него. Разкопки не сѫ правени никакъ. Толкозъ по-добре. Понеже часть отъ плочата съ надписа е откъртена, текстътъ е осакатенъ. А бидейки сѫществената часть оцѣлѣла, ученитѣ професори лесно възстановиха пълния текстъ на надписа. Ето що гласи той:

1 ☩ к(ъ) имѧ ѡ҃тьца и съ
2 ни҃а и ст҃аго доу҃ха а
3 зъ самоилъ рабъ б҃ж (и)
4 полагаѧ памать (ѡтьц)
5 ѹ и матери и брат (ѹ и)
6 а кр҃ъстѣхъ сн(хъ)
7 имена оусъпш(нхъ ни)
8 кола рабъ б҃жи (Рнѹ-ними)
9 ѣ дан(и)дъ написа (са въ)
10 лѣто от сътв(орениѧ миро-)
11 ѵ ∓ s ф. а. инъди(кта) s).

Скобкитѣ съдържатъ изгубенитѣ части отъ текста.

Презъ балканската война плочата остана незабелѣзана отъ сръбскитѣ власти, които окупираха тоя край. По Букурещкия договоръ село Германъ спадаше въ „гръцка Македония“, но плочата уцѣлѣ, понеже бѣ укрита.

Не е ясно, дали плочата е била на самата начална семейна гробница, или е била приготвена отсетне отъ Самуила и сложена вѣроятно на нова гробница въ Прѣспа, дето сѫ били пренесени коститѣ на поменатитѣ покойници. Втората мисъль се вижда по-вѣроятна, казва проф. Ивановъ.

Като оставимъ на страна разнитѣ вести, които дава този най-старъ каменен надписъ съ българско писмо, Самуи-

[1]) Г. Трайчевъ — Старини въ Прѣспа, 1923 г.

ловата плоча ни интересува преди всичко и по самото мѣстонахождение въ с. Германъ. Самуиловата семейна гробница се е намирала или въ самата столица, на остр. Ахилъ, или

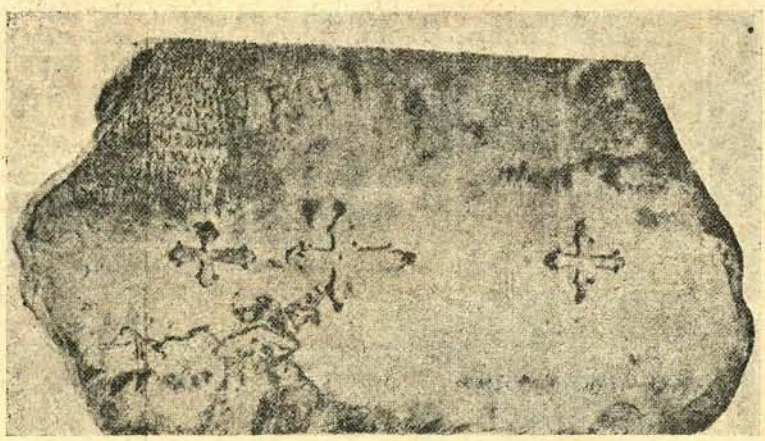

Царь Самуиловата плоча.

въ селото Германъ, дето се откри. Ако приемемъ първото, трѣбва да се съгласимъ, че плочата е била пренесена отъ столицата Ахилъ въ Германъ по-късно, следъ разорението на столицата. Второто предположение, че плочата е била още отъ край време въ Германъ, ни навежда на мисъльта, че тамъ въ Самуилово време е имало или манастиръ, гдето сж били оставени на упокоение останкитѣ на царскитѣ родители и братя, или че въ Германската долина се е намирало любимо царско покоище и дворци. Въ полза на с. Германъ говорятъ и следнитѣ факти. Единъ гръцки надписъ надъ вратата на притвора въ старата църква на с. Германъ сочи, че църквата е била въздигната при Цариградския патриархъ св. Германъ (715—750), сетне презографисана презъ 1006 г. (въ времето на Самуила) и най-сетне наново презографисана презъ 1743 г. Стари спомени и надписитѣ сж дали храна на мѣстното предание, споредъ което селото носѣло името си отъ патриархъ Германа, който тамъ живѣялъ, поминалъ се и билъ погребанъ въ църквата. (И-въ, ibid).

Относително пъкъ въпроса, кой името Германъ трѣбва да се подразбира цариградскиятъ или българскиятъ, трѣбва да признаемъ, че всички току речи данни говорятъ въ полза на българския патриархъ. Така въ времето на Самуила български патриархъ е билъ действително Германъ, който билъ изпърво въ Воденъ, а сетне, заедно съ пренасяне на столицата въ Прѣспа, дошълъ и той тамъ. При

презографисването на църквата през 1743 г. лесно е било отъ гръцкитѣ заинтересовани страни да се постави въ надписъ, че църквата е основана въ времето на св. Германъ Цариградски, а въ населението да се пръсне слухъ, че на сѫщия св. Германъ гробътъ е въ селската църква (И-въ ibid).

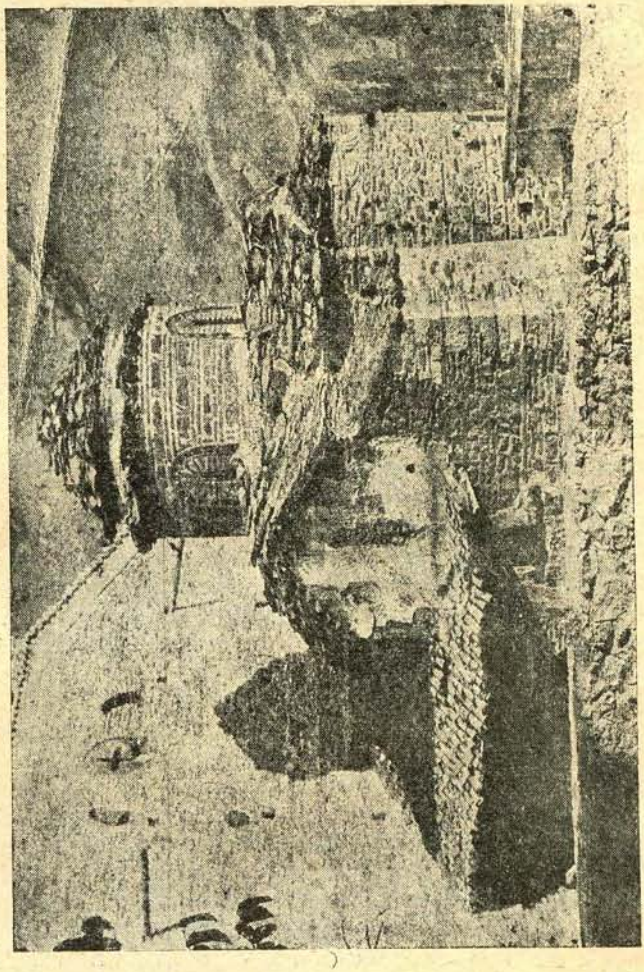

Св. Германъ.

Отъ споменатитѣ по-горе учени само проф. Ивановъ бележи, дали тукъ имаме работа съ семейната гробница на царь Самуиловия родъ, или плочата е пренесена отъ другаде. Като се има предвидъ непривлекателностьта на с. Германъ и трудното съобщение на последното, би могло да се предполага, че плочата е пренесена тукъ отъ дру-

гаде. Селото Германъ е най-високо въ Баба планина. Околностьта му е прозаична, голи ридове безъ растителноть. Два дълбоки дола пресичатъ селото. Пѫтя за селото води презъ тѣсни, конски пѫтеки. Селянитѣ не притежаватъ край селото никаква работна земя. Отдалечено е то отъ езерото на 8—10 клм. Старото село се намирало другаде, при Маркова нога, между селата Наколецъ и Дупени, наблизу до езерото. Въ Прѣспа има мѣста много по-привлекателни и по живописни, за каквито може да се предполага да служатъ за царски „мавзолеи". Такъво е селото Дупени, разположено недалечъ отъ езерото, по склоноветѣ на Баба планина, обрасли съ гѫсти буки и елхи, оросявани отъ буйни планински поточета. И тукъ има манастиръ, Сретение Господне. Освенъ туй селото е построено върху развалини отъ старото селище, по всѣка вѣроятность нѣкой градъ, понеже въ периферия развалини има на около 5 клм. Въ околностьта на селото се намиратъ църквитѣ: св. Илия, св. Ана, св. Врачъ, св. Петка, св. Никола. Уцѣлѣли сѫ: св. Атанасъ и св. Арахангелъ. При църквата св. Атанасъ има развалини, известни подъ името „Владикой грамади". Навѣрно тукъ е било сѣдалище на митрополитъ.

Друго село съ живописна околность е Рудари. И то е разположено въ западнитѣ склонове на Баба планина, обрасли съ гѫста гора, богата съ вода. Околностьта на селото изобилва съ развалини отъ старото селище и църкви. И тукъ ще да е кипѣлъ буенъ животъ въ дрѣвно време. Часть отъ развалинитѣ се наричатъ „Калето" и при него изворъ, известенъ съ името „Царевъ кладенецъ". Дали нѣмаме работа съ нѣкоя царска резеденция? Горнитѣ проучвания съмъ правилъ въ битностьта ми екзархийски училищенъ инспекторъ въ Охридската епархия. Повдигамъ горния въпросъ не съ цель да предреша въпросътъ за мѣстото на надгробната плоча, колкото да заинтересовамъ ученитѣ да се произнесатъ по-положително за него. До като не се извърши научно разкопване на мѣстонахождението на плочата, и като се има предвидъ обстоятеслтвото, че тукъ въ цървата — гробница на св. патриархъ Германа, се съхранявали мощитѣ на последния, въ память на когото е била издигната църквата, за която Милюковъ твърди, че е по-стара отъ 1,006 г, трѣбва да приемемъ, че тамъ е била царската семейна гробница отъ рода Самуиловъ.

Старата църква св. Германъ служи за олтаръ на новата църква. Формата на църквата е съ едно кубе, подържана извѫтре на 4 стълба. Страничнитѣ пристройки сѫ въ видъ на кръстъ. Входътъ е отъ ю. з., а въ с. з. часть е гробницата на св. Германъ, покрита съ каменна плоча въ неправилна форма. Църквата е нѣколко пѫти поправяна, но, въ своитѣ основни черти, запазила е стария си типъ. Тя

е дълга 9 м., широка 6·70 м. Градена е отъ ломени камъни. Тухли има само по сводоветѣ и аркитѣ. Има притворъ. Църквата е кръстовидна, куполна отъ „вписания" типъ кръстъ. Три полукржгли апсиди се долепятъ непосрѣдно до тритѣ надлъжни кораби (Мавродиновъ, ibid 77). Протичъ датува църквата отъ 993 г., а В. И-ва отъ 1006 г. Споредъ менъ датата ще да е по-вѣрна 993 г., когато е поставена царь Самуиловата плоча надъ семейната гробница, ако не и по-стара, защото: или църквата — гробница е построена отъ Самуила въ 993 г., или е била заварена въ тая година. Църквата е съ низки прозорци. Куполътъ се схожда съ тоя на Трѣскавецъ. Не е ли това едно доказателство за епохата на основаването на тия два храма, — царь Самуиловото време. Г-нъ Мавродиновъ, споредъ архитектурнитѣ белези, датува църквата св. Германъ отъ XIII. в. (ibid, стр. 79). Ето още едно доказателство, че историческитѣ дати не се схождатъ съ архитектурната епоха. Какъ е възможно църквата св. Германъ да е отъ XIII. в., когато имаме писмени исторически доказателства, — царь Самуиловата надгробна плоча отъ 993 г., че тя е сѫществувала отъ порано. Ако се приеме датата XIII. в. за основна, какъ тогава се намѣри тукъ помѣнатата плоча? Трѣбва да допуснемъ. че тя, плочата се крила неизвестно де презъ XIII в.—въ византийско и сръбско вече владичество надъ Македония, станала известна и прибрана случайно въ църквата св. Германъ? И друга историческа достовѣрность не допуска такова твърдение. Както се знае селото Германъ носи името на св. Германъ. Не може да се допуска, че е било обратното — селото Германъ да е дало името на църквата. Отъ историята се знае, че въ ц. Самуилово време е билъ патриархъ Германъ, който е погребанъ въ тоя храмъ и на чието име е посветенъ храма (И-въ, „Български старини отъ Македония). А гърцитѣ умишлено сѫ изопачила тази историческа истина, като сѫ отбелѣзали надъ вѫтрешната страна, че св. Германъ билъ гръцкиятъ патриархъ Германосъ, починалъ и погребанъ тукъ презъ 715—750 г., а презографисана презъ 1006 г. И проф. Милюковъ твърди, че църквата е по-стара отъ 1006 г. Ако ли пъкъ действително, сѫдейки по архитектурнитѣ белези на църквата, личи разлика между историческата дата на църквата и архитектурната епоха, то би трѣбвало тази „игра" на епохитѣ да се отдаде по скоро на архитектурната измѣна, отколкото на историческата дата, особено когато за това имаме исторически писмени паметници, каквито сѫ за Трѣскавецъ (прилепско) хрисовула на св. Душана и надгробната Самуилова плоча.

Отвѫтре църквата е покрита съ фрески. За историята на нейния живописъ намираме надписи не съвсемъ надеждни, говори проф. П. И. Милюковъ, който, заедно съ

проф. Усненски сѫ посетили Прѣспата презъ 1898 г. (Рус. арх. инст. кн. IV). Надписътъ въ нартиката надъ входа гласи: „Тукъ написахме нѣкогашната дата. Въздига се въ времето на св. Германъ, патриархъ Цариградски; втори пѫть се изписа презъ годината отъ Христа 1006; това е третото изписване въ годината 1734“ (И-въ, ibid).

Другъ надписъ на западната страна на църквата гласи: „че храмътъ се изписълъ съ иждивението на християнитѣ отъ с. Германъ, при архерейството на Партения св. Прѣспански и при ефимерията Константина, въ година 1743 м. септември“ (И-въ, ibid). Изображенията въ църквата сѫ въ три пояса единъ надъ други. Долниятъ поясъ въ цѣлата вѫтрешность е заета съ образитѣ на светии въ голѣма величина. Тукъ сѫ и ликоветѣ на св. Германъ, св. Климентъ и др. Вториятъ поясъ сѫ образитѣ на светии въ кръгла форма (медалионъ). Най-горния поясъ носи изображенията на Исуса Христа, св. Богородица и др. Селото Германъ, а заедно съ него и църквата-манастиръ св. Германъ, станаха популярни въ последно време, следъ откриването на надгробната плоча отъ 993 г.

Деньть на св. Германа се празднува на 12 май ст. сг. Другиятъ день следъ праздника на св. Кирилъ и Методий. Тогава тукъ става голѣмъ съборъ, посещаванъ почти отъ цѣлото население на Прѣсна. На тоя день и азъ съмъ посещавалъ манастира много пѫти. Манастирски сгради около църквата липсватъ. Посетителитѣ и гоститѣ се посрещатъ отъ цѣлото село, броящe 200 чисто български кѫщи, кѫдето се слагатъ богати трапези за праздненството.

2. Св. Богородица

Този манастиръ се намира на островъ Аилъ (Ахилъ) въ малкото Прѣспанско езеро. Острова е половинъ часъ раздаленъ отъ брѣга на езерото. Тукъ е историческата църква св. Ахилъ, основана отъ Борисъ или Самуила. Тукъ въ развалини има още 10-на други църкви, а уцѣлѣли сѫ: св. Георги и манастирската св. Богородица.

Манастиръть е на южния брѣгъ на острова. Църквата е „Успѣние Богородично“. Тя е твърде малка, низка и тъмна. За прозорецъ има само една малка дупка, къмъ южната страна. Живописътъ е запазенъ, но не е стария. И тукъ фанариотската ржка турила своя отпечатъкъ. Всички надписи сѫ по гръцки. Надъ вѫтрешната врата има гръцки надписъ съ дата 1524 г. Надъ прозорчето, на южната страна, до самия аналой, личи другъ гръцки надписъ отъ 1741 г., въ който се разправя, че въ ефимерията на попъ Търпена килото жито било 10 гроша по цѣлата Румелия. Въ църковния дворъ има сграда, висока съ 7 стаи горе и чардаци, а доле

яхъръ и килери. Стаитѣ сѫ голѣми и обширни. Таванитѣ и подоветѣ сѫ дъсчени, а стенитѣ мазани съ варъ и доста чисти. До тази сграда стои друга съ единъ килеръ, яхъръ и плѣвна. Отдѣлно има и трета сграда съ камбари за жито. Съдове за потрѣба и посрещане на гости има въ изобилие. Недвижимитѣ манастирски имоти сѫ: 10 ниви и едно лозе, отъ които прибиратъ до 50 кила жито и 10 товара грозде. Жива стока има: 4 вола. 5 крави, 4 телета, 20 кози и 20 овци. Цѣлия тоя имотъ се експлоатираше отъ единъ селянинъ, чифчия отъ селото, който използува на исполица. Вънъ отъ острова манастира притежава две ниви: въ с. Стърково има ниви за 10 кила семе, една ливада и единъ ханъ. Цѣлиятъ манастирски доходъ отъ тоя имотъ възлизаше на около 50 л. турски. Чифчията, който държи манастирския имотъ, е сѫщевременно и епитропъ на манастира. Камбаната е нова и доставена за 4,000 гроша, на средства отъ американци (прѣспани). Свещенодействува единъ отъ Нивичкитѣ свещеници, комуто се плаща 10 лири, но при условие, че ще обслужва селото и манастира само въ дѣлниченъ день, поради което всѣки пѫть, когато попа пристигне (дѣлниченъ день), селянитѣ сѫ въ кѫщи, празднуватъ. Селото брои само 6 кѫщи — чифлигари на елино-албанеца Кириякъ отъ Битоля. Цѣлиятъ чифлигарски имотъ, що владѣе Кириякъ е нѣкогашно имение на манастиря, но бидейки не стопанисванъ грижливо, билъ присвоенъ отъ хитриятъ Кириякъ. Вината за това носятъ църковно-училищнитѣ власти.

Понеже островъ Ахилъ е старата столица на царь Самуила, нѣкогашна Прѣспа и понеже тукъ се намирала една отъ 7-тѣ голѣми църкви, издигнати още отъ царь Бориса (Арх. Теофилактъ — въ своитѣ писма), и понеже историческа Прѣспа буди у насъ мили спомени отъ далечното, но славно минало на царь Самуила, за неизлишно считамъ да дамъ изчерпателно нѣкои сведения и за другитѣ църкви, находящи се на тоя островъ, тъй като ги намирамъ у рускитѣ професори Успенски и Милюковъ и у нашия проф. Йорданъ Ивановъ, който е посетилъ тоя край въ 1907 г.; и каквито лично съмъ наблюдавалъ презъ многократнитѣ ми посещения било самъ, въ битностьта ми екзархийски училищенъ инспекторъ въ Охридската епархия, било въ обиколкитѣ ни съ Охридския митрополитъ Бонисъ.

* * *

Споредъ писмени сведения още въ царуването на Бориса (853—888) въ България били построени 7 катедрални църкви, една отъ който се намирала въ Охридъ, а друга въ Прѣспа. (Д-ръ Б. Филовъ, Старобългарско изкуство, стр. 13). Може да се предполага, че Самуилъ е преправилъ и разширилъ църквата св. Ахилъ, която била патриаршеска катедрала, и

една отъ 7-тѣ църкви, издигнати отъ Бориса. За нея съобщава въ писмото си архиепископъ Теофилактъ до Севастрокатора Константина: „Съжали се надъ църквата — нѣкога най-щастлива отъ църквитѣ, една отъ 7-тѣ съборни църкви, които построилъ най-християнскиятъ онзи Борисъ царь на България (Theophylacte operat. IV,529) — Балас-

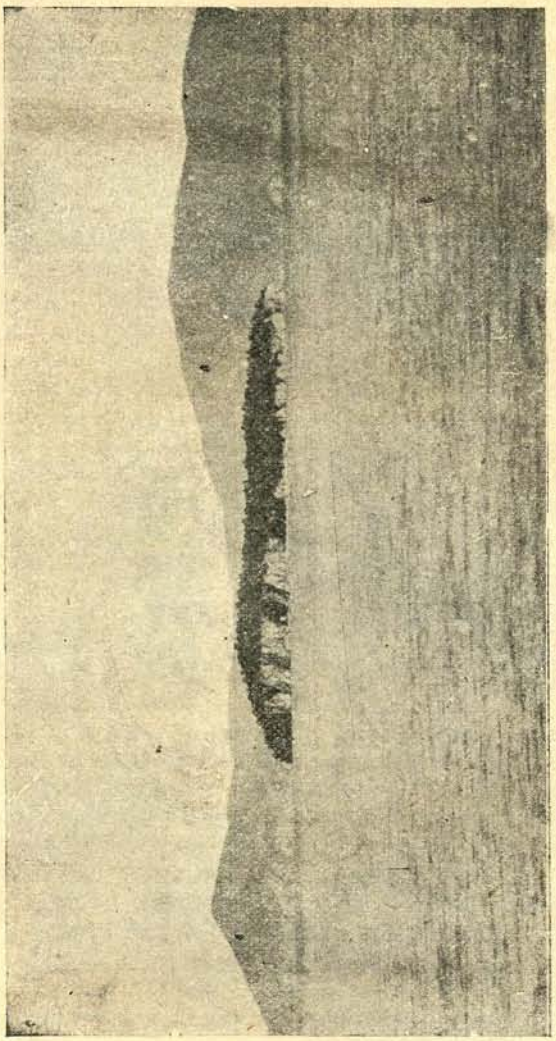

Островъ Ахилъ (Ахилъ).

чевъ Г., Минало, година III, кн. 10, ч. II — Бележки върху изкуството въ българскитѣ земи презъ срѣднитѣ и по-нови вѣкове".

Презъ 1071—72 година „Великата църква“ била запалена отъ византийскитѣ наемници Аламани и Франки. Храмътъ презъ Теофилактово време билъ подновенъ. Тукъ е станалъ събора на митрополититѣ и епископитѣ отъ Охридската архиепископия (Баласчевъ, ibid). Църквата представя, дълга

Развалини отъ църквата Св. Ахилъ.

повече отъ 40 м., трикорабна базилика съ пиястри, съ три абсиди и странични емпори. Пиластритѣ сѫ на два етажа и сѫ скачени съ полукрѫгли арки. Нейната главна апсида, въ която се отварятъ три високи прозорци, прави впечатление съ своитѣ мощни размѣри и заема почти цѣлата широчина на централниятъ корабъ. Отъ фрескитѣ, които на времето сѫ красили вѫтрешностьта на църквата, сѫ запазени само незначителни остатъци. Тази църква и сега е запазена въ развалини. Населението я нарича „Голѣмата църква“. Тя се намира край източния брѣгъ на острова, дължъ около 1700 м., а широкъ 500 м. Запазени сѫ часть отъ апсидата, часть отъ северната стена и отъ преградата между средния корабъ и лѣвия. Тя е била бизимковидна, основитѣ на съборенитѣ части личатъ добре, та планътъ ѝ може да се възстанови (И-въ, И. Б. А. Д-во, царь Самуиловата столица въ Прѣспа). Съ своитѣ дебели 90 сантиметрови стени съ своитѣ размѣри, Ахилската църква представя една отъ най-крупнитѣ църковни старини на българското минало. Има останки съ фрески съ гръцки надписъ. Отъ запазенитѣ надписи най-важенъ е списъкътъ на абсидата съ епископствата, подчинени на българския патриаршески престолъ. Тоя списъкъ биде открить отъ руската научна експедиция и обнародванъ въ

Известия на Института, кн. IV, както и въ Български старини отъ Йор. И-въ, стр. 220. Когато проф. Ивановъ е посетилъ Прѣспа (1907 г.), не се познавало и половина отъ онова, що забелѣзали рускитѣ учени; всичко било заличено отъ времето. А още пъ-малко личеха старинитѣ, когато презъ 1910 г. за пръвъ пѫть посетихъ и азъ тоя край. Като положително прочетени сѫ имената на епархиитѣ: видинска, кефалонска (главиничка), берска, ираклийска (битолска). севасфорска (деволска), скопска, срѣдечка и др. Тоя списъкъ на епархиитѣ ще да е правенъ къмъ 989—1001 г. (И-въ, ibid).

3. Годишниятъ съборъ на църквата св. Ахилъ се празднува на 15 май ст. ст. съ най-голѣма тържественость. Три дни следъ праздникътъ на св. Германа, за тукъ се стичатъ маса посетители, мало и голѣмо, отъ цѣла Прѣспа, като на манастиръ на поклонение. Макаръ и самата църква да е въ развалини, споменътъ обаче за нея и славното минало на нейнитѣ основатели Самуилъ или Борисъ, живѣятъ у народа и ще продължаватъ да живѣятъ, до като сѫществува български родъ въ тоя край.

4. *Св. Богородица — Сливнишка*

По източния брѣгъ на Прѣспанското езеро, не далечъ отъ селото Сливница, е сгушенъ манастира Св. Богородица, въ гѫститѣ дѫбови и борови гори. Пѫтьтъ надъ селото води край буйната рѣка, която стръмно се спуша изъ Пелистерскитѣ диплени разклонения, минаваща край самия манастиръ, за да стигне съ силенъ напънъ и разпѣнена езерния брѣгъ. Околностьта на манастира е една отъ най-красивитѣ. Тя е цѣлата обрасла съ гѫсти борови и дѫбови гори. Високо надъ манастира се губятъ, въ небеснитѣ висини, Пелистерскитѣ конусовидни върхове, криещи въ своитѣ пазви, късно презъ лѣтото ледени пластове — началото на буйни планински рѣки. Манастирскитѣ сгради, скрити изъ гѫститѣ гори, оставатъ незабелѣзани отъ окото на пѫтника; тѣ се виждатъ само, когато човѣкъ стигне до тѣхъ. Навѣрно, туй обстоятелство сѫ имали предвидъ българскитѣ висши военни власти, та презъ свѣтовната война тукъ — въ манастира — бѣ квартирата на щаба, който рѫководѣше военитѣ действия въ тъй наречения междуезерния участъкъ — Прѣспанско-Охридското езера.

Манастирскитѣ сгради отъ всички 4 страни сѫ обградени съ високи каменни стени. Постройкитѣ на около не сѫ много модерни. Въ манастиря се влиза презъ две голѣми и две малки порти. Голѣмитѣ сѫ западната и южната. На западната страна има сграда, ремонтирана преди 30 години отъ тогавашния егуменъ монахъ Гаврилъ. Тя има осемь стаи горе и чардакъ, а доле — яхъръ. Всички стаи сѫ добри и

чисти; тѣ сѫ най-добритѣ въ манастира. Отъ къмъ северъ има втора постройка пакъ съ 8 стаи и чардакъ, а доле яхъръ и зимникъ. Източно има трета сграда съ стаи съ оджаци и чардакъ, а доле — пещь и яхъръ. Южно има два голѣми

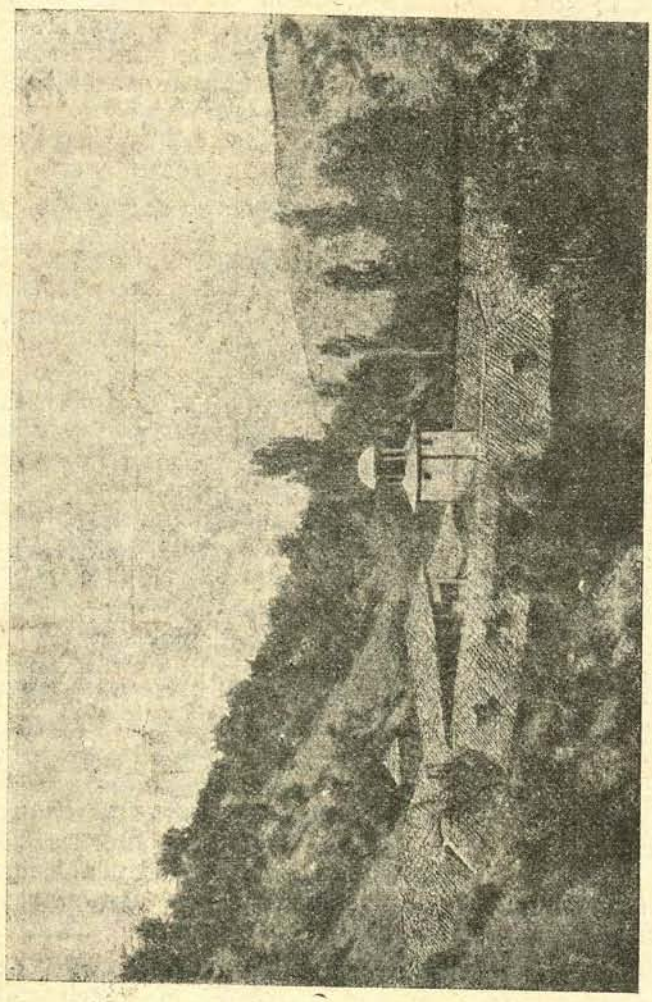

Св. Богородица — Сливнишка.

чардака съ недовършени стаи, а доле — магерница съ грамаденъ коминъ и лѫжици великани, зимникъ съ голѣми бъчви, събиращи до 100 товара грозде. И покжщнината на манастира е голѣма. Съ нея може да се услужи на 100 души. Недвижимитѣ имоти сѫщо тъй не сѫ малко. Манастиръть притежава голѣмъ брой ниви, ливади, лозя изъ околнитѣ

села и другаде. Въ село Преторъ има чифликъ при метоха „Калугери“ за около 25 кила семе, лозя за 60 товара грозде и ливади до 30 кола сѣно и пр. Въ с. Корбиново има лозя за 75 товара грозде; въ с. Грънчари има ниви за 2 кила и ливади за 15 кола сѣно; въ с. Сливница има ниви за 10 кила семе, лозя за 10 товара грозде, ливада за 30 кола сѣно; въ с. Цапари има нива; въ с. Ръмби има нива; въ Битоля има два дукяна въ „влашка чаршия“; въ Елбасанъ има градина съ маслинени дървета, отъ кѫдето ежегодно сѫ пращани цѣли товари масло. Освенъ туй манастирътъ прктежава грамадно пространство гора, борова, дѫбова и букова. Жива стока имаше: 74 кози, 5 овци, два коня, 4 вола, 2 крави, едно юнче, 2 прасета.

Ефорията на манастирътъ е отъ околнитѣ села: Сливница, Преторъ и Корбиново, а въ по-старо време манастирътъ се управлявалъ отъ влахоелинитѣ отъ с. Маловища. Въ 1894 г. манастирътъ е още патриаршески, макаръ околнитѣ 11 села, въ това число и с. Сливница, да сѫ екзархийски. Охридскиятъ гръцки владика Александъръ давалъ за владение манастирътъ ту на малоищани, ту на разни арнаути, които всячески сѫ гледали да опустѣе той, като сѫ грабили и продавали кой колкото завари отъ имота. Презъ 1892 г. игуменъ билъ владишкиятъ внукъ, албано-елинъ отъ Бератъ, когото българитѣ прогонили. Властьта, по натискъ на гръцкия владика, увещава селянитѣ отъ околнитѣ 11 села, да дадатъ манастира на гръцкия игуменъ, но тѣ отказватъ. Мотивитѣ на властьта сѫ били: че когато билъ съграденъ манастира не е било „булгарлъкъ“, т. е. българско владичество, за туй статуквото повелявало да бѫде патриаршески.

Той бѣ единъ отъ най-богатитѣ манастири въ тоя край, но зле управляванъ, въ недалечното минало отъ гръцкото духовенство, а по-късно и отъ нашето, та имотитѣ му сѫ били безразборно ограбвани. За пръвъ пѫть бѣхъ посетилъ тоя манастиръ преди 40 години, бидейки още въ гръцки ржце, а по-късно, въ битностьта ми учил. и-ръ, посещавахъ го почти по единъ-два пѫти годишно, кога самъ, кога придружаващъ Охридския митрополитъ Бориса.

Манастирската църква е заобиколена отъ всѣкѫде съ здания и не голѣмъ дворъ. Тя има форма правожгълна и корабовиденъ сводъ. Дълга е 8.50 м., а широка 4 м. Постройката на църквата почнала въ (7115—1607 г.). Живописьта е чиста и добре запазена, както въ притвора, тъй и въ храма. Въ притвора отъ къмъ северната стена сѫ наредени ликоветѣ на св. Седмочисленици въ следния редъ: Ангеларий, Гораздъ, Климентъ, Кирилъ, Методий, Наумъ и Сава. За времето на постройката манастирска свидетелствува следния надписъ, находящъ се въ дѣсно на притвора.

† Изк҃оленнымъ ѡтца и сапоспешеннем сина и савьршеннем стго дха и сн҃ Божестькин храмъ Прѣстѣ Владицицѣ наше Бце. сагради се и поиписасе трѣдом и са поть цанием и настоанем К҃ир Никанзр Єромонахъ егзмень манастир. сн҃ и ктиторь. Въ лѣто ҁ҃РІЄ (7115= =1607). И Ва тоо лѣто попписасе и владичествѣшетогда же Кир Мадеа прѣсопекни. И ктитор. приложи ҁг (3000) и бисть мастор. На Карь: и ини ктитори що сѣ приложиле. К҃ир Михаило Петков. ѡт Китол. ҁѳ (9000). И Кратаемц. Грою. ҁА (1000). И҃ѡн. Милешеко. ҁВ (2000) Стонко Милевь. ҁА (1000). ѡт Сливинца. Стоимь. и Милко. ҁА (1000). ѡт Рахотино, Тодор Кльчеко. ҁВ (2000). ѡт Любонно. Кльчинь Петкок. ҁГ (3000). ѡт Трескавець єромонахъ Ѡсафь. ҁА (1000). Ѡт Харкати. Стефан.. єромонахь ҁА (1000) ѡт Коноплати, А какиа монахъ. ҁА (1000), и брата мѣ. Сотир. ҁ҃Ф (500). и брат Мѣ инкола. ҁ҃Ф (500) ѡт Кохѵ҃но. попь Михаило ҁА (1000). ѡт ІІІІІІ ромо ҁА (1000). ѡт Градешинца. єромонахъ Стефань ҁ҃Ф. и Михаило. ѡт Пистець. малн. єромонахь Никанзрь ҁ҃Ф (500).

Цѣлиятъ притворъ е изписанъ съ разни изображения. Сѫщо и вѫтрешностьта на църквата е цѣла изписана. Фрескитѣ сѫ интересни по своитѣ оригинални композиции: въ кръщението Господне, рѣката Йорданъ е въ видъ на водопадъ. Другъ надписъ надъ входната врата отстрана свидетелствува за времето, когато е свършена работата (1614 г.). Пакъ тукъ въ дѣсно има надписъ отъ 1645 г., който свидетелствува, може би, за времето, когато е изписана стената. Наредъ съ другитѣ изображения, близо до олтаря, стои ликътъ на юноша, портретна фигура въ интересенъ костюмъ. При фигурата стои следния надписъ: **Прѣстависѧ раб Божи Кѵпенъ въ лѣто** 1599, **сни Кир Михаилокъ и Стонне отъ града Китола, Ктиторъ манастирски** Сигорно синътъ Михаилъ Петковъ е поставенъ въ списъка на ктиторитѣ пръвъ, понеже подарилъ 9000 гроша.

Доле, близо до с. Сливница, се намира метохътъ на сливнишкия манастиръ св. Сава и Варвара. Тукъ се съхранява поменикътъ манастирски, направенъ отъ дъска съ два капака, на който стоятъ образитѣ на Давида и Соломона. На вѫтрешната страна въ 9 стълба, по 3 на всѣка дъска имаше написани съ славянски букви имената на миряни: Тодоръ, Милко; селата Хотино, Триново, Волскина — после иеродякони, иеромонаси, архиепископи (Никола, Костадинъ), архиерей (Доротея, Мануилъ, Митрофанъ, Самуилъ). Славянскитѣ имена бѣха зацапани съ синя боя (националния гръцки цвѣтъ) и върху нея писани съ гръцки букви имена. Този вандализъмъ е извършилъ охридския гръцки владика Мелетий, който цѣлѣлъ да заличи всѣки споменъ у бълга-

ритѣ съ миналото на историческа Прѣспа. Достатъчно бѣ една слаба промивка съ вода, за да се изличи синята боя и гръцкитѣ имена. Поменикътъ бѣ облепенъ съ кожа и фанариотинътъ Мелетий е държалъ цѣла седмица тоя поменикъ въ вода, за да изкисне, и следъ туй е търкалъ славянскитѣ букви, и като не успѣлъ да ги изтърка, зацапалъ ги съ синя боя. По заповѣдъ на сѫщия деспотъ въ манастира сѫ горѣли цѣла седмица славянскитѣ книги и други паметници, които били скрити въ манастирскитѣ бъчви.

5. Св. Петка

Тоя манастиръ се намира въ с. з. поли на Баба планина, Пелистерски клонъ, въ околностьта на с. Брайчино (Братучино). Той е половинъ часъ южно отъ селото. Църквата е е стара, малка и тъмна (отъ неопредѣлена епоха). Живописьта е съ гръцко писмо. Има поменикъ съ гръцки и български имена на дарители, написани безъ посока, кой както знаелъ и кѫдето му скимнало. Храмовиятъ праздникъ е на 26 юлий. Тогава става голѣмъ съборъ отъ околнитѣ села. Наоколо църквата имало е сграда съ нѣколко стаи, но на 1 януария 1902 г., при квартируването на една просяшка група отъ прилепско, изгорѣла. Проектираше се възобновяването на сградата съ намѣрение да откриемъ пансионъ и класно училище въ тоя манастиръ за цѣла Прѣспа. Недвижимиятъ имотъ на манастира бѣ; около 40 парчета ниви, ливади и лозя, отъ които добиваха 6,000 кгр. сено, 20 товара грозде и 100 кила жито. Жива стока имаше: 50 глави овци и кози, и една крава. Манастирътъ разполагаше и съ готови пари около 200 лири турски. Стопанисваше се умѣло отъ селото и имаше амбицията да стане единъ отъ добре уреденитѣ манастири, особено ако се открieше проектираното класно училище и пансионъ. Селянитѣ се отличаваха съ своето ученолюбие и родолюбие. Мнозина отъ тѣхъ сѫ ходили въ Америка и икономически бѣха добре.

6. Сретение Господне

Въ Голѣма Прѣспа, наблизо до езерото, на ю. и. посока, високо въ ридоветѣ на Бигла планина, е разположено селото Дупени, въ околностьта на което е разположенъ стариненъ манастиръ Стретение Господне. Църквата е подновена презъ 1908 г., а осветена на 6 септемврий 1909 г., съ голѣма тържественость отъ охридския митрополитъ Методий. Църквата е великолепна постройка, съ едно кубе и покрита съ марсилски керемиди. Вѫтрешностьта е богато украсена съ живописъ. Иконостаса е орѣховъ, дълбанъ съ фрески и костуваше на селото 200 лири. При църквата има сгради

двуетажни съ стаи, чардаци и яхъри. Въ една отъ стаитѣ се помѣщаваше селското училище. Преди години всички сгради сж били обградени съ зидове. Манастира се управлява отъ селото и е даденъ за използуване отъ селския свещеникъ. Той притежава ниви за 40 кила семе, воденица, гора, жива стока: до 50 глави овце и кози, 2 вола. Има и три манастирски кжщи въ селото. Бидейки до възстанието манастира е билъ подъ гръцко влияние, имота се експлоатиралъ съ злоупотрѣба.

Историята на този манастиръ е неизвестна. Знае се, че селото Дупени е построено върху основитѣ на старо селище, развалини отъ което личатъ на всѣка почти стжпка. Въ околностьта има развалини, наричани „Владикови гърмади".

7. *Св. Иванъ Предтеча*

На северо-западния край на селото Ръмби, въ мѣстностьта „Горица" се намира манастирчето Св. Иванъ Предтеча. Въ старо време тукъ е билъ голѣмъ манастиръ, отъ който напоследъкъ личеха само развалини отъ неголѣма църква. Съ грижитѣ на религиознитѣ селяни отъ с. Ръмби, църквата бѣ реставрирана и осветена отъ Н. В. Преосвещенство Св. Охридския Борисъ презъ 1910 г., при голѣмо стечение на поклонници отъ цѣла почти Прѣспа. Съборъ става на 14 юлий (ст. ст.). „Усекновение главата на св. Иванъ Предтеча", кждето се стича много свѣтъ отъ околнитѣ села.

8. *Св. Петка*

Не далечъ отъ с. Буковикъ, по пжтя за селото Лънкъ, е малката манастирска църква св. Петка. Тя е стара, остатъкъ отъ нѣкогашенъ манастиръ, въ който сж живѣли и калугери. Църквата е отсетне по-разширена. Нѣма никакви сгради наоколо. Манастирскитѣ имоти сж значителни. Тѣ се използуватъ отъ селото Буковикъ, въ чиято мѣра се намиратъ. Има и жива стока. Иконата на св. Петка носи дата 1863 г.

Манастирища

Такива има въ селото Арвати, по източния брѣгъ на голѣмото Прѣспанско езеро. Църквата св. Арахангелъ е била нѣкогашенъ манастиръ. Тя е много стара. Посещавана е отъ разни пжтешественици за проучване. Тя служи днесъ за селска църква. Наоколо има развалини отъ църквитѣ: св. Илия, св. Наумъ, св. Богородица и при тѣхъ много стари гробища.

б) Мала Прѣспа

1. *Св. Марена*

Манастирътъ е разположенъ въ една живописна котловина, по западния брѣгъ на голѣмото Прѣспансяо езеро. Котловината е дѣлъ отъ Койнско планина, находяща се на 1 часъ южно отъ с. Туменецъ. Манастирътъ е запазенъ отъ севернитѣ вѣтрове чрезъ високи склонове, обрасли съ хвоя, елха, хвойни, чемширъ и други хвойнолистни растения. Църквата е стара, на името на св. Марена. Тя е реставрирана презъ 1888 г. Имала е славянски надписъ, но злодейската ржка на гръцкия охридски владика Мелетиусъ, всичко унищожила, за да заличи спомена отъ миналото па Самуиловото царство. Тоя фанариотинъ обикалялъ Прѣспа, придруженъ отъ зографъ и дюлгеринъ. Зографа преправялъ славянскитѣ надписи на гръцки, а дюлгера рушелъ ликоветѣ на българскитѣ светии. Така тия вандали и тукъ, въ манастира св. Марена, рушили, мазали и зографисвали. Ясно личатъ по образитѣ новата мазилка и новитѣ надписе. Само надъ вратата на църквата е останалъ половината отъ унищожения надписъ, кждето се чете „Свята Марена". На два-три пжти е опожаренъ храма, поради което е унищожена старата живописъ и покрива. Тукъ-тамъ личатъ само слаби следи отъ старъ живописъ. Въ олтаря и вънъ отъ него има грубъ живописъ отъ 1888 г. съ гръцки надписъ. Надъ вжтрешната врата на храма имало е старъ надписъ, отсетне заличванъ. Църквата е твърде малка, низка и тъмна, съ малки прозорци. Наоколо има 3 сгради съ чардаци и стаи, а доле — яхъри. Манастирътъ се управляваше отъ околнитѣ села (Туменецъ и Койнско) и е въ синорътъ на село Туменецъ, собственость на албански бей. Недвижимитѣ имоти сж: ниви за 4 кила семе и гора, а живата стока броеше (презъ 1910 г.) 70 кози, 40 овце, 1 крава и 2 вола. Имота се експлоатираше отъ единъ селянинъ, който имаше грижата за манастирската подръжка — да пали кандилата, да чисти и мете. Никакви други прислужници нѣма въ манастира. Нощно време тукъ квартируватъ овчаритѣ, а дене манастирътъ се пази само отъ едно куче.

Днесъ тази българска светиня се владѣе отъ тираническа Сърбия, въ чиято територия спада манастира. Тукъ, край манастира, е възелната погранична точка, която дѣли Прѣспанското езеро и историческа Прѣспа на три чужди инородни и иновѣрни държави: Гърция, Сърбия и Албания.

г) Ресенско

1. *Св. Богородица*

Манастирътъ е разположенъ въ едно живописно кжтче, разклонение отъ Петрино планина, въ съседство съ селото

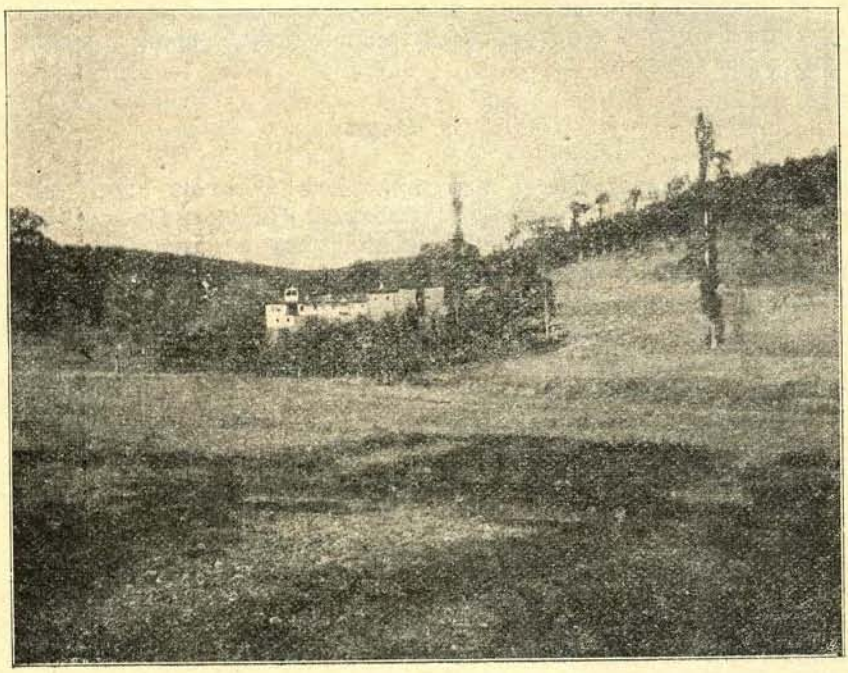

Св. Богородица — Ресенско

Янковецъ — на четвъртъ разстояние отъ него. Той е по северо-източна посока отъ селото. Околностьта е една приятна котловина, обрасла съ джбова гора. Колкото мѣстоположението и природата сж приятни и привлекателни, толкова, обаче, самиятъ манастиръ е за оплакване. Църквата, сградитѣ и манастирскиятъ имотъ сж въ плачевно състояние. И всичко туй се дължи на факта, че цѣлиятъ манастирски имотъ съ крепостенъ актъ е минатъ на 4-ма селяни, които се ползуватъ отъ приходитѣ като отъ свой собственъ чифликъ. Манастирската църква е заобиколена отъ сгради, състоящи се отъ по нѣколко разнебитени стаи и чардаци. Църквата е малка, свѣтла, съ женско отдѣление и скромна обстановка. Нищо старинно нѣма у нея. Храмовиятъ праздникъ е „Успѣние Богородично“ и се посещава масово отъ гр. Ресенъ и околнитѣ села на 15 августъ (ст. ст.) и „Светлия

Петъкъ" (на Великдень). Едничкиятъ постояненъ обитатель на тая светиня е умопобъркания Тодоръ Лазаровъ, бившъ учитель, родомъ отъ гр. Прилепъ. Манастирътъ се поменава въ Зографскиятъ поменикъ. Въ по-старо време тукъ имало у-щѐ съ славянски книги. До 1860 г. (създаването на църковно училищнитѣ общини), тукъ сѫ ставали всички събрания, кѫдето сѫ решавани църков.-училищни въпроси. Въ църковния дворъ е погребанъ охридско-прѣспанския владика Дионисий (гръкъ).

2. *Св. Илия*

Това манастирче е въ западнитѣ поли на Пелистерскитѣ разклонения, недалечъ отъ пѫтя Битоля—Прѣспа, въ района на с. Подмочани и Грънчари. Той е далечъ отъ гр. Ресенъ около 8 клм., по ю. и. посока. Манастирчето се състои само отъ една църквица на името на св. Илия, разположена въ хубава, залесена съ дѫбова гора околность. То се управляваше отъ с. Подмочани, въ чиито районъ се намира. На храмовия праздникъ се посещава масово отъ околнитѣ села.

Манастирища

Такива има: 1) въ района на с. Крушье — развалини отъ старъ манастиръ св. Спасъ, край когото буйно протичатъ изворитѣ на р. Голѣма рѣка, изтичаща отъ карстовитѣ варовикови скали на Бигла планина. На Спасовдень тукъ става голѣмъ съборъ отъ съседнитѣ села Крушье, Кривени и др. 2) Въ района на с. Боуно имало манастиръ; 3) въ околностьта на с. Ехла има манастирска църквица св. Спасъ, кѫдето става съборъ на Спасовдень; 4) при с. Сѫпотско — св. Никола.

д) Леринско

1. *Св. Спасъ — Св. Харалампи*

Тоя манастиръ се намира на $^1/_4$ часъ по юго-източна посока отъ селото Крушоради (Леринско). Манастирътъ е открить преди 80 години отъ хаджи Йованъ отъ съседното село Вощарани. Следъ смъртьта на хаджията, който държелъ за гръцката служба въ църквата, става дума да се пѣе по славянски, но беговетѣ, подъ чието ведомство спада селото, сѫ се явили защитници на гърцизма, поради което манастира останалъ закритъ дълги години, безъ да има живъ човѣкъ край него. Въ това време манастирътъ наброявалъ

до 200 глави добитъкъ, който просто билъ разграбенъ. Съ съдействието на Вѫтрешната Организация манастира се открива наново, като поставили за настойникъ синътъ на хаджията — свещ. Трайко. Той не живѣлъ много. Него наследилъ синъ му Хаджи Христо. Той бѣ 45 годишенъ човѣкъ, когато посетихъ манастира презъ 1910 г., въ битността ми училищенъ инспекторъ въ Охридската епархия. Манастирската църква не е много голѣма. Тя е съградена върху стари еснови. Храмовиятъ праздникъ е Св. Спасъ, но понеже недалечъ отъ манастира има и други развалини отъ стара църква св. Харалампий, затуй и на тоя праздникъ св. Харалампий става съборъ. Така манастира е посветенъ на св. Спасъ и св. Харалампий. Църквата има и женско отдѣление. Изписана е съ живописъ и съ гръцки надписи. Свещенодействува попа отъ с. Крушоради.

Манастирската сграда е заобиколена съ авлия (стена) и се влиза презъ голѣмата порта и други две по-малки. Сградитѣ сѫ стари и триетажни. Горе има 5 стаи голѣми и една по-малка, чардакъ и хамбаръ. Вториятъ етажъ има: 3 голѣми стаи, 2 по-малки и 3 килера. Най-доле сѫ два яхъра. На страни отъ тая сграда има друга, по-малка съ 2 килера, 2 стаички и надъ тѣхъ камбанарията. При олтаря има 2 други стаички за затваряне на луди хора. Манастиръ̀тъ има доста покѫщнина, жива стока, ниви, ливади и кози. Въ манастирския дворъ сѫ гробоветѣ на ктитора Хаджи Йованъ и синъ му Трайко. Наблизо до манастира има откритъ каменовѫгленъ рудникъ, който се експлоатира отъ селскитѣ бегове.

Въ 1881 година иеромонахъ Йоаникий съ завещание дарява манастира съ всичкия си имотъ на св. Охридската митрополия. Архимандритъ Ананий, синътъ на Йоаникий, пазелъ оригинала отъ това завещание. Гръцкиятъ владика Антимъ, чрезъ Крушорадскитѣ бегове, успѣва да усвои манастира. Игуменътъ, свещ. Трайко, внукъ на ктитора иеромонахъ Йоаникий, на 15 августъ 1882 година, е изтезаванъ отъ турската власть, като му взиматъ ключоветѣ отъ манастира. Така тоя манастиръ се владѣеше отъ гръцкия владика до създаването на нашата Вѫтрешна Организация.

е) Гяватколъ (Битолско)

1. *Св. Петка*

Тоя манастиръ духовно е подъ ведомството на Охридската митрополия, а административно къмъ Битолската околия. Намира се въ околностьта на историческото село Цапари, което бѣ центъръ на революционнитѣ чети презъ време на хуриета. Манастиръ̀тъ е далечъ отъ селото половинъ

часъ по северо-западна посока, скритъ въ източнитѣ поли на величествения Пелистеръ. Манастирътъ е скритъ отъ погледа на посетителя, до като не стигне до него. Подновенъ е въ 1849 г. Манастирътъ се управлява отъ Цапарската община и е популяренъ само за околнитѣ села. Около църквата има нѣколко сгради. Притежава: ниви за 20 кила семе, лавади до 100 коли сено, гора; овци 85, кози 13, говеда 13, коне 2, свини 2. Приходъ около 120 лири годишно. Следъ Коледа ставатъ посещенията на гости, канени нарочно отъ селската община.

Въ околностьта на манастира се срещатъ грамадни „морени", остатъци отъ нѣкогашнитѣ Пелистерски ледници.

Околностьта на това манастирче се освети и презъ „световната война". Тукъ, при „Червената стена", се водѣха на Битолския фронтъ най-ожесточенитѣ боеве между нашитѣ войски и англо-френскитѣ армии.

2. *Смилевскиятъ манастиръ св. Петъръ*

Той се намира въ разкошна котловина, находяща се подъ билото на Бигла планина, въ съседство съ селата Боища, (Дем. Хисарско) и Ресенскитѣ села: Златари, Кривени и Льорѣка. Въ по-старо време, преди 70 години, на туй мѣсто личели само нѣколко стари джбови дървета, въ корубата на единъ отъ които е имало вода, ползоваща се съ лѣковити свойства. По туй време насъне се поржчвало на Смилевчанина Петъръ Гарецъ (чийто родъ произлизалъ отъ с. Гаре — Рѣканско) да тури основа на манастиръ. Загрижилъ се той за помощи, каквито събиралъ изъ околнитѣ селища, а главно отъ селото Смилево, отстояще 1 часъ по южна посока. Бидейки Смилевчани майстори, съ помощьта на цѣлото селско население (женитѣ носели камъни на гръбъ), за една година време издигнали църквата. Тя е срѣдна голѣмина (10×7 м.) и съ притворъ отвънъ, безъ отдѣление за жени. Църквата е свѣтла и приветлива съ корабовидна форма, безъ зография по стенитѣ. Иконостаса е изработенъ отъ селянитѣ, а иконитѣ сж дѣло на Галичкитѣ майстори — зографи. Поменатиятъ Петъръ става и пръвъ настоятель на манастира. Той полагаше всички грижи за неговото преуспѣване. По-късно се пристроиха две стаи, а сетне се придадоха още три — всички подъ единъ покривъ. Стаитѣ сж на високо надъ яхъритѣ. Имаше фурна и магерница. Съборъ става два пжти въ годината: на Петровденъ и Свѣтлия Петъкъ (на Великдень). Съборътъ се посещаваше отъ околнитѣ села, дори и отъ голѣмото влашко село Гопешъ. Имотното състояние на манастира бѣ срѣдно. Имаше ниви, гора и малко жива стока. Следъ смъртьта на първия настоятель, за такъвъ застава Захария Сто-

яновъ, който семейно се прибралъ въ манастира и тамъ живѣ до Балканската война.

Балканската война завари за игуменъ на манастира монахътъ Козма, родомъ отъ Солунско, светогорецъ, числящъ се като братъ на Слѣпченския манастиръ Св. Иванъ. Отецъ Козма влага амбиция въ своята служба и за скоро време манастира се съвзима. Сдобива се съ дзевгаръ во-

Св. Петъръ — Смилево.

лове, разорява нивитѣ, разработва градинитѣ, създава овощни разсадници, купува коне, овце. Така той прекара необезпокояванъ презъ първитѣ три години на сръбското владичество. И европейската война го завари на сѫщата служба. Следъ катастрофата на сърбитѣ, неможейки да гледатъ неговитѣ български чувства, вдигатъ го отъ манастира и при мѣстностьта „Ильова равнина", надъ с. Смилево, го убиватъ мѫченически, мушкайки го по тѣлото съ щикове. Погребанъ е въ манастира. Така загина още единъ духовникъ, комуто било орисано да не дочака лелеяната свобода.

Подиръ неговата смъртъ поематъ управлението на манастира синоветѣ на първия игуменъ Петъръ Гарски. Тѣ и днесъ сѫ тамъ. (Горнитѣ сведения ни дава старецътъ Павле Трайковъ Гальовъ).

Смилевскиятъ манастиръ е малъкъ и бидейки още новъ, не е много популяренъ навънъ. Той обаче, е живъ свидетель на оная епопея, що носи славното историческо име Илинденско възстание. Тукъ, около тоя манастиръ, презъ срѣдата на м. априлъ на 1903 г. стана голѣмия Смилевски

конгресъ, на който присѫтсвуваха всички окржжни чети на Битолския окржгъ, начело съ Борисъ Сарафовъ. Тукъ бѣ и Даме Груевъ, току що пристигналъ отъ своя далеченъ презморски пѫть Подрумъ-кале. Тукъ се взе онова историческо решение на революционна Македония, да се вдигне възстание на македонеца робъ. Три месеца по-късно, на 15 юлий 1903 г., пакъ оттукъ, отъ висинитѣ на Бигла, въ съседство на манастира св. Петъръ, се понесе позива до македонското население за възстание отъ главния щабъ на ВМРО. Сѫщиятъ манастиръ, нѣмъ свидетель на развилитѣ се събития около него за време отъ 21 юлий — 15 августъ с. г., ако би могълъ да говори, щѣше да ни разкаже за геройството и самоотверженостьта на възстаналия македонски българинъ, подъ войводството на Георги Сугаревъ, Дяконъ Евстатий, Геор. Мончевъ и други, влезълъ въ неравенъ бой съ 12 хилядната армия на Бахтияръ Паша. Щѣше да ни прикаже за геройството и самопожертвувателностьта на смилевчани, безъ разлика на полъ и възрасть; за мѫченическата смъртъ на 73 смилевски жертви (мѫже, жени и деца). Манастирътъ щѣше да ни прикаже какъ издъхна хубавото Смилево съ своитѣ красиви и богато украсени кѫщи, съ своитѣ още по-красиви храмове, църкви, и училища, отъ което, въ кѫсо едно време, останаха да стърчатъ само пепелища и развалини — жалки остатъци отъ нѣкогашно величие.

Ето що є видѣлъ смилевския манастиръ. Неговото мѣстоположение го правѣше да знае и гледа много нѣщо отъ нашата революционна дейность. Манастирътъ бѣ кръстопѫть за легални и налегални дейци. Той бѣ главенъ пунктъ въ тоя край, свързващъ революционно Демиръ Хисарско съ Ресенско, Битолско и пр.

Сѫщиятъ манастиръ, поради своята стратегичность, видѣ величието и падението на турския режимъ; величието и падението на сръбския режимъ; величието и падението на българския режимъ. Надали има друга свѣтиня да е видѣла толкозъ величия и падения въ такъвъ единъ кратъкъ периодъ, колкато е видѣлъ св. Петъръ смилевски. Ето това е историческото значение на тоя манастиръ. Интересно. Докато Бахтияръ паша пощади живота и имота на манастира, макаръ да знаеше, че оттукъ се развѣ възстаническото знаме, християнска Сърбия, необрѣзанитѣ сърби, постѫпиха по жестоко спрѣмо него, като мѫченически убиха игумена Козма, само зарадъ неговитѣ чисто български чувства. „О темпоре о моресъ".

* * *

Св. Петъръ е на голѣма почитъ у рѣканското население (мияцитѣ). И Смилевци, които произхождатъ отъ рѣканскитѣ

села (Гаре, Тресанче и др.), сѫ посветили своя манастиръ на св. Петъръ. Стариятъ учитель Тасе (Анастасъ) Гичевъ Башевъ, който учителствувалъ въ Смилево преди 45—50 год., разправя, че голѣмата почить на св. Петъръ се дължела на нѣкаква традиция въ свръзка съ тоя Христовъ ученикъ. Сѫщиятъ учитель твърди че по онуй време въ Смилево е имало до 200 имена се Петревци (мѫже и жени).

Ж. ДЕМИРЪ-ХИСАРСКО — БИТОЛСКО

1. *Св. Иванъ Предтеча — Слѣпче*

Въ Д. Хисарската котловина, която по красотата си може да съперничи съ най-гиздавитѣ мѣста въ Македония, се намира Слѣпченския манастиръ св. Иванъ Предтеча, име-

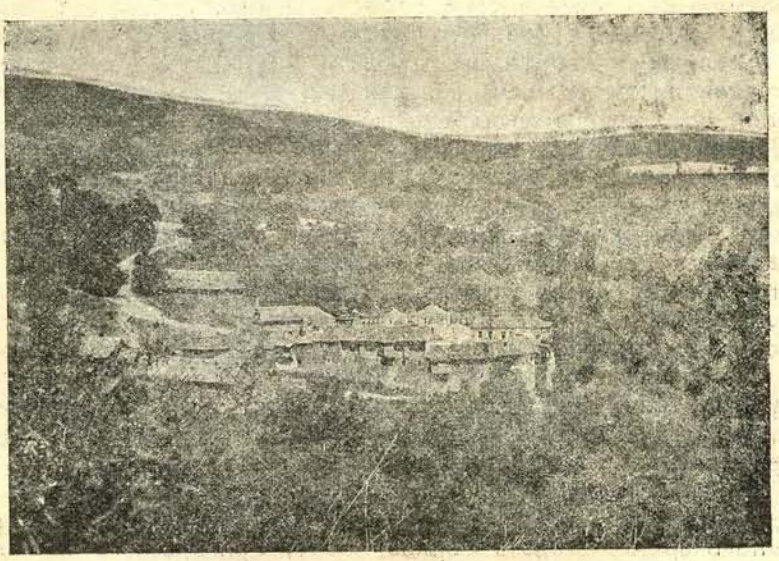

Св. Иванъ Предтеча — Слѣпче.

нуванъ отъ населението „Слѣпче". Въ съседство съ манастира е и селото Слѣпче, което броя 70 чисто български кѫщи. Манастирътъ се слави на далечъ изъ Прилепско, Крушовско, Битолско, Прѣспанско, Кичевско. Очарователната природа около него, леснодостѫпното му положение, близостьта му до Битоля, Прилепъ, Крушово, Ресенъ, твърде много сѫ спомогнале за въздигането му въ далечното и близко минало.

Манастирътъ е построенъ въ югоисточната страна на Демиръ Хисарската область, всрѣдъ лесисти хълмове, по високата Бигла планина, която дѣли историческа Прѣспа отъ Демиръ Хисаръ.

Право на изтокъ предъ манастира се отваря прекрасна долина съ гористи склонове, оросявани отъ бистро, буйно планинско поточе, което се влива въ дѣсния брѣгъ на р. Черна. Тая долина отваря хубава гледка предъ манастира. Отъ тукъ се вижда планинското устие на рѣката Черна (Църна), презъ което тя излиза на Битолското поле, съ брѣгове, потънали въ зеленина и нагиздени съ красиви селца. Задъ устието се гледа голѣма часть отъ Прилепското поле, а задъ него високо — Бабунския връхъ Козякъ, прохода Плетваръ и цѣлата Селечка планина — едно пространство около 10 часа пжть. Отъ лѣво и отъ дѣсно на манастира има по една малка долина съ бистра вода, които се събиратъ въ по-голѣмата долина отъ него, а надъ манастира се издига високъ гористъ хълмъ. Гората изъ околнитѣ хълмове е повечето джбова. А долинитѣ сж осеяни съ великански орѣхови дървета. Тукъ-тамъ се срещатъ лъскаволистния кленъ, бодливата дива круша, стари дебели дрѣнове, ситенъ лещакъ и други планински дървета. Особено приятно е тукъ въ пролѣтна утринъ, при изгрѣвъ слънце, когато дроздоветѣ, косоветѣ, славеитѣ, синигерчетата, скворцитѣ и др. сладкопойни птици, кацнали по високитѣ клонове на дърветата, огреяни отъ утриното слънце, надигатъ се, подскачатъ, треператъ съ своитѣ крилца и унесени въ своитѣ разнозвучни мелодии, канятъ и примамватъ своитѣ другарки за съвмѣстенъ съпружески животъ, който да имъ подсигури поколението. Тогава гледката е очарователна. Окото гледа и неможе да се нарадва на тоя чуденъ Божи свѣтъ; ухото съ сладость слуша и внимателно цени разнозвучащитѣ гонове на тоя смѣсенъ пѣвчески хоръ отъ сладкопойнитѣ пернати дружини...

Манастирскитѣ здания образуватъ единъ четворожгълникъ, всрѣдъ който личи малка църквица, построена въ поново време. Старата църква, която Григоровичъ видѣлъ въ 1842 година, е съборена. Отъ старата църква сж запазени само темплото и нѣколко икони, 2 джбови врати, единъ пергаментенъ поменикъ и др. дребни нѣща. Иконостасътъ заслужава внимание, съ хубавата си рѣзба на орѣхово дърво. На една отъ старитѣ икони е означена 7136 (1628). Около това време трѣбва да е подновенъ манастира.

Вратитѣ сж отъ джбово дърво, покрито съ рѣзба. Еднитѣ сж нашарени съ разни орнаменти, а другитѣ сж покрити съ хубави изрѣзани ликове на разни светии съ славянски надписи. Пергаментниятъ поменикъ е дълъгъ около 65 см. и широкъ 40 см. Раздѣленъ е на стълбове,

между които сѫ написани имената на архиепископи, митрополити, епископи, монаси, монахини и граждани отъ Прилепъ, Охридъ, Битоля, Кратово и другаде. На първо мѣсто стоятъ архиепископитѣ, начело съ Прохора. Подиръ него следватъ имената на 4—5 архиепископи и нѣколко митрополити и епископи. Списчикътъ, който е писалъ поменикътъ първоначално, е написълъ единъ редъ титли безъ имена. Следващитѣ имена на архиепископи сѫ писани отъ друга ржка. А пъкъ имената на всички други лица сѫ писани отъ ржката на първоначалния писецъ. Отъ това се заключава, че поменикътъ е направенъ въ времето на Прохора, когато е правенъ и Охридския поменикъ. Писачътъ на времето си е оставилъ мѣсто за следващитѣ архиепископи. Имената на монаситѣ сѫ на ония, що сѫ служили въ манастира, а имената на гражданитѣ — на ония, що сѫ дарявали манастира. Въ началото на поменика е писана 1200. Ако вземемъ тая дата за начало на основаването на манастира, ще се подкрепи преданието, което говори, че тоя манастиръ си води своя произходъ отъ манастира св. Иванъ Бигоръ (Рѣканско), който е известенъ още въ 1020 г.

Било време, казва преданието, когато двама калугери отъ св. Иванъ Бигоръ решили да се отстраняватъ и напуснатъ своя манастиръ, като се отдалечатъ въ страни далечни. По пѫтя, скитайки се, тѣ попаднали на човѣшка съблазънъ. Съзнали отсетне своето велико прегрѣшение, въ разкаянието си, молили Всевишия да имъ опрости грѣховетѣ, като за наказание просили отъ Бога, пръвъ, който ги срещне изъ пѫтя, да имъ извади очитѣ. Така и се случило. Настигнати били отъ разбойници, които ги ослѣпили. Стигайки въ мѣстностьта Слѣпче, построили манастиръ на името на св. Иванъ Предтеча, който да имъ напомня светията (св. Иванъ Предтеча — Бигоръ), на манастира отъ дето сѫ избѣгали, а го нарекли „Слѣпче“, за да имъ напомня Божието наказание за тѣхното прегрѣшение.

Въ манастирската сграда има около 20 килии за монаси. Надъ главната врата е била библиотеката, въ която бѣха останали само прашнитѣ шкафове, а ценнитѣ ржкописи и книги разграбени отъ разнитѣ пѫтешественици, руски, сръбски и други. Въ дѣсно на сградата е голѣмата готварница и до нея дълбокитѣ зандани, въ които сѫ затваряни духовни лица, осѫждани отъ Охридскитѣ архиепископи. На близо е била и трапезарията за братята. Голѣма часть отъ сградитѣ сѫ овѣхтѣли. Митрополитъ Григорий Охридски презъ 1894 г. бѣ се заелъ за поправката на нѣкои отъ помещенията и за тѣхната украса. Имотното състояние на манастира бѣ доста завидно. Той притежаваше: гори, пас-

бища, ниви, ливади, воденици, кжщи, магазини въ Битоля и другъ имотъ.

Историята на манастира е доста тъмна. Нѣмаме никакви исторически или археологически данни за произхода му. Знае се, че въ 1547—1548 тукъ сж преписвали книги (архимд. Антонинъ, стр. 294—299). Сжщиятъ архимандритъ Антонинъ на 26 май 1865 г. посетилъ Слѣпченския манастиръ и тукъ видѣлъ и, по всѣка вѣроятность, отнесълъ съ себе си следнитѣ стари ржкописни исторически книги: 1) ржкописно евангелие отъ 1549 г., въ краятъ на което имало бележка: **Пріими моленіе Г҃н рабъ свою Кнігъ. Кол приложисію Кнігу Сто҃му Николѣ и Ст҃ому Θеѡ҃ру Ст҃ки Пеѯ҃ъі. Будиен' къ душевное спасеніе и къ вѣчъную памет. Амин. Къ лѣто҃ дъ** (1549) **мѣсяца април з҃ідн҃ъ** 2) Пентикостарионъ съ забележка: „Помени Господи въ грѣсѣхъ богатаго и худоумнаго та дяка Димитра списавшаго сию книгу вѣчная паметь и попу кир Николѣ и родителемь его иже и потруди се въ книзѣ сей. А писа се сия Божесвеная книга триотъ въ лѣто 1395. въ дни вънеже помущениемъ Божиимъ прѣдани бихомъ грѣхъ ради нашихъ въ руцѣ врагъ беззаконихъ и мръскъіхъ и цру неправьдну и лукавѣйшу паче въ сею землю. И тогда бъість запустѣние и скорьбь велия отъ безбожни измаилитъ иже не бъість ни будеть". 3) Тетро евангелие — на пергаментъ, 4) четверс евангелие отъ XV. в., 5) апостолъ отъ XV. в., 6) Апостолъ отъ XV. в., 7) Апостолъ отъ 1408 г., 8) Псалтиръ, 9) служебникъ съ забележка въ края „Богъ да проститъ иеромонаха Евтимию грѣшнаго еже и списавшихъ сию книжицу попу Димитриу. И васъ Богъ да проститъ", 10) служебникъ, 11) часословъ отъ XVI. в., 12) часословъ отъ XVI. в., 13) октоихъ, 14) миней за м. октомврий отъ XVI. в., 15) миней отъ м. юний 1546, 16) минеи за м. юний отъ 1549 г., 17) Богородичникъ отъ XVI. в, 17) номоканонъ отъ XVII. в., 19) синаксариарий, 20) златоустъ отъ 1548 г., 21) св. Ефреме Сирина поучения, 22) Св. Йоана Златоустаго избрани слова отъ XV в., 23) св. Кирила архиепископа Иерусалимскаго поучения и прения къ жидовомъ отъ 1547 г., 24) Аввъі Деробся — учения различна къ своимъ йему ученикомъ отъ XVI в., 25) сборникъ отъ разни статии (исторически, врачебни и др.), 26) Τειραεναγγελια — отъ XV. в., 27) Οχιωηχος отъ XV—XVI в., 28) Ωρολογίοη — пергаментъ отъ XIII.—XIV в., 29) Λογοιτον αγιοη ιω τον Χρνσοστομον — пергаментъ отъ X—XI в.

Сжщиятъ архимандритъ Антионинъ говори още, че хрисовули не намѣрилъ, понеже въ 1860 г. гръцкия владика изгорѣлъ две коли стари богослужебни и други книги. Уцѣлѣлъ само манастирския поменикъ, намиращъ се въ олтаря (при жертвеника), който датиралъ отъ XVI. в.

Началото на поменика почва съ иеромонахъ Сава (обновитель на манастира), следъ туй следва архиерей Макария, после идватъ иеромонаси, иеродякони и прости монаси. На другъ стълбецъ се редятъ имената на архиепископи, епископи, на трети стълбецъ сѫ митрополити и епископи, после идатъ мирски имена (мѫже и жени).

Слѣпченскиятъ писмовникъ се намиралъ нѣкога въ минастира св. Иванъ Предтеча, наричанъ още Слѣпченски. Въ 1845 той билъ прибранъ отъ Викторъ Григоровичъ и сега се пази въ Румянцевския музей въ Москва, въ сбирката на Григоровичъ № 1734. Писмовникътъ е сборникъ отъ образци за писма, нѣкой отъ който сѫ действителни писма. Паметникътъ е отъ срѣдата на XVI в. полууставно писмо. Писмата сѫ отъ разни тогава употрѣбявани изводи Ресавски, сръбски, срѣднобългарски (И-въ, ibid, 484). Презъ есеньта 1894 година В. Кънчевъ е посетилъ втори пѫть гр. Охридъ и въ българската митрополия намѣрилъ между друго и нѣкои стари книги, прибрани отъ митрополитъ Григорий отъ Слѣпченския манастиръ. Тѣ сѫ: 1) евангелие, писано на книга съ красиво писмо; 2) два листа пергаменти; 3) моноканонъ — на хартия.

* * *

Въ манастира се влиза презъ две врати — източна и южна. Надъ първата врата личи изображението на св. Йоана Кръстителя и надписа:

† **Изволеніем ѡтца и сапоспешеніем Сина и сверьшеннем ст̃ годх̃а писаше сѧ ѥжсна с̃тн образ... Кълето ҂ЗРМЄ** (7145—1637) **и писа се при ерамонах игѹмен и Сава...**

Надъ южната манастирска врата има сѫщо изображение на Христа, отстрани Богоматеръ и Предтеча, по крайщата св. Гоорги и св. Димитъръ, Яковъ Лѣсфичникъ въ лежаща поза, надъ него стълба, по която се възкачватъ ангели. Доле личи надписа: **А Изволеніем ѡца... и сфетаго Дьха и да се зна... монах Кіпріань от село с Крекатно... Ка лѣто ҂ЗРМS** (7146—1638) **месець септевріа К̃.**

Отвѫтре църквата е цѣла изписана. Надписитѣ се отнасятъ къмъ 1627 г. и се приписватъ на иеромонахъ Матей и игуменъ Йоакимъ. Между ликоветѣ личи н Кирилъ Филосовъ. Въ манастира има и по-малка църква, съ изображения и славянски надписи отъ 1617 г.

Интересни сѫ въ голѣмата църква две половини отъ изкусно рѣзбарска врата. Рисункитѣ сѫ геометрично приплетени въ стилъ отъ XIV—XV в. Въ горния край на плетеницата има кръсть, заобиколенъ отъ 28 образа на светии

отъ дветѣ страни. На втората врата (сжщо съ рѣзбарски украшения) има 8 изображения на светии горе и 10 изображения на звѣрове и човѣшки фигури.

Недалечъ отъ манастира има и постница, съ църквица на св. Йоана Богослова и св. Никола, съ надписъ отъ 1617 г. и аязмо (лѣковита вода).

За пръвъ пжть посетихъ тоя манастиръ презъ 1909 г., като инспекторъ въ Пелагонийската епархия. Манастиръть спада духовно къмъ Охридската епархия, а административно — Битолската околия, Демиръ-Хисарска нахия. Тоя стариненъ манастиръ се славѣше и вънъ отъ предѣлитѣ на Отоманското царство, поради което е билъ посещаванъ отъ видни руски и др. учени (археолози, историци и разни пжтешественици). Съ разтурването, обаче, на старата църква много нѣщо е изгубилъ манастира отъ своето историческо значение. Останали бѣха само поменицитѣ, библиотеката (и тя разграбена) и рѣзбарскитѣ врати. Богатството на манастира бѣ огромно. Той се управляваше отъ лица прости, невежи, безъ всѣкаква култура. Въ това време игуменствуваше архимандритъ Данаилъ Светиовъ, родомъ отъ Битоля, човѣкъ скроменъ и благочестивъ, но простъ и безъ всѣко образование. Притежаваше свидетелство отъ IV. отдѣление, дадено му колкото да има документъ за цензъ. Като домакинъ — икономъ — игуменътъ бѣше незаменимъ, но само да надзирава — разпорежда, а не и смѣтки да води, защото бидейки малограмотенъ, отъ смѣтки не отбираще. Никакъвъ инвентаръ нѣмаше на лице било за покжщнината, било за движимия и недвижимия имотъ. Всичко ставаше на паметь и посоки.

Ниви манастира притежаваше за 120 кила семе, ливади за 100 коли сѣно, лозя за 100 товара грозде, гора грамадна, отъ която ежегодно се изнасяха до 1000 товара вжглища; коне 8, магарета 4, волове 20, крави и телци 60, овце 120, кози 120, свини 10. Други имоти имаше въ Битоля, Прилепъ, Кичево, Крушово и другаде. Ежедневно въ манастира се вадѣха 300 хлѣба и се готвѣше за 100 души.

Презъ учебнитѣ 1909-10—1910 11 години, въ битностьта ми училищенъ инспекторъ въ Охридската епархия, Слѣпченския манастиръ бѣхъ го посетилъ 5—6 пжти. Тукъ проектирахме да откриемъ класно училище съ пансионъ за децата отъ Демиръ-Хисарско и сѣдалище на архиерейско намѣстничество за тоя край. Войнитѣ, обаче, попречиха реализирането на тѣзи културно-просвѣтни планове.

Презъ 1895 год. Охридскиятъ митрополитъ Григорий бѣ се заелъ да поправи манастира и да уреди имуществото му. Владиката на свои разноски бѣ направилъ сериозни поправки. Нѣкой стаи бѣха изцѣло поправени и добре мобелирани. Дѣдо Григорий, голѣма часть отъ годината, презъ

пролѣтьта и лѣтото, прекарваше въ този манастиръ. И ако не бѣше премѣстването на Григория въ Битолската епархия, украсата на манастира щѣше да се извърши до край, понеже владиката влагаше голѣма амбиция за реализирането на тоя планъ (В. Кънчевъ, Библиотека г. II кн. X.).

2. *Св. Атанасъ*

Той е старъ манастиръ, но не между много популярнитѣ. По външнитѣ колони на притвора личи между друго и датата ҂ΑΩ отъ съграждането на манастира. Цѣлиятъ храмъ съ изключение на външнитѣ колони, е запазенъ и уцѣлѣлъ заедно съ живописьта. Той има корабовидна форма и срѣдна голѣмина. Манастиръ̀тъ се управляваше отъ игуменъ (презъ 1909 год., когато за пръвъ пѫть бѣ посетенъ отъ менъ въ битностьта ми уч. и-ръ въ Пелагонийската егархия), монахъ Германъ отъ Крушово, човѣкъ смиренъ и благочестивъ, на която длъжность е отъ 7 го. дини. Преди него е игуменствувалъ единъ пороченъ духовникъ, който е билъ екзекутиранъ. Имотното състояние на манастира не бѣ лошо. Той притежаваше: 8 вола, 28 крави и телета, 78 овце, 75 кози, 3 коня; а земя: 20 кила семе въ района на манастира, 13 кила семе въ района на с. Журче и други ниви изъ съседнитѣ села. Въ Журче има воденица, кѫща, плѣвни, търла. Притежава и голѣма дѫбова гора, която се експлоатира за вѫглища. Манастирскитѣ сгради сѫ стари, съ нѣколко нови постройки. Посрѣдъ двора тече изобилна планиска вода. Такъва има и предъ манастира. По своето живописно мѣстоположение, по своята природа и по климата, тоя манастиръ би могълъ да стане отлична лѣчебна станция, а като лѣтовище е за предпочитане предъ другитѣ манастири въ околностьта. Заобиколенъ отъ гѫста пространна гора, съ изобилна вода наоколо, скритъ и усамотенъ въ околностьта, манастира остава незабелѣзанъ отъ пѫтника. Само като се стигне до неговитѣ входни врата, изпрѣчватъ се неговитѣ манастирски сгради. Близостьта на с. Журче (около 15 минути) прави манастира още по-привлекателенъ. Попадналъ въ ржцетѣ на добро управление, за Журечкия манастиръ се открива добро бѫдеще. Близъкъ градски центъръ на манастира е Крушово. Не веднъжъ и и дважъ тоя манастиръ е приютявалъ и прикривалъ въ своитѣ пазви нашитѣ революционни чети.

3. *Топлица — св. Никола*

Той е билъ съграденъ въ живописната мѣстность, близо до дѣсния брѣгъ на рѣката Черна, около селата Сопотница и Жванъ, въ горното течение, изъ Дем. Хисарската

котловина. Притежание е билъ на известния патриаршески манастиръ Синай и е владѣелъ хубави имоти. Манастирътъ се радвалъ на голѣми царски привилегии, като не плащалъ никакви прѣки и косвени данъци. В. Кънчевъ го спомина за малъкъ и запустѣлъ къмъ 1895 год. При моитѣ обиколки по училищна ревизия изъ тоя край, нѣмаше ни споменъ отъ нѣкогашния богатъ манастиръ Топлица. Той е билъ разрушенъ отъ арнаутскитѣ нашествия, а по-късно и отъ нашитѣ чети, а имота (нивитѣ), дадени сж подъ наемъ на единъ ханджия. Названието „Топлица" е добилъ отъ мѣстото, което, бидейки запазено отъ студенитѣ вѣтрове, съ високи оградни планини, презъ зимата е топло. Иерусалимскиятъ патриархъ го давалъ манастира подъ наемъ на единъ влахъ отъ с. Гопеше, живущъ въ Иерусалимъ, за 60 лири турски годишно. Какъ е останалъ въ владение на Синайския, не се знае. Презъ 1910 г. на мѣстото личеха само грамади отъ камъни, напомнящи жалки спомени за нѣкогашното величие на тая светиня. Григоровичъ при своето посещение го видѣлъ уцѣлѣлъ. Добромиръ манастиръ и Градище манастиръ (св. Никола) сж били въ развалини (последниятъ се спомина въ Зографския поменикъ).

4. *Св. Георги — Зашле*

Манастирътъ е възобновенъ презъ 1876 г. и осветенъ отъ Н. В. Преосв. митрополитъ Натанаила. До 1892 г. той

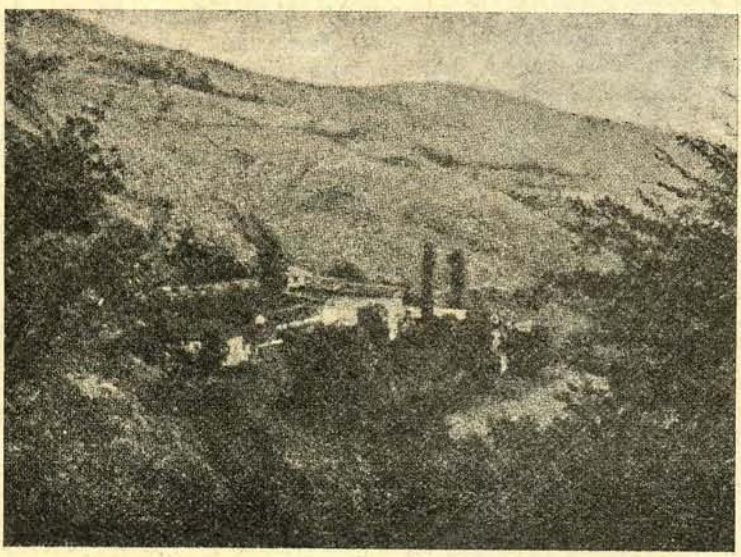

Св. Георги — Зашле.

се владѣеше отъ българската митрополия, тъй като всички 49 села, припадавши въ тоя районъ (Демиръ Хисаръ и Крушовско) сж чисто български. Само за хатъра на нѣкой си продажникъ Коста отъ с. Зашле, ржкоположенъ отъ гръцкия владика, властьта остави него за игуменъ и грабитель на манастирския имотъ. Манастирътъ се намира въ околностьта на с. Зашле, не далечъ отъ гр. Крушово.

II. СКОПСКА ЕПАРХИЯ

а) Тетовска околия

1. *Св. Атанасий — Лешокски*

Днешниятъ манастиръ св. Атанасий се намира северно отъ с. Лешокъ. Той е основанъ отъ приснопомятния иеромонахъ Кирилъ Пейчиновичъ въ 1817 г. Тъкмо 217 години преди дѣда Кирила, т. е. въ 1600 г., сжщиятъ манастиръ е билъ въздигнатъ отъ нѣкой си Скопски митрополитъ Никаноръ, българинъ отъ с. Лешокъ, отъ родътъ на главиновци, но отпосле манастирътъ запустѣлъ и отъ него Пейчиновичъ намѣрилъ само църквата, която и до сега стои. Ето що се се разказва за основаването на манастира въ единъ манастирски ржкописъ: „Нѣкой владика и митрополитъ Скопски родомъ отъ Лешокъ и кукя Глайновска именењъ никаноръ во лѣто 1600 обновилъ чифлиготъ и во дворо църквата гу дигналъ отъ темелъ и писалъ себе на врата църковна сиречъ образотъ свой. Во лѣто 1710 побѣгаше монаси храма того и бѣ монастиръ во запустение лѣта 107. И пакъ во лѣто 1817 дойде нѣкий калугеръ отъ Хилендаръ Атонски именењъ Кирилъ иеромонахъ и неговъ по плоти братъ Далматъ монахъ сей Кирилъ иего отецъ и срикому Далматъ монахъ сии три постижени во Хилендаръ родомъ отъ Долни Пологъ отъ село Теарци кукя имъ била до църквата храмъ святаго Николая Сей Пейчинъ во монашествѣ Пименъ со синомъ свой Кириломъ продадоа во Теарци бащина отидоха во святую гору и пакъ Кирилъ остави татка си и срика си во Хилендаръ а самъ дойде у Тетово во свое отечествие и и зеде дозволение сиречъ изинъ отъ селяни Лѣшани и отъ забити царски и обнови метохъ монастирский со храмъ Успѣние Пресветая Богородици и паки нарече се монастиръ Лѣчешки Светий Атанасий молитвамъ его и помощию Пречистия Богоматеръ най-паче милостихъ всѣхъ благихъ промислителя. Той Кирилъ со харчлукъ свой що да имаше свое поклони у ваку сиречъ освяти Богу и сотвори се послежний ктиторъ монастрски и пакъ дивоя него и други поклониха кой пари, кой земля, кой нива, кой лозе, кой посуди“ (в. „Новини“ г. I., 1891, брой 42).

По предание Лешани помнятъ името на нѣкой си архиерей Никаноръ, като основатель на манастира, но нищо опредѣлено не знаятъ за неговата точность.

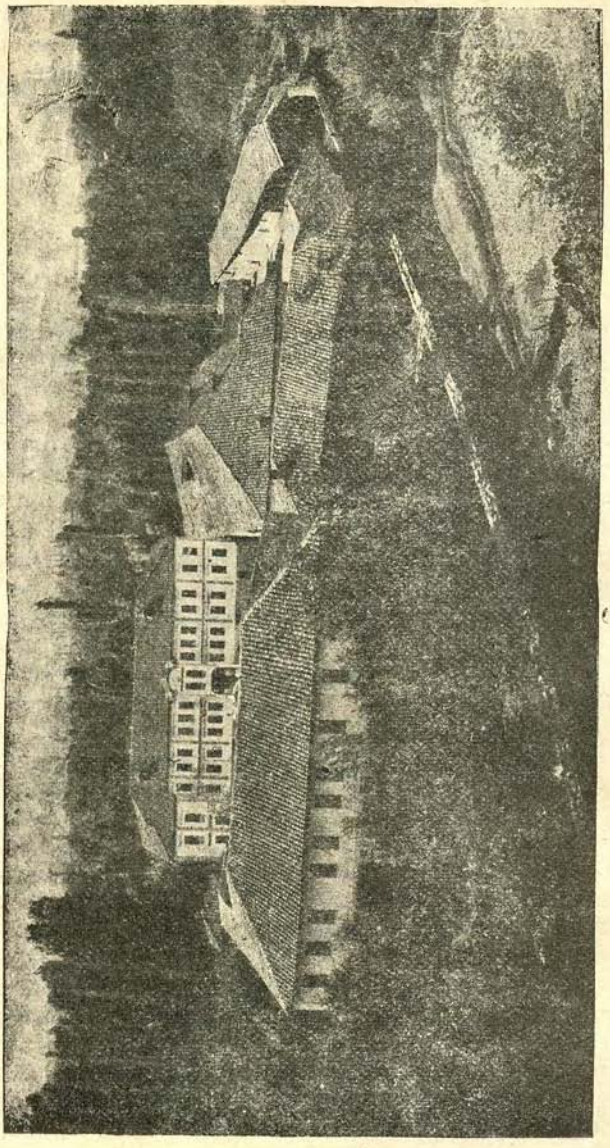

Св. Атанасий — Лешокски.

Близо до с. Вълковия има развалини отъ старъ манастиръ св. Георги. Пръснатитѣ книги на този манастиръ се

мѫчелъ да ги прибере Кирилъ Пейчиновичъ въ Лешокския манастиръ. Днесъ въ манастира има 5—6 минея, писани съ ржка на здрава дебала ржка, принадлежащи на Вълковския манастиръ. На единъ отъ тия минеи Кирилъ Пейчиновичъ е писалъ саморжчно:

Бележка отъ 1733 г. отъ Патриарха Арсения Черновича на първия листъ на сжщата книга: **Къ лето ҂а҃ ѱлг, маіа Ко а҃ дньмн ниже именовати придаѵѡ҃ на Кнзенїе С҃тому мане҃тиру иже къ нире Храмъ ст҃лаго чюдотворца Х҃Ка Николам, съ прѣос҃щенн митрѡ҃лнто҃ Скопскн К҃кр҃ Кирїло, ютогда лютїе бе и насилїа православномъ народѣ ѿ чедъ Агарн, а нан паче пастире҃ Христонмѣнитаа чаде: якоже нма, Божїа Крѣпкае де҃нница избавнт за ходатанствомъ прѣча҃тїе К҃це и ст҃аго Николам скорагѡ помощника, и Ка сс҃ С҃тѣ: Кжї҃ею Мл҃тїю Архї҃епкъ Пекскы и Васе срьблє҃ Колгаро҃ и Кьсегѡ Іларїка патрїархьсмѣрнин Арсенїн четвертїн рукою.**

Къмъ историята на манастира има стъкмени отъ Кирила Пейчиновича бележки, преписани отъ неговия ученикъ Арсения, въ житието и службата на царь Лазара, който се сочи за основатель на манастира.

„ . . . Оуще мало нещо да кажемо що направилъ манастиръ во Тетовски вилаетъ Легенда града оу мѣсто Лешокъ више кале лешечко (тукъ презъ 1180 г. имало кале, което разрушилъ Стефанъ Неманъ. Манастирскитѣ развалини се намиратъ още по-горе. Сегашниятъ манастиръ е наново издигнатъ, въ началото на XIX в., долу надъ селото, И-въ — Старини) созида мнстиръ во имя стому Атанасиу и тамо що му беше потребно устрои намести и подъ калето чифлигъ му направи и около со зидъ го загради и четири врати му остави: и во дворотъ други храмъ созида оуспение престити Богородице и мюго го изписа то всякимъ благолепиемъ и уще дохадокъ му врза му купи село Ратае го поклони на манастиротъ да емъ идетъ доходъ на тия бомолци що седатъ во манастиротъ". На втория листъ: „Преписахъ сию книжицу азъ грешни и недостойни во иеромонасехъ арсения со повелениемъ иегуменомъ Киримъ тогоже обителя святаго атанасия айратъ светаго мученика кнѣза лазара србского во лето отъ Криста 1841". На листъ трети: „изписа се книга сия правило светому оугоднику и мученику. книга сия преведе се отъ соборникъ сербски, преписахъ сие правило азъ недостойний во иеромонасѣхъ Кирилъ родомъ отъ тетовско отъ Долнаго Полога отъ село Теарце недостойний иегуменъ лешечкаго манастира святаго Атанасия више село Лешокъ манастиръ хайратъ светому кнезу Лазарю обаче пребиваше манастиръ той во запостение разоренъ лето 120 потомъ изволениемъ божинъ по моему желанию во лето 1818 отъ светою гору отъ ма-

настиръ Хилендаръ и взяхъ благословение отъ свети отци Хилендарски и отъ моего роднаго отца Пимени и отъ его брата моего исто срико. Далманта монаха: пострижения во Хилендаръ, нхже благословениемъ и помощию божи еп во вишеписание лѣто пройдохъ азъ вишесказани Кирилъ придохъ и обновихъ отъ части манастиръ той обаче зѣло мало нещо понеже последно време христяните що бея оу вилаетъ тетовски Долни Пологъ и Горни Пологъ све беха мошно голи отъ та голота башка стунени отъ каде ревносъ доми божия того ради великъ трудъ бистъ во обновление манавтиря того. во това време имаше пръви люди по селата що хощеа и радеа да се обнови манастиротъ радеа кой со срце кой со уста и кой со рука кой со пара кой како му куветотъ или срцето или вѣрата и милосердието сиречъ ревносъ добу божия.

Имаше во вилаетъ по села що радеа за манастиротъ да се обнови перви во село Лешокъ попъ Петре онъ радеше со све срце ама не дочека, но брго почина богъ да го прости, и по него Паунъ, мазаракъ. радеше: и Йоанъ Дабовикъ со все синови негови по него Йовче гоздаръ, Сандаровци, Стайко и ртпко Старо село и т. н. (следватъ лица и села, които сѫ желаели и други нежелаюши и стига се до радетелитѣ турци) . . . старъ паша и по него негови любезни чада негови чесни Абдулъ Рахманъ паша и честни Хавзи паша и честни Асанъ паша и честни Вели бегъ и честни Джеладинъ бегъ и нихни дайчо честни Мехмедъ ага они най много се радиле и най много марифетъ оучиняли и нимъ господъ да имъ дароватъ оугурлие године и конацитѣ да имъ сатъ благословени на чедо и пречедо нихно да седитъ во нихни конаци чедбочедъ сиречъ во вѣки аминъ",

Надписъ и стихове на надгробната мраморна плоча на Кирила Пейчиновичъ

Іс Хс

По запустения моиастиря святаго Атанасия паки се обнове въ лѣто 1817 трудомъ и иждивениемъ Крриила иеромонаха бившаго егумена монастирю сему иже и написа плочу сию своею рукою еща во животѣ своемъ во лѣто отъ Христа 1835 пакъ обнови се ктитория светаго кнеза Лазара србскаго

Стихови — гласъ трапезички
Теарце му негово рождение
Пречиста и Хилендаръ пострижение
Лешокъ му е негово возпитание
Подъ плочава негово почивание
О негово свое отшествие

До Христово второ пришествие
Молитъ васъ браќя негой любимия
Хотящия прочитати сия
Да рачете Богъ да би го простилъ
Зере гробъ црѣвите гостилъ.
Овде лежи Кирилово тѣло
Оу манастири оу Лешокъ село
Да богъ за дубро е дѣло.

Надгробниятъ му кръстъ има тоя надписъ: Зде почиваетъ рабъ божи Кирила иеромонахъ игуменъ во монастир стаго Атанасия во село Лошекъ преставися во лето 1845 марта: 12 приложи его попъ Христо отъ Скопие (И-въ — Старини).

Приписки отъ иеромонахъ Михаила отъ с. Лешница (Тетовско), отъ втората половина на XIV в. когато Пологъ билъ дръжанъ отъ Вълкашиновия велможа Гръгуръ, сѫщиятъ, който зидалъ манастирътъ Заумъ на Охридското езеро. Приписката е въ ръкописъ, сега пазенъ въ Петроградската публична библиотека (Селищевъ, Пологъ, София, 1929 г.): Писа се сию книга многогрѣшнаю рѫкою иеромонаха Михаила попѫ Минѫ из Дебреше Николинѫ Сп҃ѫта се писа многогрѣшною рѫкою **ѥмѭже** гробь отч҃ьство... и па҃к писахъ зимѣ. а лѣтѣ **І҃Є҃** вса҃ работа боля, и паки да ви г҃лю напише ае҃гльс н҃бсь нь чл҃вкь грѣшень от земмла азъ обременнии и окаюньни писахъ въ дни Влькашина кра҃л кьди дрьжаше Грьгѫрь Пологь. а писавши бѣше из Лешнице. иерѵ и Мин҃. та простете и бл҃вете тако и васъ Б҃гь вь си в҃ки и **къ придѫщи к҃ кѫи а҃мь.**

Бележка отъ 1737 г. въ тълковенъ псалтиръ л. 12. Да се знае к'да беше во Нишъ войска тогаю немцъ сѫдева тѫръкомъ и велики стра҃ беше, и Кратовъски попови скѫбеху тель на на та се хранехѵ.

Друга бележка отъ 1620 г. на сѫщия псалтиръ:

† **Макаріе епископ҃** Кратовѫ и Щипѵ, въ л҃т҃. ҂ **ЗРКІІ** (7128—1620) м҃ца Марти **ѝ҃**. д҃нь. да се зна. како предадох' сию **кн҃**... **КѴЬ Геѡргело зг оу** л 8 **Древеньеко лозье за харалъ Ѯнд** (69).

Бележка въ сѫщия псалтиръ отъ 1728 г.:

Да се знае когда беше рана шьѭка... **нлцѧи**... и глад биде шиникь по грош и тогеі слнце заиде ѝ плени се Нишавачко и Влашко и той лето щипски вадка Діонисия дігнаха га ѿ масаг.

Бележка отъ 1626 г. на последната корица на сѫщата книга:

Къ лѣто ҂ѮРЛД (7134—1626) **бѣ токьѭшенница цѣною сребра Х.** (600) **аспрн.**

На сѫщата книга на първата корица е нарисуванъ образътъ на Кирила Пейчиновичъ отъ ученикътъ му Арсения (И-въ, Старини).

Бележки за историята на единъ ржкописенъ миней за м. февруарий и за манастира Лешокъ на първата корица отъ ржката на Пейчиновия ученикъ Арсения.

* * *

И тукъ сръбската пропаганда се мѫчеше да проникне още отъ 1898 г., когато, съ разни подкупи на власть и селяни, искаше да осигури теренъ за своитѣ цели, но напраздно.

Въ последно време, обаче, турската власть явно правѣше опити да смаже българския духъ и насърдчи сръбската пропаганда. За тая цель Тетовската турска власть, възползувана отъ смъртьта на игумена Иеротея, на чието име сѫ били издадени всички тапии на манастирскитѣ имоти на манастира св. Атанасий въ с. Лешокъ, обявява тия имоти за собственость на държавата, като „махлюлъ" — бидейки игумена безъ наследници, следъ смъртьта му, държавата се обявява за наследникъ. Така бидейки, турската власть, въпрѣки протеститѣ на българскага духовна власть, пристѫпи къмъ описъ на реколтата и разпродажба на манастирския имотъ (ниви, ливади и пр.). Властьта не е да не знае, че, макаръ тапиитѣ да сѫ иа името на игумена, имотитѣ не сѫ купени съ негови пари, а тѣ сѫ купени отъ манастира, или дарявани отъ благодетели.

Презъ сѫщото това време (1912 г. м. юлий) посещаватъ манастира разни сръбски археолози, за да правятъ ужъ проучвание и разкопки; посещаватъ сръбски чиновници отъ консулството и др.

Манастиръть прнтежаваше грамадно имущество. Имотното състояние на манастира бѣ: отъ всички четири страни той е обграденъ съ високи каменни стени. На северо-западната страна е издигната сграда съ стаи, магерница, фурна и яхъръ. На западната страна има друга сграда съ стаи, параклисъ, зимникъ и яхъръ. На северъ има сграда съ стаи за гости и складъ. На южната и севернитѣ страни има две градини; източно има ливада, южно е църквата св. Богородица и училището, а на изтокъ — коскарницата. Дворове има два: външенъ съ яхъръ за добитъка, търло за овцетѣ и кошово за царевица; а въ вѫтрешния дкоръ е камбанарията, чешма и казани за варене ракия.

Въ Скопие притежаваше пансионската сграда съ грамадния дворъ. Въ Тетово има ханъ и градина, купени въ 1882 г. отъ архимандритъ Хаджи Иезекилъ за 38,000 гр. златни. Въ Лешокъ има воденица и чифликъ, купени за 40,000 гр. зл. Другъ чифликъ купенъ въ 1881 г. за 35,000 гр.

зл. Гора кестенова, джбова и габеръ 80 декара, 60 дек. ливади, 40 дек. лозя, 250 дек. ниви. Покжщнина: юргани 24, чаршафи 14, душеци 10, чаршафи 3, сламеници 59, кревати 15, възглавници за миндери 180, килими и черги 48; земледѣлски орждия: жетварка, вѣячка, сеячка, кукурузотрошачка, плугове 3, каруци 3, файтонъ 1; сждове кухненски: арании 15, котли 15, тенджерета 17, тигани 8, тепсии 22, сахани 500; добитъкъ: коне 5, кобили 3, катъри 5, биволи 6, волове 17, говеда 30, кози 178, овци 199, пуйки, гжски, патки и пр.

Цѣлиятъ тоя имотъ оцененъ на днешно време трѣбва да костува стотина милиони лева.

Въ края на турския режимъ манастиртъ се управлява вече по специаленъ уставъ, изработенъ отъ българската митрополия въ Скопие.

Манастирища

1. *Св. Богородица* въ Тетовско се спомина за пръвъ пжть въ началото на XIII. в. въ писмата на Охридския ариепископъ Хоматиянъ. Билъ е голѣмъ манастиръ. На събора на сръбскитѣ игумени въ 1315 г., нетовия игуменъ е 10-й по редъ (соменик IV. — Марковичъ). Произхожда отъ времето на византийското владичество. Стефанъ Душанъ, който, заедно съ сина си Уроша (1337—1347) поправя манастира и му дарява имоти, казва въ грамотата си, че му потвърждава владението на селата, който е ималъ и при гръцкитѣ царе. Въ 1348 г. Душанъ подарява манастира на Хилендаръ. Сега сж останали развалини, наричани отъ Тетовци „Старо оброчище Св. Богородица", а албанцитѣ ги наричатъ „ески клисе" (В. И-въ, ibjd 520).

2. *Св. Георги.* Близо до село Вълковия, въ мѣстностьта „Чука" има развалини отъ старъ манастиръ св. Георги, кждето става голѣмъ съборъ и сега на Гергьовденъ. Манастиртъ билъ разрушенъ отъ нѣкой си Синанъ паша, който съ ограбенитѣ богатства, построилъ джамия въ Скопие — „Синанъ паша джамиси".

Сжщиятъ паша развалилъ и другъ манастиръ Св. Арахангелъ (Рѣканско) и съградилъ джамия въ Призренъ, съ ограбенитѣ богатства.

Отъ пръснатитѣ книги на манастира Св. Георги прибралъ 5 ржкописа Кирилъ Пейчиновичъ. На единъ миней има тая бележка: „По запустение манастиръ св. Великомученикъ Георги яже покрилие сувия гори сиречъ Великовски манастиръ бѣ книга сия во скопско во манастиръ св. Николая лѣта 175 и по запустение его при бистъ въ манастиръ св. Ираангелъ. Паки лѣта 100 потомъ Кирилъ игуменъ Лѣшочкаго манастира пренесею въ Долни Пологъ

по обновление Лѣшочкаго манастира св. Атанасия положено въ свити манастиръ въ лѣто 1825 (Материали... 475)

Отъ тоя манастиръ, миней за м. февруарий, има бележки за странствуването на ржкописа изъ разни манастири. Минеятъ билъ писанъ въ първата половина на XVI. в.

Писа сия книга при духовника Варлана иеромонаха. Вечна му память. Въ лето Господне 1550 по преставление игумена Варлама иеромониха. — Си миней въ подхрили Сухие гори монастиръ стаго Великомученика Георгия... до село Волковия Горнаго Полога (Петковик, старинар)

3. *Св. Атанасъ и Св. Спасъ* (Гостиварско) има развалини изъ политѣ на Суха гора, близо до селото Долно Турчанъ (Материали... 462)

4. Близо до с. Сърбиново, въ гората има развалини отъ старъ манастиръ (Материали 466)

5. При с. Долна и Горна Баница има развалини отъ старъ манастиръ (Материали 468). — Св. Благовещение при с. Елешникъ.

6. На мѣстото на днешната църква св. Димитъръ въ Гостиваръ е имало манастиръ св. Димитъръ съ много калугери, който, споредъ преданието, е билъ разрушенъ отъ турци, като основали отначало до манастира село Гостиваръ, което по-късно станало градъ (Материали, стр. 426)

7. Св. Мина развалини отъ манастиръ при с. Врутокъ. край изворитѣ на р. Вардаръ (Материали). Св. Атанасй с. Лахце, св, Илия с. Рогачево; св. Недѣля с. Тейново (Ив. Сн-въ, ibid)

б) Кумановско

1. *Св. Прохоръ Пчински*

Св. Прохоръ Пчински билъ родомъ отъ нѣкое село на Овчеполието. Родителитѣ му Йоанъ и Ана, по народность българи, — отьвеси Овчеполския отъ рода българскаго, — се говори въ неговото житие, и твърде благочестиви и набожни хора, имали само единъ синъ — Св. Прохоръ, когото отъ детинство възпитали въ истинско Богопочитание и благочестие, а когато порасналъ, тѣ го готвили да го оженятъ и задомятъ. Но преподобни Прохоръ чувствувалъ въ душата си влечение не къмъ свѣтски, а къмъ духовенъ, уединенъ животъ. И веднъжъ когато родѝтелитѣ му решително му предложили да го оженатъ, той духомъ се смутилъ и веднага решилъ да напусне мирския животъ: следъ службата въ църква, кѫдето чулъ насърдчителнитѣ евангелски думи: „който иска да бѫде мой, нека вземе кръста си и да върви следъ мене“, напусналъ селото, безъ да се обади на родителитѣ си, и се оттеглилъ въ гората, гдето следъ дълго

скитане, намѣрилъ малка пещера край село Старо Нагоричино (Кумановско), съ хубавъ изворъ при нея. Въ тази пещера преподобния живѣлъ цѣли 32 години, безъ да види жива душа, освенъ дивитѣ звѣрове. Хранилъ се съ диви растения и съ корени и то на три дни веднъжъ. Тър-

Св. Прохоръ Пчински

пѣлъ лишения: излагалъ се на голѣми подвизи, по цѣли нощи и дни се молилъ съ сълзи на очи. Веднъжъ, случайно миналъ край пещерата единъ ловецъ когото преподобни повикалъ. Ловецътъ се изплашилъ като чулъ гласъ отъ пещерата, но св. Прохоръ викалъ по него: „Диогене не бѣгай, не бой се, азъ съмъ человѣкъ". Диогенъ се върналъ за голѣма радость на свѣтителя, който го благословилъ и му предсказалъ, че то ще иде въ Цариградъ и ще стане ви-

зантийски императоръ, като го замолилъ, когато стане императоръ, да си спомни за него. Следъ това, като усетилъ, че въ тоя край ще нападнатъ варвари, св. Прохоръ напусналъ пещерата и се прибралъ въ планината Козякъ, кждето намѣринъ друга уединена пещера (надъ рѣката Пчиня) и се поселилъ въ нея. Въ тази пещера св. Прохоръ починалъ, безъ да го види и знае нѣкой. Предсказанието за Диогена се изпълнило. Той станалъ императоръ въ Цариградъ (1067 — 1071). Романъ IV Диогенъ спомнилъ си за св. Прохора и отишълъ при пещерата да го търси, като построилъ манастиръ св. Георги и като не намѣрилъ св. Прохоръ, разпратилъ хора да го търсятъ. Тогава св. Прохоръ се явилъ на сънь на императора и му открилъ мѣстопребиванието си. Като намѣрилъ пещерата и тѣлото, отъ което излизало чудно благоухание, императорътъ заповѣдалъ на мѣстото да издигнатъ малка църквица св. Лука, на дѣсно отъ р. Пчиня и друга голѣма и великолепна на името на св. Прохора, на лѣво отъ рѣката подъ с. Ябланица, и въ нея положилъ ковчегътъ съ светитѣ мощи въ стената до олтаря, а около храма издигналъ обширенъ манастиръ, когото надарилъ съ голѣми приходи. Отъ стената, дето били вложени мощитѣ на св. Прохора, изтекло свето миро, отъ което ставали голѣми чудеса, които разнасяли славата на светителя по всичкитѣ краища на България, и отъ всѣкжде почнали да се стичатъ за изцѣление и приложение къмъ новия чудотворецъ св. Прохора. Императорътъ, предоволенъ отъ дѣлото си, върналъ се въ Цариградъ (Д. Цухлевъ — История на българ. църква, т. I. стр. 562 — 563).

Манастиръ̀тъ се нарича още св. Отецъ. Деньтъ на светеца е на 19-й октомврий (ст. ст.), а се празднува на 19-й септемврий. Следъ Асеновци, сръбскиятъ краль Милутинъ подновилъ Пчинския манастиръ. Въ началото на турското владичество манастира сжществувалъ. Презъ 1489 год. църквата била изписана съ иждивението на Марина попъ Радоловъ синъ отъ Кратово, и по-късно манастира е просжществувалъ, кждето сж. пазени книги и ржкописи отъ XV и XVI в. Въ XVIII в. имало около 25 калугери въ манастира. Отъ 1816 г. манастира не е прекъсналъ своето сжществуване, макаръ и неуправляванъ отъ калугери (И-въ — С. Македония). Ханъ видѣлъ старата църква и долепената до нея двуетажна четиржгълна кула, съ параклисъ на горния етажъ. Той намѣрилъ въ манастира само единъ свещеникъ (В. И-ва, ibid).

Манастиръ̀тъ е разположенъ въ едно живописно мѣсто, при р. Пчиня, по-горе отъ селото Пелинце, близо къмъ сръбската граница. Самиятъ манастиръ е полуразрушенъ, казва Ефремъ Карановъ, който го посетилъ. Въ олтаря отъ дѣсна страна стои образа на св. Иванъ Рилски, Прохоръ,

Якимъ и Гаврилъ. Въ дѣсно отъ църквата е прилепено здание, всичкото отвжтре изписано, презъ което се влива въ скривалището, дето текло миро (Ефр. Карановъ — Материали, М. С. Б. кн. IV.).

Пчинскиятъ манастиръ отстои северо-източно отъ Куманово, разположенъ по лѣвия брѣгъ на р. Пчиня, въ подножието на Козякъ, на границата между Прешовска и Кумановска околий. Въ манастира се влиза презъ стари първобитни порти. Посрѣдъ манастирския дворъ личи новата манастирска църква св. Прохоръ, а наоколо сж манастирскитѣ сгради. Едни отъ тѣхъ сж на два-три етажа съ стаи, издигнати презъ 1854—1862 г. съ помощьта народна. Тая сграда е издигната въ времето на Скопския владика Йоакима и игумена попъ Анто. Освенъ тази голѣма сграда има други наоколо по-малки. За забелѣзване е, че до като у другитѣ манастири не било позволено да иматъ камбани, тукъ имало още въ 1873 г.

Старата църква имала 9 разни отдѣления и на нѣколко пжти презографисана. Около 1870 г. Дебърскиятъ живописецъ Дичо е изписалъ животътъ и дейностьта на ср. Прохора. По стенитѣ сж личели и образитѣ на старитѣ живописци отъ Кратово, Дамянъ Договчевъ и синоветѣ му Георги и Тодоръ. По разни мѣста изъ църквата личатъ бележки на посетители. Разтурвайки църковната кула, при подновяването църквата, намѣрили сребърни монети отъ Мехмедъ I Челеби, произходящи отъ гр. Сѣръ. Освенъ манастирската църква и при нея по-малка св. Богородица, изъ манастирския дворъ, е имало и други две църкви: св. Арахангелъ Михаилъ и св. Йоанъ.

Споредъ предание манастиръть е притежавалъ голѣми имоти и другаде изъ околностьта, но турцитѣ ги присвоили за своитѣ джамии и текета. Сега манастира владѣе: планината Козякъ, чифлици два, лозя, 2 воденици съ 11 камъни на р. Пчиня, други 2 воденици по рѣкитѣ съседни, кжщи въ Куманово, метоси въ Враня, мѣсто въ Скопие и другаде, съ единъ годишенъ приходъ около 50,000 лв., въ онова време.

Въ манастира освенъ книжовна дейность се развивала и живописьта, както и литографическото изкуство, сждейки по еднаквостьта на много икони. А презъ XIX в. непрекъснато сжществувало училище за попове и дяци (Дръ Йован Хаджи Василиевик — Южна Србия).

По свидетелски показания на Ефр. Карановъ и Йованъ Хаджи Василиевикъ се знае, че въ Пчинския манастиръ имало и трети преписъ на житието на светеца, кждето е посочена и народностьта му — българинъ (Н. Чупикя, XX, 65, Годишнице). Четвърти преписъ на житието е намѣренъ

въ Скопската българска митрополия (И-въ, ibid, 1931). Паметьта на светеца се празднува презъ м. септемврий 14, или октомврий — умрѣлъ тогава. Споредъ житието на св. Прохора, манастиръть билъ основанъ въ XI в. Св. Прохоръ билъ духовенъ ученикъ на св. Иванъ Рилски. Надъ църковната врата има надписъ отъ 1489 г. за презографисването на храма: **Изъволениемь ѡца поспешениемь сына и съкрышениемь с҃таго дха сїи б҃жественыи храм и с҃тго и преподобнаго и богоноснаго ѡ҃ца Прохора Пчинскаго пчинсе се въ лѣто** (6997—1489) **плати Марнић ѡ Кратково попа Радоснић. К҃ть да прости его и родитеди** (Ефр. К-въ въ С. Н. Ц. М. К., IV, 312).

На мраморенъ купелъ има надписъ отъ 1483 г. Бележки личатъ за живота на манастира и за посещението на разни лица. Отъ 1738 г. бележка **Сиа книга монастира светаго Прохѡра Пчинскаго пустиножитель... писа азъ грешни ѣакъ Анко месеца мартъ день** 25. **Щрашна година беше тзма тепаше силнице имаше** 5 **гроша ѡка ракиа, грошъ ѡка вино** 1738 **Добра зима беше снегъ немашс, нещо мало беше** (Стоянович, записи № 7756) — И-въ — ibid, 1931 г.)

Въ Пчинския поменикъ сж изредени имената на Константина (1371 г.) владетельтъ на с. Македония, който загина при Ровине заедно съ Крали Марка като турски васалъ, — на родителитѣ му, на брата му и други и се счита за български „войвода." (И-въ, Българитѣ въ Македония).

Отъ тоя манастиръ произхождатъ два ржкописа отъ XVI и XVI. в. съ миниатурна живописъ на евангелистъ Марко (Проф. Филовъ, ibid стр. 96). Въ манастира св. Прохоръ Пчински, пише Йован Хаджи Василиевик — книгитѣ сж разграбвани по всевъзможни начини и то кой какъ свърне. Така въ 1830 г. единъ русинъ или нѣмецъ задигналъ доста книги отъ манастира. Десеть години по-късно другъ русинъ е задигналъ цѣлъ товаръ. Гръцкитѣ владици сжщо А самия той презъ 1878 г. заедно съ архимандритъ Фирмилиянъ и богословския ректоръ Е. Милич, прибрали най-хубавитѣ книги на брой 33, намиращи се сега въ Бѣлградъ.

А ето какви сведения ни дава Н. В. Просвещенство Скопски митрополитъ Неофитъ, сега управляющъ Лозенградската епархия. Гробница съ тѣлото на св. Прохора има съградена въ половината олтаръ отъ манастирската църква. Светеца е мироточивъ, тече си благоухайю свето миро отъ една дупчица отъ стената. На зида отъ гробницата, който е въ олтаря, азъ открихъ ликътъ на св. Климента Охридски, който бѣше затуленъ отъ сърбитѣ съ грамаденъ и мжчно подвиженъ долапъ. Изображението е отъ голѣма древность

съ славянски надписъ. Старата антична църква Фирмилиянъ е унищожилъ, построилъ голѣма неукрасена църква, а изображенията не развалилъ, защото сѫ на стената отъ гробницата. Близо има с. Старецъ. Повикахъ старци и запитвахъ ги за светото миро и църквата. Единъ старецъ ми разказа, че Фирмилиянъ искалъ да развали и гробницата. Почналъ майсторъ да кърти южния жгълъ на гробницата, но веднага се схваналъ и сгърчилъ, та престанали да къртятъ, като замазали изкъртената часть. Това сѫщото потвърдиха и други старци.

За св. Прохоръ сѫ писали: Ханъ, Йованович (Гласник, 48), Карановъ, Йовановичъ (Споменик, кн. XXIX), Йор. И-въ (Северна Македония), Йован хаджи Василиевик, Св. Прохоръ и др.

2. *Св. Георги — Старо Нагоричино*

Нѣкога тукъ било манастиръ. Манастирската църква св. Георги била построена въ XI в., а въ 1313 г. била пресъградена въ по-голѣмата си часть отъ Милутина. Строенето на църквата има два периода. Старата сграда е отъ XI в. — куполна базилика. Милутинъ е реставриралъ въ кръстовидна църква „вписанъ кръстъ". Тя е петкуполна (Мавродиновъ, ibid 83). Надписътъ за пресъграждането и е издълбанъ отвънъ надъ западната врата църковна. Редакцията на тоя монументаленъ надписъ е българска.

† Изволеніемь Божіемь създа сѧ домь стаго и великославнаго мѫченика Христока Георгиа къ дни стороднаго и Прѣкъсокаго краля Хроша Милютина и п(о)томъ самодръжцѹ Ксен срѣбском земи и помориском при К(о)гоц(ьс)тинѣ краднци Симонидѣ и при игѹменѣ Лндонѣ. К лѣто (6821—1313) **Кто же лѣто краль избы тѣрки —** (Йорд. И-въ, ibid, 1931 г.).

Зографисването на църквата е било извършено отъ гръцки зографи въ 1318, въ времето на Стефанъ Уроша. На западната стена на църквата отвѫтре, въ юго-западния жгълъ е изграденъ издаденъ кивотъ; 2·5 м. надъ пода. Тъкмо подъ кивота има две фрески на светци, едната отъ които не личи, но другата е на Осоговския светитель Якима, който е изобразенъ въ монашко расо. Презъ 1916 г. проф. Йор. Ивановъ намѣрилъ въ кивота нѣколко разбъркани човѣшки кости. Селянитѣ нищо почти не знаятъ за тоя гробъ. Отвънъ, на южната стена, на лѣво отъ вратата, се намиратъ нѣколко стари слабо запазени надгробни надписи по каменнитѣ квадрати. На единъ отъ тѣхъ, току до вратата, се четатъ слѣднитѣ останки отъ думи: **К҃ЬІѢ ҃ЦРЛ М҃Ъ —**.

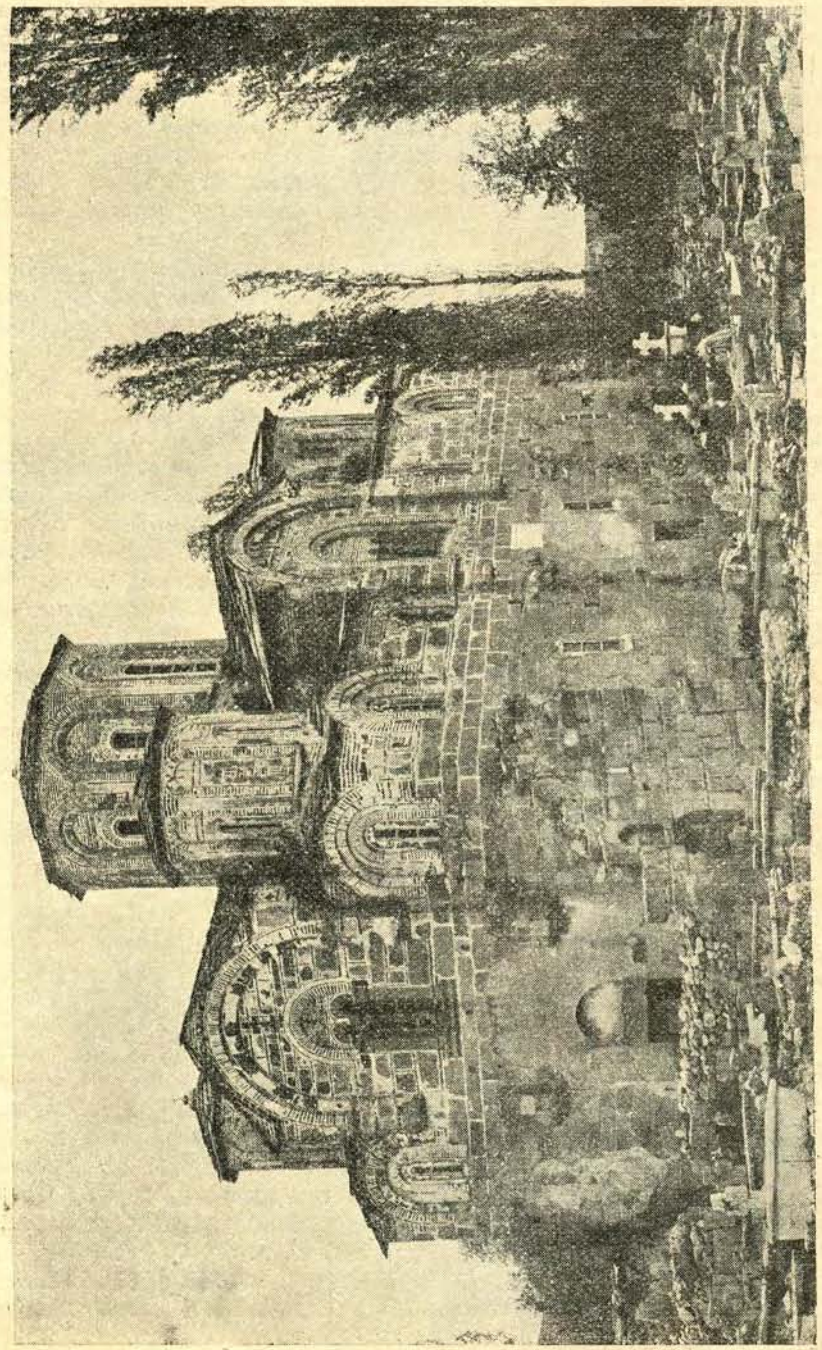

Св. Георги — с. Старо Нагоричино.

Твърде е възможно, казва проф. И-въ, тоя надписъ да е поменавалъ името на царь Михаила Шишмана, убитъ отъ сърбитѣ въ Велбушката битка 1330 г. и погребанъ, както се знае въ Старо Нагоричинската църква св. Георги. Сръбскиятъ съвременикъ архиепископъ Данило изрично бележи за това: „И тако съ чьстию повелѣ прѣнесеноу быти тѣлоу сего цара и положеноу быти вь црькьви светаго моученика Христова Георьгия въ мѣстѣ рекомѣмь Нагоричьскааго; и тоу лежитъ и до сего дьне въ хвалоу Богоу, въ прославлѣнии и чьсть семоу прѣ высокомоу кралю и высемоу отьчьствию его, идѣже лежить тѣло сего цара Блъгарскаго Михаила (И въ, Ibid, 1931 г.). Манастиръ̀тъ остана сърбомански. По пѫтя Куманово—Паланка срещу с. Нагоричино, презъ време на войната имаше табела, сочеща съ надписъ: *„Тукъ е гробътъ на царь Михаила Шитмана"*.

3. *Св. Богородица — Забелъ*

Тоя манастиръ лежи 3 клм. северо-източно подъ селото Старо Нагоричино и спада въ селището на Куляни. Забелъ е нареченъ манастира, понеже мѣстностьта му е гориста. Манастиръ̀тъ е новъ, малъкъ и беденъ, както по размѣра на църквата и сградитѣ, тъй и по имотното състояние. Отъ Куманово е близо 2 часа. Въ манастирския дворъ е църквата, а около нея — сгради за гости и манастирскитѣ нужди съ около 30 стаи. Църквата е градена отъ 1852—56 г. Отвѫтре тя е добре изписана отъ дебърскитѣ живописци Дичо и Зафиръ Василеви. Личатъ иконитѣ на св. Прохора, св. Якима Осоговски. Около църквата, къмъ олтаря, сѫ тритѣ гроба на почившитѣ игумени. Антимъ иеромонахъ, основателя на манастира (1864 г.).

Въ старо време тукъ е имало богатъ манастиръ, но отъ золуми на турци и албанци, опустѣлъ. Така било до 1852 г., когато съ грижи и трудъ на населението, манастира се възобновилъ. За това възобновление е билъ изваденъ ферманъ отъ В. Порта съ съдействието на св. Тасе и Георги Войниклия отъ Куманово.

Имотното състояние на манастира е било: около 30 шиника семе, лозя до 100 товара грозде, ливади, воденица и гора. Патронниятъ день на манастира е на 8 септември (ст. ст.)—х. Василиевичъ, ibid. И тоя манастиръ бѣ сърбомански.

4. *Св. Георги — Градишки*

Градишкиятъ манастиръ се намира надъ самото село Градище (Кумановско), $^1/_4$ часъ по юго-източна посока отъ селото. На мѣстото на днешната църква имало е стара църква на сѫщото име, наречено манастирище. Близо до манастирището имало лѣковита вода, кѫдето обслужвалъ нѣкой си дѣдо Цвѣтко отъ Градище. Той далъ потикъ за

събирнѣ помощь за новия манастиръ. Следъ смъртьта му дѣлото продължилъ дѣдо Воинъ отъ Щипскитѣ села. Той построилъ кѫщички и после църквата, за кѫдето се стекло населението съ своята помощь. За сѫщата цель помогнали и Кумановскитѣ граждани. Тѣ сѫ издействували и ферманъ отъ Цариградъ презъ 1864 г, издаденъ отъ Султанъ Абдулъ Азисъ, Така се прославилъ манастира и набожното население се стичало на поклонение. Сега манастира има две сгради съ по 7 стаи и други за манастирскитѣ нужди. Има и земя за оранъ, ливади и лозя. До 1896 манастира е билъ подъ патриаршията и е стоялъ затворенъ до 1905 г., когато минава подъ Екзархийско владение (Д-ръ Василевик, Ibid).

5. *Св. Илия — Бѣляковски*

Той е най-новия манастиръ въ Кумановско. Спада въ околностьта на с. Бѣляковци. На мѣстото на днешния манастиръ е имало старо манастирище съ лѣковита вода, около която се навъртвалъ дѣдо Стаменъ отъ с. Рудари (Кратовско). Той се загрижилъ за обновлението на стария манастиръ. Въ 1885 г. се загрижилъ за издигането на манастирската църква и Стоянъ Стоилковъ отъ село Бѣляковци. Къмъ 1894 г. църквата е била довършена, съ помощьта на околното българско население. Бидейки новъ манастиръ, личи, че е най-бедния въ тоя край. Манастиръть бѣ екзархийски.

6. *Св. Богородица — Матейча.*

Въ Куманово личатъ нѣколко манастири, отъ които два доста стари. Тѣ сѫ Матейча и Карпийския.

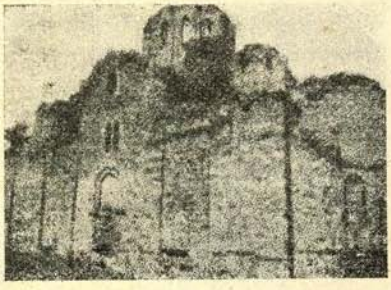

Св. Богородица — Матейча.

Матейчкиятъ манастиръ „св Богородица“ спада въ предѣлитѣ на село Матейча, отъ кѫдето си е добилъ името. Разположенъ е въ Матейчката гора въ мѣстностьта мана-

стирище. Той има доста живописенъ и панораменъ изгледъ. Отъ Куманово се стига до манастира за 5 часа. Пжтувайки отъ Скопие до Куманово, отдалече се бѣлеятъ манастирскитѣ сгради, а отъ манастира погледа се губи по цѣло Овче поле.

Манастирътъ е заобиколенъ съ стени и сгради. Презъ голѣма порта се влиза въ него, а на 30 крачки е църквата св. Богородица (8 септемврий). И тая църква има куполна, кръстовидна форма, типъ „вписанъ кръстъ". Тя датува отъ XIV в. (Мавродиновъ, ibid). Църквата има византийски стилъ. Зидана е съ дѣлани камъни и тухли. Тя е дълга 42 крачки, а широка 26, висока до 15 м. съ кубето, покрито съ олово. На северната и на южната страна личи по една зазидана врата, откждето миналъ нѣкой си царь. Турци и арнаути приказватъ, че тукъ миналъ Султанъ Мурадъ. Отвжтре църквата е изписвана съ живописъ, доста запазенъ съ гръцки и славянски надписи. Шесть голѣми стълба крепятъ срѣдната часть на храма и надъ него 5 голѣми кубета полуразрушени. Въ олтаря личи гробница стара. Живописьта взела да се руши по стенитѣ и стълбоветѣ. Личи и преградката между мжжкото и женското отдѣление. Гробницата е малка четвъртита килия на лѣвата страна на църквата до втория стълбъ, иззидана отъ тухли и камъкъ и измазана съ варь. Има две врати. Приказва се, че тукъ била погребана нѣкоя царица, за туй жени безплодни палятъ свещи и се молятъ надъ гроба за плодородие. Посещавали сж гроба и арнаутски жени. Извънъ манастирската ограда личи и кула полуразрушена. По нея има живописъ. Презъ 1885 г. чистейки кулата, намѣрили две стари пергаментени книги (Октоихъ и правилникъ св. Василиевъ). Разправя се, че кубетата сж били покрити съ куршумъ, който билъ вдигнатъ преди 150 г. отъ нѣкой си бегъ и занесенъ въ Куманово за покривъ на Ески джамия. Много манастирски книги сж задигнали арнаутитѣ, части отъ които сж употрѣбявани за „муски"; други взелъ Стефанъ Верковичъ. Тукъ сж били писани много книги. Владиславъ Граматикъ спомина за три книги. Голѣма часть отъ книгитѣ били вдигнати въ Сърбия.

Имотното състояние на манастира е било: цѣлата Матейчка гора, ниви, кжщи и дукяни въ Куманово.

Произхода на манастира е тъменъ, само предания има за него, а историческитѣ паметници липсватъ. До 1690 г. тукъ е кипѣлъ интензивенъ животъ. Въ началото на XIX в. манастирътъ съвсемъ опустѣлъ. Едва къмъ 1860 г. старийтъ икономъ Димитрия, попъ Георге Войниклия и други Кумановски граждани сж издействували ферманъ отъ Султанъ Абдулъ Азисъ за възобновлението на манастира. До 1896 г. манастирътъ билъ подъ патриаршията, а сетне той

минава за екзархийски, когато и се направилъ значителенъ ремонтъ на църквата и сградитѣ (Д-ръ Йованъ Хаджи Василиевикъ, Южна стара Сърбия, т. II, 1913 г.).

Църквата е отъ XI в., възобновена въ XIV в. при Душана (И-въ, ibid 1931 г., стр. 135). Тукъ книжовникътъ Владиславъ Граматикъ писалъ прочутиятъ свой сборникъ отъ 1469 г., сега въ Загребската Югославянска академия. Въ сжщия манастиръ въ 1473 г. Владиславъ пише и сборника Андринити, който се пази въ Рилския манастиръ. Въ 1479 г. Владиславъ пише пакъ тамъ голѣмия сборникъ — Панагерикъ, който се пази въ църковния музей на богословския факултетъ въ София (И-въ, ibid, 1931 г.). Храмовиятъ праздникъ на св. Богородица е на 8 септемврий (ст. ст.), св. Никола (6 декемврий) и св. Арахангелъ (8 ноемврий). Той бѣ екзархийски.

7. *Св. Богородица — Карпински*

Прочутата нѣкога архилевска църква „Въведение Богородично" въ Жегликовската покрайнина, бащиния на Дѣяновци, е сегашниятъ Карпински манастиръ „Въведение Богородично". Той е разположенъ близо до с. Страцинъ, въ дѣсно отъ шосето Паланка — Куманово, въ едно високо, живописно планинско мѣсто. Приказва се, че манастира билъ основанъ преди 1,100 години. Имало надписъ надъ вратата отъ тая година, но билъ заличенъ (Ефремъ Карановъ, ibid, 312). Следъ падането на Константиновото княжество подъ турцитѣ, манастирътъ ще да е продължавалъ да сжществува. Презъ 1592 г. е писано едно евангелие въ манастиръ Карпино, въ храма Пресветая Богородица (Стоянович, Записи т. III. 162). Манастирътъ запустѣвалъ 4 пжти отъ пожари и потисничество, до като, найсетне, неизвестно точно кога, манастирътъ билъ откупенъ отъ кратовскиятъ бегъ Ахмедъ Чалма и съ това миналъ подъ опеката на турцитѣ. Селянитѣ за този откупъ събрали и продали всички сребърни накити на женитѣ си. Говори се, че въ старо време манастирътъ билъ много голѣмъ и заможенъ и че въ него живѣли около 300 калугери. Презъ 1806 г. дохождалъ въ Карпино известниятъ български писатель Кирилъ Пейчиновичъ, тогава игуменъ на Марковъ манастиръ. Друго по-положително известие имаме едва отъ 1846 г. То се намира въ кондиката на Кюстендилската митрополия при инвентара на Карпинския манастиръ, съставенъ отъ гръцкия владика Дионисия. Отъ тоя инвентаръ личи, че манастира, покрай многото сребърни вещи, сждове и пр., притежавалъ 11 екземпляра различни стари ржкописи на кожа и други църковни книги. Недвижими имоти ималъ: 12 ниви, 1 чифликъ въ с. Нагоричино,

1 бахча отъ 3 долюма, 4 ливади, 6 коня, 15 крави, 3 чиф. волове, 200 овце, 76 кози и 25 свини.

Изображенията въ църквата сѫ стари. Монаси нѣма. Църквата има великолепно изработенъ старъ аналои, отъ парченца слонова кость (Карановъ, ibid, стр. 307). Около манастирската църква има 30 стаи за гости и за манастирскитѣ нужди. Най-много сѫ Паланечкитѣ и Кумановски отдѣления.

И за тоя манастиръ се води ужасна борба съ сръбската пропаганда. Ето какво ни съобщава Н. В. Преосвещенство Неофитъ за тая борба „ . . . . Ужасна бѣше борбата съ сръбската пропаганда, която на всѣка цена искаше да го присвои, за да нѣма наблизо българско око, което да гледа и следи, що става надъ манастира, т. е., селата въ които бѣха свърталище на сръбскитѣ чети. Нѣколко пѫти нахлуха околнитѣ сърбомански села, посрекавани отъ сръбскитѣ чети, но напразно; ний взимахме си манастира обратно, като даже се наказваха околнитѣ сърбомански селяни съ бой отъ единъ отрядъ войска, предводителствуванъ отъ албанецъ, бившъ яверинъ на Хюсеинъ Хилми паша въ Солунъ — Генералъ губернаторъ. Този арнаутинъ откри въ сърбомансктѣ села, около манастира, сръбско оржжие. Той обгради селата и не пусна човѣкъ да излѣзе отъ тѣхъ, докато не изказаха пушкитѣ, патронитѣ, бомбитѣ, динамитътъ и пр. Бързо получи звповѣдь отъ своето началство дз престане тероръ̀тъ и да се яви, да отговаря въ Скопие. Оправда се, че се намѣри военененъ материалъ. Селянитѣ вече се вразумиха. Следъ тая случка азъ самичъкъ ходихъ въ манастира, влѣзохъ въ съприкосновение съ селянитѣ, които ми се оплакваха отъ насилническия тероръ на сръбскитѣ чети и обещаха, че за скоро цѣлия Козякъ ще се очисти отъ сръбската пропаганда".

8. *Св. Илия* при с. Орашецъ, възобновенъ въ по-ново време отъ Младенъ Милушевъ. Развалини отъ манастиръ св. Богородица при с. Думановци (изъ архив. на Скопската митрополия).

в) Паланечко

1. *Св. Якимъ — Осоговски*

Св. Якимъ Осоговски или Сарандопорски е билъ съвременикъ на св. Гаврилъ Лесновски, родното му мѣсто е неизвестно. Житието му спомина само, че отъ рано почувствувалъ влечение къмъ единение и пустиножителство, затова дошълъ въ Осоговската область и се спрѣлъ въ с. Градецъ, на дѣсния брѣгъ на Крива рѣка, два часа далечъ отъ Криворѣчна Паланка, въ дома на тамошния князъ,

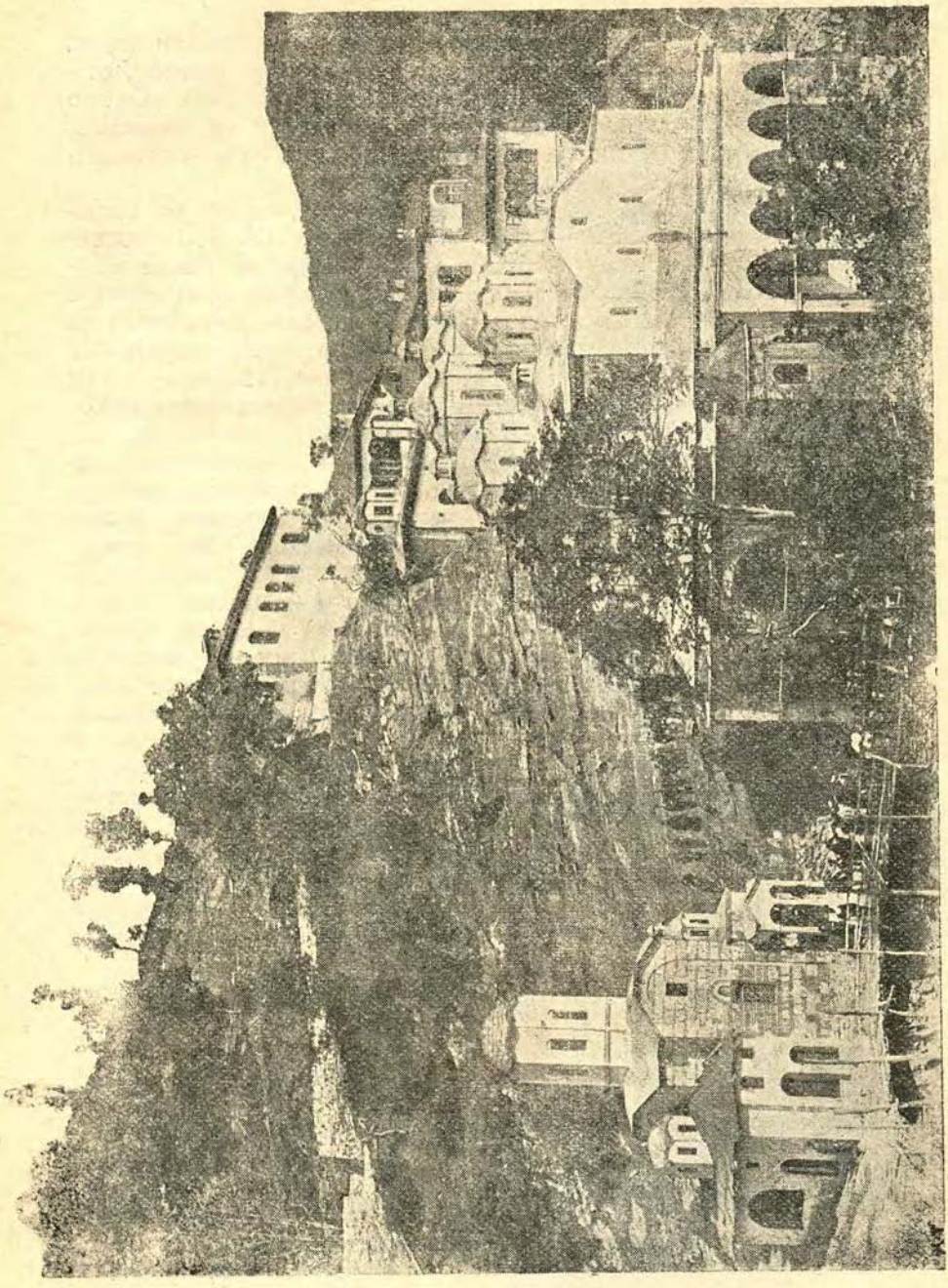

Св. Якимъ — Осоговски.

който далъ прибѣжище на чужденеца; позволилъ му да живѣе въ своята область и му посочилъ мѣсто по Сарандопорската рѣка (така се именувала въ срѣднитѣ вѣкове сегашната Крива рѣка). Тамъ, край рѣката Скупица, въ една пещера недостжпна, се прибралъ св. Якимъ и се отдалъ на пость и молитва. Подиръ нѣколко време напусналъ тази пещера, понеже станала известна на хората и се преселилъ въ друга скрита и усамотена пещера, която се намирала въ манастирския скалистъ връхъ, лежащъ край рѣката Бабинъ Долъ. Тукъ той прекаралъ останалия си животъ. На стари години следъ дългогодишна неизвестность на свѣта, случайно го намѣрили въ пещерата ловци, които ги прибралъ да пренощуватъ и ги благословилъ. Другъ пжть като посетили пещерата, намѣрили стареца починалъ и го погребали въ сжщата пещера, кждето се отдѣляло голѣмо благоухание. За това чудо ловцитѣ разправяли по цѣлия край, но пещерата и гроба никой другъ не знаелъ, и следъ тѣхната смъртъ Св. Якимъ останалъ неизвестенъ. Така се минали много години и едвамъ презъ времето на гръцкия царь Маноила Багрянородни (1143—1180), нѣкой си овдовѣлъ иерей Тодоръ отъ Овче полското село Церандолъ, дошълъ въ гората Славишка въ Сарандапоръ, дето се билъ прочулъ покойния св. Якимъ, видѣлъ мѣстото и се завърналъ въ родното си село, да продаде що има и да употрѣби паритѣ за Богоугодни дѣла. Като продалъ имотитѣ си, тръгналъ за Сарандапоръ и спрѣлъ да пренощува въ Кратовското с. Тополовикъ. На сънь му се явилъ св. Якимъ, го поощрилъ за намѣрението му. На другия день Теодоръ пристигналъ въ Сарандапоръ, постригалъ се самъ монахъ, нарекълъ се Теофанъ и станалъ пръвъ игуменъ на манастира, който почналъ да гради въ името на св. Якимъ. Светецътъ се явилъ веднъжъ на игумена и му заржчалъ, да извади мощитѣ му отъ земята, гдето лѣжали 50 години. Да направи джбовъ ковотъ и ги положи въ манастира. Теофанъ извършилъ поржчаното, заедно съ всичкитѣ останали манастирски братя. Отъ мощитѣ му ставали голѣми чудеса, които разнесли славата на св. Якимъ по всички кжтове на България (Д. Цухлевъ, ibid 569—571). Така се установява смъртьта на светеца,—50 г. по-рано отъ царуването на Мануила Багрянородни, нѣщо кжде края на XI в. и началото на XII. в. А въздигането на манастира било около срѣдата на XII в. отъ игумена Теофана, въ днитѣ на царь Мануила. За понататъшната история на манастира се говори въ житието на св. Якимъ Осоговски, че българския царь Калоянъ (1196—1207) посетилъ обительта на праздника на св. Якима, на 16 августъ. Презъ 1330 Стефанъ Дечански се спрѣлъ на молитва въ манастира и заминалъ срещу Михаила Шишмана къмъ Струма. Отъ по-послешни

известия се учимъ, че презъ XIV в. Осоговскиятъ манастиръ е билъ въздигнатъ отъ владетелтъ на Велбушката область отъ войводата Константинъ, който билъ и главенъ ктиторъ на манастира. Въздигнатитѣ отъ Константина сгради били съборени отъ землетресение въ 1585 г., та още сжщата година отишли въ Москва Кюстендилския митрополитъ Висарионъ, Осоговскиятъ игуменъ Герваси и иеромонахъ Стефанъ да молятъ царя Теодора Ивановъ да поднови манастира и да стани неговъ ктиторъ. Манастирътъ е билъ въздигнатъ, братството се поумножило и благосъстоянието закрепило. Турскиятъ географъ Хаджи Калфа (1656 г.) споменa, че на Осоговскитѣ височини има много старъ манастиръ и край него подъ едно кубе, положени тѣлата на ктиторъ и ктиторка.

Следъ смъртьта на своя богатъ ктиторъ (князъ Константинъ Кюстендилски) и следъ турското завладяване, манастирътъ не е пострадалъ. Напротивъ той билъ уважаванъ отъ властьта. Презъ 1463 г., когато завоевателтъ на Цариградъ Султанъ Мохамедъ II отивалъ на походъ за Босна, на излизане отъ Кюстендилъ, се отбилъ въ манастира, както за това пише една хроника (Гласник, земал. музея, Сараево 1894, стр. 461).

Десетина години следъ това, презъ зимата 1474 г., калугери отъ тоя манастиръ отишли въ Дубровникъ за помощь. Дубровнишкиятъ съветъ разрешилъ да се дадатъ 20 перпера милостиня на българския манастиръ св. Якимъ (това го казва Иречекъ, П. С. П. 55—57, 241).

Кивотитѣ били покрити съ златотъканъ покривъ. И Евлия челеби (1661) свидетелствува, че манастирътъ билъ старъ, голѣмъ и цвѣтущъ. Светинята била посещавана отъ много гости, за които имало приготвени стотини постилки и покривки отъ стари копринени и златотъкани платове. Презъ 1685 г. Ипекскиятъ патриархъ Арсений Черноевичъ посетилъ манастира и записалъ собствено ржчно на едно евангелие тия редове; „. . . иже по благодати прѣсвѣтаго и животворещаго духа данними области всѣх србских и поморскихъ и бльгарских землѣ и приидох зде въ монастиръ Осоговъ“ (И-въ, ibid, № 61).

Сжщиятъ Арсений Черноевичъ, чието ведомство е билъ манастира, намѣрилъ въ него 47 сребърни кандила, 20 позлатени, 7 чаши св. потиръ, единъ дискосъ, единъ наформикъ, една голѣма чаша съ похлупакъ, една чаша отъ Черноевича, два потири, единъ потиръ старъ, два кивота, 7 котлета, единъ голѣмъ котелъ, две тиквици, две дръжки, две кадилници, 4 евангелия, 47 кръста, една панагия, 109 лъжици, две звездици, две патерици. Всичко това било отъ сребро, забелѣзва собственоржчно патриарха. Въ 1690 г. манастира билъ разтуренъ отъ турци до основи и имотитѣ

му разграбени. Тогава навѣрно и мощитѣ на светеца сж изгубени (История Паисиева стр. 114).

Едва презъ първата половина на XIX, в. манастира наново се съживява. Издигатъ се сгради. Главенъ ктиторъ станалъ Хаджи Стефанъ бегликчията отъ Паланка (1845 г.) Той билъ много влиятеленъ човѣкъ, ползувалъ се съ голѣми права и носелъ оржжие. Сегашниятъ манастиръ има голѣма църква св. Якимъ, до нея по-малка — св. Богородица и нѣколко сгради на около за гоститѣ.

За нѣкогашното реноме на манастира говори и следната апокрифна бележка, която се намира въ Сборника на попъ Драголя (Споменик V, 30) „Четвърти монастиръ Осоков и тутъ лежитъ тѣло святаго Исаий пророка и тѣлеса святихъ мученикъ Кирика и Оулити и светаго Илариона новаго епископа Мегленскаго и преподобнаго Йонакия Сарандопорскаго чудотворца“ (И-въ, с. — Македония).

Въ манастира е било писано житието на Григория Омиритски, което личи отъ приписка отъ XV—XVI в.: Сию книгоу почьх писати мѣсеца ноемврѝя въ прьви дьнъ при игоумену Гаврилу, вь монастиря Сарандапор и пр. (Стояновичъ, Записи № 9371).

Въ Сарандопорския лѣтописъ, съхраняванъ въ Сараевския музей, личатъ добавки за случки станали въ манастира отъ 1463, 1487, 1491, 1492.

Монахътъ Хаджи Йованъ отъ Осоговския манастиръ св. Якимъ дава срѣдства, за да се издаде на български книжката „Послание на Господа Нашего Исуса Христа.“ Преведено отъ гръцки на български езикъ отъ С. Вълкова Ж. 1855 (И-въ, ibid). Житието на св. Якима е познато по преписки отъ XV в. (Ламански, Новаковичъ, Синодална библиотека въ София, Хилендарски отъ 1879 г., Скопската балг. митрология и др.). Съборъ става на 16 августъ ст. ст.

г. Кратовско

1. *Св. Гаврилъ — Лесновски*

Св. Гаврилъ Лесновски е билъ родомъ отъ с. Осиче до Градецъ (Паланечко). Родителитѣ му сж били българи, богати и благочестиви. Баща му е билъ близъкъ до царя и неговъ пръвъ съветникъ. Тѣ нѣмали рожба. Богъ чулъ имъ молитвата. Родилъ имъ се синъ, когото кръстили Гаврилъ. На Гаврила дали отлично възпитание. Изучили го на всички съвременни науки, а най-вече на евангелие. Когато стигналъ до брачна възрасть, родителитѣ му намѣрили годеница отъ голѣмъ — царски родъ, но Гаврилъ желаелъ да остане девственъ до животъ, понеже душата му копнѣела за уединенъ духовенъ животъ. Случило се, че въ самия браченъ день,

годеницата му починала и той, съ благословението на родителитѣ си, напусналъ бащиния си домъ и тръгналъ да пѫтува. Презъ една нощь на сънъ му било поржчано отъ Бога да построи храмъ на св. Богородица въ Осичко-поле. На другия день Гаврилъ върналъ се при родителитѣ си и имъ

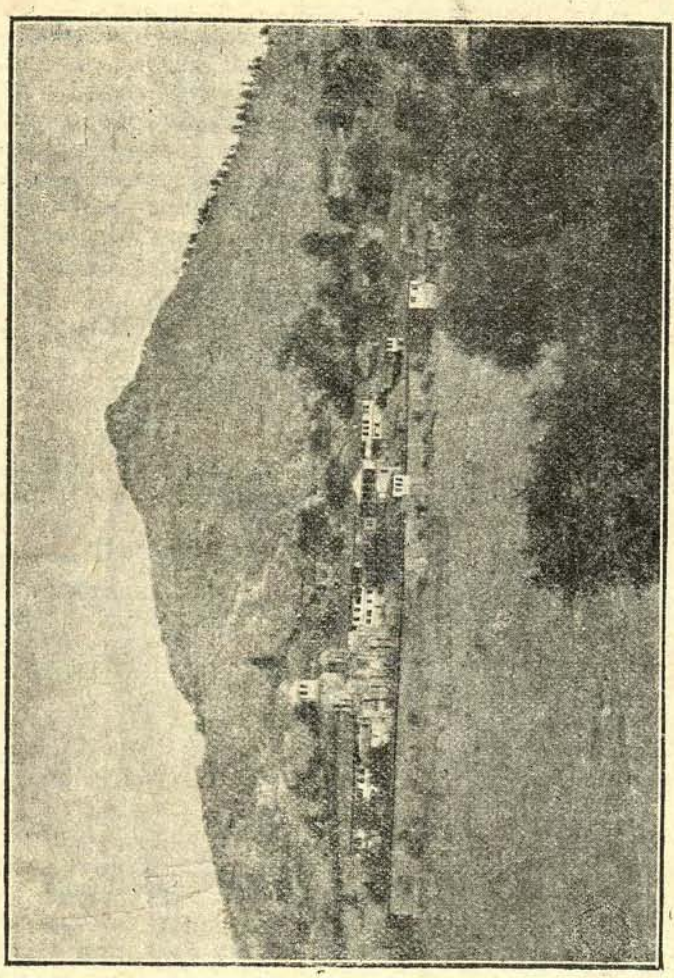

Сз. Гаврилъ — Лесновски.

обадилъ за чудното откровение. Тѣ, зарадвани, дали му богато имание и той действително съградилъ храмъ „Рождество на Пресвета Богородица“ на посоченото мѣсто. Следъ това Богоугодно дѣло, св. Гаврилъ отишълъ въ Лесновския манастиръ св. Михаилъ, гдето се постригалъ за монахъ. Тукъ св. Гаврилъ малко престоялъ. Премѣстилъ се въ съседния скитъ, находящъ се надъ с. Злетово, за да се отдаде

на уединение и подвижнически животъ. Но и тукъ билъ обезпокояванъ отъ разни посетители, които му искали благословията и изцѣление. Тогава се преселилъ въ една гѫста гора въ землището на с. Луково. Но и тукъ билъ намѣренъ отъ посетителитѣ, та се прибралъ още по-навѫтре въ планината, въ една малка пещера, следъ което преминалъ на скалистия и необитаемъ връхъ Облово, гдето намѣрилъ две пещери и проживѣлъ цѣли 30 години въ строгъ постъ, молитва и мѫчение. Въ дълбока старость предалъ Богу духъ въ една пещерка, кѫдето не могли да го намѣрятъ манастирскитѣ братя, до като самъ той се явилъ на сънь на нѣкой си благочестивъ монахъ Йосифъ (русинъ), живущъ въ Срѣдецъ. Така били открити и пренесени мощитѣ на св. Гаврилъ въ Лесновския манастиръ, кѫдето ставали голѣми чудеса. Славата на св. Гаврила се понесла далечъ въ Влахо-Молдавско, Унгарско, отъ кѫдето идвали поклоници, князе, архипастири, иеромонаси, боляри, които принасяли голѣми богатства, поради което манастира почналъ бързо да расте и станалъ „Велика лавра Лесновская", а околностьта му се изпълнила съ подвижници и подържатели на Гаврила и станала срѣдище на възвишенъ монашески животъ, въ Моравиндската епархия. Въ това време тукъ сѫ наброявали около 18 манастира и скитове, въ които се подвизавали 100—200 монаси.

Кратовеца Ефремъ Карановъ въ статията си „Етнографията на Македония" (М. С. Б. кн. IV. 1891) разправя следното. Подъ рѫкописното житие на св. Гаврилъ Лесновски има написанъ броятъ на скитоветѣ и манастиритѣ около Лесново и той (Лѣсновския манастиръ) е повелитель на следующетѣ окрасни обители. На западната страна у разстояние три стания — храмотъ светая Параскева, живущи 15 братя монаси. На восточна страна на разстояние 6 ст., храмотъ светителю Николаю живущи 12 братя; на восточна страна у разстояние 6 ст., храмъ св. В. Димитрий, живущи 11 братя. На восточна страна разстояние 8 ст. храмъ св. Безсребреници, 40 братя. На восточна у разстояние 12 ст., храмъ Вознесение Господни, живущи 55 братя. На восточна страна 15 ст., скитъ св. Йоану Кръстителю, мало братя живущи; востокъ полъ часъ растояние, храмъ св. Спиридонъ тримирискаго Чудотвореца; на восточна страна разстояние 1 часъ св. Мария; на восточна страна у разстояние единъ часъ скитъ Успение Богородично, пререкаеми Пирокъ манастиръ, красний, сосъ около, его килии, що живѣятъ разни монаси. Полудне у разстояние 8 ст. перва изпосница преподобни от. св. Гаврилъ. На сѣверна страна у разстояние 9 ст. храмъ покровъ Пр. Прекаеми угърчивъ параклисъ, живущи два монаси. Градище пререкаеми, мѣстото у разстояние 6 ст. втора по-

стница от. Гаврилу, сосъ образотъ Успение Пр. Богородице. Трета постница Преподобному у разстояние 12 ст., прекаемъ Св. Илия. Четвъртата постница у разстояние по-мало отъ два часа на Преподобнаго, угори Облобо, велика пещера есть сосъ знамениета... Западна часть у разстояние полъ часъ, презиваема голѣма ливада има скитъ храмъ св. Георги, живущи его 18 монаси. Подъ его, мало разстояние храмъ св. Симеона сербскаго живущи его 22 монаси, подъ его мало разстояние по-долу храмъ св. Илия. На западъ полъ часъ — Орашецъ има скитъ храмъ св. Варвара, живущи въ его 6 манаси. Полудне у разстояние полъ часъ — Пешникъ има храмъ св. Безсребреници, живущи 12 монаси. Северна страна у разстояние 3 ст. има постница и параклисъ св. Арахангелъ Михаилъ.,," Горе изброенитѣ скитове и манастирчета сега не сѫществуватъ, но личатъ тѣхнитѣ развалини.

Въ манастиръть светитѣ мощи останали до нахлуването на Султанъ Мурада въ Балкански полуостровъ, когато споредъ житието, български Търновски патриархъ отишълъ въ Лесновски манастиръ, взелъ мощитѣ и ги отнесълъ въ Търново, кѫдето ги положилъ въ църквата св. Дванадесеть Апостоли, но следъ падането на Търново подъ турцитѣ, монаситѣ отъ Лесновския манастиръ не успѣли да ги взематъ обратно и неизвестно кога, тѣ сѫ изчезнали.

* * *

Лесновскиятъ манастиръ сѫществувалъ и преди св. Гаврила и билъ единъ отъ голѣмитѣ и богати манастири. Първъ пѫть е поменатъ манастира въ 1330 г,. когато известниятъ книжовникъ Станиславъ преписва тукъ приложното житие на Гаврила. Книжовникътъ Станиславъ пише Послесловие въ неговия прологъ отъ 1330 г., сега въ Бѣлградската Ак. на Наукитѣ. Тѣ сѫ писани на български езикъ и правописъ, — доказателство, че ако и Лесновския манастиръ да е билъ подъ сръбска власть, Станиславъ пише на български — Послесловие отъ Станислава въ Оливиеровия миней 1842 г. Иванъ Оливеръ, войвода на Овче полието и на Лесновския край, следъ като обновилъ манастира, поржчалъ на Станислава да му препише единъ миней, за да служи въ сѫщия манастиръ. Сега минеятъ се пази въ Б. Ак. Наук. Той е преписъ отъ български текстъ, но съ сръбски правописъ. — Послесловие въ Лесновския Паранесисъ (1353 г.). Паметникътъ се пази въ Соф. Н. Б... Споредъ почерка Паранесисътъ е писанъ отъ Станислава или неговъ ученикъ. Паметникътъ е писанъ пакъ на български езикъ и правописъ и се спомина на първо мѣсто българския царь Иванъ Александъръ.

За св. Гаврила сѫ запазени две жития, едното въ пролога на Станислава отъ 1330 г., български изводъ, другото

по-късенъ руски изводъ отъ 1868 г. Първото житие се пази въ Бѣлградската Ак. Н. подъ № 53. То е било писано въ самия Лесновски манастиръ. Отъ пространното житие на св. Гаврила се учимъ, че Лесновскиятъ манастиръ св. Архангелъ Михаилъ, е сѫществувалъ и преди Гаврила, но последниятъ съ своя животъ и залѣгане, проширилъ манастира и славата му се носела на далечъ. Стариятъ храмъ (Рождество Пресветая Богородица) билъ разваленъ въ 1341 г. и на мѣстото му издигнатъ новъ на името на св. Архангелъ Михаилъ отъ Душановия боляринъ Йоанъ Оливеръ. Зографисването било довършено едва въ 1349 г. Сегашната сграда е Оливеровата. Църквата е куполна, кръстовидна, типъ „вписанъ кръстъ", съ силно източно-бъргарско архитектурно влияние. (Мавродиновъ, ibid. 90). Между стенописитѣ личатъ образитѣ на Душана и Елена, на ктитора Оливера и семейството му. А че манастирътъ е сѫществувалъ преди Оливера личи отъ надписа на каменна плоча, зазидана отвънъ въ апсидата на църквата. Плочата е отъ по-старата църква, а сегащната църква е възобновена въ 1341 г. (И-въ, Ibid. 1931, 157). Манастирътъ билъ често посещаванъ и обсипванъ съ богатство отъ българскиятъ князь Михаила, комуто светецътъ помогналъ въ сраженията му съ нѣкой си Мавргана въ тоя край. Когато дошълъ въ тоя край войводата Оливеръ, Душановъ областенъ началникъ, той проширилъ манастира, който до тогава билъ малка църква и го обсипалъ съ богатства и хубости. Житието завършва, че мощитѣ на светеца били занесени отъ бълг. патриархъ на съхранение въ Търново. Манастирътъ е преусѣвалъ при Оливера, но той не билъ неговъ устроитель. Лесновскиятъ манастиръ е билъ обширна калугерска община съ много братя и служители. Така, преди Оливера още, когато въ Злетово билъ управитель Драгославъ (1330 г.), е писана една книга отъ българина Станиславъ: „Въ монастири святяго архистратига Михайла и у гроба прѣподобнаго отца Гаврила, обдрьжжщу хороя Злетовская жоупаноу Драгославоу, при оугуменѣ Теодосий и т. н.". И самото житие говори, че Гаврилъ отишелъ въ Лесново, дето имало манастиръ, игуменъ, братя и се постригалъ монахъ.

Въ 1558 г. Кратовци възобновяватъ Лесновския манастиръ. Бележки въ ржкописъ, сега въ Бѣлградската Нар. Библ. (Стояновичъ, записи; № 597). Изволение отца и по спешением сина и съврьшениемъ светаго Духа, крупъ луни. А, сльньчни. к"г. Како прииде Никола Пеник отъ Богохранимаго мѣста Кратовѣ въ свети манастирь светнихъ безплътнихъ силь архистрадигъ Михаила и Гаврила, глаголеми Лѣсново, и мий Боголюбиви братя сьвькупивше се говорихом ему о потребах иже въ светѣм монастире. И понеже

бѣше и от прежде велику порту от села съ братом своим Георгиемъ съградиль и килиами же бѣше оскудно въ светей обители сие, и съградише келие под-под и над-под братиямъ въ испокоение, и архондарик за ископление гостомъ въ долнем же стране манастира кливаде. По прищьтствие же брата своего Георгия съи христянин Никола видѣ припрату црьковну от древия създану: и прищьдьшу до разорение, и от основания въздвиже и съзида съ каменом и варом и сокри и украси съ въсаким украшениемъ; въ припрате же привѣдѣ воду и съгради крьстилницу въ мрамори отдалече привезему; и още же на мѣтоху на Злетовщице приложи два комата лозя светомъ манастиру край воде; и още же на метоху манастирьскем глаголени Шибин, храмъ светаго великомученика Георгия съзида отъ основания съ весаким украшениемь црьковним; и още же и купи мѣтохъ въ селѣ глаголемей Лѣзово оть агареноских рукь, куке и сотнице и нивѣ и ливадѣ и приложи свѣтому манастиръ... (И-въ, ibid, 1931 г.)

Манастиръть продължавалъ да се радва на тишина и преуспѣване въ владичеството на князъ Константина. Пъкъ и въ началото на турското време (XV. в.) манастиръть е билъ крепенъ отъ приноситѣ на заможнитѣ рударски градове Злетово и Кратово. Кратовскитѣ князе и мадемджии (К. Димитъръ 1564, кн. Никола 1581 г. и др.) щедро подържали манастира, сградитѣ му и ржкописитѣ. Презъ 1627 г. бива отново направена магерницата, презъ 1635 г. докарали вода, но вече манастира почва да запада. Ето защо въ 1660 г. Кюстендилскиятъ митрополитъ Махаилъ далъ просба до руския царь въ Москва да вземе подъ покровителството си Лесновския манастиръ, западналъ отъ турски золуми, както и да се позволи на митрополита и на манастирскитѣ братя да дохождатъ въ Русия за милостиня. Молбата била удовлетворена. Не много следъ това, въ 1672 г., нѣкои манастирски сгради се още били разпаднати, та група набожни паланчани направили всичко отново и подарили сребърни кандила на храма (Стояновичъ, Записи, I. 408) и манастиръть се съвзѣлъ отново. Както се знае презъ XVII—XVIII в. тукъ е било центъръ на црърковно-литературна работа. Отъ „изяснителното писание", което придружава житието на св. Гаврила се знае, че манастиръть въ тая епоха, ако не и къмъ XIV в. съ своитѣ скитове, постници и множество монаси е билъ една отъ най-обширнитѣ монашески републики на Полуострова. По тѣзи обитатели изъ Лесновската и Злетовска гори, сж живѣли около 200 монаси. Манастиръть западналъ, вѣроятно заедно съ Осоговския презъ XVIII в. Обновлението станало въ 1805 г. по инициатива на иеромонаха Теодосия, който казва, че дошълъ въ Лесновския манастиръ въ времето на Али бегово отъ Скопие, маденджия

и Асанъ бегъ неговия синъ, като намѣрилъ манастира съвършено запустѣлъ. Тогава съградилъ 12 „одаи“ и магерницата я обновилъ съ подаянията на благочестивитѣ християни. Манастирътъ е обграденъ съ високи стени, има обширенъ дворъ и сгради за гости. Монаси липсватъ.

За богатството пъкъ на Лесновския манастиръ намираме сведения въ описанието на манастирскитѣ вещи и имоти отъ 1846 г., направено отъ Кюстендилския гръцки владика Дионисия и подписано отъ стария игуменъ Арсения и новия Натанаилъ. Отъ този описъ узнаваме, че освенъ многото сребърни църковни одежди и служебни книги, освенъ различнитѣ земледѣлски вещи, оржжия, сждове за вино и ракия, житници, покривки и пр. — манастирътъ ималъ: едно лозе въ с. Лесново отъ 8 долюма, едно въ с. Злетово отъ 2 долюма, две лозя въ с. Стръмошъ отъ 3 долюма, една нива до манастира отъ 80 шиника, единъ чифликъ въ с. Стръмошъ съ 50 шиника семе, една воденица съ три витла въ Злетово и съ годишенъ доходъ 250 кутли брашно кесимъ, при воденицата бавчи отъ 3 долюма, единъ метохъ въ Кочани и малъкъ имотъ къмъ него. Манастирътъ е притежавалъ и жива стока: 7 коня, 2 катъра, 3 магарета, 30 крави, 4 чифта волове, 250 овце, 230 кози, 15 свини (И. въ, ibid).

* * *

Надписи и бележки. Надписъ отъ 1341 г. на мраморенъ хубавъ горенъ прагъ на срѣдната църква за възобновлението на храма отъ Иванъ Оливера и владенията на манастира.

† Създа̂ се сiи свѣтлыи и оу҃ны хрaмъ великаго воєводе Кышiи (хь) силѣ арх҃истратiга Михаила. Създа се и съкрьши се. Къ дни Стеф҃а Кр҃а сътвръдомь і подаанiемь раба К҃жа Іѡ̂а великаго воєводе Оливера. и подроужни его рабы К҃жни Анноу Марѳ. и възлюбленнаго емъ с҃на Кранка. К лѣт҃ s. ѡ. ҃и. ҃θ (6349) Се жеселa и метохiе село Конь црькве Лѣсново, съ заселкомъ Лукова и у Клковь ц҃ркы с҃тго Николе съ селомъ. і на рѣцѣ заселькь Глобица и село Добрьево и в Дрѣкено. С҃тъ iелисеи и заседь Пещникъ с҃ты Прокопiе. и Катынь Кл҃е на строи и в Шипѣ с҃ты Никола поп Сiфнень. и. к҃. кѣкен.

Че при Оливера 1341 г. е имало храмъ и манастиръ, личи отъ писаното тукъ житие на светеца презъ 1340 г. Оливеръ е утвърдилъ старитѣ манастирски владения, може би, нѣкой нови прибавилъ.

Надписъ отъ ктиторитѣ отъ 1349 г., надъ вратата на срѣдната часть на църквата, по-горе отъ предидущия надписъ на гръцки езикъ. Другъ надписъ при лика на Оливера,

на северната вѫтрешна стена, въ срѣдния корабъ на църквата:

Азъ рабъ ѭкь Ѡанъ Ѡливеръ по м҃лти К҃жни г҃на ми крала Стефана Кнѣ з сѣмлемь келикь наѵелникь. по҃мь Келіки слѫга по҃мь Келикы Воєвода. По҃мь келикы деспоть всеа сѣрбскыѥ землеи поморьскиѥ и зѣстникыррькомь.

Има още надписъ при ликоветѣ на Оливера и жена му на гръцки. Другъ надписъ на горния мраморенъ прагъ, на южната врата, за границитѣ на манастирскитѣ земи презъ времето на Оливера. Надписъ отъ 1627 г. на мряморна плоча, зазидана отсетне отвънъ на южната стена на църквата, който гласи, за направата на магерницата отъ раба Божия Михаила и синъ му Йоанъ. Надписъ отъ 1581 г на оловенитѣ плочи на църковния притворъ.

Прѣпокрнѣ Князь Кратовски Никола Конункь, прнегумене Спиридона и масторъ Дамаѣ и Когое Петъръ. Лѣто отъ Адама 7089 **отъ Христа** 1581.

Надписъ отъ 1635 г. на манастирската чешма, за направата и ктиторсвото на чешмата отъ киръ Симона и Еева отъ Щипъ. Надписъ отъ 1630 г. до кладенеца на манастира, че билъ направенъ отъ киръ Михайло и Ана. Въ 1672 г. паланчани възобновили трапезарията и килии. Има надписи по мраморнитѣ подпорки и южната църковна врата отъ паланченеца Стоянъ Ивановъ въ 1707 г. и др. Върху пергаментенъ служебникъ отъ XIV в. има поменати бележки. Библиотеката Лесновска е била твърде богата, толкозъ повече, че съседнитѣ гори сѫ били препълнени отъ манастири, въ които сѫ живѣли монаси, преписвачи на книги. Половинъ часъ до манастира е селото Злетово, което е било седалище на български епископъ. Тукъ имало пергаментни книги и други писари на проста книга. Всички тия книги по късно сѫ били вдигнати и разграбени отъ мѣстни хора и сръбски пѫтешественици, които сѫ прибрали цѣли три товара. Проф. Ивановъ открилъ преписъ отъ житието на св. Сава сръбски, написано отъ Теодосия отъ XIV в. Сѫщиятъ професоръ цитира преписки и бележки въ ржкописенъ сборникъ отъ XIV в. на разни лица, който сѫ посещавали манастира въ разни години. Върху миней отъ XVI в. има сѫщо преписки: такива преписки има и върху пендикостаръ отъ 1615 г., върху миней отъ 1649 г., върху апостолски деяния отъ 1711, 1787 и 1844 г. за разни събития; върху псалтиръ отъ 1721 г., 1720, 1726 бележки въ миней, 1748 бележки отъ 1671 г. въ триотъ на последната кора, сега въ Соф. Нар. Библ. † Прѣповѣза се сия душе спасна книга въ лѣ҃т (1671) въ манастирь Лѣсностѣмъ от Богогранимо мѣсто градъ Кратово презвитеру Йованну: † И плати за повѣзиу Бошко Златарьо

кѣе ‡ И рукодѣлисах азь грѣшнии рабь,.. Бележка отъ 1688 г. на кората на ржкописъ, сега въ Хлудовата сбирка (Поповъ, Описание). Бележка отъ 1722 г. на Кюстендилския владика Ефрема върху евангелие; бележка отъ 1730 г. за поправка на сградитѣ въ манастира, въ Сбор. на Софийската библиотека и др. Надписъ отъ 1805 г. (Стояновичъ, Записи № 3922), че станало обновление съ „одаи", магерница съ подаянието на благочестиви християни. Ржкописна книга „триот постен" отъ XV. в съ нѣколко записки на иеромонаси, попове (отъ с. Вьрбенъ. Дебърско) била подвързана въ 1671 г., въ Лесновския манастиръ и пр. Тя се пази въ Нар. Библ. № 581 (458). Описъ, т. II. стр. 85.

* * *

Църквата се състои отъ три отдѣления. Най-старото отдѣление е съ олтаря, останало още отъ българското владичество. Тукъ личи образа на Оливеръ. Живописътъ е запазенъ, но не много художественъ. Иконостасътъ е хубаво рѣзбарско изобретение отъ преди 100 г. Между първото и второто отдѣление има мраморни колони на вратата. Покривътъ на църквата е отъ куршумъ, поставенъ отъ Никола Бочикъ въ 1581 г. Църквата е съ кубета. Манастирътъ е обграденъ съ високи стени, има обширенъ дворъ и сгради за гости.

Паметьта на св. Гаврила се празднува на 15 януарий.

* * *

Въ последно време за игумени стоеха лица съ голѣмо патриотично и революционно чувство. Такъвъ бѣ игуменътъ Козма, родомъ отъ сѣрското с. Кърчово. Презъ неговото игуменство вратитѣ на Лесновския манастиръ бѣха широко отворени за народнитѣ будители и революционери. И дѣдо Козма е първиятъ бунтовникъ. Ключътъ отъ входната порта на манастира е оставенъ на уговорено мѣсто за революционеритѣ. Така минастирътъ става мѣсто за съзаклятие противъ тираническата турска власть. Монаситѣ само въ манастира сж съ расо, вънъ отъ него — съ пушки и бомби. Но това не продължи за много. По доносъ турцитѣ узнаватъ двойствената дейность на Козма и братята около него, и единъ день обкржжаватъ манастира, и навързаха всичкитѣ монаси на синджири. Въ Скопие ги осждиха и ги пратиха на заточение въ Азия. Това бѣ следъ 1895 г. (Винишката афера).

Лесновскиятъ манастиръ въ историята на революционното дѣло държеше първо мѣсто. Ето само една страничка отъ тая история, тъй както ни разказва Завоевъ (в. „Македония" бр. 1343).

„... Тая година Великдень щѣше да се отпразднува късно — въ първитѣ дни на м. май, когато горещинитѣ въ

Македония сѫ почти лѣтни. Късно вечерьта на Велики четвъртъкъ, една писмена покана на Кратовския мѣстенъ комитетъ намѣри Овчеполския царь, Мише Развигоровъ въ щипското с. Мечкуевци. Викаха го по една важна работа. Развигоровъ даде нареждания на четата си, взе съ себе си само едного отъ четницитѣ и замина за Кратово. А въ зори на Велики петъкъ той вече бѣше въ кѫщата на Кратовския ржководитель. Въ сѫбота следъ обѣдъ, Мише решава да се черкува за Великдень въ историческия Лесновски манастиръ св. Гаврилъ, който отстои отъ Кратово на 2 часа пѫть. Развигоровъ стигна въ Лесново малко нѣщо преди да биятъ камбанитѣ за Възкресение Христово. Монаситѣ бѣха се млади и интелигентни хора. Тѣ наскоро дошли отъ св. Гора, но до единъ служеха въ редовете на организацията. Понеже знаеха кой е Мише Развигоровъ, бързо натъкмиха една хубава стая за него и излѣзнаха съ игумена да го посрещнатъ предъ манастирскитѣ порти. Мише Развигоровъ влѣзна въ църквата и се изправи до игуменския тронъ. А въ това време въ Кратовския пол. участъкъ се надигаше тревога. Предателското око бѣше проследило пѫтя на Развигорова и бѣше донесли на каймакамина, че Щипския „башъ войвода“ е на гости въ Лесновския манастиръ. Скоро биде вдигната силна потера, която обгради манастира. Бързо влиза старецъ въ църквата и прошепна на игумена за потерата. Сетне се обърна къмъ М. Развигоровъ и го изгледа въпросително. Мише не знаеше какво се е случило. „Синко, рече му той, навънъ манастира е обграденъ отъ турци, всички изходи сѫ заети“. За излизане вънъ е немислимо. „Предателство“, извика Мише и неволно се хвана за револвера, който висѣше подъ палтото му. А турската потера бѣше вече въ манастира и обискираше стаитѣ. Дойде редъ да се обискира самата църква Мише бързо съобрази, че да се съпротивлява самъ, срещу толкова неприятели, е немислимо. Проектираше да се укрие негде изъ църквата, но не бѣше сигуренъ. И игумена кроеше планъ за укриване, страхувайки се отъ откритието. Завчасъ игумена хвана за ржка Мишета и го заведе къмъ олтаря. Следъ 5 минути потерата разярена нахлу въ храма и почна да тършува на всѣкѫде. Монаситѣ замръзнаха по мѣстата си. Свещеницитѣ прекратиха службата, псалтоветѣ онѣмѣха. Само единъ новъ дяконъ съ дългъ ораръ, който не му приличаше добре съ каделница въ ржка, гласно и спокойно четѣше предъ светитѣ двери ектенията и се кръстѣше почтително. Суварииитѣ минаха и край него, поизгледаха го, поклатиха глава и спрѣха предъ игумена. — Кажете, агъмъ, какво дирите, пита игуменътъ. — Това, което диримъ, нѣма го, папасъ ефенди, — отвърна мулязиминътъ. — Я сѫ ни излъгали, я сѫ ни надхитрили...“ Единъ часъ подиръ това въ манастирския

дворъ изсвири сборната войнишка тржба и потерата обратно си замина за Кратово. Мише Развигоровъ винаги се разсмиваше, когато си спомняше, че на една Великденска литургия, въ Лесновския манастиръ, неволно взе участие въ нея като „дяконъ." Развалини отъ манастиръ Успение Богородично, наречень „Пиргъ" има при р. Злетовица.

д) Кочанско

1. *Св. Пантелеймонъ*

Манастиръть „св. Пантелеймонъ" е на два часа отъ Кочани, разположенъ въ западнитѣ склонове на Осоговската планина, въ съседство съ с. Пантелей.

За да се построи манастира, причината е една слѣпа мома на име Нейтана Дамева отъ с. Нантегенъ. На сънь ѝ

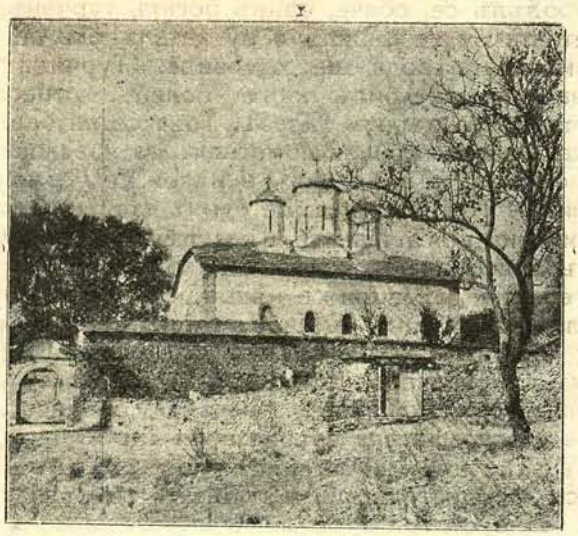

Св. Пантелеймонъ.

се явилъ единъ светия, който ѝ казалъ: да копае на това мѣсто, гдето е сега манастира и ще намѣри вода. Нейтена казала това на баща си, но той ѝ отговорилъ — това не е вѣрно. Азъ съмъ слушалъ да е имало манастиръ на това име, но той е по горе отъ „Нарамни камъкъ", това мѣсто е единъ часъ далеко отъ манастира. Но светията повторно се сънилъ на момата и, съ заплашване, я принудилъ да копае. Отъ селото Пантелеимонъ до манастира има около 5 минути разстояние, и момата безъ да я води нѣкой, сама е отишла на това мѣсто.

Щомъ закопала намѣрила вода, омила се съ нея, и веднага усетила нѣщо добро, почнало да ѝ се вижда по малко и тая радость била голѣма. Отнесла отъ водата въ селото и мнозина болни, следъ като се омили отъ нея, всички оздравѣли. Това се случило къмъ 1820 г. Разчуло се на всѣкѫде за станалото чудо и почнали болни хора да идватъ, а здрави да си отиватъ. Момата сѣдѣше денемъ тамъ, рѫсѣше болнитѣ съ вода и събираше паритѣ, които ѝ даваха. Това се разчуло и по далечнитѣ мѣста. Светията се сънилъ и на двама калугери отъ манастира св. Гаврилъ Лесновски; тѣ дохождатъ при момата и я питали, какво се е случило. Тя имъ разправила всичко поредъ. Тогава калугеритѣ направили една проста колиба на това мѣсто и останали да живѣятъ въ нея. Единиятъ се именуваше Кирилъ, родомъ отъ гр. Кочани, а другия хаджи Харалампия; той стана пръвъ игуменъ на манастира. Тѣ почнаха да искатъ ферманъ за направата на църква, но тогавашнитѣ турци не давали. Разболѣлъ се, обаче, единъ богатъ турчинъ отъ Кочани. Светията му се сънилъ и му казалъ, ако се омие отъ Пантелеимонската вода, ще оздравѣе. Турчинътъ послушалъ това и понеже билъ много боленъ, отнесли го на кола, а оттамъ се върнаъ здравъ. Това се разбрало по цѣлата кааза. Тогава турчина помогналъ за изваждането ферманъ. За фермана е помогналъ и нѣкой си ерменецъ отъ гр. Кочани. — Това ми казваше единъ старецъ отъ града, Дѣдо Димитрия попъ Манаво, разказва Иванъ Стойковъ, черковенъ пѣвецъ въ Кочани, на 16 юлий 1910 г. Като извадили фермана, заловили се нѣкои селяни да направятъ една малка църквица съ свои пари. Тѣ сѫ Анастасъ и братъ му Георги Цвѣткови отъ с. Гръдовци и Тренчо и Георги отъ с. Прибачево (Кочанско). Църквата съградили въ 1872 г., на името „Рождество Пресв. Богородица“. Тя била боядисана и зографисана отъ Захария Димитровъ, който се подписалъ надъ църковната врата. По-късно (въ 1885 г.) се направи съ народна помощь и голѣтата църква св. Пантелеимонъ. Тя е съ три кубета и 8 дирека вѫтре, но само кубетата сѫ зографисани, а така сѫщо и на тритѣ врати има по една икона на стената. На срещната врата е образътъ на св. Пантелей. Писано е, че църквата е правена въ времето на игумена Мартирия и калугеритѣ отъ това време. На дѣсна страна надъ вратата е образътъ на св. Богородица, а на лѣва — образътъ на св. Пантелеймонъ, подаренъ отъ нѣкой си Петъръ Далиевъ, учитель въ гр. Щипъ, изписанъ въ 1887 г.

Манастирътъ се сдобилъ съ голѣмо богатство, а отъ скоро време той притежава и единъ чифликъ при с. Свиланово, съ едно пространство около 4—5 хиляди декара. Имотитѣ сѫ: ниви въ с. Свиланово 150 дек., около мана-

стира 100 дек., въ с. Новачени 10 д., с- Оризари 2 д., въ с. Щалковица 5 д., въ с. Бей 5 д., Ливади 40 дек., лозя 15 дек., градини 3 д., грозде годишно 40 товара, добитъкъ има: кози 180, ярета 250, говеда 30, мулета 7, ергелета 7, коне 2, свине 16.

Старитѣ стаи сѫ 28. Въпрѣки това богатство, манастирътъ трѣбваше да е уреденъ по-добре, но кой знае кѫде се пръскаше това богатство, казва поменатия Ив. Стойковъ. Защото освенъ туй всѣка година падаше приходъ отъ поклоници до 300—400 лири.

Благодарение, че дойде новъ игуменъ отъ св. Гора, който се зае да уреди и украси богатия манастиръ. Въ негово време (1908 г.) се съгради нова сграда на два етажа отъ 12 стаи за гости. Той донесе отъ св. Гора много нѣщо за манастира: 15 кандила позлатени, 2 евангелия съ сребърни корици, една св. Чаша сребърна, 4 ката одежди свещенически, 3 камбани, 2 кутии за св. мощи, една кутия сребърна, една дарохранителница, една икона живописна, 700 ока куршумъ (за чешмата и чардацитѣ). По стаитѣ се поставиха електрически звънчета. Игуменътъ е отецъ схимонахъ Михаилъ; той е чудесно енергиченъ човѣкъ; има познания на доградаджия, ковачъ, зографъ, майсторъ, чешмеджия и пр. Въ манастира имаше 8 души калугери.

Презъ 1908 г. Скопскиятъ митрополитъ Неофитъ иска отъ управлението на св. Горската обитель „Достойноестъ“ да изпрати игуменъ и монаси за манастира св. Пантелеймонъ. Управлението изпрати схимонаха Михаила за игуменъ и иеродяконъ Арсений, за неговъ помощникъ — двамата родомъ отъ с. Зърново, Неврокопско. На 8 септемврий ст. ст. сѫщата година, на храмовия день на параклиса св. Богородица, новопристигналия игуменъ, прие управлението на манастира. Презъ 1909 г. отъ св. Гора пристигнаха 4 ма калугери, отъ сѫщата келия. Сѫщата година манастирското управление се зае съ голѣмо усърдие за издигането на манастира въ всѣко отношение. Правятъ се нови сгради, разработватъ имота, увеличаватъ инвентаря въ жива стока, покѫщнина, църковни утвари и пр.

Сѫщиятъ манастиръ игра́ не малка роль и въ революционно отношение. Той е почти центъръ на канала, що свързваше границата съ вѫтрешностьта. Тукъ ставаха ежедневни минавания на чети, муниции и нелегални хора. И въпрѣки голѣмитѣ грижи на Жаверовци да следятъ зорко, що ставаше въ манастира и около него, избѣгнати сѫ били аферитѣ, благодарение умѣлото рѫководство на родолюбивия и революционизиранъ игуменъ. За илюстрация на неговата тактичность ще споменемъ само следния фактъ. Презъ 1911 г. въ манастирскитѣ села квартирува войска. Въ сѫщото време въ манастира става сбирка на рѫково-

дителитѣ: Симеонъ Георгиевъ Клинчаровъ, Бърльо, Дончо Кратовски, Абазовъ и др. Всички предрешени пристигатъ въ манастира съ жени и деца, като болни и нуждающи се. Въ църквата стева служба привидна. Игумена облѣченъ въ свещенически одежди, съ кадилницата въ ржце, чете молитви и кади богомолцитѣ. На входнитѣ църковни врата стои наблюдатель, който, при идването на турци, часовоя дава паролата „прекръстване", а отвжтре о. игумена своевременно кади и чете молитви, когато презъ другото време — при отсжтствието на турчина, събравшитѣ се беседватъ по революционни въпроси. Сжщиятъ игуменъ полага грижи за пропжждането сръбскитѣ свещеници отъ нѣкои околни сърбомански села. При обезоржжителната акция (1910 г.) игумена и останалитѣ братя попадатъ въ затвора за убийството на попъ Малинъ отъ Лесновския манастиръ, който бѣше съветвалъ населението да предава оржжието. Приписваха обвинението, че попа е убитъ въ манастира и хвърленъ къмъ с. Баня.

Балканската война заварва игумена съ четата на Даме Мартиновъ (велешки войвода), охраняващи забѣгналото население отъ околностьта до пристигането на българската войска. Презъ междусъюзническата война о. Михаилъ участвува въ Дебърската дружина при Султантепе, като санитаръ.

Презъ 1917 г., въ свѣтовната война, о. Михаилъ бива извиканъ наново за игуменъ на сжщия манастиръ. Съ него е и монахъ Дамянъ. Манастирътъ го намиратъ въ пълно разорение отъ сърбитѣ. Цѣлото му богатство е ограбено. Тѣ стоятъ тамъ до 18. IX. 1918 г., когато катастофата ги пропжди отъ тая българска светиня.

Манастирища

При устието на Мала-рѣка, за въ Злетовска рѣка, се намира стариненъ манастиръ св. Спиридонъ, който нѣкога много се посещавалъ отъ богомолци, но хайдути го ограбили и опустошили. Стенитѣ и часть отъ покрива стоятъ обрасли съ трѣва, казва Георче Петровъ (Материяли стр. 304), а има и ясеново дърво, израсло отгсре на покрива за „нишанъ". Въ буйната му трѣва на около имало разхвърлени плочи и камъни, по които се срещали надписи; надписътъ надъ вратата билъ новъ и писанъ при поправката на манастира. По общия си видъ манастирътъ приличалъ на стариненъ. Надъ вратата е имало голѣмъ надписъ, но бидейки изписанъ на стената, изтрилъ се отъ времето, като останали само откжслечно нѣколко думи: „ . . . Да и поспешениемъ сна сѣвр . . . раба Божия Йована и Стояна . . . са за брата ни и зографа ве нпи . . . (Материяли). Св. Димитъръ въ Кочани

е) Скопско

1. *Марковъ Манастиръ — Св. Димитрия*

Въ мѣстото, кждето Маркова рѣка излиза отъ тѣсния долъ на горното си течение, при политѣ на Църни върхъ планина, отъ лѣвата страна на рѣката, е построенъ мана-

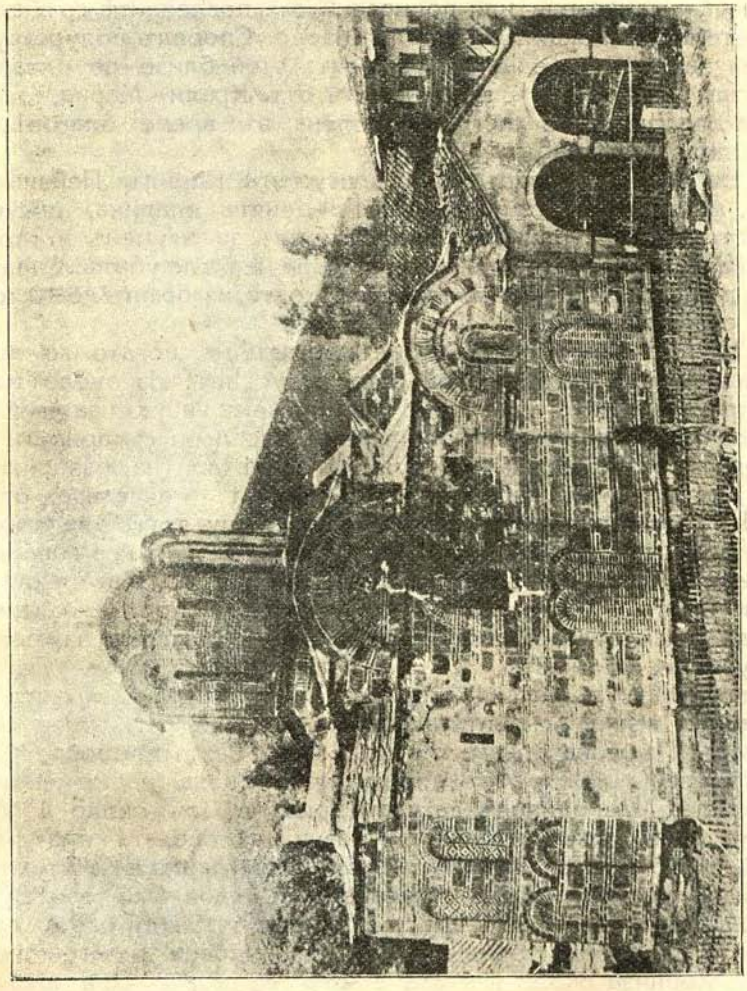

Марковъ манастиръ — Св. Димитрия.

стиръ св. Димитъръ. Той е 4 часа южно отъ Скопие. Мѣстото на манастира не е много широко. Цѣлиятъ дворъ е обиколенъ съ ниски, стари сгради. Само въ западната страна

се издига триетажно здание. Всрѣдъ двора е църквата; тя е стара, малка, съ единъ куполъ и съ малъкъ притворъ.

Не е известно кога и отъ кого е основанъ този манастиръ; предания не сѫ спазени, а документитѣ и старитѣ книги сѫ били унищожени отъ единъ игуменъ по заповѣдь на скопския гръцки владика. Разправя се, че църквата, по направата си, по украсата съ полилей и други нѣкои принадлежности, много приличала на св. Климентъ Охридски (Материали. 1896 г. стр. 286). Иконитѣ и другитѣ изображения сѫ направени или подновени отъ последнитѣ сръбски владетели, Вълкашинъ и Крали Марко. Споредъ полуразрушения надписъ на една плоча, която стой близо до олтаря отвѫтре, манастирътъ е подновенъ отъ Крали Марка, „съ брата его Андрея и сестра его Елена въ време благовѣрнаго царя Стефана".

Въ този манастиръ е билъ игуменъ Кирилъ Пейчиновичъ, който добре го уредилъ. Гръцкиятъ владика, обаче, не можалъ да търпи българина Кирилъ за игуменъ и той трѣбвало да напустне манастира, за да не бѫде убитъ. Следъ него дошълъ за игуменъ влахътъ, който изгорѣлъ до 10 товара славянски книги.

Нѣкога манастиръ̀тъ е билъ богатъ, но, когато го посетилъ Георче Петровъ, той билъ запустѣлъ. На около манастира нѣма нито едно село. Разположенъ на пѫтя за мѫчно проходнитѣ и диви скопски планини, заселени съ арнаути и пълни съ разбойници, той служилъ за тѣхно (на разбойницитѣ) свърталище. На нѣколко стѫпки отъ манастира, отъ дветѣ страни на рѣката, стоятъ едно срещу друго две стари църкви — св. Никола и св. Богородица, за които се говори, че били направени отъ сестритѣ на крали Марко (Материяли). Манастиръ̀тъ е заграденъ съ стени. Входната порта е голѣма и води къмъ голѣмъ дворъ, заобиколенъ съ сгради за гости и служащи. Църквата е съ 6 сълба и голѣмо кубе. Тя е отъ групата куполна, кръстовидна, типъ „писанъ кръстъ". Градена е върху основитѣ на стара църква, отъ типа на Германъ. Първоначалната сграда е била безъ притворъ. Куполътъ лежи между 4-тѣ цилиндрични свода на рамената на кръста. Мавродиновъ датува църквата отъ около 1350. Зидана е съ пѣсъчни плочи въ разни цвѣтове, та има изгледъ живописенъ. Орнаменти нѣма, освенъ шаренитѣ тухли въ разни фигури. Кубето е запазено съ своя първобитенъ покривъ и съ бакъренъ кръстъ. Всички останали части сѫ покрити съ олово. Корниза е отъ комбинирани зигзаговидни тухли. Корниза около вратата е отъ мраморъ. Отъ южна страна, къмъ църквата е пристроенъ параклисъ отъ покъсна дата, а отъ западната страна придаденъ е широкъ тремъ, съзиданъ е отъ нѣкой турчинъ, чиято дъщеря получила изцѣление отъ манастира. Надъ два метра височина

Крали Марко.

живописътъ е старъ, а доле по цоклитѣ — измазанъ съ блажна боя въ 1894 г., въ времето на митрополитъ Максимъ. Запазения живописъ, съ живи бои и правилни линии, напомня на модернизъмъ. Има и полупрофили свободно и хубаво изписаии. Отъ кубето са спускатъ 8 вериги за полиелей. Имало е и стари книги, но сж разграбеки. Има и трапезария, изписана съ живописъ.

Вълкашинъ обновилъ тоя манастиръ, а следъ неговата смърть синъ му Марко го довършилъ и затуй билъ нареченъ Марковъ манастиръ (Л. Миркович, Старинар, 1923, стр. 18). Тукъ сж били и ликоветѣ на баща и синъ (Гласник, 6,188). Подъ кубето се спуска надоле бронзовъ полиелей съ 8 вериги. Въ народния музей (Водачъ, 1923, стр. 206) се чете: „Бронзовъ полилей, подаренъ на Марковъ монастиръ, при Скопие отъ прилепския владетель Вълкашинъ, баща на Крали Марка. Отъ Марковъ манастиръ XIV в."

Споредъ П. Н. Милюкова църквата въ Марковъ манастиръ е еднокуполна постройка отъ XIV—XV в. Градена е съ камъкъ и тухли и съ тухлени орнаменти на външнитѣ стени по абсидата. Покривътъ е куршуменъ по закржглените части. Вжтре въ църквата особено по небесния сводъ личатъ стари фрески. Въ олтаря личели фрески съ гръцки и славянски надписи. Плочата, предъ св. Престолъ, имала по средата двуглавъ орелъ, отъ страни лъвове клѣкнали на заднитѣ крака. По мнението на Стретковича, — това е било часть отъ надгробната плоча на краль Вълкашинъ (Милюковъ, IV., Изв. и пр.).

Сръбскиятъ историкъ, П. Сретковичъ и следъ него рускиятъ консулъ Ястребовъ видѣли въ манастирската църква надписъ за основаване и възобновлението на манастира, който гласѣлъ, че манастирътъ е обновенъ, „**съ оусрьдіемь и потщеніемь**" на краль Вълкашинъ и благовѣрната кралица Елена и синоветѣ и дъщеритѣ имъ и че се започналъ въ 1345 г., въ днитѣ на благовѣрни царь Стефанъ и Христолюбия кралъ Марко (Гласникъ 46,57). Проф. Йорданъ Ивановъ (Български старини, 1931 г. стр. 119) намира, че въ посочения надписъ има недоразумение и анархизми, понеже въ 1345 г. нито Стефанъ е царувалъ, нито Марко е кралствувалъ, поради което мисли. че тоя надписъ е правенъ покъсно. На голѣмия полиелей, подаренъ отъ Вълкашина на манастира, е имало окачени бронзови ажурени дискове съ името на Ктитора — даритель. Единъ такъвъ дискъ се намираше въ Скопската бълг. Митрополия. Вторъ подобенъ екземпляръ е имало въ Бѣлградския Арх. музей (И-въ, ibid).

Отъ Марковъ манастиръ е изнесенъ и сборникъ отъ XIV в., съ много видни статии отъ старо-българската книжнина, съхраняванъ сега въ Хлудовата сбирка въ Москва. На листъ 342 б. има бележка:

Ѯнано вѣди вамъ ѡ ѵнтателѥ сна книга ѡбретается оу Скопска нахіа во мн҃трь Марковь ст҃аго Дмнтріа да не дерзнеть некои злін ѵ҃кьде а оукраднеть. ѩкоже нецни соткорша ко сен м҃грь кон книгѵ взе кон моцн взе н ѡста м҃нтрь єдино зданіе ко крема митрополита Ѯахарна,.. (Поповъ, Описаніе, 419).

Надписъ съ острие на каменна плоча въ църквата отъ Кирилъ Пейчиновичъ; Кирилъ іеромонахъ игуменъ недостойны у Марковъ манастирь — лето а҃ѡѳ (1801) — (иеродяк. Христовъ Пер. Сп. 58). Въ миней отъ XIV—XV в. изнесенъ отъ Марковъ манастиръ, сега въ Хлудовата сбирка въ Москва, на л. 150 се намиратъ две бележки, едната отъ 1799 отъ игумена Хрисантъ, другата отъ 1802 отъ Кирила Пейчиновичъ. (И-въ, ibid, 1931 г.). Хрисантъ се оплаква отъ скопския митрополитъ Антимъ, който билъ голѣмъ сребролюбецъ и не щадилъ нито църквитѣ, нито сиромаситѣ, нито вдовицитѣ и пр. И К. Пейчиновичъ се оплаква отъ насилието на властитѣ въ манастира:

Ко лѣто ѡ҃ Воплощенїа Г҃да К҃га н спасе нашего Іи҃се Хр҃та 1802: ѡбрѣтоха сѧ азъ нгѵменъ грѣшныи Ко неромонасѣхь Кѵрїллъ ѡбаче зѣлѡ ко лѣности нждихь свое житіе окаанніи, ѡко ѻ҃ тѣсноти ради, ѡко ѡ҃ насиліе кладѣющихъ ѡко набрѣжніа ради своего, но молю Васъ Кратіа проѵнтающыхъ сіе рцыте К҃же ѡ прости рава своего дмнныи. Кѵр(ілъ) іеромонахъ (Поповь, Описаніеі Селищевъ Пологъ).

Бележка отъ 1881 г. отъ К. Пейчиновичъ на втората корица на пендикостаръ отъ 1398 г., писанъ отъ Евстратия, при султанъ Баязида. Ржкописътъ билъ известенъ известно време въ Шишевския манастиръ св. Никола. Отъ тая бележка личи, че още въ 1801 г. Кирилъ е билъ игуменъ на Марковъ манастиръ, но не забравялъ и другитѣ манастири въ северозападна Македония, и често ги спохождалъ и отбелѣзвалъ по ржкописи и по стени за своего посещение (И-въ, ibid, 1931). Тая бележка гласи:

Да се знае во лѣ҃т (1801) ѡ҃ Хрта донде єдинъ грѣшныи калѵгеръ цо Кеше егѵме҃н ма Марковъ Мн҃тръ цо беше ѡ҃ Долни Пологъ ѡ҃ Теарце цо го викал поп Кѵрїллъ Келлѣнимъ спротн греховнте негови немаше нлака ни во Калѵгерст(к)ото ни во свещенсткото ни во егѵменсткото токо салть нмето мѵ беше ѯдобродетели ни мало намаше токовне Крѣлано҃ци речете Хр҃те К҃же прости н оупокон дѵшѵ грешнаго Кирїла еромонаха, мене спомните н себе ѵзанте ѡ҃ грешанѣ, да моа дѵша н Каша и ске хр҃танска дѵша цо се преставнле во Шишево н на свако место да Вселнтъ Хр҃тсъ во царство свое амнны

Кѵріл іеромонахъ Марк(окъ) Мнѵтиръ. Това е най-старият познатъ афтографъ на Кирила отъ 1804 г, (Ubr, ibid, 1931 г.).

Балежка отъ 1807 г. отъ К. Пейчиновичъ въ Иловачката кормчия отъ 1262 г. Ржкописътъ купенъ отъ Михановича, сега е въ Загребската академия: Преписахъ сие азъ Кирилль игуменъ Маркова манастира светому Димитриу. Тетоецъ (1807) при митрополита кирь Антима (И-въ, ibid). Други бележки въ ржкописъ въ Марковия манастиръ писани отъ Пейчиновичъ въ 1801 г., че въ Скопие билъ митрополитъ Антимъ и забитинъ Али бегъ; а въ 1807 г. есеньта умрѣлъ Али бегъ. Въ 1811 година се явила друга звезда (И-въ. ibid). Още бележки писани въ Марковъ манастиръ на панагирикъ находящъ се въ Скопската бълг. митрополия. На 2-й б. листъ се казва, че книгата „я повезалъ Скопския митрополитъ Теодосий въ 1641 г." На корицата бележка (1668), „че панагирикътъ билъ отъ Тимотей". Бележка отъ 1812 г. на Апостолъ отъ Марковъ манастиръ сега въ Софийската Н. Б. (Цоневъ, описъ 68), която гласи, „че книгата е подписана отъ Алекса отъ Зубовце".

Въ тоя манастиръ е написана книгата „Огледало" отъ игумена Кирила Тетовецъ Пейчиновицъ, печатана въ 1816 г. „на препростѣйшимъ и не книжнымъ языкомъ Болгарскимъ долния Мисеіи" (И-въ, ibid № 101). Презъ 1852 г. монашеството на манастира се отнесло съ просба до Александъръ Екзархъ въ Цариградъ за помощь съ следното писмо:

Добродѣтелныи Господине!

Мыи убогін иеромонаси изъ Скопья Марковаго монастыра святаго великомученика Димитрія Мироточиваго, чуемы вашата щедроподатлива рука, ни подава утѣшенія и защита на убогитѣ Болгаре; и мы смиренно страхопочитателно припадами и просимыь отъ ваша добротворная сѣнка сѣнъ...". Писмото се пази въ Етнографическия музей въ София инвент. № 5080 (И-въ). Последенъ български егуменъ, въ края на турския режимъ, е билъ иеромонахъ Макарий.

2. *Св. Андрей — на р. Трѣска*

На половинъ часъ, южно отъ Матка манастиръ, високо надъ р. Трѣска, се намира малъкъ манастиръ св. Апостолъ Андрей отъ 1368 г. — 69, издигнатъ отъ втория синъ на прилепския краль Вълкашинъ, обдаренъ съ хрисовулъ, въ който сж били изброени метоси и селата. Патриархъ Паисий посетилъ манастира въ 1401 г. Откъмъ р. Трѣска мжчно се изкачва къмъ въ манастира, понеже е стръмно. По тоя мжченъ пжть още личатъ халки подъ манастира за подръжка на пжтницитѣ. Заобикаляйки отъ по-далече, лесно се пжтува отъ Матка манастиръ за тукъ. Изобщо мжчнодо-

стѫпенъ е тоя манастиръ, поради което рѣдко е посещаванъ. Въпрѣки тѣзи трудности на 13-я юний 1923 г. сръбскиятъ кралъ и кралица сѫ посетили манастира (Д-ръ Л. Миркович, Старинар 1923 стр. 37).

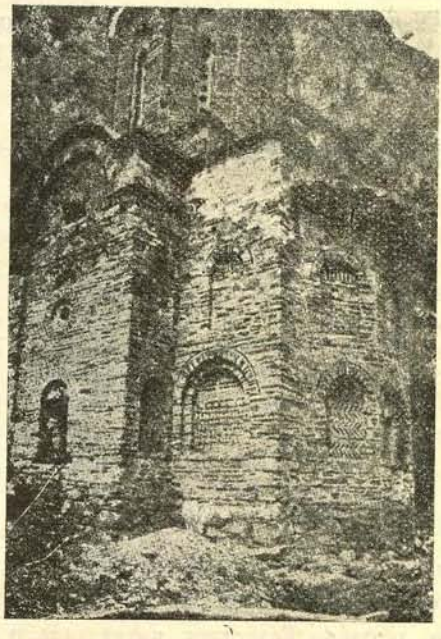

Св. Андрей — р. Трѣска.

Църквата св. Андрей е още запазена. Тя е висока 60 лакти, дълга 30, а широка 15, — съ кръстовидна куполна форма отъ типа на „свободния кръстъ" (Мавродиновъ, ibid). Притворътъ е строенъ по-късно. До преди 60 г. манастирътъ е личелъ, но отъ арнаутски нашествия, всички сгради сѫ били разрушени, калугеритѣ прогонени и манастирътъ запустѣлъ, като землището е завзето отъ албански пришълци. Църквата е съ кубе и покрита съ керемиди. Отъ единъ надписъ се вижда, че тя била зидана въ 1369 г. (Пера Попович — Старинар Г. 1922 стр. 115).

Надъ входната врата на притвора стои следния надписъ (Петкович. Старине):

Изволениемь б҃а ѿца вседрьжителѧ и поспешениемь сина единороднаго и сьв(н)ьшениемь Всесвѧтаго доуха сьзда се и поиса се сыс҃ти и б҃жствьми храмь къ имс҃ст҃аго и славнаго крьхокнаго ап҃ла х҃ѵпирьвозваннаго Андрѣа трѣдомь(ъ) и подвигомъ христолюбиваго рабѣ

К҃жиа Андрѣаша сина втораго благовѣрнаго Краль Клькашина и краліцы Елени и Елисавет(є) и єликовьзможно вндахомъ и приложихомь ст҃ѣи црькви села т поли и в забради съ метохомъ и правилнии иже писана сѣть извѣстнѣ о всем — иже о нихь кьврева вь (у другитѣ преписи: **вь древнихъ**) **хрисовлѣ и сн двѣ селѣ м... Кукурци и Покидно вь замѣненне црквн Сшнукон зговоромь и дахомь цр(в)амь нметитакосна села... лѣто** (6877—1369). — Йорд. И-въ, ibid, 1931 г.) Манастиръть бѣ екзархийски.

3. *Матка манастиръ — Св. Богородица.*

На р. Трѣска, на пжть за Скопие, е Матка манастиръ, край селото Матка. Църквата е малка, но хубава, съ голѣмо кубе. Тя е куполна, безъ притворъ. Градена е отъ редове камъни и тухли — не особено правилно (Мавродиновъ, ibid, стр. 50). Градена е въ XIV в. Сждейки по една надгробна плоча, находяща се предъ иконостаса отъ 1371 г., църквата трѣбва да е стара (Пера Попович, Старинар, 1922 стр. 115). Надъ вратата има надписъ, че църквата била обновена въ 1497 г. Цѣлата църква е въ живописъ. На около манастира има развалини отъ стара църква. Последенъ български егуменъ (1912 г.) бѣше свещ. Петъръ Тиревъ.

Надписъ на надгробна плоча отъ 1372 г.

Поуто дивыте се, ѡ тл҃кци, зрещє мене къ гробѣ. Кѣдітємко и так҃о вы хощє(те) б҃и, нь помнящє мн с вами любо поменѵіте мене рабѣ К҃жю М҃рно, а зюком Келнславѣ. прѣставнсе м҃ц с҃ебр к҃и дьн вь лѣт(о) (6801—1372) — (Стояновичъ — Записки).

Надъ входнитѣ врати отвжтре, надписъ отъ 1497 г.: **Нзко(лє)нием҃ца и поспѣшенне(мъ с҃на и съвръшенне(мь) ст҃го д҃ха сьнст҃ыѣ К҃жстьквнх рамь ст҃нє К҃аднунще К҃це прнснодѣкн Марне дондє Миланца и ѡбрѣте црквѣ ѡткрнєнѵ и покрн црквѣ и попнса сьзнда прнпратѵ и квпи лозне. Поменн Г҃н рабн сконх Тошника и сина мѵ Николѵ и ѡкладающнто митрополнтѵ кур Аданасне вѣ лѣто: ҃ѯ: ҃є.** (7005 — 1447) — Петковик, Старине; Йорд. И-въ, ibid, 1931 г.)

4. *Шишевски манастиръ — Св. Никола.*

Край р. Трѣска, на едно високо плато, се намира манастиръть св. Никола, съ изоставена църква и разрушени сгради. Църквата е стара съ кубе, завършваще съ кръстъ. И тя е кръстовидна куполна, отъ свободния типъ. Куполътъ е идентиченъ съ св. Андрей. Градена е само отъ камъкъ. Не се знае кога е основана, но по строежа отговаря на св. Андрей и може да се датува следъ 1360 г. (Мавродиновъ,

ibid). Живописътъ е доста запазенъ. Възобновенъ билъ въ 1816 п. Въ 1897 г. сградитѣ сж изгорѣли, църквата е запустѣла, а иконостаса билъ пренесенъ въ с. Шишево. Бележки въ Шишевски ржкописъ, пазенъ въ Петроградската публична библ. (Стояновичъ, Записи), писано на църковно славянски:

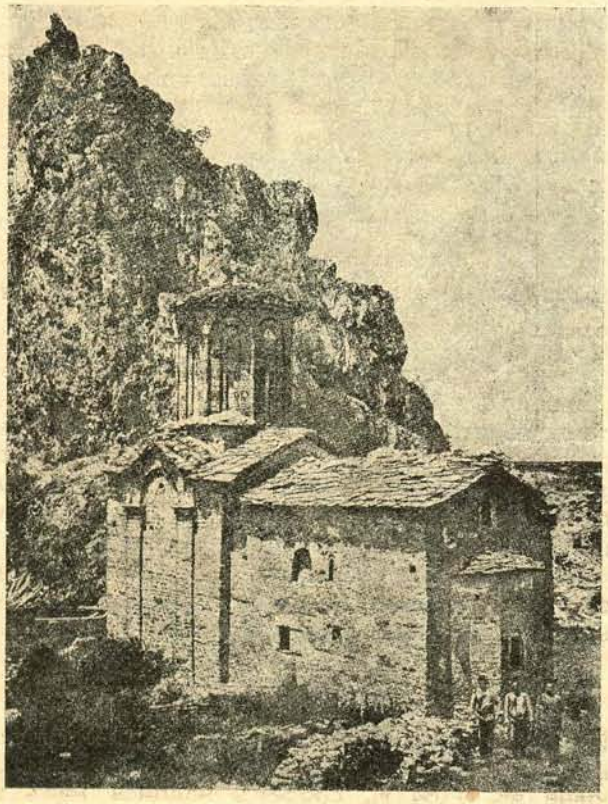

Св. Никола на р. Трѣска.

а) Сказание, Тако да знаете, братя наши свещеници и миране, лѣтъ отъ Христа (1816), во месецъ иоуни, ва то време дойде Самуилъ еромонахъ и Параскева монахиня и. ‵в. ученика имя бѣше имъ единъ Богоя, а други Секула во монастиръ светихъ Николае Скопски Шишоск. тука дойдоха да седатъ. Прежде німъ. ‵р. лѣтъ біло пусто това светено место, кога дойдоха нищо не найдоха: една царква и. ‵в. кели мали. кога влегоме во манастиръ, не можехме да влеземе отъ тревячъ; со зоръ секохме білячотъ да и воводохме во

дворища. Многу пострадаха за тоа место попъ Самуилъ и Парасківа. Тия направия патотъ во долотъ що е, и чешмата що е на портата; многу се потрудія за то место."

б) То що беше. ¯а. ученикъ се калугери име рекъ Сергія монахъ отъ Рождество Христово (1817) лѣта и той многу пострада за тоа место... (И-въ, idid).

Поменикътъ отъ манастира е билъ написанъ на дъсченъ триптихъ, отъ който е запазена само срѣдната частъ. Той билъ писанъ въ 1816 г., при възобновлението на запустѣлия манастиръ. Запазено е заглавието и имената на дарителитѣ.

Надписъ отъ 1645 г. на иконостаса на църквата: **Сн ѵт¯ны и К^жти^ы Кр¯ть съградисѐ ѿ битна въ лет(о)** (1645), **а ѿ вьпльщенна х¯ва** (1645) **то гда сѵтітедствующѣ патріархѣ Кѵр Пансс(и)м и К^лѣ Никано(р)а повѣленіем ігумена Кѵр Іакова вделах азъ грѣшны іеромонах Онѵфоріе и приложихъ храмъ с¯то Николи за вечнѣ паметь себе и родителѣ** (Петковичъ, Старине).

Други разни бележки отъ разни ржце на последната кора на миней отъ 1820 и 1838 г. за разни гяци. Бележки на печатанъ псалтиръ отъ 1846, че билъ писанъ отъ Аврамъ отъ Крчово село Доленци (Стоянович, Записи). Бележка отъ 1847 г. върху миней отъ 1388 г., донесенъ отъ Грачаница въ Шишевския манастиръ и пренесенъ въ Москва, която гласи, че монахъ Венедикъ пребивавалъ въ манастира въ времето на султанъ Меджида и писалъ тая бележка при митрополита Йоникия и егумена Вениямина и пр. (Поповъ, Описание; И-въ, ibid, 1931). Манастирътъ бѣ екзархийски.

5. Св. Пантелей — Нерезки

Той е разположенъ на северо-западъ, на половинъ часъ разстояние, на едно леко извишение до с. Нерези. Църквата е построена въ 1164 г., споредъ надписа надъ входнитѣ врата, на мраморна плоча, съ иждивението на Алекси Компенъ. Тя е съ 4 кубета, по-малки въ краищата и едно по-голѣмо въ срѣдата. Църквата е кръстовидна, куполна, отъ „междиннитѣ типове", които свързватъ свободния съ вписаниия кръстъ (Мавродиновъ, ibid, стр. 65). Притворътъ е строенъ по-късно. Има само единъ входъ отъ западъ. Наосътъ е кръстовиденъ, апсидитѣ сж три и тристранни. Стенитѣ сж градени отъ тухли и камъкъ, съ редуване, а кулитѣ и куполитѣ — само отъ тухли. Църквата е дѣло на македонското строително изкуство. Тя е украсена отъ Алекси Комненъ, а кога е основана не се знае. Г-нъ Мавродиновъ казва, че не ще е по-стара отъ XI. в. (ibid, 67). Иконостасътъ е пъленъ съ икони изъ разни времена, но нѐ много стари (XVI—XVII в.) Въ дѣсно отъ иконостаса има великолепенъ амвонъ съ рѣз-

барски украшения, където личи образа на св. Пантелеймонъ. Тоя амвонъ има своя произходъ още съ основанието на църквата (Кондаковъ — Македония — 176). Бележки, въ ръ-

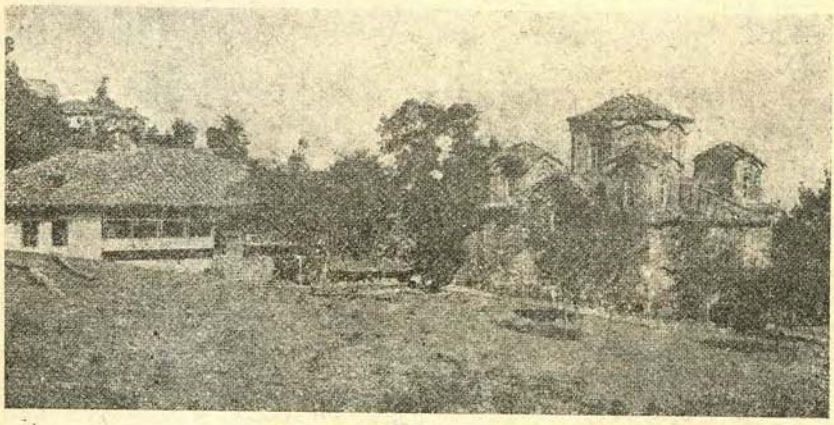

Св. Пантелей — Нерезки.

писъ отъ 1535 г, за разорението на скопскитѣ църкви отъ турцитѣ (Гласник, 57,45).

По своята форма Нерезката църква представя типична петкуполна кръстовидна постройка, отъ които срѣдния куполъ е по-голѣмъ. Въ вѫтрешностьта на църквата личатъ стари фрески малко. Само въ олтаря има по стари фрески съ гръцки надписи. Най-интересни сѫ били, споредъ П. Н. Милюковъ, мраморнитѣ стълбове, които прикрепвали царскитѣ врата. Тоя типъ стълбове напомнювали и по форма и по мотивъ орнаментнитѣ мраморни прегради на олтаря въ св. Климентъ въ Римъ (V. в.). Въ близко отношение съ тия стълбове била и балюстрадната мраморна плоча, намѣрена настрана въ единъ жгълъ. Плочата била покрита съ скулптурни изображения. Тая плоча, по своята орнаментика, я отнасятъ къмъ X. в. Друга забележителность въ църквата е била алабастрения балдахинъ, надъ ликътъ на св. Пантелеймонъ, наподобающъ лицевата арка на амвона въ св. София въ Охридъ (П. Н. Милюковъ, т. IV. Изв. Р. Арх. Инст.). Кондаковъ отнася тѣхъ къмъ XII—XIII в. (Македония 1909), Милюковъ отнася Нерезкия манастиръ къмъ XII. в., по свидетелството на гръцкия надписъ надъ главната врата. Въ 1300 г. Милутинъ, въ грамотата си, дадена на Вирпинския манастиръ, потвърждава правото на този манастиръ надъ Нерезки св. Пантелеймонъ, като надъ метохъ (Новаковичъ, Законски споменици). Въ края на турския режимъ манастира се управляваше отъ комисия, съ председатель Янче Д. Шалевъ.

Надъ главната църковна врата на входа има мраморенъ надписъ на гръцки, който гласи: „Разукраси се тоя храмъ на св. и славенъ Великомученикъ Пантелеймонъ, съ иждивлението на киръ Алекси Комненъ и сина на Багренородната госпожа Теодора въ м. Септемврий, иникътъ 13, година 6673 —1164, при игуменството на монаха Йоаникия" (И-въ, ibid, 1931 г.).

Бележка на триотъ, пазенъ въ Бѣлградската Народна Библиотека :

Да се зна кѣд приложи сн тр(н)ωд Филип ѡ горніє Кодно оу Нерѣзи светомь Пант(ел)еимонь къ лето (7181—1672) **месеца іюлія. К. ѯ. присвѣтѣишемь митрополитъ Θеωхаиу на саворъ.** (Стоянович, Записки).

Бележка въ руска печатна книга отъ 1842 г., м. октомврий 6-й, въ която се споминатъ дарителитѣ за покупката на 12 месечни минеи, въ времето на игумена Серафима хаджи Архимандритъ (Стоянович, ibid). Друга бележка върху требникъ отъ 1856 г., юлий 27, въ която се казва, че книгата била на Нерезкия манастиръ и че надъ манастира имало прекрасна вода, наречена „Султанъ-суи" (Стоянович, ibid).

И за владението на тоя манастиръ българитѣ водѣха страшна борба съ сръбската пропаганда (гръцката митрополия и турската власть.[1])

Посетилъ съмъ манастира презъ 1895 г. и 1918 г. Той бѣ екзархийски.

6. *Св. Илия — Мирковски*

Близо до с. Мирковци, при мѣстностьта Сливовикъ, на разстояние 2 часа отъ Скопие, се намира Мирковския манастиръ — Св. Илия. Той е основанъ въ 1879 г. отъ българина монахъ Софроний, родомъ отъ с. Мирковци въ собственото имъ землище, което е владѣлъ съ тапия, като пъленъ собственикъ, и което следъ смъртьта му мина като пълна собственость на сина му Иванъ, който остава мютевелия на манастира. Благочестивиятъ монахъ издига манастира по религиозни побуждения — за спасение на душата си и още за да турне край на гоненията, на които бѣха изложени българитѣ следъ създаването на Екзархията, отъ скопско, които отиваха на поклонение въ патриаршеския манастиръ св. Илия въ с. Баняни, на разделечъ отъ Мирковци 1 часъ. Софроний нарече стоя манастиръ св. Илия умишлено, за да отклони посетителитѣ отъ Банянския ма-

[1]) Подробности за тая борба има въ отдѣла „Борба съ пропагандитѣ".

настиръ св. Илия. До 1905 г. сърбоманитѣ (патриаршисти) посещаваха Банянския манастиръ св. Илия. Следъ тази дата, насърчена пропагандата отъ своя успѣхъ да посърбява български селища, чрезъ скѫпи подкупи и съдействие на турската власть, намислюва да турне рѫка и на Мирковския манастиръ, като кара сърбоманитѣ да посещаватъ българския манастиръ и да искатъ участие въ службата, управлението и пр. Така се туря начало на ожесточена борба за владението на манастира, която борба се приключи съ краятъ на самата турска държава — 1912 г.

Съборъ става на „Светлия Петъкъ" на Великденъ и на св. Илия.

Селото Мирковци има 70 сърбомански кѫщи и 60 екзархийски. На 29-й мартъ 1912 г., на събора въ петъкъ на Великденъ, сърбоманитѣ, предвождани отъ протата на скопския сръбски владика и чиновници отъ сръбското консулство, настаняватъ се въ манастира отъ вечертьта като стопани. Само на силнитѣ протести на българската митрополия и бълг. население, бидоха осуетени сръбскитѣ домогвания. Властьта, обаче, твърди, че манастирътъ не билъ владенъ съ официални документи нито отъ екзархиститѣ, нито отъ патриаршиститѣ, затуй да има редуване въ службата и управлението на манастира.

Понеже манастирската църка е много малка, тя е едно параклисче отъ стара църква, а манастира е популяренъ съ своето „аязмо", българитѣ бѣха решили и се готвѣха да градятъ нова църква. Но и тукъ властьта умишлено пречеше, за да не се допусне правото на българитѣ съ това на пълновластни господари на манастира. Манастирътъ е основанъ преди 60 години, по-право възобновенъ е тогава и поради „аязмото" стана доста популяренъ, та се посещава мосово отъ градското население. Той бѣ владение на българитѣ, но, бидейки въ с. Мирковци имаше сърбомани, последнитѣ изявиха претенции и върху манастира. Следъ хуриета (1908 год.), комисията по спорнитѣ църковно-училищни имоти, призна манастира за български.

7. *Св. Богородица — с. Побожье*

Три четвърти отъ часъ надъ с. Побожье се намира богатия манастиръ св. Богородица, съ годишенъ доходъ до 200 л. турски. Църквата е малка, зидана съ плочести камъни. Живописьта е нова. Съборъ става на Малка Богородица,

Надъ входната врата отвънъ, на една отъ стенитѣ на църквата стои надписъ отъ 1500 г.

Изколѣчіемь ѡца и посѣщеніемь с҃на и съкрѣшен(емь) с҃таг҃о д҃ха сыи с҃ты храмъ с҃тые Кѣлкоп҃ице Петки написасе къ лѣто ҂ѕ҃

тисущно, Д҃,м҃ на ѡк те҃бра, Д҃ трѣдом и потъщанием села Повяждин. Кто приложи, Б҃ъ да та прости (Петковик, Старине — И-въ, ibid, 1931 г.).

Голѣма и ожесточена борба се водѣше съ сръбската пропаганда за владението на тоя манастиръ (Подробности — въ отдѣла за „Бърбата съ пропагандитѣ"). Той остана сърбомански.

8. *Св. Архангелъ — Кучевища*

Надъ с. Кучевища, $^3/_4$ часа разстояние, е разположенъ въ красива мѣстность въ срѣдъ гѫста гора, манастира св. Архангелъ. Здравиятъ климатъ, хубавата вода и приятната природа кара мнозина скопяни да посещаватъ тоя манастиръ. Църквата е съградена съ бигорливъ камъкъ и тухли. Била е покрита съ олово, а сега само кубето, останалата часть отъ покрива е съ керемиди. Стенитѣ сѫ шарени съ тухли и орнаменти. Живописьта е нова, а въ притвора е отъ XVII в. Надъ манастирската врата има надписъ съ 1641—1631 ? (Кондаковъ, ibid), а надъ църковната врата има надписъ отъ 1701 г., когато станало презографисването.

Въ Кучевишкия манастиръ се подвизавалъ въ 1843 г. Арсений, съселянинъ на Кирилъ Пейчиновичъ и неговъ сътрудникъ. Тукъ Арсений оставилъ ржкописна бележка, сега въ Хлудовата сбирка въ Москва.

Сіе житне иже ко ст҃нхъ ѡца нашего Григорна архіе҃пкпа Ѳмиритскаго декмекрна: Ко҃Д і: день. биша дка листа нскинати и изгвлсни ѿ захало и (ѡ) крстохмо бо дрзго житне и го прспнса Арсснна нсромонах сго рякою при игумена Мисанла іеромонах деуанца бикшп настоятслъ ко монастирѣ храмъ ст іхъ архангелъ Михаилъ и Гавриилъ и прохи безплотнихъ ко Скопска спархна ко Чсрнна гори кише село Кѵчокище ко крсма Гакрпіла митрополнта Скопскаго и в крсма ѵѣ҃стнкаго Авзи паша тврскаго кери, 1843 нанзарн: 8 денъ. Мисанло игѵмснъ со братнами сго Арсснна нсромонахъ Ѯахарна диаконъ Атанасна монахъ Марнпко вученикъ игѵмснокъ Полнъ диакъ сгѵмсновъ, ѡкна кси биша родомъ ѿ Тетоко тврске Калканделе (Селищевъ — Пологъ).

Църквата е кръстовидна, куполна, свѣтла, отъ типа „вписания кръстъ". Притворътъ е пристроенъ после. Наосътъ е правожгълснъ. Куполътъ лежи на 4-тѣ цилиндрични свода на кръста. Апсидата е петостранна. Тая църква по планъ, разпредѣлението на сводоветѣ, външната украса, покрива и купола, продължава традицията на св. Климентъ. Църквата

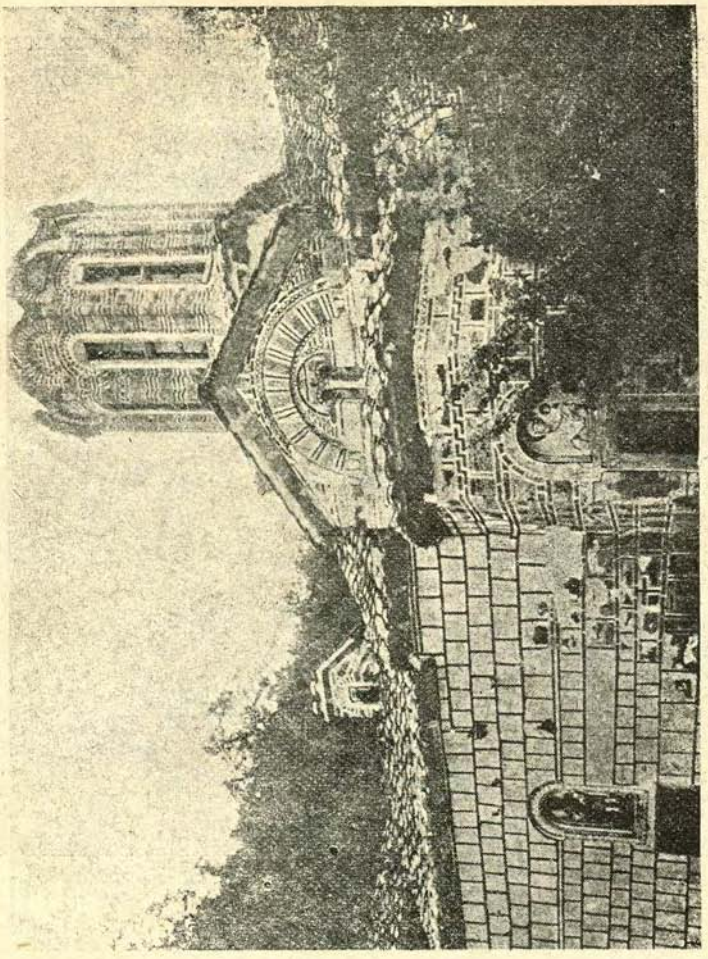

Св. Архангелъ — Кучевища.

не е датувана. Г-нъ Мавродиновъ я отнася въ края на XIII в., или началото на XIV в." (ibid). До 1878 г. манастиръть бѣ български и е билъ главна опора на българщината въ тоя край. Тукъ имало училище, чийто възпитаникъ е билъ Охридско-Пловдивския митр. Натанаилъ, родомъ отъ туй село.

9. *Св. Спасъ — С. Чучеръ.*

Надъ село Чучеръ, при селото Гарияни, е манастира св. Спасъ, полуразрушенъ. Църквата е строена отъ архиеп. Данило, (1308 — 1316 година) Тя е кръстовидна, куполна, както кучевишката и св. Климентъ. Въ село Побожье е намѣренъ старъ ржкописъ, кждето се говори, че този манастиръ ималъ трима игумени: единъ отъ Косово — сърбинъ, другъ отъ Тетовско — гръцки и третъ отъ българска страна. Съ български надписъ имало една плоча

въ стенитѣ на манастира, но била унищожена отъ шовиниста Милоевичъ, който, преоблеченъ въ майсторски дрехи, оби-

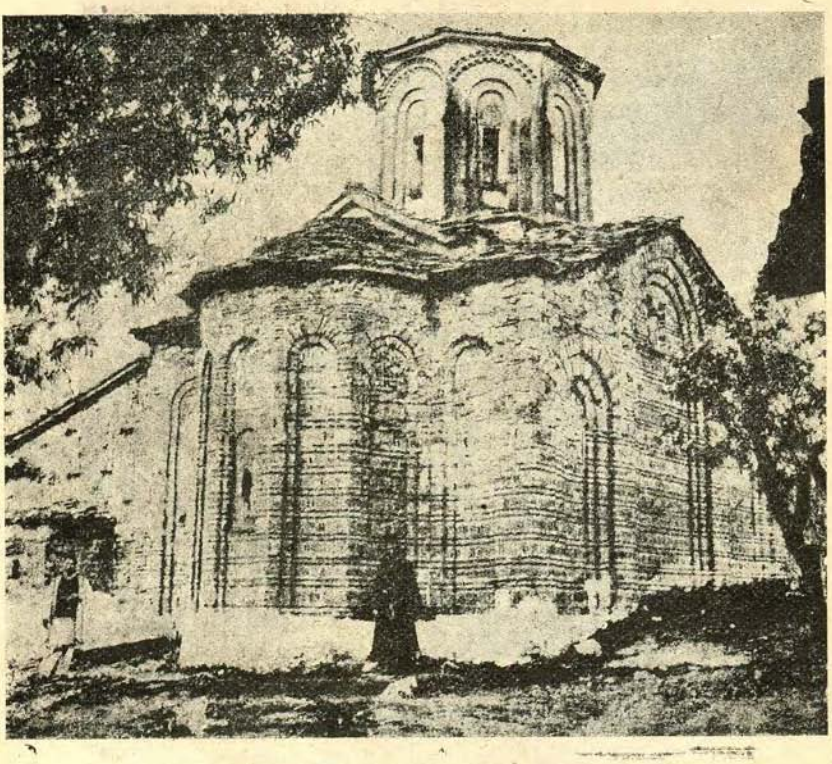

Св. Спасъ — с. Чучеръ.

калялъ по тия мѣста (Материали 536). Северо-източно отъ с. Чучеръ (Скопска Черна гора), на 1 и ½ часа разстояние въ планината, е било старото село св. Спасъ, на което носи името манастиръ при сжщото село. Тоя манастиръ остана сърбомански.

10. *Св. Илия — с. Ракотинци*

Съграденъ въ 1880 г. при село Ракотинци, което брои 90 чисто български кжщи. Манастирътъ е новъ, построенъ къмъ 1880 г. отъ иеромонахъ Йоаники, а се освети въ 1890 г. отъ митрополитъ Теодосий. Църквата е корабна, свѣтла, срѣдна, съ притворъ. Съборъ става на св. Илия, посещаванъ отъ града и отъ селата на Каршияка. Наоколо има хубави сгради, въ които се помѣщаваше и селското училище. Манастирътъ имаше добри имоти. Той остана екзархийски.

11. *Св. Илия — с. Баняни*

При село Баняни, половина часъ надъ селото въ живописна околность, е манастира св. Илия, нѣкога много богатъ (Материали 537). Църквата е малка отъ XIV в. съ новъ покривъ и новъ живописъ. Църквата е въ една скала. До 1890 г. манастиръть бѣ подъ ведомството на Екзархията, заедно съ Побожкия (св. Богородица), Горнянския (св. Никола), като приходитѣ имъ се прибираха отъ българската църковна община (Митрополията). Следъ смъртьта на игумена, на чието име сѫ били тапиитѣ по манастирския имотъ, последниятъ се обявява отъ властьта за „малюлд" (безъ наследство) и властьта го разпродава. Завежда се споръ съ селото за владението на тоя имотъ, въ който споръ селянитѣ прибѣгватъ до подкрепата на Цариградската патриаршия, отъ кѫдето имъ се дава право за владението на тоя имотъ. Така тѣ ставатъ патриаршисти, по-късно, въ 1895 г. — сърбомани.

12. *Св. Никола — Любански*

Източно отъ с. Любанци, $^3/_4$ часъ надъ селото, се намира манастиръть св. Никола, разположенъ въ долината на

Св. Никола — Любански.

Мала-рѣка, срѣдъ гѫста гора при с. Любанци и два и половина часа северо-западно отъ гр. Скопие. Манастиръть е

новъ, построенъ около 1800 година. Приказва се, че на сѫщото мѣсто имало старъ манастиръ. Селянинътъ Бойко Раевъ се загрижилъ за издигането на нова църквичка, която постепенно се издига въ манастиръ съ имоти, сгради и се посещава отъ гости. И тоя манастиръ е въ Черногорията. Църквата е малка за 40—50 богомолци, съ корабна форма. Тукъ скопскитѣ първенци, по време на възраждането, се събирали на съвещание, съ представители отъ цѣлата околия, кѫдето сѫ взимали важни решения.

Въ 1870 г. синътъ на Бойко Раевъ—Соколъ е билъ закланъ отъ арнаути, подкупени отъ гръцкия владика Паисий, поради неговото родолюбие. Следъ две седмици пада убитъ по сѫщитѣ причини и неговия братъ Илия. Селото брои 140 чисто български кѫщи. Имаше добри имоти, използувани отъ манастирското управление. Последенъ игуменъ бѣ монахъ Йоаникий, убитъ отъ турцитѣ презъ 1911 год.

13. Св. Никола — Горнянски

Полуразваленъ въ края на миналия вѣкъ. До селото Горняни разположенъ е манастиръ̀тъ въ една хубава околность. Селото брои 25 кѫщи сърбомански. Църквата е малка, селска — енорийска. Тя е свѣтла, съ кубе, отъ XIII —XIV в. Събора става на 28 септемврий, следъ Кърстовденъ. Той остана сърбомански.

14. Св. Богородица — с. Кожле

Подъ селото Кожле на рѣката Пчиня, въ една скала съ пещера е построена църквата св. Богородица (Успѣние Богородично). Селото Кожле брои 80 български и 18 сърбомански кѫщи. Манастиръ̀тъ е старъ съ малка църква за 40—50 души, съ новъ иконостасъ. Има сгради за гости. Той се управлява отъ селото, което се ползува отъ движимия и недвижимия имотъ. Той бѣ екзархийски.

15. Св. Георги — с. Кучково

Въ Черногорското село Кучково, съ 100 кѫщи сърбомански — бивши патриаршисти, които не бѣха се отказали никога отъ Патриаршията, е разположенъ манастиръ̀тъ Св. Георги. Църквата е стара. Тя датува отъ XIV в., когато селянитѣ сѫ се преселили отъ къмъ Митровица. Църквата е селска — енорийска.

16. *Св. Богородица — Гюрешки*

Той се намира на югъ отъ селото Крушица, съ 40 български кѫщи, на едно възвишение въ мѣстностьта Гюрище,

която граничи съ Велешко, Кумановско и Щипско. Църквата е нова, построена въ 1880 г. свѣтла, куполна, съ живописъ. Сгради пма достатъчно, сжщо и имоти. Наблизо е селото Сушица съ 100 бълг. кжщи, поради което и манастира се

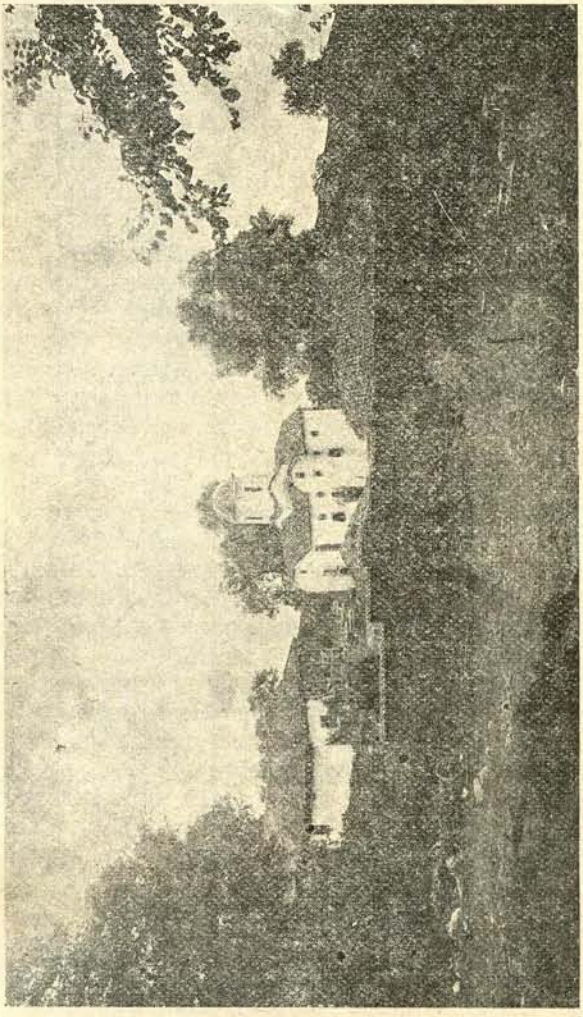

Св. Богородица — Гюрешки.

спомина като Сушички манастиръ. Презъ м. септемврий 1912 г. една турска чета, отъ близкото турско село Иванковци, Велешко, напада манастира, залавя игумена Исидоръ, майка му, магера, козара, говедаря, кмета отъ с. Крушица и още единъ селянинъ, връзватъ ги и ги избиватъ вжтре въ църквата за респектъ и отмъщение, задето манастиръть се по-

дозираше, че е гнѣздо на наши чети. Бидейки на пѫтя (канала) не бѣха рѣдки стражениятa съ аскера. Манастирътъ се славеше съ своето богатство.

17. *Св. Благовещение — с. Баняни*

Манастирътъ Благовещение е надъ селото Баняни, северно, часъ и половина далечъ, въ една хълмиста мѣстность, обрасла съ гора. Той е вторъ манастиръ около сѫщото село. Църквата е стара, но малка, за около 100 души богомолци, съ корабовидна форма. Има наоколо сгради. Въ миналото е владѣелъ чифлици въ селата Ново село и Орманъ, които отпосле сѫ били присвоени отъ турскитѣ бегове.

Развалини. Св. Недѣля се намира северно отъ манастира св. Андрей на р. Трѣска, който е билъ подчиненъ на Шишевския манастиръ св. Никола. По живописъ и архитектура спада къмъ XIII в. Разрушенъ е билъ отъ арнаути. Наоколо Шишевския манастиръ е имало доста църкви и манастирчета, които сѫ служили за отшелници и образували една лавра. Преданието говори, че около Шишевския манастиръ е имало още 7 други манастири.

Манастирища.

Въ скопско се споминатъ следнитѣ развалини отъ манастири:

1. Най-много исторически данни има за св. Георги, на Вирпино[1]) бърдо.

Разни сѫ мненията на наши и чужди историци — археолози за точното мѣстонахождение на този манастиръ, край гр. Скопие, тъй като липсватъ всѣкакви следи отъ нѣкогашни сгради. Бидейки манастира е билъ даряванъ отъ византийски, български и сръбски царе, притежавалъ е голѣмо имотно състояние.

Като основатель и първъ ктиторъ на манастира се счита „Царь Романъ“ (Хрисовула на царь Константина Тита — Асена). Споръ има, обаче, между ученитѣ кой Романъ е отъ б-тѣ византийски и български князе и царе отъ X—IX в. — съ това име. Шафарикъ, който пръвъ обяви хрисовула на царь Константина Тита — Асена, В. Кънчевъ, Бобчевъ, Марковичъ, и др. твърдятъ, че основателя на манастира е българския Романъ, синътъ на царь Петра (968 — 979) г. Ст. Новаковичъ счита за основатель Гаврила — Романа — Радомира (1014 — 1015 г.) Синь Самуиловъ; — Илински счита за основатель византийския царь Романъ IV.

---

[1]) Населението изговаря „Вирпино“, а не „Виргино“.

Диогенъ (1067—1071 г.), а Д-ръ Рад. М. Груик счита за основатель и пръвъ ктиторъ византийския царь Романъ III Аргиръ (1028—1034). — (Гласникъ скопског научног друштва кн. I св. I 1925 г.) Петъръ Дѣлянъ (1040 — 1041) потвърдява владението на манастира. Византийскиятъ царь Романъ IV Диогенъ дарява манастира съ села и планинитѣ Водно надъ Скопие; сжщото правятъ и византийскитѣ царе Никифоръ III Вотаниятъ (1078 — 1081); Алекси I Комненъ (1108 — 1118); Мануилъ I Комненъ (1143 — 1180); Исакъ II Ангелъ (1185 — 1195); българския царь Калоянъ (1197 — 1207); сжщо е потвърдилъ владенията на манастиря Стефанъ Първовѣнчани; Тодоръ Ангелъ (1205 — 1230); българския царь Калиманъ I (1241 — 1246); епирския царь Йованъ III Ватацъ (1252 — 1254).

Българскиятъ царь Константинъ Тихъ Асенъ е стигналъ до манастира кждето архимандритъ Варламъ, игуменъ изнесълъ предъ царя всичкитѣ правила и хрисовули, които манастиритъималъ отъ предишнитѣ владетели. Царьтъ ги прочелъ, потвърдилъ, издалъ хрисовулъ и дарилъ манастира още съ нови земи и богатства (В. Кжнчевъ, гр. Скопие, Пер-Сп. 1898 г., кн. 55/56 стр. 88).

Стефанъ Милутинъ въ 1300 год. възобновилъ манастиря св. Георги, потвърдилъ старитѣ му правдини, и му далъ нови имоти въ селата Гор. Водно, Нерези и другаде, кждето се спомина за мѣстното население: „... И кто оулѣзе оу тъзи забѣлъ, или сръбинъ, или влахъ, илъ бльгаринъ, да плати. р. (100) перперъ“ (Ст. Новакович, Законски споменици, Београд, 1912 стр. 216).

Манастиритъ се намиралъ по севернитѣ височини около Скопие, Топханския кварталъ, наблизо до рѣката Серава. Голѣма часть отъ неговитѣ владения се намирали тукъ и изъ широкото скопско поле около рѣкитѣ: Серава, Вардаръ, Лепенецъ, Трѣска и изъ Чернагора и Водно, както и въ Порѣчето-Пологъ и Овче поле.

Църква и други манастирски сгради отдавна липсватъ. Манастиритъ е пропадналъ и опустѣлъ наскоро следъ първото заселване на турцитѣ въ Скопие (1392 г.). По-късно, всички почти материали отъ разрушението сж били съвсемъ разнесени, та дори и основитѣ разкопани, за да се използува цѣлото землище за ниви и лозя. Въпрѣки това и днесъ още се намиратъ тукъ остатъци отъ византийски тухли и малки камъни съ оросанъ. Съ огледъ на тия материали може да се предполага, че манастирската църква била сградена въ византийски стилъ, чийто типични представители, съ 5 кубета отъ XI—XII в., сж: църквитѣ св. Пантелей въ Нерезки манастиръ, св. Богородица въ Матейча и пр. (Д-ръ Рад. М. Груич, ibid).

За самото мѣстонахождение на Вирпинския манастиръ сѫществуватъ нѣколко предположения. Стоянъ Новаковичъ твърди, че манастирътъ се намиралъ около тюлбето „Гази баба", или при „Гази-Иса-Бегова джамия". Проф. Йор. Ивановъ, Илински, Иречекъ мислятъ, че манастира се намиралъ 5—6 клм, северно отъ Скопие подъ, Скопската Черна гора, на 1 клм. отъ с. Бутелъ, западно въ една долинка измежду две бърда, между които северно има турски табе, а южно — турски гробища. А Д-ръ Груик, имайки предвидъ хрисовула отъ краль Милутина, кѫдето детайлно сѫ изброени даренията на манастира, твърди, че мѣстонахождението е било тамъ, дето посочихме по-горе (въ политѣ на едно бърдо, отстояще не далечъ отъ северната врата на старата крепость около града, откъмъ Топханския кварталъ).

Въ Порѣчето манастира е владѣлъ 12—14 села около рѣката Велика; въ Пологъ ималъ 5 села; въ Прилепско сѫ били две села; въ Овче поле 5 села, съ метоситѣ св. Василий и св. Лука. (Д-ръ Груик — ibid).

2. Западно отъ с. Любанци, 1/4 часъ надалечъ, личатъ развалини отъ старъ манастиръ св. Иванъ, кѫдето става съборъ на 24-й юний (ст. ст.) Ивандень. 3. св. Арахангелъ Михаилъ въ Скопие се спомина отъ Стефана Първовѣнчани за хубавъ чуждъ манастиръ (В. Иванова, ibid). Стефанъ Нѣманъ е поправилъ църквата. А манастира трѣбва да е сѫществувалъ нѣколко десетки години преди това. 4. При с. Борово, край р. Трѣска въ една пещера има развалини отъ манастирище св. Георги, кѫдето се посещава отъ богомолци срещу праздника.

ж) Щипско

Въ Щипското село Брѣстъ, 1/4 отъ селото, имало развалини отъ старъ манастиръ св. Великомученикъ Пантелеймонъ, който искаха да възобновятъ презъ 1912 год. Селянитѣ молѣха Скопската митрополия да имъ издаде пантахуса за просия на подаръци изъ епархията за светия манастиръ. Настѫпилитѣ събития (Балканската война) попречиха реализирането на тоя планъ.

Въ Щипъ има манастиръ св. Арахангелъ Михаилъ — храмовъ праздникъ на 2-й май (св. Борисъ — Михаилъ). Щипяни бѣха решили църквата да се поднови отъ основи, и бидейки непопуляренъ толкова манастирътъ въ епархията, правѣха постѫпки въ митрополията, да се извести на населението, за да посети съборния праздникъ. При с. Ранчанци има св. Недѣля и другъ — св. Ив. Богословъ прис. Богословъ (сведен. отъ—иеросх. Михаилъ). Петь клм. източно

Щипъ, при с. Доляни има манастиръ св. Илия (свед. чрезъ г. П. Завоевъ[1]).

III. ДЕБЪРСКА ЕПАХИЯ

а) Дебърско-рѣканско

1. *Св. Иванъ Предтеча — Бигоръ*

Св. Иванъ Бигоръ се намира на лѣвия брѣгъ на р. Радика, 5 часа северо-източно отъ Дебъръ. Разположенъ по високитѣ бигорливи скали, разклонения стръмни и мжчно-пристжпни отъ Бистра планина, кацналъ и бѣлѣещъ се между гжститѣ букаци, лещаци и сума още други стари и млади храсталаци, манастирътъ просто пленява пжтника. Обикновенние е нашитѣ манастири да сж разположени на хубави мѣстности, но св. Иванъ Бигоръ надминава много отъ тѣхъ по своя разнообразенъ пеисажъ. Доле въ подножието тече винаги буйната и пълноводна рѣка Радика, носяща бистритѣ планински води на величестения Шаръ. Насреща, на дѣсния брѣгъ на Радика, срещу манастира се издига Корабъ, единъ отъ величественитѣ върхове на Шаръ. Тѣ, манастирътъ и Корабъ, така изглеждатъ, като че ли ржка си подаватъ, за да се стигнатъ и прегърнатъ. Дефилето е прошарено само отъ три-четири села и шосейния пжть Дебъръ — Скопие.

Ето това е въ едри линии картината, що има предъ себе си посетительтъ. Не по-малко сж пленителни и самитѣ манастирски сгради, както и църквата. До като другаде виждашъ стари, неотговорящи на почитьта постройки, тукъ имаме масивни две-три етажии постройки, отъ дѣланъ камъкъ (бигоръ). Нова е и църквата. А стари сж само поменътъ и историята на тази светиня, които датиратъ отъ преди блозо 910 години.

Манастирската църква е голѣмо здание, което прави силно впечатление главно съ голѣмото си кубе, покрай което има и други по-малки. По основния си стилъ църквата е сполучлива комбинация отъ Ротонда, съ примеси по образецъ на византийскитѣ двукуполни църкви. Втора църква отъ тоя родъ въ Западна Македония нѣма. Голѣмото кубе е изписано съ живописъ до половината на първитѣ прозорци. И малкото кубе има фрески. Артиката, при входа на църквата, е изписана въ два реда, кждето личатъ ликоветѣ и на св. Климентъ Охридски, св. Наумъ, св.

---

[1]) За щипскитѣ манастири оскждни сж сведенията. Тѣ никжде не се споминятъ. Македон. войвода М. Гюрлуковъ казва, че въ щипскитѣ села нѣма голѣми манастири.

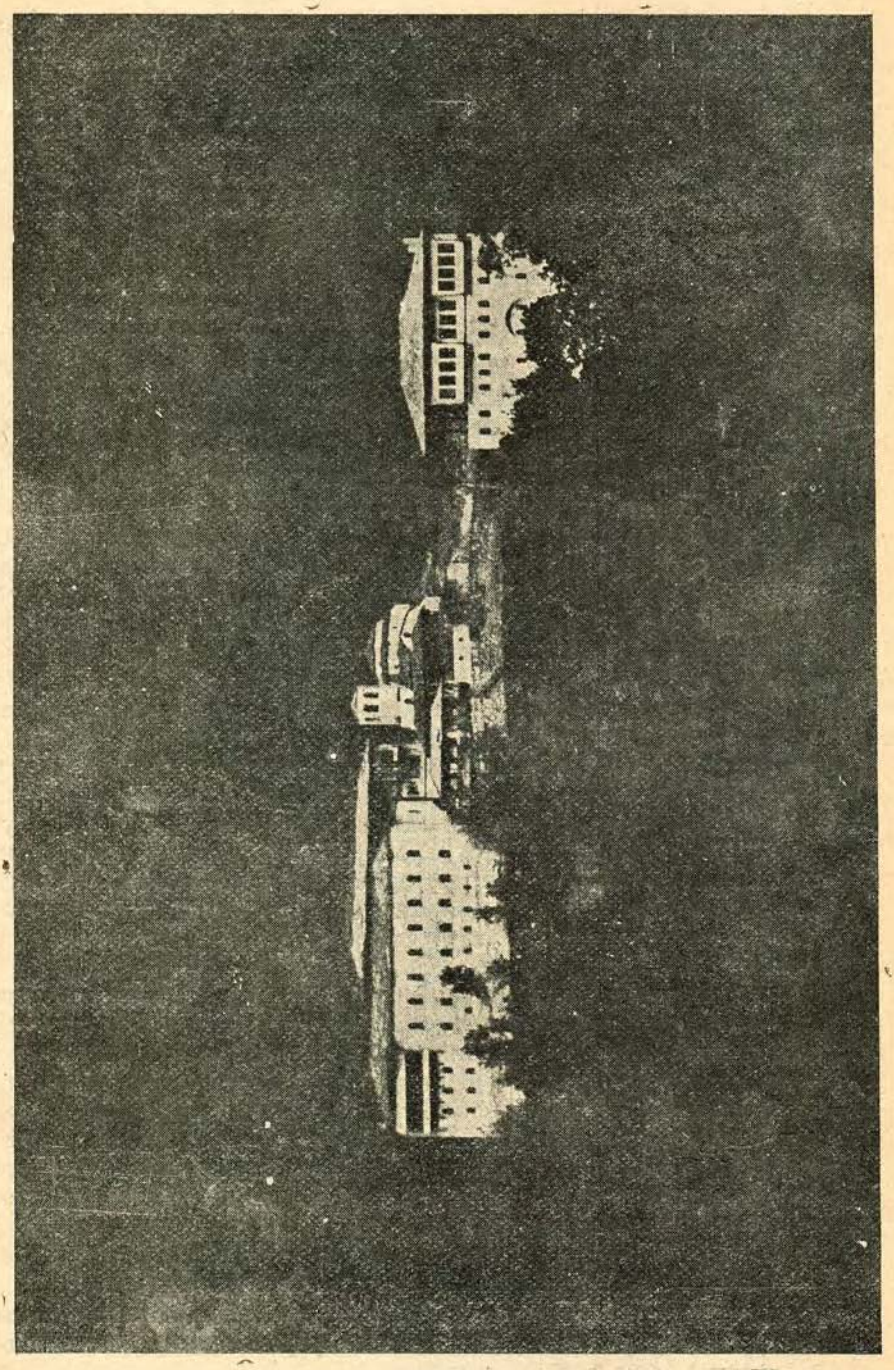

Св. Иванъ Предтеча — Бигоръ.

Йоанъ Владимиръ елбасански, св. Кирилъ и Методий, царъ Борисъ български, царь Иванъ Шишманъ и др. Тая живописъ е отъ 1781 г., споредъ надписа, стоящъ надъ вратата, въ игуменството на архимандритъ Михаила и отъ зографа Василия Гиновски отъ с. Галичникъ (Л. Милетичъ, Сп. Б. А. Н., кн. XVI).

Най-ценото украшение на манастирския храмъ, което винаги ще привлича любопитни посетители отъ най-далечни мѣста, е художествената рѣзба на иконостаса, изработенъ отъ мѣстни самоуци—художници рѣзбари, учили това си изкуство по наследство, види се, отъ старо време. Майсторитѣ-рѣзбари сѫ отъ рѣканскитѣ села: Галичникъ, Осой и Гаре. Главниятъ представитель на тая рѣзбарска школа е билъ миякътъ Макарий Негревъ Фърчковски отъ Галичникъ . Сѫщиятъ Макарий е работилъ иконостаса на църквата св. Богородица въ Пазарджикъ. Сѫщитѣ майстори сѫ работили иконостаса на църквата св. Спасъ въ Скопие (М-чъ, ibib). Оргиналното, което прави извънредно ценень тоя художественъ паметникъ, е, преди всичко, въ орнаментална композиция, и после въ извънредно финната рѣзба върху орѣхово дърво. Особено колонкитѣ, които служатъ и като рамки на голѣмитѣ икони, показватъ такъва съвършена пластика на орнаментътъ, че става дори невѣроятно, всички фигури да сѫ дълбани върху единъ и сѫщъ кѫсъ дърво.

Не по-малко интересна е въ църквата формата и рѣзбата на т. н. „въздухъ", стоящъ въ олтаря на св. Престолъ. Такъво изящно рѣзбарско издѣлие отъ тоя родъ нѣма второ въ православната църква, казва проф. Милетичъ, който е единъ отъ добритѣ познавачи на рѣзбарското изкуство. Въ сѫщия стилъ сѫ изработени и владишкия тронъ, дори и горната часть на голѣмитѣ свещници, които стоятъ предъ царскитѣ двери. Оригинална е рѣзбата и на царскитѣ двери. Изящна е работата на долната часть на кивота съ мощитѣ, който стои отдѣсно на царскитѣ двери (ibid).

И иконописцитѣ сѫ македонци. Главнитѣ икони сѫ работа на нѣкой си Димитъръ Михаиловъ отъ Битолско. Въ долния край по иконитѣ личатъ имената на дарителитѣ на български. Ето единъ отъ надписитѣ на главнитѣ икони: „Сия божественая светая икона пресветия владичици нашеа Богородици и приснодѣви Марии, въ время смиренаго и всенижа и шаго игумена Арсения архимандрита со братию его написа ся въ лѣто ,ѧ҃ѱѫѧ априлія і҃є день, а платецъ Папа Кръсте отъ Бекамѣ подъ Корапъ, далъ гроша 500. Написалъ имена своя Кръсте иерей, Пахомія іеромонахъ, Стойна пресвитера, Петка презвитера, Стоянъ, Гиркиня,

Анастасия, Бистра, Йоана, Мария". Подобни надписи личатъ и по другитѣ икони (ibid).

Най-ценна е чудотворната икона на св. Йоанъ, която е много стара и която споредъ преданието, само е дошла въ новата църква отъ стария манастирски храмъ, който е билъ на друго мѣсто. Цѣлата икона е обкована съ сребро, отъ кждето се виждатъ само образитѣ на св. Ивана и усѣчената глава. Тая икона стои въ дѣсно при входа на църквата. Отдоле иконата има надписъ, отъ който личи, че била облѣчена въ времето на игумена архимандрита Михаила и арх. Харитона, който поклонилъ 20,100 (ibid).

Кивотътъ е изписанъ съ живописъ отвжтре по капака, кждето личи надписъ, че има чесно дърво, мощи отъ св. Йоана Предтеча и на други светии и че билъ направенъ въ игуменството на Арсений въ ҂ѦѪѲЛГ, нѣкой си Хаджи Наке отъ Бѣличица купилъ св. мощи отъ Цариградъ.

Историята на манастира е много тъмна. Отъ поменика — ржкописъ, който билъ преписанъ отъ по-старъ поменикъ (1833), въ времето на арх. Арсения, отъ нѣкой си Данилъ Монахъ, зографъ, синъ Михайловъ отъ Самарине, — се вижда, че следъ като изгорѣла църквата въ 1800 г. наново била издигната, а изработката на иконостаса и попълването съ голѣмитѣ икони се завършило около 1832 г., (ibid). Поменикътъ не съдържа много данни за миналото на манастира. Въ началото се казва, че той билъ основанъ на 1020 г. Тая дата се дължи на преданието, че старата икона на св. Ивана е отъ 1020 г. Такъва дата личи въ края на иконата. Стариятъ манастиръ, който се намиралъ при оная скала „Бигоръ", е сжществувалъ и въ XVII в. Той се спомина въ Зографския поменикъ въ XVII в. Въ времето на Султанъ Селимъ I трѣбва да е билъ разрушенъ манастира, споредъ В. Кжнчевъ (Македония, стр. 47).

Въ паметника още се спомина, че манастирския храмъ въ агарянското царство по мало се обновилъ. Споредъ преданието чудотворната икона на св. Ивана сама дошла отъ старата църквица (на разрушения манастиръ) въ новата, когато тази се изградила. Пръвъ игуменъ тукъ е билъ иеромонахъ Иларионъ. Той намѣрилъ църквицата „малка и стара и зѣло скудна отъ имѣніе". Игуменътъ събралъ и купилъ ниви и направилъ лозя, съградилъ килии въ 1743 г. Следъ него игуменуваль арх. Трифилия 6 години, а подиръ него станалъ игуменъ от. Митрофанъ (1796). Той църквата я преправилъ отъ малка на голѣма въ 1800 г. По-нататъкъ въ поменика се разправя, че въ 1807 г. ученикътъ Митрофановъ, Арсения, архимандритъ, въ игуменство влѣзналъ съ духовника Хаджи Серафимъ и съ първия иеромонахъ и съ всички братя, и че се напрадилъ кивотътъ надъ светата

трапеза у потомъ „во Райчица нова кукя и виница и дворъ и вертоградъ въ лѣто ѦЮВІ и потомъ и т. н". (ibid).

Горниятъ палатъ е сегашното здание северно отъ църквата, съградено въ 1814 г. Тукъ, въ долния етажъ, се редятъ калугерскитѣ келии, а горе има голѣмъ чардакъ и голѣми стаи за гости и игумена. Насреща е трапезарията, голѣма и красива. Въ двора има чешма съ изобилна вода, която служи и за поливане градинитѣ. Следъ 1814 г. настжпватъ тежки изпитания за манастира, за които поменика само загатва, каго разправя само за чудото, споредъ което манастира билъ спасенъ отъ унищожение.

„Въ това лѣто 1821 се стори велика и дивна чудеса — стана дойде Гемонъ тоя страни оу манастиръ, грѣхъ ради моихъ сосе челатъ мужи, и жени, до две тишащи и више. Имаше онъ намерение за разорение, но всемилостивия Богъ чудесно того Гемона го порази богъ и мертовъ го отнесое, и кога носея во истину дивна чудеса се сотвори и со него одеше, аки служебница негоа, облакотъ, беше градъ и силній дождъ и снегъ и молній отъ небеси: тая чудеса велика самовидци бихме исповѣдуваме и т. н." Това събитие още се помнѣло въ манастирската область. Тоя гемонъ билъ всесилниятъ дебърски повелитель Юсуфъ бегъ, който дошълъ въ манастира да го преобърне на теке. Али-паша Янински враждувалъ съ Юсуфъ бега, комуто пратилъ по свой куриеръ адска машина, която избухнала въ ржцетѣ на Юсуфъ бега, и билъ тежко раненъ на 8 септемвий, а на 21 септемврий се поминалъ и когато го погребвали завалѣлъ силенъ дъждъ съ градушка и гръмотевици, които поразили двадесетина души на Юсуфъ бега. Така билъ спасенъ манастира. Другъ пжть, шефътъ на една албанска разбойническа банда, плѣнилъ манастирскитѣ добици, съ които пренасяли храна заедно съ момцитѣ, като поискалъ откупъ отъ манастира за тѣхното освобождение. Въ сжщото време шефътъ се разболѣва зле и сега чакъ се досеща, че това е наказание отъ „алахъ" за плѣнството на манастирския керванъ. По съветитѣ на своитѣ другари, той не само освободилъ плѣненитѣ, безъ всѣкакъвъ откупъ, но ги съпроводилъ до манастира, като поднесълъ лично дарение (масло) на манастира за по-скорошното му оздравяване. Разправя се още въ поменикътъ, че въ 1825 г. била съградена трапезарията, каквато по размѣръ нѣма никой нашъ манастиръ.

При липса на данни въ манастирския поменикъ относно ролята на манастира като учебно просвѣтителенъ центъръ на българщината въ Дебърско, кждето е учителствувалъ Хаджи Йоакимъ Кърчовски и иеговия ученикъ Кирилъ Пейчиновичъ, трѣбваша въ манастирската „кондика" поне да има нѣкой исторически указания за по-старото ми-

нало на манастира. Указа се, казва проф. Милетичъ, че и кондиката, която е била обемиста книга е новъ преписъ (1863).

Историята на дебърския манастиръ не е писана. Иеромонахъ И. Хр. е издалъ само брошурка за значението на манастира, отъ кѫдето черпимъ нѣкои данни. Въ „парусията" се разправя, че иконата се преселила отъ село Слатина (Охридско), кѫдето имало разрушенъ манастиръ на името на св. Иванъ Кръститель, въ сегашното параклисче въ гората, близо до манастира. Въ отсрещното село Трѣбища болярипътъ Иванъ виждалъ пламъкъ на туй мѣсто въ гората, дето се прибрала иконата. Издигната била сграда съ помощи и разни дарувания на благочестиви хора — възможно и царе. Положението тогава било цъвтѣщо. Следъ завоеванието на страната отъ турцитѣ, манастиръть билъ разграбенъ и разрушенъ. Презъ 1743 г. се почнало неговото подновяване отъ нѣкой си монахъ Иларионъ, дошълъ тукъ съ нѣколко калугери изъ бератския манастиръ. Въ 1813 г. манастиръть билъ нападнатъ отъ скоро потурченитѣ жители на с. Жорноница, но се спасилъ. Много пѫти е билъ още нападанъ мамастира отъ албански разбойници, на по чудо се спасявалъ. Не сѫ рѣдки случаитѣ отъ подаръци на манастира особенн отъ мюсюлманитѣ, помацитѣ. За четене молитви, болни иновѣрци, всѣкога пълнятъ манастира.

Къмъ горнитѣ кратки бележки за историята на манастира, ще прибавя въ свръзка и онуй, що говори преданието за основаването на св. Йоанъ Предтеча (Слѣпченския манастиръ Битолско). Слѣпченскиятъ манастиръ св. Иванъ си води началото отъ Дебърския. Било време, когато двама калугери отъ Дебърския манастиръ по искушение станинско изпаднали въ съблазънъ. За изкупление своитѣ грѣхове, калугеритѣ се обрекли на скитнически животъ и тамъ, кѫдето ги завари злодѣецъ да ги ослѣпи. Такъва беда ги стигнала въ околностьта на днешиия Слѣпченски манастиръ. Тамъ билъ издигнатъ отсетне манастиръть иа името на св. Иванъ, за да напомня произхода на калугеритѣ отъ Дебърския манастиръ св. Иванъ, а Слѣпченски е нареченъ, за да напомня паметьта на основателитѣ — двамата слѣпи калугери.

Дебърскиятъ манастиръ се ползува съ голѣма репутация и популярность не само въ страната, но и на външъ. За неговата популярность, външъ отъ границитѣ на страната, най-много е спомогнала Дебърската дружба въ София.

Панаири (сборове) ставаха два пѫти презъ годината въ манастира, на 24-й юний (ст. ст.) Рождението на Йоана Предтеча и на 29 августъ — Усѣк. Гл. Св. Йоанъ Предтеча. Най-много се посещаваше манастира презъ зимния

сезонъ, когато мѫжкото населеніе изъ Дебърско се завръща отъ чужбина. Следъ завръщането имъ всѣки домовладика за дългъ счита да вземе семейството си и да иде на поклонение въ манастира; да поблагодари на св. Ивана за благополучното му завръщане отъ чужбина; да изпроси здраве и покровителство отъ зла напасть — явления не рѣдки въ арамийския тоя край: да се поразвесели съ домочадието си — манастирътъ въ тоя край е едничкото мѣсто за удоволствие; да се срещне и види съ роднини и познати изъ други села — манастирътъ е центъръ и сборенъ пунктъ за такива срещи.

Вънъ отъ тия масови посещения, манастирътъ не рѣдко се посещава отъ пѫтници отъ всѣка народность. За това много спомага неговото мѣстоположение. Всѣки пѫтникъ — градски или селски, цивиленъ или военененъ, християнинъ или друговѣрецъ, българинъ, албанецъ или турчинъ, трѣбва да се отбие за почивка или за пренощуване. Разбира се, че никой нѣма да излѣзе гладенъ или ненахраненъ отъ манастира. За тая цель ежедневно се готви по два пѫти — за обѣдъ и вечера.

Две думи и за братството. Било време, когато братята (монаси) сѫ броели по-голѣмо число. Днесъ (1912 г.) тѣ сѫ само 10 души, отъ които повечето инвалиди. Събрали сѫ се изъ разни мѣста. Старецъ единъ, ослѣпелъ вече монахъ Митрофанъ срещнахъ чакъ отъ Мариоското село Зовикъ (Прилепско). Сега животътъ на братята е строго ограниченъ. Храна имъ се дава достатъчно, но питие — по еднадве чашки ракия, сутринъ, на обѣдъ и вечеря. Въ недѣля и праздниченъ день иматъ по 100 драма вино. Присѫтствувахъ на една тѣхна вечеря, кѫдето наредъ съ братята — монаси — седѣха и двама новорѫкоположени свещеници, командировани тукъ за практика. Отъ разпита на братята разбрахъ, че нѣкога сѫ живѣли по охолно. Годнитѣ за работа монаси не стоятъ праздни. Едни се пращатъ за просия, други за надзоръ на полската работа и пр. На връщане отъ манастира такъвъ единъ братъ срещнахме въ с. Райчица, който, ведно съ момцитѣ, събираше сѣно.

* * *

Не по-малко бедствия изпита тая българска светиня и въ по-ново време до Балканската война. Опититѣ на сръбската пропаганда, начело съ Варнава, днешниятъ сръбски патриархъ, да посърбятъ и св. Иванъ Бигоръ, излѣзнаха несполучливи. Повече за тая борба съ пропагандата, гледай въ отдѣла „Борба съ пропагандитѣ“,

Балканската война завари за игуменъ въ манастира младиятъ иеромонахъ Партения, свършилъ Цариградската семинария. Още първата вечерь, съ пристигането на „сияната

сръбска армия", изгорѣ новата монументална триетажна сграда. Четници сръбски сложили огънь на дъсчения подъ въ първия етажъ и отъ тамъ за мигъ пламва цѣлата сграда, като останаха да стърчатъ само голитѣ четири стени. Следъ междусъюзнишката война Партений бѣ вдигнатъ отъ манастира и изпратенъ въ Кичевския затворъ, а отъ тамъ въ Призренъ, отъ кждето се спасилъ съ бѣгство. Презъ свѣтовната война от. Партений се връща въ манастира, кждето намира всичко плѣнено и ограбено отъ сърбитѣ. Съ голѣмъ трудъ наново натъкмява най-необходимия инвентаръ. Следъ катастрофата (1918 г.), сърбитѣ успѣватъ да уловятъ игумена Партений, който се укривалъ изъ близкитѣ села, убиватъ го и го съсичатъ на парчета, хвърлени кжсъ по кжсъ въ р. Радика.

* * *

Отъ тоя манастиръ е излѣзълъ като братъ епископъ Никодимъ, сега покойникъ, управляющъ Одринската митрополия. Той е постриганъ въ манастира презъ 1882 г., а презъ 1907 г. — става игуменъ на сжщия манастиръ, но вече съ академическо образование.

Значението на св. Иванъ Бигоръ за българина въ Дебърско — Рѣканско, тоя — съ право нареченъ — разбойнишки край, е било отъ грамадно значение. Манастирътъ бѣ едничкия източникъ отъ дето дебърскиятъ българинъ черпѣше дивния си куражъ и твърдость, за да брани тъй отчаяно своето българско име. Отъ тамъ се пръскаха лжчитѣ на православието въ най-далечното и близко минало, които ослѣпяваха и укротяваха мжчноукротимия юнакъ албанецъ. Фактъ исторически е, че св. Ив. Бигоръ е причината, щото албанцитѣ известни подъ името „Горно-Рѣканци", и до день днешенъ да останатъ вѣрни на Христовата църква, макаръ и поалбанчени (служатъ си съ албански езикъ), и съвмѣстно съ българитѣ да се борятъ срещу гърцизма, който е правѣлъ опити да се загнѣзди и въ тоя край. И необуздания инакъ албанецъ — мохамеданинъ е благоговѣелъ предъ тая светиня. Толкова е било силно нейното влияние върху неговата инакъ покварена и разбойнишка душа, щото той (албанецътъ) назоваваше св. Иванъ Бигоръ — „Голѣма църква" („Къишъ маде").

Тукъ, въ манастира, е извършено и голѣмото историческо събитие — ***Покърстяването на Галичкитѣ помаци.*** Ето какво четемъ въ в. „Македония" бр. 1118 за това събитие[1]).

Било презъ лѣтния сезонъ 1843 г., когато презъ една нощь се отправили за св. Иванъ Бигоръ всички помашки

[1]) Г. Трайчевъ, — „Покръстването на Галичкитѣ помаци".

семейства отъ с. Галичникъ на брой около 60, и съ тѣхъ малолѣтния кумъ Митре. Кръщавката ставала въ историческата манастирска църква. Така, известнитѣ тогава помашки фамилии: Синановци. Кадриовци, Паковци, и други, приели християнскитѣ имена: Яковъ, Тодоръ, Василъ, Димитъръ и т. н. За с. Галичникъ това историческо събитие било едно голѣмо тържество, за християнството — една победа, а за българщината — високо патриотично дѣло. Та това не прилича ли по-скоро на приказкитѣ отъ хиляда и една нощь? Де се чуло и видѣло масово покръстване на турци? Имаше наистина по единични минавания нѣкога и нѣкѫде отъ мохамеданска вѣра въ християнска, но това бѣха рѣдки, твърде рѣдки случаи. И новопокръстениятъ трѣбваше да бѣга другаде, да напусне родния си край, защото бѣ изложенъ на фанатичната ярость на сънародницитѣ си турци. Знаехме още за масови потурчвания на християни. Актъ, като Галичкия, не се помни въ историята на нашия народъ нито въ далечното, нито въ близкото минало. Тоя фактъ не говори ли много нѣщо за македоскитѣ българи? Не говори ли за тѣхната смѣлость, решителность, самопожертвователность, за тѣхния патриотизъмъ и борчески духъ? Галичкиятъ актъ не останалъ безъ влияние. Той миналъ спокойно. Дебърскитѣ бегове го премълчали. Но вестьта за него скоро прескочила границитѣ въ съседнитѣ помашки села и поцействувала заразително. Почнали да идватъ мисии отъ помашкитѣ села до Галичкитѣ кяи за нови масови покръствания. Въпрѣки отказа имъ, нѣколко помашки фамилии отъ близкото село Мелничани тайно се покръстили. Тая новина стигнала до ушитѣ на битолския паша, за кѫдето били извикани новопокръстенитѣ Митре, Марко и др. и били подложени на страшни мѫчения. Митре казалъ, че не може да се повърне въ мохамеданството, защото въ зѫбитѣ си ималъ свинско месо. Въ яда си пашата заповѣдалъ да му извадятъ всичкитѣ зѫби съ клещи; да имъ тургатъ спици подъ ноктитѣ и въпрѣки тия мѫки новопокръстенитѣ не сѫ се отрѣкли отъ новата си вѣра. „Новопокръстенитѣ Галичани бѣха много по-добри християни отъ насъ“, — казва Кръсте Митревъ Чапъровъ, синъ на Митре Исиеновъ — кумътъ на новопокръстенитѣ.

Манастирското богатство е грамадно. Той притежава лозя, ниви и ливади въ с. Райчица (Дебърско), съ хубавъ метохъ и църква; нма ниви и лозя въ Дебърската градска мѣра; чифликъ въ с. Небрѣгово (Прилепско); метохъ въ Скопие; метохъ, градини и ливади въ Гостиваръ; метохъ и ниви въ с. Трѣбища (Дебърско); две маслинови градини въ Елбасанъ; ливади въ с. Банища (Дебърско); грамадна гора около манастира и часть отъ планината „Требишка рупа“ до с. Галичникъ.

Манастиръть има главенъ метохъ въ с. Райчица, находящe се 1 часъ източно отъ гр. Дебъръ, въ Шарскитѣ разклонения. Райчица е чисто българско село, броещо 35 кжщи. Метоха има 20 стаи, хамбари, мазета и служи за складъ на манастирски храни (жито, вино, ракия и др.). Тукъ има и църква св. Георги. На 30 априлъ 1909 г. нападатъ селото прочутитѣ албански разбойници, братята Мухтаръ и Оломанъ Лазаръ отъ с. Саидъ-Докъ, отъ областьта Лузуния, съ цель да вематъ откупъ отъ нѣкой българинъ. Докато разбойницитѣ сж въ селото, известява се властьта за тѣхното присжтствие и последната изпраща стражари да заловятъ разбойницитѣ. Тѣ, обаче виждайки безисходното си положение, прибиратъ се за по-сигурно въ сградата на метоха и започва стражение, въ което падатъ нѣколцина стражари. Ядосанъ мютесарифина праща и войска, която обсажда цѣлия метохъ. Разбойницитѣ не се предаватъ. Започва артилерийска бомбардировка на метоха, като го преобръщатъ на прахъ и пепель, а разбойницитѣ успѣватъ да се скриятъ въ църквата. Следъ дълги преговори, тѣ се предаватъ. Загубитѣ манастирски се изчисляватъ на около 2,000 л. турски. За забелѣзване е фактътъ, че на тая сцена личенъ свидетель е билъ рускиятъ битолки консулъ Ростовски, който случайно тогава се е намиралъ въ Дебъръ, и на бърза ржка заминалъ за Скопие (Изъ архивата на дебърската митрополия).

Епархийскиятъ духовенъ съветъ при Дебърската митрополия, взимайки предвидъ крайно лошото икономическо състойние на населението въ Кичевско и Дебърско, поради което голѣма часть отъ населението изнемогва въ голѣма сиромашия, като умиратъ гладни и голи, — взима похвалната инициатива да основе старопиталище (приютъ) въ Кичевския манастиръ Пречиста за старци и недъгави отъ двата пола, съ издръжката на двата манастира св. Иванъ Бигоъъ и Пречиста. Това високохуманно дѣло се потвърдява и отъ Св. Синодъ, съ рещение да почне да функционира отъ 1. I. 1919 г. Съ настжпилата, обаче, катастрофа за Македония, осуети се и светото туй дѣло.

Надписи и ржкописи

Въ „Народната Библиотека“ се пази ржкописна книга „Златоустъ“ отъ 1547 г., писана отъ иеромонаха Висариона, при игуменството на иеромонаха Серафима въ манастиръ Продро (св. Иванъ Предтеча) отъ Дебра. На листъ 165 има приписка: да се знае кога падна Пепелъ по въсей земли беше снегъ се не видѣше отъ пепелъ, и бѣ земля помрачена яко же изгорена. Бѣше то во лѣто 1631 г. м. декемврия (Описъ, ibid, стр. 248). Отъ сжщия иеромонахъ има

писана друга книга „Поучения на Кирила Иерусалимски“ отъ 1547 г., подъ № 186 въ Нар. Библ. (Описъ, ibid, стр. 247). Бележка въ ржкописа отъ Дебръско-Кичевския владика Якимъ огъ 1698 г.: Писание мою руку архиерею Дебърски и Кичевски Якимъ, во лѣто (1698 г.), месецъ мартъ к. т. (Стояновик, Стари српски записи № 2046). И друга бележка отъ сжщия владика. Въ лѣто отъ Адама (7213) отъ Рождество Христа (1706), ржкописъ върху псалтиръ.

Покана за поклоници въ манастира, написана на просто народенъ говоръ отъ игуменъ Арсений до попъ Константстантина отъ Дебърското село Макеларе, съ печатъ манастирски отъ 1755 г. Пази се въ Пловдивската народна библиотека (Цоневъ, Славянски ржкописи, стр. 236—237). Писано съ църковно славянси букви.

„Благоговѣений и почтенейши и всепречеснейший г-нъ Папа Константинъ намже вдусѣ сятѣмъ возлюблений братъ и приснойблагодѣтель и манастирскій приятель здравствуй о Господѣ на многа лѣта аминъ.

Благословени християни да имате молитва и благословъ отъ светаго и славнаго пророка предтеча и крестителя господна Йоана и праздникъ рождество светый Йоаново да ви е на помощъ и да дочакате за много години. Ви чиниме захмедъ, кой любитъ манастиротъ и светаго Йоана, да повелите да дойдите нагости и да праздноваме праздникъ своему Йоану, вие що сте християнска душа во село Макелари, велики и мали, да дойдите на гости, да се видиме и разговориме единъ со други, и да не речетъ нѣкой человѣкъ сумъ сиромахъ не можа да дойда; сиромасите по многу да се радуватъ и да идетъ и да се поклонетъ на това свето мѣсто, що ни се нашло отъ старъ заманъ во вилаетовъ нашъ како едно цветѣ во една бахча, и храстияните идатъ като овци на солъ, оти единъ господъ е богатъ и т. н. (И-въ, ibid, 1931 г.).

Манастирища

Въ селото Агноандники (?) — Дебърско имало манастиръ св. Богородица, гдето преди покоряването на България отъ Василия, билъ игуменъ Йоанъ, после Охридски архиепископъ (1018—1037). Невъзможната форма на името на туй село навѣрно е погрѣшно предадена, като се говори не за село Дебра, а за Дебърския край (В. И-ва, ibid, стр. 529). Тоя манастиръ се предполага да е билъ въ отсрещното с. Ростуше, кждето има стара църква преобърната на джамия.

Имало манастиръ св. Арахангелъ въ Рѣканско, който билъ разрушенъ отъ Синанъ паша (1542), който се заелъ

за потурчване на населението въ Македония около Шаръ планина (В. Кжнчеаъ — Македония)

Въ с. Ростуше, край рѣката Радика, срещу манастира св. Иванъ Бигоръ, сега съ помаци, на мѣстото на една отъ дветѣ джамии, имало манастирска църква св. Богородица (Кирилъ Рилски, Спомени, 1924 г.)

Въ битността на екзархийски училищенъ инспекторъ въ Дебърската епархия (1911/12 г.) не веднъжъ и дважъ съмъ посетилъ тоя манастиръ. За учебната 1912/13 г. открихме въ манастира класно училище и при него пансионъ за деца отъ Рѣканско. Настжпилитѣ събития съ Балканската война, осуетиха реализирането на много културно-просвѣтни идеи.

б) Кичевско

1. *Пречиста* (Въведение на Пр. Богородица въ храма).

На севернитѣ склоновъ на хълма „Вървои" е сгушенъ манастира св. Богородица, наричанъ отъ населението „Пречиста". Мѣстоположението му е извънредно красиво. Той е заобиколенъ отъ гжста джбова гора и гледа предъ себе си като на дланъ цѣлата Кичевска котловина, напъстрена съ множество села, разположени най-живописно около Кичевскитѣ склонове на планинитѣ. Градътъ Кичево е въ дъното на котловината. Вижда се срѣдната часть на Шарската верига, покрита съ дебели снѣгове и наричана Бистра планина. Оттукъ едвамъ се прозира бѣлата глава на величествения куполъ Люботрънъ. Особено пленителна е картината сутринь, при изгрѣвъ слънце. Виждашъ снѣжнитѣ върхове на планинитѣ, облѣни съ слънчевитѣ лжчи, имащи чудесенъ видъ. Една нежна съвсемъ прозирана завеса отъ водни изпарения, покрива малкото поле; тя по-лека лека се разлага, вдига се, селищата се озаряватъ отъ слънцето и най-сетне блѣсватъ многобройнитѣ поточета, които се събиратъ отъ всички страни надъ Кичево, та образуватъ рѣката Велика.

Не се знае отъ кога си води началото манастира. Въ 1848 г. е подновенъ следъ голѣмъ пожаръ. Стари калугери разказватъ, че на мѣстото на сегашния храмъ е имало другъ малъкъ, съ църковенъ надписъ, че храмътъ билъ подновенъ съ позволението на султанъ Сулиманъ. Види се, че и преди това време манастирътъ е сжществувалъ. Старата църква била каменна и се запазила отъ 4-тѣ пожара, който е претърпѣлъ манастира, споредъ разказитѣ на старитѣ, до 1848 г. Около това време игуменъ е билъ арх. Симеонъ, роденъ въ Скопие отъ преселени жители на кичевско. Симеонъ съ мждрото си управление е повдигналъ благосъстоянието на манастира и подиръ последния пожаръ той се завзелъ да

го направи изново много по-голѣмъ отколкото е билъ по-преди. Съборилъ старата църква, въ която имало стари

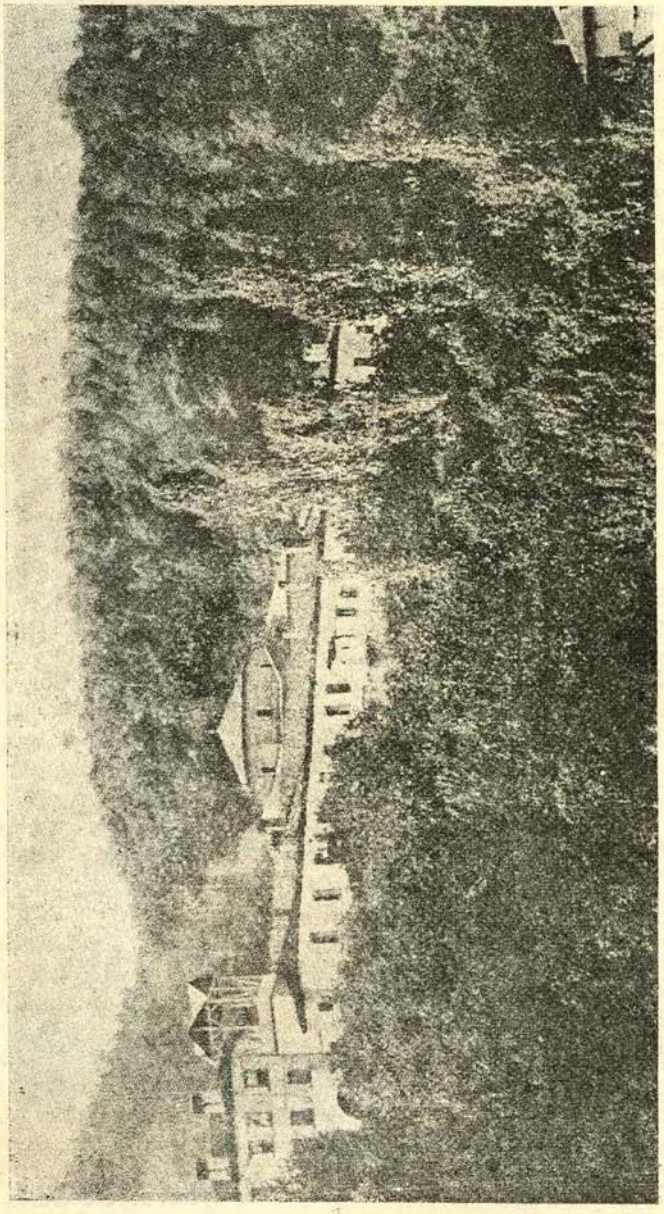

Св. Пречиста — Кичевско.

църковни книги и изградилъ днешната, която е първа по-

голѣма и по-здравата си направа въ тоя край. Зидана е изцѣло отъ дѣланъ камъкъ въ видъ на правоѫгълникъ. Тя е висока, широка и се украсява съ хубаво кубе. Нѣма никаква подпора отвѫтре. Изъ малкитѣ, високопоставени прозорчета пада слаба свѣтлина въ храма и въ него всѣкога владѣе тайнственъ полумракъ. Кандилата денонощно блѣщукатъ предъ голѣмитѣ икони. Всичката обстановка е чиста, проста, внушителна, гласоветѣ на монаситѣ, които всѣка сутринь и вечерь четатъ правила, глухо ехтятъ въ голѣмия храмъ и неволно каратъ присѫтствующия да се умислюва, казва покойния В. Кѫнчевъ, който посетилъ манастира въ 1893 г. Иконитѣ сѫ добре изработени, но стенния живописъ е слабъ (В. Кѫнчевъ, Библиотека, г, II, кн. III). Въ западната часть на храта има малко изворче, съ водата на което се миятъ болнави хора за здраве. Надъ изворчето е образътъ на св, Богородица, писанъ въ 1600 г. Дебърскиятъ митрополитъ Антимъ е осветилъ църквата. Той заповѣдалъ да се изгорятъ старитѣ славянски книги, защото били вредни. Богослужението се извършвало по нови пакъ славянски книги. Презъ 1869 г. владиката изпѫдилъ арх. Симеона, но по силното настояване на народа, пакъ се върналъ. Презъ 1873 г. е починалъ игумена и оставилъ манастира въ много добро състояние. Игуменъ станалъ арх. Козма, внукъ на Симеона. Тогава манастирътъ съ цѣлото Кичевско се отказалъ отъ патриаршията и призналъ екзархийското ведомство. Владиката, обаче, успѣлъ да отстрани Козма съ сила и го пратилъ въ св. Гора, а на мѣстото му поставилъ старецътъ, който управлявалъ манастира до 1885 г. Поради старостьта обаче, го отстѫпилъ на иеромонаха Софрония, който е управлявалъ до късно. Въ сѫщата година манастирътъ пакъ миналъ подъ екзархийско ведомство. Софроний подобрилъ икономическото състояние на манастира. Въ манастира имало и други монаси и двама свещеника. Единъ отъ монаситѣ, Йосифъ е свършилъ V кл. на Солунската гимназия и е училъ около 40 деца отъ околнитѣ села, половината отъ които се хранили въ манастира. Турено е било начало и на библиотека съ черковни и нравствено поучителни книги. Всички почти попове въ Кичевско сѫ възпитаници на манастира, който упражнявалъ голѣмо духовно-нравствено влияние между околното население (Неретовъ — Манастиръ Пречиста).

„Пречиста“ има добро имущество, доста жива стока и хубаво стопанисване. Братята лично наблюдаватъ всичкото имане. Всѣки праздникъ манастира се пълни съ богомолци отъ околнитѣ села, които тукъ се черкуватъ. Особено зиме напливътъ е голѣмъ, понеже тукъ има случай за мѣсто на свиждане, запознаване и годявки. Въ нашитѣ мѣста има много манастири, казва В. Кѫнчевъ, ала нигде не срещнахъ

такъва образцова уредба, каквато има „Пречиста". Затова „Пречиста" толкова се почита и слави. Селянитѣ го подкрепятъ съ своитѣ приношения, но и манастиръ̀тъ не остава назадъ, когато стане нужда. Училище ли се гради нѣкѫде или църква, той всѣкога стои на първо мѣсто съ своитѣ помощи; деца ли останатъ сираци и бездомни въ нѣкое село, „Пречиста" ги прибира и ги отглежда до като порастнатъ. Нека всички манастирски началства вематъ примѣръ отъ Пречиста, — се провиква Кѫнчевъ, тогава всѣки ще се убеди, че манастиритѣ не сѫ изиграли своята роль, както мнозина мислятъ, а могатъ още много и много да служатъ на народа.

На мѣстото на сегашната църква, която е строена въ 1848 г., имало е стара църквичка, още отъ времето на султанъ Сулиманъ. Тая църква е била каменна и здраво изградена, но малка, едвамъ събирала 100-на души. Надъ западната врата имало надписъ отъ 1564 г., който билъ преписанъ точно отъ манастирскиятъ братъ иеромонахъ хаджи Теодосий, който после станалъ игуменъ. Тоя надписъ е възпроизведенъ на голѣма каменна плоча, която е поставена до западната врата на църквата. Отъ надписа личи, че била отъ основи съградена църквата въ времето на султанъ Сулиманъ и епископа Герасима Кичевски въ ѦФѮД (1564 г.). А отъ запазени спомани се знае, че манастиръ̀тъ сѫществува отъ по-старо време, преди съграждането на старата църква. Такива спомени има въ манастирскитѣ „парусии" преписани отъ поменатия Теодосий въ 1846 г, отъ по-стари „парусии". Отъ тия именно бележки личи, че манастиръ̀тъ сѫществувалъ още въ времето на християнски царе и че до преди 120 г. е имало ржкописни исторически бѣлежки; както и че на манастиръ̀тъ сѫ налитали разни варвари, агаряни и сарацини. Въ крепостнитѣ актове (тапии) манастиръ̀тъ „Пречиста" се именува „Кърнино", отъ старото село на сѫщото име, което сега не сѫществува вече. Споредъ предание църквата на разрушеното с. Кърнино е била на мѣстото на днешния манастиръ̀. Тукъ имало цѣлебно кладенче, което и днесъ личи въ северо-западната страна на манастирската църква. Когато билъ опустошенъ Кнежескиятъ манастиръ̀, дошла при кладенчето чудотворна икона на св. Богородица и спрѣла надъ една върба, поради което населението построило манастиръ̀тъ „Пречиста". Тая икона се пази и днесъ при изворчето въ храма. По предание въ „Пречиста" имало пренесени отъ Кнежеския манастиръ̀ и единъ столъ съ изкуствно рѣзбарство и пѣвчески аналой. Очевидно е, че манастиръ̀тъ „Пречиста" е сѫществувалъ много по-рано преди изграждането на старата църква (1564), но кога точно е билъ основанъ не се знае (Н. Неретовъ, ibid).

Въ 1838 г. опустошителната ржка на Дебърския гръцки владика Мелетий е унищожила всичко, що напомняло за славата, величието и миналото на „Пречиста". А до тогава имало и богата библиотека въ манастира. За това сведочи и факта, че Мария А. Карлова и Алекс. Гилфердингъ, 20 години по късно отъ тоя вандализъмъ на Мелетия, сж намѣрили единъ запазенъ ржкописъ отъ старо евангелие.

Сведения за игуменитѣ имаме отъ началото на XIX в., когато Кирилъ Пейчиновичъ е билъ манастирскн братъ. Игуменъ е билъ Гаврилъ; после се редятъ игуменитѣ: Онуфрий, Гаврилъ отъ св. Гора, Хаджи Божилъ отъ с. Орланци (Кичевско). Отъ 1824—1840 игуменъ е билъ Гаврилъ (Елисей), когато дебранитѣ ограбили манастира и опожарили всички сгради, освенъ църквата. После игуменствува Хаджи Теодосий, който на свои срѣдства е издигналъ сегашнитѣ манастирски сгради. Въ 1846 г. Хаджи Теодосий е разрушилъ старата църква и издигналъ днешната голѣма църква. Двадесеть години по-късно (1862) Хаджи Теодосий билъ заточенъ въ св. Гора, по клеветата на дебърския владика Генадий и нѣкои манастирски братя, а за игуменъ дошълъ хаджи Симеснъ отъ св. Иванъ Бигоръ. Къмъ 1869 г. Хаджи Теодосий отново идва въ манастира, но въ 1873 г. той умира. За игуменъ избиратъ арх. Козма, който се загрижилъ за отваряне на добро училище въ манастира и за изгонването на гръцкия владика. Тукъ, въ „Пречиста", въ 1874 м. май, е станало народно събрание отъ свещеници отъ Кичевско и монаси, които сж взели решение да признаятъ българската Екзархия, като отслужили и служба, въ която за пръвъ пжть споменали името на българския екзархъ. Наклеветенъ Козма отъ гръцкия владика Антимъ, бива заточенъ въ св. Гора, отъ кждето избѣгалъ на 1 октомврий 1876 г. и се прибралъ въ Цариградъ (Неретовъ ibid). На 12 октомврий 1874 г. дошълъ за игуменъ пакъ старецътъ Хаджи Симеонъ отъ св. Иванъ Бигоръ. Той заварилъ манастира западналъ, поради гоненията на гръцкия владика и настжпилитѣ събития. Той управлявалъ манастира до 1882 г. На 1. I. 1883 г. игуменъ става арх. Софроний, родомъ отъ с. Вранещица (Кичевско), който съ своята честность, тактъ и умѣлость, наново съвзелъ манастира и го издигналъ до завидно положение. Въ 1884 г. манастира става екзархийски. Софроний игуменствува 28 години и умрѣлъ презъ 1911 г. Съборъ става на 8 септемврий и 15 августъ (ст. ст.). (Неретовъ, ibid).

Презъ всичкитѣ мрачни и мжчителни години, когато Кичевско е било изложено на разбойнишки арнаутски нахлувания, презъ цѣлото 500 годишно черно робство, „Пречиста" е запазила и крепила вѣрата у населението; тя е била несъкрушима крепость и буденъ стражъ на християнщината въ тоя край; тукъ народътъ стоплялъ сърцата си;

тукъ той е споделялъ своитѣ скърби и радости. За Кичевско — „Пречиста“ и за Дебърско — св. Иванъ Бигоръ, бѣха двата фара, дветѣ свѣтилища, които крепѣха националното съзнание у народа. Тукъ, въ тия западни покрайнини, благодарение на тия два фактора не се чуваше гръцко четмо и писмо, макаръ и подъ влиянието на гръцки владици. Ето защо, „Пречиста“ имаше заслуги на българщината въ Македония, не само като чисто религиозно мѣсто и свѣтилище, но и като стражъ за национално единство. Прѣзъ турското робство тукъ се пишеха български книги и се пръскаха изъ околнитѣ църкви и манастири. Тукъ сж учили и първитѣ книжовници на българското възраждане: Хаджи Якимъ Кърчовски, Кирилъ Пейчиновичъ и др. Има и печатъ отъ 1763 г. съ надписъ: ✝ Си печатъ Кл҃гокещьніе К҃ це манастиръ Кичевьски гл҃еми Крьстно 1763 (Ив.—ibid).

Манастирища

1. На единъ часъ разстояние отъ „Пречиста“ има развалини въ мѣстностьта „Лаки“ отъ църква и сгради отъ старъ манастиръ „св. Никола“.

2. Надъ с. Свинища е имало голѣмъ манастиръ „св. Богородица“, който билъ разрушенъ при идването на турцитѣ.

3. Часъ далече отъ Кичево, по западна посока, имало манастиръ Кнежески, при с. Кнежино, на „св. Георги“, който билъ разрушенъ отъ арнаутски нашествия. Той билъ дарянъ отъ Мулутина (Данило, Животи, изд. Даничич).

4. При с. Бродъ имало манастиръ „св. Илия“, който билъ разрушенъ отъ турцитѣ и преобърнатъ на теке (В. Кжичевъ, ibid, 48).

Прѣзъ 1914 г. сърбитѣ убиха игумена Софроний, а два дни преди това убиха и иеромонаха Теофила. При бѣгството, прѣзъ европейската война, сърбитѣ всичко бѣха плячкосали, ограбили, като оставиха манастира въ окаяно положение.

IV. ПЕЛАГОНИЙСКА ЕПАРХИЯ

а) Прилепска околия

1. *Св. Богородица — Трѣскавецъ*

Голѣмо значение има „Трѣскавецъ“ за прилепчани. Охридчани иматъ своя св. Климентъ, прилепчани — своя „Трѣскавецъ“. Охридчани се кълнятъ въ името на св. Климента, прилепчани — въ името на Богородица — „Трѣскавецъ“. Ето защо, прилепчани най-много милѣятъ за тоя ма-

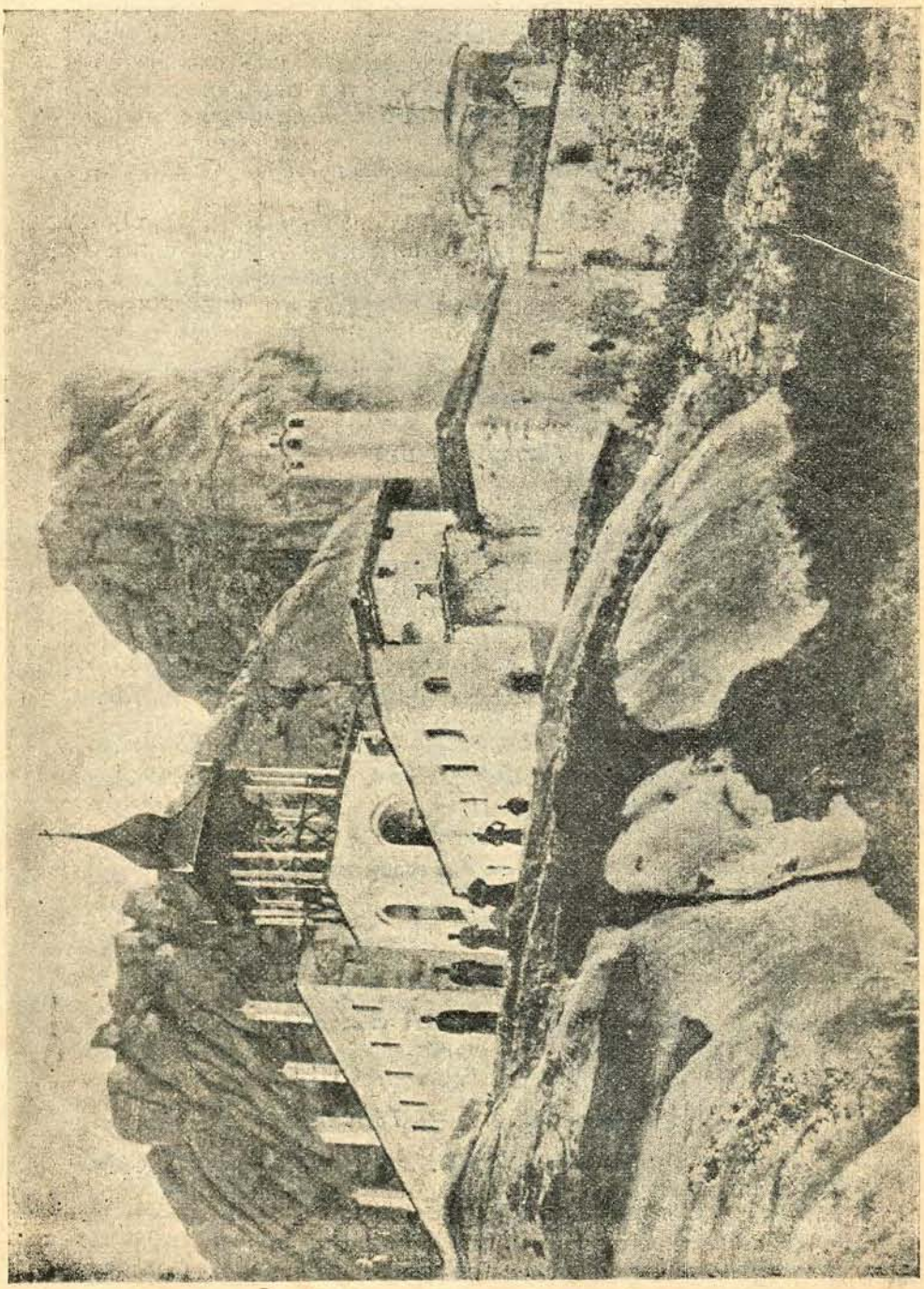

Св. Богородица — Трѣскавецъ.

настиръ, най-много го посещаватъ, макъръ и пѫтя да е мѫченъ и страшенъ, най-голѣми грижи сѫ полагали за неговата уредба. И за свой дългъ прилепчанинътъ счита да заведе и своя гостъ — чужденецъ на манастира „Трѣскавецъ", за да види и се поклони и той на тая светиня, съ която се гордѣе предъ близки и далечни лица. Ето защо, прилепчани водѣха отчаяна борба, въ последнитѣ години на турския режимъ, съ Хилми пашовата политика, имаща за девизъ „раздѣляй и владей", която отне манастира отъ българитѣ и го даде на несѫществующитѣ сърбомани. За сѫщата цель, следъ хуриета, прилепчани се вдигаха до единъ— мало и голѣмо, мѫжко и женско и поведоха формаленъ бой съ стражата, охраняваща манастирското сено въ Дабничко поле и трѣбваше да пристигне едно отдѣление кавалерия, за да тури край на сраженията. И когато властьта поведе стотината мѫже и жени къмъ затвора, мѫчно можеше да умири развълнуваната многохилядна тълпа, която хулеше и ругаеше турския „лъже-хуриетъ". Убедена властьта предварително въ своя неуспѣхъ, въ тая борба съ фанатизираната тълпа, която бѣше наранила стражари и коне, даде нареждане за освобождение на арестуванитѣ и обещание, че нѣма да бѫдатъ наказани.

„Трѣскавецъ" е далече два часа отъ Прилепъ, въ скалитѣ Злато върхъ. Пѫтя води край казармитѣ и взима северна посока, за да стигне с. Дабница. До тукъ пѫтя държи 1 часъ и е равенъ. Почва се нанагорнището, което върви изъ криви кози пѫтеки по надвесени скали и камъни, грозящи всѣки часъ и минута да се спуснатъ върху пѫтника и го преобърнатъ на смачканъ листъ. Погледнешъ предъ тебъ и виждашъ отвесни, заплашителни камъни, обърнешъ се назадъ — страхъ те обзема отъ гледката, виждайки пѫтниницитѣ накацали единъ връзъ другъ. Съ малки почивки и прекѫсвания стига се манастирската чешма „Пазойца", отъ кѫдето се усѣща манастирската атмосфера. Още четвъртъ часъ пѫть стига се въ манастира. До манастира се пѫтува пеша или съ конь. И другъ пѫть води за манастира. Той минава презъ село Варошъ и завива задъ „Маркови кули", но е много по-недостѫпень. На разни мѣста по пѫтя личатъ изображения на светии по издѣланитѣ скали. Въпрѣки трудното пѫтуване, пѫтника не се чувствува изморенъ, като стигне манастира, умората бърже се губи, предъ мисълта, че човѣка най-сетне стигналъ до небеснитѣ висини, кѫдето въздуха не само се диша, а просто се „лапа", поради своята лекота и чистота, макаръ на около да нѣма нито едно растение, нито една тревица. Още не стигнали манастирскитѣ врати, разнасятъ се гърмогласнитѣ мелодични звуци на камбанитѣ, въ честь на посетителя.

Отъ „Трѣскавецъ" се виждатъ на около високитѣ върхове на Шаръ, Пелистеръ, Бигла, а Прилепското и Битолско полета изглеждатъ като две тепсии, сложени една до друга. Виждатъ се всичкитѣ градски и селски пѫтища и множеството села и кули пръснати изъ околията. Особено величествена е гледката сутринь, при изгрѣвъ слънце, когато първитѣ слънчеви зари получатъ своето отражение отъ стъклата на гр. Крушово, което отражание се улавя като на екранъ отъ трѣскавечкитѣ височини. Още по-привлекателна е гледката въ ранна есена сутринь, когато поцѣлото подножие на „Трѣскавецъ" се носи полѣгнала мъгла като вълни въ морето, тогава, прилепското поле, дава илюзия на море. Въ голѣма двукрилна врата влазя се въ манастирския дворъ, посрѣдъ който се шири великолепна старинна църква. Тя е дълга 34 метра, а широка 24. Зидана е отъ камъкъ и тухли, а покрита е съ плочи. На покрива стърчатъ три кубека. Дветѣ, по-малкитѣ, сѫ по напредъ, а третото, най-голѣмото — се намира по срѣдата. На северната страна, отъ къмъ олтаря, е зазидана една плоча съ следния надписъ: „... месеца генаръ оуспе рабъ Бё Да Би живь енохніархъ цара Оуроша вьсе срьбскые землье грьчьскік и поморьскіе въ лѣто ѕ ч: ѳ: о: индикта, еі ...". Църквата въ манастира „Трѣскавецъ" е строена въ три различни периода. Първоначалната сграда е била безъ притворъ. Строена е отъ камъкъ, но дѫгитѣ на външнитѣ арки, както и куполътъ сѫ съградени отъ тухли. Църквате е еднокорабна куполна съ предапсидно и предкуполно пространство. Апсидата отвънъ е петостранна. Въ втория периодъ на градежъ, носътъ е билъ издълженъ къмъ западъ съ единъ квадратъ, на който е стоялъ низъкъ крѫгълъ куполъ. Тоя квадратъ се съобщавалъ съ две странични отдѣления, южното е било параклисъ. Предъ него друго малко квадратно отдѣление има два прохода, къмъ две странични квадратни отдѣления, надъ които има куполи. Тия новоприбавени части на църквата сѫ образували притвора. Въ третия периодъ е била прибавена на западъ и северъ широка галерия. За датата на църквата действително нѣмаме никакви указания, казва Мавродиновъ, но отъ грамотата на Душана отъ 1336 г. (И-въ, ibid, стр. 67) узнаваме, че манастиръ̀тъ е сѫществувалъ въ българско време. Едно доказателство, че не винаги историческитѣ дати се съгласуватъ съ архитектурнитѣ епохи. Загатка значи. Надъ срѣдната часть на храма е издигнато голѣмо кубе, а други две помалки кубета — надъ притвора въ жглитѣ. Църквата е низка, тъмна и цѣла почти изписана съ живописъ. Отъ северната страна е пристроено въ църквата едно отдѣление, и по древния обичай достига на половина отъ църковната дължина. Такъво отдѣление е пристроено и къмъ южната

страна, но то стига цѣлата дължина на църквата. Главният църковенъ корпусъ е заобиколенъ отъ югъ и западъ съ низка галерия. Външната страна на галерията, съ фасадата на църквата, е построена съ правилно дѣлани камъни, принадлежащи сигурно до християнската епоха на нѣкой езически паметникъ (арх. Антонинъ, ibid, стр. 322). Сжщо така, жертвеника и престола сж остатъци отъ езическа епоха, съ корнизи отъ странитѣ и съ гръцки красиви надписи. На престолния камъкъ се чете: „година 260. Флавия Ника. Никандрова (дъщеря). Аполону Етерданиску. Обетъ. Надписа надъ жертвеника гласи: „Аполону Отеврану Т. Флавии Антигоновъ синъ". Годината на първия надписъ съответствува 53 години преди Рождеството Христово. Тъй като подобни голѣми дѣлани камъни не могатъ да се пренасятъ отъ другаде, трѣбва да се предполага, че тукъ на сжщото манастирско мѣсто, ще да е било въ язическо време капище на Аполона (Антонинъ, ibid, стр. 333).

Въ притвора на дѣсно имало е изображение въ цѣлъ ръсть, отъ което останало само короната, вѣнеца и гръцки надписъ, гласещъ: „Стефанъ во Христѣ Богѣ вѣрныи краль и самодержецъ всея Сервіи и Поморія" (Антонинъ, ibid, 1335). Темплото е въ тъменъ цвѣтъ украсенъ съ хубава рѣзба, изобразяваща светии, дракони, елени, птици и др. Въ църквата се намира и хранилище, дето сж стояли прибрани въ сандъци хрисовули, ржкописи и др. книги. Всички по-ценни книжа сж били вдигнати. Арх. Антонинъ намѣрилъ само следнитѣ книги:

1. Слова святихъ отець. На хартия отъ 1468 г.
2. Миней отъ м. мартъ — ржкописъ отъ 1712 г.

Църквата е добре запазена и разпрдѣлена на 5 отдѣления. На мѣста има втори, а дори и трети живописъ. Горе, по свода, изобразенъ е Богъ Саваотъ съ много ангели и наоколо се чете: „ширшая снебесь". Около образа на св. Богородица стои надписа: Изволениемь отьца и съ поспѣшениемь сына и сьвршеныемь, светаго доуха и по милости прѣчистие Бого матере и светаго Успения обнови и пописа се си образь вь лѣто ϛϡΛΘ (1430) мѣсеца октоврия, а҃ і҃ и кто приложи что, вѣчному паметь". На лѣвата страна на вратато намира се друга икона св. Богородица и около нея стои надписа: „Списа се сія божаставнаго иконы вь лѣто ҂ѯϱѯϵ (1657). Митрополитъ прилѣпскы Йосифъ, игумень Максимь и настоятель Цветко хлѣбар, Василко Мутавчия. Въ второта отдѣление, влизайки въ притвора чете се тоя надписъ: Изволениемь отъ отца пописа се сиі, образь вь ҂ϡΛД. Третото отдѣление, наречено храмъ, е малко, мрачно съ нѣколко малки прозорчета. Измежду стенния живописъ познава се една корона съ ореолъ и наоколо гръцко писмо,

което гласи: „Стефанос ен хо пистос кралис ке автократор анасис Сервиас ке пара таласиас". За забѣлезване е иконата на българския вѣнценосець князь Борисъ, която се намира на южната стена на храма. Св. Борисъ е изобразенъ до поясъ съ царска корона и вѣнецъ, около който излизатъ лѫчи, както у всички други свещенни изображения. Той е изобразенъ съ царски скиптъръ, на който се опира съ дѣсната си рѫка. На самата фигура отъ дѣсно и отъ лѣво стоятъ думитѣ: „Стъ-Бѡр", което ще рече „св. Борисъ". Светата врата и иконостаса сѫ хубаво рѣзбарско издѣлие. Сѫщо красиво издѣлие сѫ и двата стари стола отъ дѣсна страна на храма.

Наоколо църквата сѫ манастирскитѣ сгради. До главната манастирска врата е игуменската стая, магерницата съ трапезарията, чардацитѣ за гости и камбанарията. Най-стара сграда е трапезарията, въ която се намира каменна трапеза, съ каменни столове наоколо, кѫдето сѫ се хранили голѣмъ брой калугери. Чардацитѣ сѫ двуетажни сгради, съ повече отъ 60 голѣми и добре уредени стаи за гости. Въ 1866 г. презъ м. февруари изгорѣли всички манастирски сгради, съ изключение на южното крило (трапезарията). Следната година (1867 г.) притичатъ се на помощь еснафитѣ и населението и за кѫсо време издигатъ днешнитѣ двуетажни сгради. Ето списъка на еснафитѣ, които издигатъ стаи на собствени срѣдства, както личи отъ надписитѣ надъ вратитѣ: 1. самарджийски (1867), 2. казанджийски (1867), 3. терзийски (1867), иждивениемъ Болгарскиотъ терзийски еснафъ, 4. кюркчийски (1867), 5. кантарджийски и демирджийски (1869), 6. папуджийски (1868), 7. кафеджийски (1869), 8. бакалски (1869), 9. жителитѣ отъ Кадино село (1869), 10. ханджийски, механджийски и ракиджийски (1870), 11. отъ жителитѣ на с. Бѣловодица (1870), 12. дърварски (1870), 13. халачки (1871), 14. отъ селянитѣ на с. Сѣнокозъ (1871). Вънъ отъ манастирската сграда личатъ пещери по скалистата околность, които сѫ служили за прибѣжище на нѣкогашни постници — калугери. Днесъ по тѣхъ останали само по нѣкоя икона и нищо друго. Освенъ сѫщинскитѣ манастирски сгради въ старо време манастира е билъ укрепенъ и съ отдѣлна крепость, останкитѣ отъ която още личатъ низъ околностьта, по направление къмъ „Злато върхъ". Въ областьта на крепостьта личатъ мѣста съ каменни сгради остатъци, отъ които се забелѣзватъ изъ недостѫпнитѣ канари. Изъ тѣзи сгради сѫ живѣли монаси.

Днесъ манастирската библиотека е въ плачевно положение (1912), въ сравнение съ онова богатство, що е съхранявала въ по-старо време: книги писани на кожа и разни царски хрисовули. Голѣма часть отъ туй книжно богатство е задигнато отъ разнитѣ чуждестранни пѫтешественици,

които сѫ посещавали манастира и които, срещу скромни нѣкакви дарения (ако е имало такива), сѫ взимали не, но сѫ крали просто най-ценнитѣ книжа, какъвто е случая съ изчезването на хрисовулитѣ, които се намиратъ въ Бѣлградската народна библиотека, срещу нѣколко минца дарения. Това грабителство отъ ученитѣ посетители е равносилно на вандалщина. До скоро въ библиотеката личеха събрани въ единъ сандъкъ: 11 цѣлокупни ржкописи на хартия (4 минея, 2 евангелия, единъ требникъ, две поучения, единъ апостолъ и две беседи на св. Йоанъ Златоустъ и много други части отъ нѣкогашни книги). Една отъ тѣзи книги и евангелието, е намѣрено въ с. Тройкрусти отъ XVI. в. То е ржкописно, пълно четвероевангелие. Писмото е доста красиво; формата е срѣденъ. Въ началото има съдържанието, а въ края има твърде много таблици за смѣтане и месецословъ. На първата корица, писано съ друга ржка има следната бележка: „Помени господи доуше рабь свой: Неда, Стоян, Цвѣтко, Калина, Петко, Йован. Сия книга евангелие прѣповеза иеромонахь Нектарие отъ село Ложани (днешното Лажани), а харчъ плати Неда Копровица и за Евангелие и за октоиакъ. Богь да я проститъ въ царство небесно аминъ. вь лѣто ҂ЗРСІІ (1690). Тогда разби Халилъ паша съ войка Скопие и Качаникъ исече Скопска нахия. Тогда беше тежко зло и скапия (Д-р Йован хаджи Василиевик, Прилеп и негова околина).

Освенъ стари ржкописи въ библиотеката се срещатъ такива и отъ по-ново време (XIX в.). Всички тѣзи ржкописи сѫ дѣло на ученицитѣ отъ манастирската школа, която полагала голѣми грижи за преписа на цѣли църковно служебни книги. Ржкописитѣ нѣкога сѫ били многобройни. Тукъ Григоровичъ (1845 г.) е видѣлъ три Хрисовула отъ Ст. Душана (1336 г.) на пергаментъ, дълги 15 вершка; вторъ — безъ начало и край на пергаментъ, 7 вер. и трети безъ година отъ Стефана, кждето се повтаряли селата и прилага други, на пергаментъ единъ аршинъ и 11 вер. По църковнитѣ тавани, тронове и по олтаритѣ имало натрупани много купища отъ ржкописни книги; сѫщо зазиданитѣ кубе и олтаръ сѫ били препълнени съ ржкописни книги. Владиката турко Герасимо заповѣдалъ тия книги да се събератъ и изгорятъ, защото като свещени, грѣхота било да се търкалятъ. Служащитѣ цѣли две недѣли палили манастирската фурна съ тѣхъ. Освенъ това всѣки консулъ или пѫтешественикъ е билъ свободенъ да задигне колкото книги му се харесатъ. Учительтъ Йорданъ хаджи Константиновъ — Джино е задигналъ отъ тѣхъ нѣколко товара и ги изпратилъ нѣкжде чрезъ Сърбия (Еничеревъ, Възпоминания и бележки, 1905 г.). Еничеревъ говори и за манастирския поменикъ, въ който сѫ били записани съ красивъ и отчетливъ

почеркъ имената на манастирскитѣ дарители. Важностьта на поменика е била, че той датира отъ преди идването на турцитѣ; носи бележка на всѣки градъ или село на дарителя и че въ него сж вписани имена старобългарски, които сж излѣзли вече отъ употрѣбление въ страната. Такивато сж: Богойче, Божикъ, Вълчета, Гурко, Доклета, Койчета, Кремче, Кутета, Райко, Ралета, Столета, Безцена, Бера, Богдана, Богослова, Божка, Бѣжана, Бѣлка, Вида Влада, Гърдана, Дабка, Дѣда, Добра, Добрена, Душа, Душмана, Дѣвка, Дѣяна, Ерита, Жуда, Яглика, Ядра, Калина, Ласка, Лоза, Пена, Рада, Романа, Ружа, Руска, Стана, Стена и пр. (А. П. Стоиловъ, Трескавечкиятъ манастиръ).

Въ бележкитѣ личели и такива: „отъ градъ Прилепъ", после пакъ „отъ турски градъ", по нататъкъ „отъ турски градъ или Прилѣпъ", а по-късно отъ градъ Прилѣпъ едно доказателство, че стария градъ Прилепъ е билъ разрушенъ отъ турцитѣ, като основали новъ градъ, нареченъ „турски гдрадъ", а по-късно се възстановява старото име — Прилепъ. Съхранява се още и „словото". което се чело на храмовия праздникъ, написано съ едри букви на дебела книга на съвременен прилепски говоръ. То е било писано преди 100 години. Манастиръть притежавалъ и турски ферманъ, даденъ отъ султанъ Баязида, съ който потвърждавалъ старитѣ привилегии на манастира (Еничеревъ ibid).

Образецъ отъ слово, което се казва на храмовия праздникъ Успѣние Богородично. Словото е писано въ 1833 година. Ето нѣколко реда отъ началото и края: „... Братие моя, како имаме денеска торжествени праздникъ, Успѣние Пресветия Богородица, на днешний день си християни празднуеме светли и радостни праздникъ и се вѣселиме и се радуеме, али мислитѣ сите слушатели мои, али да дойтъ некой неверецъ да не питатъ; „како се радуете на овай праздникъ и се веселите". Каковъ ответъ би му дале? Ето, братие, моя голѣма мартирия и како нечуватъ светая Богородица, и ние требатъ братие моя, непрестанно да се молиме на Пресветая Богородица да ни чуватъ отъ всякия беди и напасти и да ни даруетъ благая земная и царство небесное во вѣки аминъ. Сего светаго монастира Успение Присветие Богородици Златовервъ, 1833, ап. 18. Болгарцки монастиръ Трѣскавецъ (срв. Сб. Н. У. Н. К., 16—17. 493 — 495) — Ивановъ ibid 70.

Сждейки по писменитѣ паметници манастира въ далечното минало е ималъ голѣмо имущество. Въ последно време той притежаваше: метохъ въ Прилепъ, два чифлика въ селата Дабница, Дупячани, Вогяни и Небрѣгоо; притежаваше още лозя и ливади и съ останалитѣ имоти даваше годишенъ доходъ около 1000 л. турски. Презъ време на

освободителната война манастиръть купи още единъ чифликъ въ с. Заградъ за 400 лири.

Презъ време на сръбското владичество надъ Прилепъ Стефанъ Душанъ е издалъ хрисофулъ на манастира, въ който се изброяватъ даренията, що прави на манастира (1336—1345). Въ Народната библиотека № 425 се пази преписъ отъ преписа на хрисовула, даденъ отъ Ст. Душана на манастира „Трѣскавецъ." Преписътъ е билъ снетъ отъ Христо Хаджи Константиновичъ, по настояването на игумена Тимотея во лѣто ҂ѦѮSі. А отъ тоя преписъ въ 1871 г. 28 декемвий, снелъ другъ преписъ П. Т. Мусевичъ въ Битоля (Описъ ibid, пореденъ № 397). Съ падането Прилепъ подъ турска власть губи се и спомена за Трѣскавечкия манастиръ който, по всѣка вѣроятность е преживѣлъ черни дни. Никакви писмени паметници нѣмаме за тѣзи дни. По предание се говори, че въ манастира имало много калугери (300). Въ това време е дошла въ тоя край и царица (султанка) Кала Мара (сестра на последния Търновски царь Шишманъ), жена на султанъ Мурада. Мара запазила християнската си вѣра и и пожелала да се причести въ тоя мамастиръ. Друго предание говори, че тя пожелала да се покалугери. Пратила отъ своитѣ хора да яватъ на владиката желанието ѝ да се причести. Владиката и калугеритѣ ѝ отказали причастието, понеже била турска жена. Разсърдена Мара заповѣдала да убиятъ калугеритѣ, а владиката като се видѣлъ изоставенъ отъ втѣкжде (никой не го прибиралъ), решилъ да приеме мохамеданската вѣра). Отъ кръвьта на изкланитѣ калугери излѣзълъ единъ змей (звѣръ). И така манастиръть останалъ цѣли 160 години. Следъ това нажалило се на Бога, та пусналъ гръмъ отъ небето, който ударилъ посрѣдъ голѣмото кубе въ църквата и убилъ змея. Дълго време никой не разбралъ за убийството на звѣра. Единъ день наближили овчари около манастира. Случайно, едно отъ овчарскитѣ кучета, се промъкнало вжтре въ манастира и когато се върнало муцуната му била окървавена. Овчаритѣ сж осъмнили и като влѣзли въ манастира, намѣрили змея убитъ. Тѣ първи сжобщили на населението за убийството на змея. Следъ туй приижда вече народа, очиства манастира и той се отваря наново. Отъ тогава манастира почналъ да се нарича „Трѣскавецъ". Населението въ прилепско на гърмежа казва тресна. До тоя моментъ цѣлата тая планинска область се наричала „Злато върхъ", а следъ туй събитие „Злато върхъ" се нарича най-високия връхъ на тая скалиста область. Така стои въпросътъ съ манастира подъ турския режимъ, споредъ народнитѣ предания, но съ огледъ на манастирската библиотека живописа, надписи и бележки, въ манастира е кипѣлъ животъ презъ цѣлия

XVI. и XVII. в. По-късно, когато почватъ албанскитѣ нашествия въ тоя край, ще да е замрѣлъ всѣкакъвъ животъ и въ манастира. А въ началото на XIX в. почнали да се интересуватъ хората отъ града и отъ околнитѣ села и за манастира, за което сведочи манастирската чешма, издигната въ 1802 год. отъ Бомболовъ и други лица. Около 1840 г. сж доставени и манастирскитѣ камбани. Какъ е почнало неговото съвземане, обаче, и кога точно е билъ запустѣлъ и колко е продължавало това време, никой не знае. Споредъ една бележка на църковния миней, съобщена отъ рускиятъ пжтешественикъ арх. Антонинъ, която гласи: ҃ѕск (1712) списа сии миней аз у вогии мьншии въ иноцѣхъ Захарие иеромонахъ монастироу Трескавцоу храмъ чтное Оуспѣние Прѣсветия Богородици . . .", манастирътъ е билъ отворенъ и словото Божие се чело въ началото на XVIII в. Ето защо, може да се предполага, че запустяването на манастира, за което говори преданието, трѣбва да е било въ по-първитѣ столѣтия.

Въ първитѣ години на XIX в. споминатъ се имената на калугеритѣ Иларионъ св. Горецъ и Игнатия. За последния се приказва, че е убитъ отъ нѣкой си Даутъ (кичевски качакъ), който грабналъ една мома и я завелъ въ манастира, за да живѣе съ нея тамъ. Следъ тѣзи калугери спомина се Руянъ отъ с. Небрѣгово, Трайко Бѣлче отъ с. Дупячани, Саздо и Веле отъ с. Койнари, Ангеле отъ с. Дабница, Трайко отъ Лазаровци отъ с. Присатъ и др. Следъ тѣзи мирски лица, управлението манастирско пада въ ржцетѣ на свещеникъ Ангеле Сламушка отъ Прилепъ. Въ 1848 г. поема управлението попъ Ристе отъ с. Долгаецъ; въ 1852 г. замѣства попъ Райче, следъ него идва за игуменъ хаджи Тимотей и вече за уредбата и управлението на манастира почва да се грижи Прилепската община. По туй време въ манастира пакъ се открива училище, което просжществувало до 1870 г. Учило се на църковно славянски езикъ и се давала подготовка на бждещи свещеници изъ страната. Последниятъ манастирски учитель е билъ попъ Ангеле Смичковъ отъ с. Варошъ.

Като прилепчанецъ посещавалъ съмъ манастира още отъ детинство. А по-късно съмъ го наблюдавалъ и изучавалъ.

Никола Ганчевъ — Еничеревъ, казва, че погрѣшно проф. Милюковъ отнася Трѣскавечкия манастиръ къмъ XIV в. (Възпоминания и бележки). Ако Милюковъ бѣ прегледалъ и надписътъ на престолния каменен стълбъ на срѣдния олтаръ, който отъ странитѣ е прошаренъ съ разни полуизтръкани фигури, така сжщо и много други мраморни плочи, зазидани наопаки, съ надписътъ имъ навжтре, щѣше да се убеди, че сегашния храмъ е зиданъ отъ материялъ взетъ отъ развалинитѣ на езическо капище, което е било посве-

тено на Аполона. Въ мое време, говори Н. Ганчевъ, още по манастирскитѣ тавани се търкаляха дървени статуи. По разпредѣлението на храма личи, че той е граденъ преди IX. в. Това се познава отъ двата параклиса, които сѫ залепени до срѣдния храмъ отъ северната и южната му страна, които иматъ своитѣ олтари, и които, съ срѣдния храмъ, съставляватъ една обща нераздѣлна сграда. Освенъ това всѣкой отъ храмоветѣ си има по единъ притворъ, раздѣленъ съ стени, както отъ главния храмъ, така и отъ параклиса. Въ тия притвори сѫ се черкували плачущитѣ и кающитѣ се. Така разпредѣлена църквата на притвори, специално за оглашенитѣ и кающитѣ се, показва, че храмътъ е строенъ въ онова старо време, когато езичницитѣ сѫ преминували въ християнството и когато още е имало оглашени" (Еничеревъ, ibid, 1906).

Голѣма неправда и злодѣяние извърши турската власть, като предаде Трѣскавечния манастиръ въ 1911 г. на сърбоманитѣ. Задъ мотива, че манастирътъ притежавалъ хрисовули отъ Стефанъ Душана, та трѣбвало да го владѣятъ сърбоманитѣ, се криеше Хилми пашовата тактика: „раздѣли и владеи".

Макаръ храмовия праздникъ да е „Успѣние Пресветая Богородици" (15 августъ ст. ст.), сборъ ставаше на 8 септември „Мала Богородица", когато цѣлия градъ — мало и голѣмо, се стичаше на манастира день-два напредъ. Такъва бѣ сѫдбата на манастира до 1911 г. — предаването му въ владение на сърбоманитѣ. Следъ тая дата „живъ човѣкъ", дето се казва, не стѫпваше въ него. И ако продължеше турския режимъ, неминуемо бѣше неговото запустяване.

2. *Св. Арахангелъ*

Манастирътъ св. Арахангелъ е надъ с. Варошъ, на разстояние 15 минути, далечъ отъ него. Величественъ е изгледа отъ тоя манастиръ. Предъ тебе е, като на дланъ цѣлото прилепско поле, осеяно съ многобройни села и изъ тѣхъ бѣлѣещи се бейски кули. Право на западъ, въ очитѣ на наблюдателя падатъ отразяющи се лѫчи, отъ източния изгрѣвъ на слънцето по стъклата на Крушовскитѣ кѫщи, отстоящи на едно разстояние отъ 5—6 часа. Въ дѣсно сѫ Порѣчкитѣ планини, а въ лѣво — Селечкитѣ планински разклонения.

Манастирътъ е кацналъ като орлово гнѣздо върху скалата Маркови кули, която отвесно се спуска надъ него. Въ старо време, сигурно, ще да е билъ манастира иноческа обитель, скрита подъ крепката защита на непристѫпнитѣ замъци. На мѣстото манастирско въ старо време е имало само църква, около която се намиралъ брѣстовъ лесъ. Стари хора разказватъ, че варошанецътъ Коне Гуцуле, берейки

плодове отъ брѣстоветѣ, падналъ и се убилъ, а стари баби приказватъ, че до църквата имало изворъ отъ който пъл-

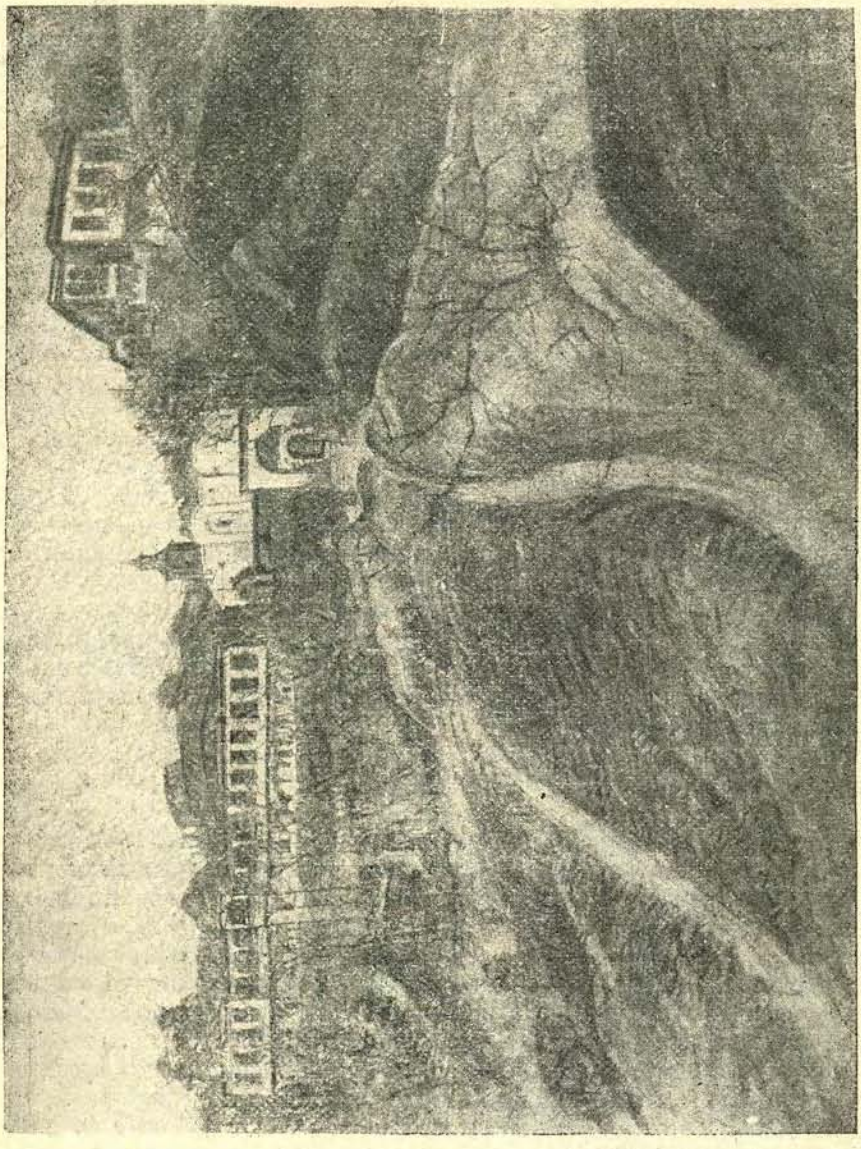

Св. Архангелъ — Прилелско.

нели вода. Тогава църквата била на единъ етажъ; женското отдѣление било преградено съ стена въ западната часть.

Извътре стенитѣ били зографисани съ светци, голѣма величина.

За да се издигне манастира дала поводъ прилепчанката Мария Ешкеровска. Тя бѣ наша съсѣдка и разказваше, че видѣла на сънь светецъ, който я подканялъ да отиде въ с. Варошъ, горе при църквата, да седи тамъ и да убеждава хората да се отвори тукъ манастиръ, на името на св. Архангелъ. Съ голѣмъ трудъ и постоянство баба Мария успѣла да убеди селянитѣ. Манастирътъ почналъ да се гради. Тогава се преправила църквата. Долниятъ етажъ се запазилъ, издигнало се само женското отдѣление и до нея висока камбанария. Около църквата има три здания: едното на северо-западъ, другото на северо-истокъ, а третото на югъ отъ него. Първото здание има 10 голѣми, обширни и светли стаи, отъ които 6 сж направени отъ еснафитѣ: бояджийски, самарджийски, юрганджийски, кантарджийски, терзийски и тютюнджийски, за което сведочатъ надписитѣ надъ всѣка врата, съ еснафскитѣ имена. Втората сграда има две стаи, направени отъ с. Тополчани. Третото отдѣление има 4 стаи, издигнати отъ челядьта на хаджи Илиовци. Всичкитѣ сгради сж двуетажни, съ голѣми чардаци отпредъ; долѣ има стаи, яхъри, кухни, хамбари и фурни.

Надъ манастирската врата е изписанъ св. Архангелъ Михаилъ съ голѣмъ мечъ въ ржка и съ везни въ другата, кждето мѣри душитѣ на праведницитѣ и грѣшницитѣ. Църквата е нова, а стълбоветѣ въ открития притворъ сж стари, отъ стария храмъ. На единъ отъ тѣзи стълбове рускиятъ арх. Антонинъ въ 1865 г. открива и прочита надписа, издълбанъ съ хубави букви. Датата сочи на произхода на самия манастиръ, а епископъ Андрей — съвременикъ царь Самуиловъ. Манастирътъ е построенъ въ времето на първото българско царство (епохата на ц. Симеонъ — Петъръ).

Презъ 1858 г., като разкопавали около манастирската църква рушевинитѣ, за да възобновятъ манастира, намѣрили между друго и една мраморна колона. Заедно съ други колони, донесени отъ близкитѣ развалени църкви билъ съграденъ и подпренъ трема на манастирската църква. На първата колона е запазенъ единъ отъ най-старитѣ славянски надписи. Надписътъ е издълбанъ съ хубави букви, но при обновлението на манастира билъ бѣлосанъ съ гжстъ пласть варь, който покрива цѣлия стълбъ. При все това надписътъ доста личи. Членоветѣ на руската арх. мисия (Успенски, Милюковъ) сжщо сж прочели надписа презъ 1898 г. презъ варьта, която го покрива и сж направили погрѣшно четене. Нашиятъ проф. Йор. Ивановъ (Старини въ Македония), който посети тоя край предъ „хуриета“ успѣлъ да прочете точния текстъ на надписа, следъ като изчистилъ

закоравената варь по стълба. Надписа е въ три реда, които се четатъ свързано така

ѣ лѣто † ЅѰД
пѿ Ан҃рн сп҃нъ
Ѱєѵкрзı

Или развързанъ: Къ лѣто ҂ЅѰДПѲѴ (н) Анрн(є) епископъ ѱєѵр(оуарн) 31.

Палеографскиятъ надписъ представя най-стария познатъ видъ на славянскитѣ букви и напомня досущъ на чертанието на Самуиловия надписъ, отъ 993 г.. намѣренъ въ с. Германъ — Прѣспа, отъ който е по-младъ само 3 години. Споменатиятъ епископъ ще да е билъ или Битолския, подъ чиято власть тогава се намиралъ Прилепъ, или неговъ помощникъ който държалъ Прилепско. Че Прилепъ понѣкога е ималъ свои владици, виждаме отъ единъ надписъ на икона въ манастира Трѣскааецъ отъ 1651 г., кждето личи името на митрополитъ Прилепски Йосифъ (И-въ, ibid).

Манастирската църква е малка въ византийски стилъ и поправена въ 1858 г., поради което е заличено всичко, що могло да остане отъ старо време. Предъ църковната врата има тремъ въ западната стена, на който личи остатъкъ отъ старъ живописъ, въ естествена величина. Отдѣсна страна образътъ е на 30 годишенъ мжжъ съ царска корона и мантия, а около главата вѣнецъ на светия. Въ дѣсната ржка държи кръстъ, отъ дветѣ страни на главата има надписъ! „Къ Ха Ба Вѣрень Кралъ Марко". Сжщо тъй личи образъ и на северната врата, само че той е на старецъ и безъ надписъ.

У народа сжществува предание, че манастирътъ билъ граденъ отъ Кр. Марка.

Изъ подъ една скала въ манастирския дворъ изтича вода, която е събрана въ голѣмъ басейнъ и обслужва манастира, а народа я почита за „Лѣковита вода".

Като най-близъкъ манастиръ до града посетители идватъ винаги. А най-вече великитѣ пости, въ петъкъ на Великдень и на св. Архангелъ. Манастира притежава и недвижимъ имотъ, а се управлява отъ селото.

На главната манастирска врата има каменна плоча съ следния надписъ:

„Сей Сѵ҃ненный Мт҃ыръ Ст҃ыхъ Архаггель ѿ Старн времена разоренный съ помощь Благоѵестнкый Христ҃анъ в время дѣйствуванїа Н. Преосщество Митрополита Пелагонійскаго г. Кенеднита Поповнуа Византійскаго; ѡновниса и осв҃тиса къ 1861 г. 28 априла".

Покойниятъ В. Кънчевъ намѣрилъ въ манастира три църковно славянски ржкописа. Две отъ тия ржкописни книги сж били оставени въ библиотеката на Солунската Бълг. М. Гимназия. Тѣ сж Псалтиръ, Следования и Осмогласникъ. Ржкописитѣ сж отъ XV в. (Д. Матовъ, Български книжици, Солунъ 1889, кн. III., г. I, стр. 44).

На края Псалтиръть ималъ тая бележка, **Сїа книга Ѱалтыр К҃ыоу Карош прилеп҃ки оу попа петка Конуе дрьзать оукрастн да ѥ проклет ѿ самѡг҃ѵ х҃а і ѿ пр҃ѵтвю его мт҃ер і ѿ ст҃хъ ѳцъ Кго҃носнх и ѻ҃ въ сен Ст҃нхда Коудео проклѣт и анатема въ векн вековъ амнпъ“,**

Въ края на месецослова личи годината **҃S. ҃Ц. ҃П. ҃S. і.** † „Misimondi Sittniza, oscritto questo libro igloria di Diocon la mia ma propria e fuchompito ai 1479 dj. 29 marzo a sta Marizo-shestania a chaiffo.“

Въ преводъ: „Азъ Симонъ отъ Ситница съмъ написалъ тая книга въ слава Божия со моята собствена ржка и биде свършена въ 1479 г. на 28-й мартъ на Св. Мария Кастания въ Каиффо.“

Презъ 1884 г. тукъ бѣ избита четата на Коне Павлевъ, дошла на св. Тодоръ да се причести. Четата бѣ предадена отъ тогавашния епитропъ. По късно манастира е посрещалъ не веднъжъ и дважъ организационнитѣ чети. Голѣмото стратегическо положение на манастира, залепенъ високо въ мжчно достжпнитѣ скалисти разклонѣния на Маркови кули, правѣше го достжпенъ за нашитѣ чети. А презъ хуриетскитѣ праздненства, манастира взе живо участие. Тукъ, отъ игумена Стомнаровъ, бѣ сложена богата трапеза на прилепскитѣ чети, организационнитѣ ржководители и младотурския кржжокъ въ Прилепъ[1]).

Посещаванъ и изучаванъ манастиръть отъ насъ е билъ много пжти.

3. *Св. Никола —Слѣпче*

Манастиръть св. Никола лежи северо-западно отъ Прилепъ, на раздалечъ 3 часа, по посока за Кичево. Манастиръть е разположенъ въ подножието на единъ залесенъ хълмъ, $^1/_4$ часъ надъ с. Слѣпче, което брое 70 чисто български кжщи. Църквата е стара и поправяна. Нищо не се знае за произхода на тоя манастиръ. Само единъ споменъ има за него отъ XVI в.: то е Ржкописното евангелие на хартия, което се пази въ Соф. Н. Б. Това сведочи, че тукъ въ срѣднитѣ вѣкове е имало животъ. XIX в. заварвв мана-

[1]) Г. Трайчевъ — гр. Прилепъ, 1925 г.

стира запустѣлъ. После почналъ да се съвзима съ грижитѣ на околнитѣ села. И тукъ сръбската пропаганда, възползувана отъ близостьта на своята база „Порѣчето“ ни атакуваше и заплашваше. До преди това манастиръть св. Никола, както и св. Спасъ (Зързе) бѣха подъ ведомството на Прилепската бълг. църкв. община.

Манастиръть е обграденъ отъ четиритѣ страни съ високи стени, върху часть отъ които стоятъ две постройки. Старата сграда е съ 7 стае и чардакъ горе, а яхъри доле; новата сграда е съ 7 стаи и чардакъ горе, а яхъръ и хамбари доле. Последната е построена въ игуменството на попъ Илия. Манастиръть притежава голѣмъ чифликъ въ селото за около 100 кила (цариградски) семе. Има и жива стока: волове, крави, коне и овце. Храмовиятъ праздникъ е на св. Никола лѣтни (2 май ст. ст.).

Надписъ отъ 1674 г. отвѫтре надъ входната църковна врата: „Изволениемъ оца и поспешениемь сина и съвръшениемь светаго духа съсида се и пописа се си Божствивни храмь светаго оца Никола архиепископа Мириликийскаго чоудотворьца трудомь и потащаниемь настоятель и ктиторь и игумень Сергия еромонах и ученикь ему Михаиль еромонах и Никифорь еромонах и Кириль монахь и Петроние монах и Яникия монахина и Цоре и Михо Тоде и Петко и Цвѣтко и Никола Йосифь и Петко: Богъ да прости ктитори и настоятели светаго храма амин, Ва лѣто (7182—1684) — (Старине, 40).

Бележка на последвиятъ листъ на печатанъ псалтаръ, съхраняванъ въ Загребската Югослав. Академяя: „Да се знаетъ сие книга глаголени псалтирь отъ село Лазаровополь како бѣше прѣжде порушена и расипана и повеза я Михаилъ еромонахь от манастирь Слѣпче въ прѣдели Прилѣпские. Въ лѣто (7185—1677) откопиа... Вльчько синъ Сидоровъ за свою душу і очеву и матернив помени. Господи и титора Влъчета и Сидора и Пройка и Митра и Стоянъ Богъ да хи прости въ царство небесно аминъ“ (Цоневъ, Кирилски ржкописи и старопечатни книги въ Загребъ, С. Б. А. Н., и а).

Ржкописъ отъ XVI в. на евангелие, който се съхранява въ Соф. Н. Б. той е на хартия и гласи: „с. Зачело и Конац. Помени Господи грешного раба своего въ иеромонасѣхъ Неофита и ва свети Никола Слѣпче Прилѣпско“ (И-въ, ibid).

И за тоя манастиръ се води ожесточена борба съ сръбската пропаглнда. Подробности — въ „Отдѣла за пропагандитѣ“.

4. *Св. Спасъ — Зързе*

Манастиръть св. Спасъ се намира не далечъ отъ с. Зързе, на раздалечъ 2 клм., тамъ дето прилепскитѣ оградни планински разклонения се срещатъ съ Порѣчкитѣ. Пѫтьтъ отъ Прилепъ за манастира държи около 5 часа, по западна посока и минава презъ с. Варошъ, и цѣлото продължение на прилепското поле, по посока къмъ Кичево. Цѣлиятъ почти пѫть е равенъ — коларски. Самиятъ манастиръ е разположенъ по стръмната карстова скала „Баба". Гледайки отъ манастира къмъ прилепското поле и цѣлата ширина на прилепската околия, дава една приятна гледка за окото. А отдалече гледанъ манастира, сѫщо така изглежда величественъ, заедно съ Вълкашиновата кула и въ съседство Крали Марковото кале.

Манастиръть е заграденъ съ високи зидове, а въ по-старо време е билъ цѣла твърдина. Въ него се влиза презъ стара и голѣма порта, съ живописъ въ горния край доста запазенъ. Манастирскитѣ сгради заобикалятъ църквата. Самата църква не личи за църква. Тя е зидана отъ камъкъ и тухла, а покрита съ плочи. Вълкашиновата кула е съставна часть отъ самата църква и личи, че нѣкога тукъ е имало голѣма и гиздава църква. Днешната църква е раздѣлена на нѣколко отдѣления дълги 20, а широки 12 м. Всички части сѫ живописани и то не едновременно. Въ срѣдната часть има живописъ отъ 1599 г.; другитѣ отдѣления сѫ пристройвани и живописани по-късно (Д-р Йован Хаджи Василиевик, ibid).

Въ притвора личи тоя надписъ:

„Изволениемь оца и поспешениемь сина и
Стаго доуха списа се сии божьставнии храмь
Ва лѣто ҂ЗРГ (1593) настоятель еромонахь
Игумень Дамаскинь ктитор поп Димитрь
Оть село Брабаре и попадия
Калина и синь му Георгия Негрева си...

На дѣсната страна отъ главния входъ има другъ надписъ:

„Да се знаетъ кога се писать приіпрать.
Настоя попь Негре оть село Зірзе,
Йоань Митрановь и Пеія и Митре
Костадин и...

Трети надписъ личи пакъ въ притвора отъ 1636 г., кѫдето се говори за зографисването. Най-малко отдѣление е

срѣдната часть на храма. Тукъ въ дѣсно, при пѣвцитѣ, има два стари дървени стола. На стената сѫ ликоветѣ на св. Константинъ и Елена и при тѣхъ бележка

... Севастрократа ...

Ктитори...

... рьпче ния оть

Градь Прилеп Георгия Палепь Влькота пратить ѡпїѳ (1740) — (Д-р Василиевич, ibid).

Личатъ и други надписи. Така, на иконата на св. Богородица личи годината 1533, когато била изписана. Сѫщо и отъ вѫтре надъ входната врата има надписъ нечетливъ. Въ манастирския дворъ има чешма, съ изобилна планинска вода и на нея личи тоя надписъ:

✝ 1842 (мартъ). У село Зрьзе за манастирь св. Спаса настоятель биль егомень попь Христе попь Трайковь а епитропь биль Стевко Стериевь и Стойко фурнаджия майсторь Насто отъ Царевикъ и майсторь Мойсо и Христе Томчо оть село Плетварь; майсторь Христе оть Стамболци отъ село Долнени за спомень аминь". (ibid).

Историята на манастира е доста тъмна. Въ село Зързе има много стари църкви, които, може би, да сѫ били скитове манастирски. „Сѫдейки по разнитѣ подписи, архитектура, живописъ, трѣбва тия църкви да се отнесатъ къмъ славянското владичество на тоя край — българското или сръбското", — казва Д-р Йован Хаджи Василиевик, единъ краенъ шовинистъ, който неискайки да сочи направо на българското владичество, спомина и сръбското, макаръ то (сръбското) да се яви тукъ 200 години по-късно. По предание се приказва, че въ тоя манастиръ е билъ вѣнчанъ Вълкашинъ и неговия синъ Крали Марко.

Въ манастирската околность има развалини отъ стари градежи и се наричатъ „Манастирско калище". Споредъ преданието това „Калище" имало съобщение съ манастира за защита и възбрана. Предполага се, че „Калището" е постаро отъ манастира и, че тукъ сѫ стояли краль Вълканишъ и Кр. Марко. Крепостьта (Калището) е стояла до преди 150 г., когато била разрушена отъ султана, задето служила за прибѣжище на прочутия албански бунтовникъ Матлия, който безпокоилъ държавата.

Изобщо Зързе и околностьта му личи, че сѫ били въ древность (византийско и римско време) голѣмо нѣкое селище, съ свое велико търговско значение, за което сведочатъ многото развалини, стари основи, пѫтища, кюпове, стълбове и разни други сѫдове.

Зързевскиятъ манастиръ, споредъ писменитѣ извори, посочени изъ разни времена, трѣбва да е просжществувалъ непрекъснато презъ турското робство. Изключение ще да е само въ началото на XIX в., когато арнаутскитѣ нашествия опустошаваха Пелагонийския край.

Манастиръ̀тъ, както и селото имагъ чисто български произходъ, но благодарение на кжсогледната нѣкога екзархийска политика, позволи се на сръбската пропаганда да се загнѣзди въ съседното Порѣче, та ни атакува и въ Прилепско, почвайки отъ пограничното Зързе и манастира св. Спасъ. Ето защо, подъ патронажа на гръцката патриаршия, сръбската пропаганда искаше да тури ржка и на Зързевския манастиръ. Следъ Илинденското възстание, чрезъ силния тероръ на сръбскитѣ чети, идящи отъ Порѣче, манастира и селото попаднаха въ сърбомански ржце.

Нѣкога манастира притежавалъ голѣми имоти, но турцитѣ и арнаутитѣ сж го разграбили. Днесъ манастира има гора, воденица, ливади, лозя, ниви, чифликъ — съ годишенъ доходъ около 20,000 лв.

5. Св. Никола — Прилепецъ

Манастиръ̀тъ Прилепецъ се намира край едноименото село Прилепецъ, два часа юго-западно отъ гр. Прилепъ, разположенъ на едно отъ стръмнитѣ разклонения на Селечка планина. По красивия видъ на своето мѣстоположение, манастира заема едно отъ първитѣ мѣста между другитѣ манастири въ околностьта. Особено приятно е тукъ презъ м. май, когато ливадитѣ, обикалящи манастира, пълнятъ въздуха съ приятната си миризма. Тихото шумолене на ясикитѣ, разкошнитѣ сѣнки на орѣховитѣ дървета и изобилната лѣскова гора, правятъ мѣстностьта очарователна. Климатическитѣ условия, близостьта до града, леснитѣ съобщения, биха спомогнали тоя манастиръ да се издигне до положение да стане любимо мѣсто за посещение на прилепчани, като курортъ, а още повече като единъ санаториумъ. А това обстоятелство би допринесло твърде много за благосъстоянието на тая обитель, особнно пъкъ поради близостьта на самото село Прилепецъ, отъ кждето продоволствието на посетителитѣ би се доста улеснило.

Манастиръ̀тъ е новъ, но на липсата на веща ржка въ управлението, се дължи неговата неуредица. Даденъ бѣ подъ надзора на самарджийския еснафъ, безъ всѣкакъвъ контролъ отъ страна на църковно-училищнитѣ власти въ страната.

Основанъ е въ 1870 г. отъ Баба Сава, на мѣстото на стара църквица. Манастирската сграда представя единъ

четиржгълникъ съ църквата по срѣдата съ едно кубе. Нищо антично нѣма въ нея. Въ западния край има сграда солидна; въ северния край е кухнята, фурната и до тѣхъ манастирската чешма съ изобилна лека и пивка лѣскова вода. Голѣмиятъ входъ е по срѣдата на сградата. Въ горния етажъ има: 7 стаи, камбанарията, чардакъ; а доле: 3 стаи, два хамбара, два обора, чардакъ. Северо-източния край е заетъ съ овощна и зеленчукова градина, а въ южниятъ е дворътъ. Цѣлата ограда е каменна. На около манастира сж ливадитѣ, между които е отдѣлено мѣсто за селскитѣ гробища. Манастирскитѣ прислужници сж 9 души и 1 дякъ. Имотното състояние на манастира бѣ: 80 долюма работна земя, 20 д. ливади, 10 д. лѣскова гора, чифликъ въ с. Чумово съ 200 д. ниви, кжщи, обори и ливади; добитъкъ има 125 овце, 23 кози, 6 говеда, 3 коне, 10 свини, кокошки, гжски и пр.

6. *Св. Илия — с. Мелница*

Въ областьта Мариово има 4 манастира: Чебренски св. Димитъръ, Положки св. Георги (принадлежащъ на Тиквешката община), св. Богородица при с. Манастиръ и св. Илия при с. Мелница.

Следъ като Чебренския манастиръ св. Димитъръ остана патриаршески, затжженъ Дѣдо Стале отъ с. Пълчища за загубата на тоя манастиръ, заелъ се съ съграждането на новъ Въ 1870 г. били турнати основитѣ на манастира св. Илия, съ съдействието и иждивението на цѣлото мариовско население. Той билъ свършенъ въ 1872 г. Зографисването станало въ 1881 г. Мѣстоположението на манастира св. Илия е едно отъ живописнитѣ въ тоя край. Построенъ въ землището на с. Мелница, въ съседството съ р. Бутурица, край него минава пжтя за селата Витолища, Пълчища и Бешища. А близостьта на грамадната борова гора — царството на мечката, рогача, дивата коза, сърната, фазана, находяща се надъ една надморска височина надъ 1200 м., гдето, тревата се зеленѣе неомърсена и зелена, кждето мухата рѣдко се среща и въздуха се пълни съ ароматъ, — манастира св. Илия е не само свято мѣсто, мѣсто за поклонение, но и едно лѣчебна, здравословна станция, единъ курортъ, какъвто рѣдко се срѣща въ околията. Не напраздно покойниятъ Пелагонийски митрополитъ Григорий бѣ избралъ тоя именно манастиръ за почивка и лѣтуване,

Благодарното население провъзгласи Дѣдо Сталета за ктиторъ на манастира и го остави за доживотенъ игуменъ. А за увѣковечаването на неговата паметь, изобразенъ е образътъ му на една отъ манастирскитѣ стени, въ естествена величина, бѣлобрадъ, съ патеричка въ дѣсната му ржка и

облѣченъ въ красива национална мариовска носия. Дѣдо Стале умрѣ презъ 1913 г. на 115 годишна възрасть.

Следъ Илинденското възстание гръцки андарти взѣха три жертви отъ манастира. Ренегатитѣ Цицо и Браянъ заклаха посрѣдъ църквата трима отъ прислужницитѣ. Пролетата невинна кръвь, просмучена отъ мраморнитѣ подови плочи, вѣчно ще свидетелствува за тоя варварски подвигъ на „гръцкитѣ капитани". Презъ европейската война манастира служеше за главна квартира на военнитѣ части, обслужващи Мариовския фронтъ (прочутото Добро поле), а днесъ той е сръбско владение.

И имотното състояние на манастира не бѣ лошо. Дѣдо Стале бѣ натъкмилъ ниви, гори, овце, кози, говеда, пчели и пр.

Надъ вратата има следния надписъ: „Иже въ село Мелница, обнови ся обитель сей светаго славнаго пророка Илий. Иждивениемъ православни християнъ отъ окружнитѣ села за воспоминание на трудяющите наставници именемъ. Дедо Стале Йоановъ Чешелковъ. Попъ Спиро Папапетковъ. Митре Сталевъ. Волче Марчевъ, Воле Петковъ. Петко Стоянов. Стане Илиеовъ. Стале Петковъ Митре Трайковъ, Стоянъ Магеро 26 октомврий 1872. Майсторъ Пере Лауца.

При лика на главния ктиторъ стои надписъ: „Дѣдо Стале Йовановичъ Чешелкохъ отъ с. Полчиша" (изговаря се Пъчища и Полчища).

Въ 1881 г. работилъ дебърския зографъ: Изъ руки Аврамъ Дичовъ зограф Дебърско окружие село Тресанче майя 27-ий день.

7. *Св. Димитрий — Чебренски (Мариовско)*

Западно отъ с. Манастиръ, на единъ часъ разстояние, на дѣсния брѣгъ на р. Черна, е разположенъ прочутиятъ Чебренски манастиръ, свързанъ съ разни предания. Край манастира върви едничкия пѫть отъ планинското Мариово за Битоля, минавайки прочутиятъ по своята архитектура мость на рѣката Черна. По него сѫ минавали най-голѣмитѣ топове презъ европейската война и пакъ остана невредимъ. Самиятъ манастиръ е билъ изгарянъ на нѣколко пѫти. Църквата въ края на турския режимъ, представляваше малъкъ домъ събиращъ едва 100 души, подновявана следъ всѣки пожаръ. Нищо антично нѣма въ нея. Храмовиятъ праздникъ е Спасовъ день. Надъ селото Будимирци и Груница, 10 клм. отъ манастира, има собственъ чифликъ Търново, кѫдето била намѣрена иконата св. Димитъръ и пренесена въ манастира, поради което той носи името св. Димитъръ. Споредъ разказа на свещ. Димитъръ Златевъ, ученикъ отъ сѫщия манастиръ, кѫдето въ 1850 г. е училъ въ килиното българско училище, едничко въ тоя край, отъ кѫдето излизали и прочути пѣвци по източно пѣние — училището сѫществу-

вало отъ старо време. Оттукъ излизаха всички свещеници за Мариовско. Името на манастира е свързано съ името на Мара (Тамара — Кала Мария), царь Шишмановата сестра, султанъ Муратовата царица. Споредъ преданието Чебренския манастиръ билъ съграденъ отъ Мара. Следъ отказа на Мара да бжде приета и причестена въ Прилепския манастиръ „Трѣскавецъ“ и жестокото наказание на 300 калугери, Мара се прибрала въ областьта Мариово, издигнала дворци и конаци, съградила манастира св. Димитри, на дѣсния брѣгъ на р. Черна и го надарила съ голѣмо богатство.

Споредъ друго предание Земскитѣ кметове — Привилигированитѣ мариовци, съ право да носятъ оржжие, възсѣднали на хубави коне и облѣчени въ красиви носии, съ сѣдалище с. Пъчища, пренесли иконата на св. Спасъ отъ манастира въ последното село и съградили църква на нейно име (св. Спасъ). За туй манастиръть останалъ да се нарича само св. Димитъръ.

Около манастира има двуетажни сгради за гости. Въпрѣки подчинеността подъ патриаршията на манастира, заедно съ 5-тѣ села: Грунища, Старавина, Градешница, Бзовикъ и Будимирци, — службата въ манастира до скоро се извършваше на славянски. Само, по-силния „елинизъмъ“ на ренегатитѣ мариовци Братя Налеви, преселници въ Битоля, едва напоследъкъ почна да се служи въ манастира по гръцки.

Манастиръть се слави и съ голѣмото си богатство. Той имаше чифликъ, воденица съ 12 камъни, по лѣвия брѣгъ на р. Църна и други имоти.

8. Св. Богородица — с. Манастиръ (Мариоско)

Въ дѣсно отъ прочутиятъ Расимъ беговъ мостъ на р. Черна, по дѣсниятъ брѣгъ, е селото Манастиръ, което носи името отъ църквата св. Богородица, считана за „манастиръ“. Селото е чисто българско, съ 45 кжщи и 350 д. население. Църксата е стара, съ храмовъ праздникъ Успѣние Богородично (15.VIII. ст. ст.), когато масово се посещава отъ околнитѣ села. Тя притежава доста имотъ, управляванъ отъ селото, безъ никаква контрола; особено въ края на турския режимъ, поради настжпилитѣ лоши обстоятелства въ страната.

9. Св. Атанасъ — с. Житоше

Тоя манастиръ се намира между селата Житоше и Турско. Първото е съ турско население, а второто чифлигарско. Нѣкога Житоше е било чисто българско село. Манастиръть е построенъ върху единъ хълмъ, който дѣли дветѣ села. Сградитѣ наоколо сж стари, имотното състояние бѣ срѣдно. Управляваше се отъ егуменъ (свещеникъ) подчиненъ на българската църковна община въ Прилепъ.

Далечъ е отъ града около 4 часа. Правѣха се опити за посърбяването и на тоя манастиръ, отъ сръбскитѣ чети, бидейки въ контактъ съ „Порѣчето“, но не успѣха, поради изолираностьта на манастира, — той е усамотенъ въ полето. Църквата е запазена съ красивъ живописъ и много надписи.

Въ народната библиотека № 146 се пази „Триотъ Постенъ“ отъ XV в., въ който на листъ, залепенъ отвжтре, на първата дъсчена корица има преписка: „Манастиръ Житоше повеза сия книга Арсения еромонахъ да се знаетъ“ (Описъ на ржкописитѣ и пр., проф. Б. Цоневъ, т. I стр. 139).

Манастирища

Въ селото Кривогащани имало манастиръ св. Илия, а сега само развалини на църквище. — Въ с. Заполжани има стара църква св. Никола и се говори за старъ манастиръ. — Въ околностьта на с. Дуйне (Мариовско), по пжтя за рѣка Черна, личатъ развалини отъ старъ манастиръ. Градище св. Никола, неизвестно въ Прилепско кжде се намиралъ, понеже и сега не сжществува село съ горното име. (Градище). Намѣренъ е, обаче, миней отъ 1600 г. съ следната преписка: „Въ лѣ (7108 — 1600) месеца м҃а, к҃г рукою многогрѣшнаго Спиридона, та..., монах: съписа се сия светаа и божествена книга глаголеми миней, въ име светаго архіерея и чудотворца Николы въ манастиръ Градище, при митрополита Пелагонию и Прилѣпу Кир Стефана“. Сега книгата е въ Румян. музей въ Москва. (А. Викторовъ, собранние рукоп. Севастянова, 1881, стр. 73).

б) Битолско

1. Св. Спасъ — Св. Меркури, с. Барешани

Селото Барешани отстои юго-източно отъ Битоля, на 2 часа разстояние и брои 50 чисто бълг. кжщи. Презъ 1896 г. м. януарий цѣлото село признава ведомството на св. Екзархия. Селската църква е построена презъ 1832 година, не далечъ отъ селото, на единъ живописенъ хълмъ. Цѣлата околность на църквата е обрасла съ гжста гора и съ своята природна хубость привличала е отъ край време набожното селско и градско население на поклонение. Не далечъ въ гората се сочи мѣстото на нѣкакъвъ старъ манастиръ св. Спасъ, отъ когото сж останали запазени у населението само живитѣ спомени за него и лѣчебноно действие на светата вода („Силоамско кладенче“), едничкиятъ свидетель, останалъ отъ нѣкогашната светиня. Цѣлебната сила на „кладенчето“ масово привличала религиознитѣ и дълбоковѣрующи посетители. Благочестивитѣ барешани, използувайки туй обстоятелство, построили напърво време 2—3 стаички презъ 1870 г., при светата вода, които да служатъ за под-

слонъ на посетителитѣ. Тѣзи удобства накарали околното население редовно да посещава, тъй наречѐното „манастирче", че презъ лѣтния сезонъ и на Спасовдень, когато цѣлото село прави съборъ, стичали се поклоници отъ близки и далечни мѣста. Така полека лека барешани по-увеличили и разширили стаитѣ за гоститѣ, и населението свикнало да именува селската църква „св. Меркурий", — „Барешки манастиръ". Ферманътъ за селската църква гласи „Барешанъ клисеси". Такъва е въ кратце историята на Барешкия манастиръ. Ядосанъ обаче, гръцкия владика на Барешани, за дето сж признали ведомството на Екзархията, прави всичко възможно да отнеме манастира, който е селска църква на селото. Всички доказателства сведочатъ въ полза на селото. Околнитѣ села свидетелствуватъ за сжщото; еснафитѣ отъ Битоля твърдятъ сжщото; въпрѣки туй мѣстната власть се вслуша само въ „такриритѣ" на гръцкия владика и нему дава право за владение на манастира, а селото остава безъ молитвенъ домъ. А за да не стои манастира затворенъ, гръцкия владика праща тамъ гъркомани отъ града, придружени съ охрана отъ албанци разбойници, на които скжпо се плаща, да тормозатъ и тероризиратъ населението. Въпрѣки тази охрана на манастира отъ гръцка страна, владиката, боейки се отъ българско нападение, вдигналъ всичко отъ църквата: съсждитѣ отъ светата трапеза, свещеническитѣ одежи, вѣнцитѣ отъ иконитѣ, свещницитѣ и всичко друго по-ценно. Така борбата за манастира се изостря и ожесточава, като тя мина и въ самия градъ Битоля, та носѣше вече характеръ за борба и надмощие между двата лагера — гръцкия и българския. Селянитѣ и тѣ не се огчаяха въ тази борба. Тѣ бойкотираха манастира, като прекъснаха всѣка връзка съ него, отказвайки да работятъ и служатъ манастирския имотъ подъ гръцкия владика. Селянитѣ спрѣха и водата, която обслужваше манастира. Тази борба се води и продължи до идването на български владика, следъ гръцко-турската война, когато манастира мина окончателно подъ екзархийско водомство.

2. *Св. Кръстофоръ* (*Христофоръ*).

Кръстофорскиятъ манастиръ бѣ часъ и половина раздалечъ отъ Битоля по южна посока, въ политѣ на Пелистеръ. Край него е стара джбова гора. Това е една красива, сѣнчеста и прохладна мѣстность, съ вѣчно течеща чешма, студенитѣ кристални води на която се събиратъ изъ недрата на Пелистеръ. Манастирътъ не представлява нѣщо особено. Това е една малка селска църквица, съградена въ 1806 г., която въ по-старо време служеше за храмъ на селата Кръстофоръ и Буково. Около църквицата има

нѣколко дъсчени и разнебитени стаи, кждето лѣтуватъ болни граждани за промѣна на въздуха. Селскиятъ свещеникъ обслужва църквата. По-скоро красивата сѣнчеста мѣстность, съ студената си вода, дава значение на манастира, отколкото неговата святость. Нѣма ли тия красоти, името на манастира би заглъхналъ. Въпрѣки туй тоя манастиръ, въ недалечното минало, стана известенъ съ борбата зарадъ неговото владение между селянитѣ и гръцкия владика. Селото Кръстоворъ, чисто българско, съ 50 кжщи, признаваше екзархийско ведомство; манастирската църква бѣ храмътъ, служащъ за богомолство на селянитѣ; съ селото и църквата трѣбваше да мине подъ екзархийско ведомство. Тъкмо туй оспорваше гръцкия владика, имайки претенцията, че той я билъ освѣтилъ. Значи, споредъ тая логика, църквата принадлежи на владиката, понеже я освѣтилъ, а не на населението, което е градило? Властьта винаги държеше страната на гръцкия владика. И селянитѣ бѣха принудени, следъ дълги процеси, да си съградятъ нова църква, за да опустѣе следъ туй и манастира.

За произхода на тоя манастиръ нищо не се знае. Но наравно съ Буковския манастиръ трѣбва да е билъ славянски, за което свидетелствува една стара ржкописна книга. „Сборникъ похвалнихъ словъ или Метафрасъ“ отъ XVI. в. (Арх. Антонинъ, ibid. 364).

3, *Св. Преображение — с. Буково*

Буковскиятъ манастиръ е разположенъ на едно възвишено мѣсто, край селото Буково, въ източнитѣ разклонения на величествения Пелистеръ. Отъ юго-западна страна манастира е заобиколенъ съ богата букова и брѣстова гора, която дава живописенъ изгледъ на манастира. Въ него се влиза презъ двойна порта, надъ която личи надписъ отъ 1844 г. Тогава е издигната портата и надъ нея стаи за гости. Манастирската църква е на срѣдъ двора и покрита съ каменни плочи, които изобилватъ изъ околнитѣ кариери. Тя е съ едно кубе, въ видъ на кръстъ и съ 8 стълба. Дълга е 24 крачки, а 15 — широка. Иконостаса е съ рѣзбарска дълбаница, като подъ всѣка икона личи двуглавъ орелъ. (Д-р Йован Хаджи Василиевик, гр. Битоль, 1911 г.).

Надъ северната църковна врата стои годината 1837, когато църквата е била възобновена надъ старитѣ основи. Въ по-старо време тукъ се служело по славянски, а следъ обновлението му, усвоила го патриаршията. Славянски книги, съ руска редакция, на които се служило въ началото на XIX в., не липсвали въ манастира. Има камбанария съ една камбана. Около църквата, отъ къмъ северна, южна и западни страни се намиратъ манастирскитѣ стаи. Поради бли-

зостьта на манастира до Битоля — единъ часъ южно и неговия чистъ планински въздухъ, и кристалната букова вода, манастира често се посещава отъ града, а презъ голѣмитѣ лѣтни горещини, тукъ много семейства лѣтуватъ.

Макаръ патриаршески манастиръ̀тъ, арх. Антонинъ, на 30 май 1865 г. намѣрилъ следнитѣ книги, скрити на тавана

1. Четверо-евангелие, на пергаментъ, ржкописъ
2. Прологъ отъ м-цитѣ септемврий, ноемврий и декемврий
3. Миней за м. мартъ отъ XVI—XVII в.
4. Миней за м. ноемврий. На първата страница има бележка, че прогуменътъ Атанасий на манастира св. Отецъ (Кумановско), който отишълъ на съжителство въ манастира св. Якимъ, бившия тамошенъ игуменъ, взелъ и книгата миней.
5. Октоихъ, печатанъ въ 1539 г.

4. *Успѣние Богородично*

Търновскиятъ манастиръ св. Богородица се намира въ с. Търново, западно отъ Битоля, на 1 часъ разстояние, разположено въ източнитѣ разклонения на Пелистеръ, заобиколенъ съ гжста букова и брѣстова гора. Селото е населено отъ власи (цинцари), гръчеющи се, за туй и манастиръ̀тъ бѣ патриаршески. Въпрѣки това, поради живописната околность, близостьта до Битоля и удобния шосенъ пжть, манастира масово се посещаваше отъ града и околията. Около църквата издигнати сж солидни сгради за гости и посетители. Презъ световната война тукъ се водѣха ожесточенитѣ боеве на „Битолския фронтъ“ съ англо-френцитѣ.

Въ околностьта на Битоля се намирали нѣкога много манастири, отъ кждето произлизало и името „Манастиръ“ (по турски) или Битолъ отъ „Обитель“ (Григоровичъ, Очерки 112). А сега останали само манастиритѣ: 5. св. Георги въ с. Велушино, 6. св. Илия въ с. Драгошъ, 7. св. Архангелъ въ с. Лисолай, 8. св. Георги въ с. Паралово, 9. св. Иванъ Предтеча въ с. Баранци, 10. св. Илия въ с. Кърклино.

Въпрѣки обстоятелството, че всички помѣнати селища бѣха чисто български признаваха българската екзархия, манастиритѣ, обаче, останаха до последния день на турския режимъ патриаршески. Така щото, въ Битолската околия почти нито единъ отъ 10-тѣ сжществующи манастири не се владѣеше отъ българския владика. Исключение правеше само Барешкиятъ.

Интересното е да се запита човѣкъ, на що се дължеше този български неуспѣхъ въ битолско, при наличностьта отъ 1898 г. и на български владика? . . .

Манастирища

Въ края на XII в. въ битолско е имало нѣколко манастири, за които говори титлата „арх. на пелагонийскитѣ манастири". (В. И нова, ibid, 544). А преданието говори за 70 манастири.

V. СТРУМИШКА ЕПАРХИЯ

а) Струмишко

1. *Св. Богородица Велюса*

Велюскиятъ манастиръ, „Рождество св. Богородица", е построенъ на една висока скала надъ с. Велюса, по ребрата на планина Елешница, три часа западно отъ града, и служи за молитвенъ домъ на Велюсани Той е съграденъ въ 1080 г. отъ Струмишкия епископъ Мануилъ, споредъ каменния надписъ надъ черковната врата. Въ 1085 г. Алексий Комненъ, съ хрисофулъ подарява на манастира земя и го освобождава отъ всѣкакви данъци, както и отъ всѣкаква зависимость отъ държавнитѣ и църковни власти. Съ другъ хрисофулъ отъ 1106 императорътъ потвърждава първото дарение и дава на манастира 12 парици за обработване на земята. Хрисофулътъ на Алексий Комненъ отъ 1118 г. е изгубенъ, запазени сж грамотитѣ на Мануила Комненъ отъ 1152, 1160, 1156 и 1159. Другъ официаленъ документъ отъ срѣдата на XII в., обнародванъ отъ от. Пти, говори за манастирскитѣ земи и парици, както и устава на основателя Маиуилъ и инвентара на манастирската ризница и библиотека. Още въ XIV в. манастирътъ е билъ метохъ на св. горския Иверски манастиръ: въ 1346—1347 г. Стефанъ Душанъ потвърждава тази зависимость. Църковната сграда е съставена отъ три отдѣла, но едновременни еднокуполни части. Сжщинската църква е четириконхална, едноабсидна съ куполъ подържанъ отъ 4 арки, вмѣстени между него и комхитѣ. Северо-източно отъ северната комха, въ нейния радиусъ, е дадено едно продълговато низко отдѣление, завръшащо се абсида и съединено презъ извитъ коридоръ съ предолтарната часть на главната абсида. Полунощницата е куполна, кръстовидна църква, съ силно скжсани източно и западно рамо, а на западъ отъ него е външното предверие, едноставенъ правожгълникъ. Главната църква къмъ югъ е удължена съ двуконхоленъ куполенъ параклисъ, който има изходъ и къмъ двора. По цѣлата южна страна, източно и западно отъ параклиса, както и на северната, южно отъ конхата, сж били прибавяни много кжсно, дори преди 80—90 години, леки низки правожгълни пристройки. Предъ цѣлата западна фасада, заедно съ къснитѣ части, е имало и

открить тремъ съ мраморни колонки, части отъ които сж се търкаляли до скоро въ двора. Градежътъ на първоначалнитѣ части е дѣланъ мѣстенъ бигоръ, редуванъ съ тухли. Стенитѣ на конхитѣ и на южния параклисъ сж раз-

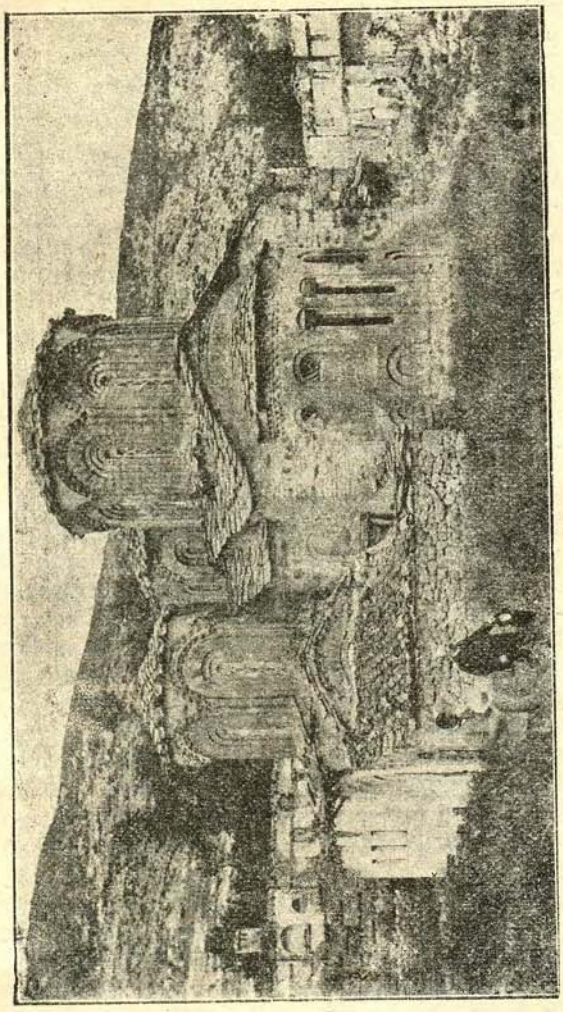

Св. Богородица Велюса — Струмишко.

членени презъ два реда слети профилувани прозорци, а въ срѣдната си часть, източната и северната конхи имало по два много тѣсни и дълги профилувани прозорци. Стенитѣ подъ покрива иматъ двоенъ редъ зжбци, както и извивкитѣ на фасадитѣ и куполнитѣ арки. Запазенитѣ до скоро манастирски здания, много по-нови отъ църквата сж били

строени отъ жителитѣ на Струмица и съседнитѣ села. (В. Иванова, ibid).

Самата църква не е толкова голѣма, а е съ малъкъ олтаръ и останалата часть е съ двуетажна симетрия, прегадена съ каменни дебели стени. Както отвънъ, тъй отвжтре на нѣкои мѣста ликоветѣ на светиитѣ сж започнали да се рушатъ. Църквата отъ всички страни е заградена съ каменни стени, гдето на източната страна личатъ много стаи. И днесъ, казва Струмишкия архимандритъ Герасимъ (Библиотека, г. III, кн. 15—17), манастира е владение на св. Горския манастиръ Иверъ, така щото управлението манастирско не е въ зависимость нито отъ струмишкия митрополитъ, нито отъ селото. Иверската обитель дава манастира подъ наемъ за 5 години на единъ свой монахъ. Манастирътъ притежава ниви, ливади, планина, едъръ и дребенъ добитъкъ. Храмовиятъ праздникъ е на 8 септемвий ст. ст., ко гато населението се стича повечето за увеселение.

Превъ 1913 г., 17 августъ, при отиеглюването на гръцкитѣ войски отъ Струмица, която оставаше въ България, запалиха града. Тогава сж изгорѣли и сградитѣ на манастира, отъ които стърчатъ само обгорѣли зидове (Милетичъ — Струм. мн. църква при село Водача и Велюса, М. Пр. Г. II. кн. II).

Манастирътъ е посветенъ на св. Богородица милостива на гръцки „Елеуса", отдето е дошло и името на селото — Велюса (И-въ, ibid, 1981, 176). Ако и да спадалъ манастирътъ въ областьта на Охридската бълг. ариепископия и въ Струмишката епархия, той, благодарение на привилегиитѣ, дадени му отъ импер. Алексий Комненъ въ 1085 г., останалъ незанисимъ.

Надъ външната врата на храма е издълбнъ на хубанъ порфилуванъ мраморъ следния надписъ на гръцки: „Възобнови се отъ основи тоя храмъ на Пресветата Богородица Милостива отъ монаха Мануила, бившъ епископъ на Тиверионолъ. Въ годината 6588—1080, идикта 3". Надъ вжтрешната църковна врата има другъ мраморенъ надписъ, който разчлененъ дзва четиридванадесеть срични стиха на гръцки: Като возложимъ всичкитѣ си надежди на тебъ, о майко, непорочна и изворъ на милосърдието, азъ Мануилъ пастиръ и монахъ, твой служитель, поднасямъ ти, владичице, тоя храмъ". (И-въ, ibid, 31).

Интересни сж нѣкои отъ грамотитѣ, дадени отъ византийскитѣ императори на тоя манастиръ. Въ грамотата отъ 1152 г. се поменаватъ имена на мѣстности въ струмишко, както и имена на лица. Гръцката транскрипция на тия имена явно издава българско произхождение: Лѣсковица, Лѣсковьцъ, Лѣпица, Дрѣново, Брѣзникъ, Върбица, Вълковия, Иванъ,

Черно, Вуско, Малорадъ, Бѣлинъ и др. Пъкъ и самата грамота изтжква, че Струмишкия край е въ българскитѣ области (И-въ, ibid, 177).

Манастирската църква служеше за енорийска на жителитѣ на с. Велюса. Преданието говори, че тя е била построена отъ ученицитѣ на св. Кирилъ и Методия, а историята разправя (казва Струмишкия митрополитъ Герасимъ въ единъ свой рапортъ отъ 1917 г. № 236), че св. Методий цѣли 10 години проповѣдвалъ на славянитѣ словото Божие по „Бѣла рѣка", която тече източно отъ Велюса на три четвърти часъ, минава презъ с. Водача и по горното течение се нарича „Бѣла рѣка", а по долното — „Водочница". Най-старата, античната, часть на църквата и наддавката на западната страна, които сж останали невредими отъ пожара, сж построени отдавна. На вратитѣ както на старата часть на църквата, така и на наддавката, имаше по една плоча съ надписъ, кждето се говорѣше, че църквата е построена въ 1100 г. Предлолага се, че старата църква е построена въ 916 г. И дветѣ плочи прѣзъ 1914 г. митроп. Герасимъ изпратилъ въ Софийския музей, поради тѣхното историческо значение, въ връзка съ 1000 годишната св. Климентова смърть (Митр. Герасимъ, ibid).

Манастиръть се управляваше отъ селската община, бидейки църквата имъ служеше за енорийска, а непокрититѣ имоти на манастира сж подарени отъ населението. Гръцката митрополия правила опити да вземе тоя манастиръ подъ свое владение, но селянитѣ се противопоставили. Гръцкиятъ владика, обаче, успѣва да привлече селото, но хитритѣ селяни, нежелайки владиката да има манастира, изпращатъ 5—6 души въ св. Гора и предали манастира на Иверский манастиръ, откждето дощли калугери и взели Велюската светиня подъ свое управление. Този актъ се извършилъ 1869 г. Манастирскитѣ сгради бѣха издигнати отъ околнитѣ села, кждето всѣко село си имаше своя собствена стая, служаща за тържествени дни, кждето селото квартируваше. Презъ 1892 г, бълг. община и селскитѣ старей предявиха претенции за манастира отъ Иверската опека и заведения споръ, турската власть реши да се построи нова църква, отдѣлна за селото въ 1911 г. Презъ време на междусъюжнишката война гръцкитѣ войски, следъ оттеглюването отъ струмишко изгорѣха манастира, като проявиха своитѣ вандалски нрави. Църквата следъ това е подновена. Управлението на манастира въ българско време се състоеше отъ 4-членно настоятелство, начело съ свещеникъ, избирани и утвърдени отъ митрополията. Грижитѣ на настоятелството бѣха да дава манастирския имотъ подъ наемъ на населението, до като се капитализира подходяща сума за възобновение на тая древно-българска светиня. Българ-

скитѣ власти, обаче, обявили манастирскитѣ имоти за безстопанствени и така се повежда остъръ споръ за тѣхното владение между църквата и държавата, който споръ свърши съ настжпилата катастрофа — заграбването на тоя край отъ алчна Сърбия. (Митр. Герасимъ. ibid).

Манастирища

На лѣвата страна на Бѣла рѣка, надъ селото Водача, разположено въ политѣ на планината Елесница, единъ часъ западно отъ гр. Струмица, стърчатъ развалинитѣ на манастира св. Леонтий. Този манастиръ, казва архим. Герасимъ (Библ., г. III. кн. 16—17), съ малко разноски може да се поправи, защото всичкитѣ стени му сж запазени. Достатъчно е да се поправи падналото кубе и вратитѣ и ето една прекрасна църква за селото, толкозъ повече, че до днесъ изображенията по стенитѣ сж запазени. Като вземемъ предвидъ, че стариятъ градъ Тивериоолъ билъ далечъ половинъ часъ отъ това село, именно на мѣстото, гдето е сега с. Баница, като си припомнимъ, че въ старо време архиерейтѣ винаги сж устроявали сѣдалището си вънъ отъ града — въ манастиръ, както сега се практикува въ нѣкои православни църкви, то навѣрно се потвърждава народното предание за този манастиръ, че билъ въ старо време разсадникъ на просвѣщението и светиня за поклонение. Манастиръть нѣма никакви имущества, при това и цѣлото село е чифликъ (Арх. Герасимъ, ibid).

Огромнитѣ размѣри на постройката, нейнитѣ масивни стени и широки пиластри, начинътъ на градежа, архаичнитѣ елементи въ основния планъ, показватъ, че Водачката църква има произходъ най-малко съ единъ вѣкъ по-старъ отъ стенописитѣ, които се описватъ (д-ръ Кр. Миятевъ — Черквата при с. Водача, Мак. Пр. г. II. кн. II). Водачката църква, съ външния си видъ напомнюва „Голѣмата църква" на о. Ахилъ — Прѣспа (В. И-ва, ibi).

б) Тиквешко

1. *Св. Георги — Положки*

Презъ моитѣ пжтувания изъ Мариово, казва Н. Суринъ, азъ намѣрихъ въ единъ отъ най-красивитѣ кжтове на тия страшни и хубави планини единъ старъ занемаренъ манастиръ, който представлява интересенъ паметникъ на бълг. арх. изкуство преди 800 години и единъ интересенъ предметъ за археологическо изследване.

Той се намира на разстояние 4 часа отъ гр. Кавадарци до р. Черна, гдето тя излиза отъ едно стръмно, скалисто,

непристжпно дефиле на Мариовскитѣ планини, на една равна площадка, около клм. дълга и $^1/_2$ клм. широка. Отшелницитѣ отъ грѣшния свѣтъ, калугери, отдали се на поклонение на Бога и предъ неговитѣ най-красиви творения, винаги сж имали високо развито художествено чувство, и затова болшинството отъ манастиритѣ се намиратъ въ най-красивитѣ кжтове. Положкиятъ манастиръ потвърдява напълно това правило, и освенъ това мѣстото му е избрано много практично, на една малка богата равнина, срѣдъ

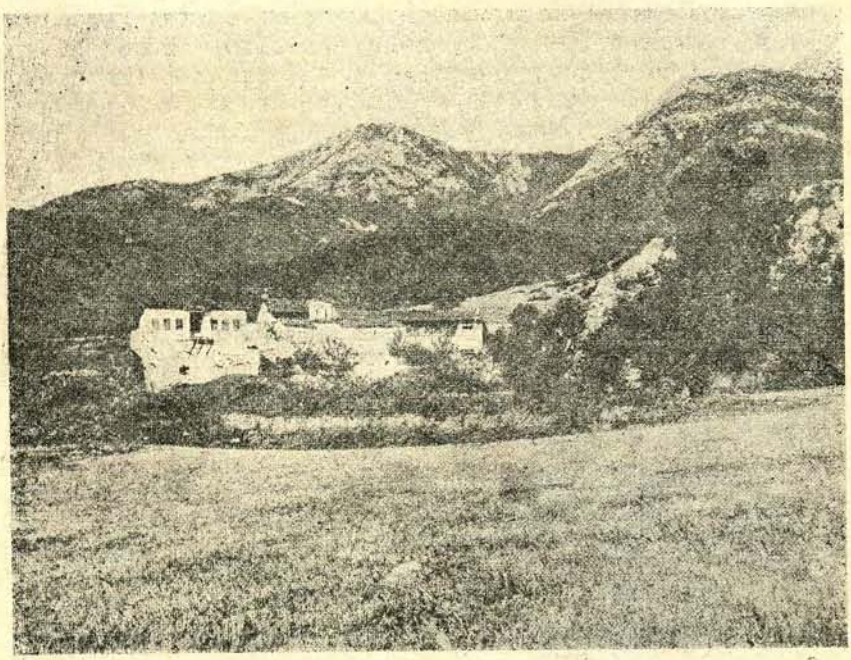

Св. Георги — Положки.

безплодни и недостжпни скали. До манастира рѣката се разширява до 100 и повече метра и бавно, спокойно тече въ пѣсъчливо каменистото корито. — Презъ моето време, казва Суринъ, манастиръть бѣше съвършено занемаренъ. Манастирската земя оставаше почти цѣла необработена и цѣлиятъ му имотъ бѣ нѣколко стотинъ кози и овце. Три или 4 стари калугери, съ нѣколко наемни работници, отгледваха това оскждно домакинство. Църквата е една здрава каменна сграда, отлично запазена презъ много вѣкове, макаръ и безъ всѣкакъвъ ремонтъ. Иконостасътъ и нѣкои дървени украшения на стенитѣ сж отъ една финна рѣз-

барска изработка. Върху една врата е изрѣзано името на манастира и 1117 г. Въ единъ долапъ въ олтаря се пазѣха свещенитѣ книги, срѣдъ които имаше нѣколко писани съ ржка на старо-славянски. Гръцката пропаганда не е проникнала всрѣдъ тия диви планини. Книгитѣ бѣха много изпокжсани, отъ нѣкои имаше само нѣкой откжслеци, нѣмаше горни страници, и по тия остатжци не можеше да се установи епохата имъ, по стенитѣ имаше живописни фрески, силно повредени отъ турски куршуми и щикове, и изразени строги ликове на светци, тжжно гледаха отъ тъмнитѣ стени. Всрѣдъ тая тишина, нарушавана само отъ гърмотевичния трѣсъкъ на Черна, тоя красивъ паметникъ на българската страна, правѣше и величествено и тжжно впечатление. Тая свѣтиня се запазваше само като паметникъ; въ нея имаше животъ. Църквата стоеше затворена, и само на панаира, на св. Георги, тукъ се събираха гости отъ околната мѣстность, да се поклонятъ на манастирскитѣ светини да се срещнатъ съ своитѣ приятели и роднини и да се повеселятъ следъ църковната служба. А стариятъ свѣтъ паметникъ на българщината оставаше пакъ усамотенъ всрѣдъ своята хубава природа, подиръ панаирското тържество". (Суринъ, ibid).

Отъ 1887 г. — 1893 г. игуменъ е билъ свещ. Петъръ Марковъ отъ с. Йончий (Солунско), който до 23-й августъ 1893 г. е признавалъ ведомството на струмишкия гръцки владика, като е изпълнявалъ и длъжностьта „владика векили" при околийското управление. Една отъ причинитѣ да се откаже отъ патриаршията е била, че, бидейки цѣлата Тиквешка околия признала ведомството на Екзархията, манастиръть не се посещавалъ отъ бълг. население; взелъ да отпада икономически и дори задлъжнѣлъ съ 100—200 лири. Сжщиятъ свещеникъ е игуменствувалъ и въ 1860—1879 г.

Манастирскитѣ сгради сж две: едната е двуетажна, стара, съ 4 стаи горе и 4 доле; втората е нова сграда, двуетажна съ 4 стаи горе и голѣмъ чардакъ, а доле сж хамбаритѣ. Има яхъръ за 40 добитъка, готварница, изба съ голѣми бъчви, две плѣвни вънъ отъ манастирската ограда, 600 увр. гора и друга 600 увр. новообразувана, друга гора въ съседство съ селата Лобротино, Праведникъ, Шешково, Ресово, Бегница, Куманичево, Клино и Галища — находяща се на дѣсния брѣгъ на р. Черна.

Преди 1865 г. манастиръть се управлявалъ отъ Прилепска община. Презъ 1893 г. манастиръть еималъ жива стока: 20 овце, 120 кози, 10 вола, 15 юнци, 3 крави, 4 коне и единъ жребецъ. Гръцкиятъ владика прави опити да си възвърне манастира, като пристига въ Кавадарци, но населението заявя на властьта, че не го признава. Подкрепенъ, обаче, отъ властьта владиката поставя за упра-

витель на манастира нѣкой си Христо. Илиевъ (четвероженецъ) отъ Ваташа, и става отново господаръ на манастира.

Презъ 1896 г. 27 априлъ Кавадарската община известява властьта, че българитѣ искатъ да се служи въ манастира отъ наши свещеници. Властьта уважава просбата. Службата се извършва отъ бълг. свещеници, следъ което поставятъ за епитропъ българиньтъ Димо Поповъ отъ с. Ресава. А гръцкиятъ егуменъ свещ. Костадинъ бива пропѫденъ.

Най-важното нѣщо въ тоя манастиръ е храмътъ св. Георги, вѣроятно отъ първата половина на XIII в., когато Тиквешъ спадалъ въ княжеството на Стрѣза. Къмъ туй сочи конструкцията му. Най-старъ предметъ е голѣмиятъ кръстъ надъ иконостаса, който има следния надписъ:

И са писа се сиі крьсть влѣто з. ч. в. (1584).

И бист тогда же слувници ва стою и манастиро игумен кир паесие и хросто и стефан иеромонах и кирил иеромонах и магерь теофан и ле онтия". Надъ вратата на кораба, вѫтре въ паперта, има тоя надписъ: „изволением отца и поспешаванием сина и съвръшаванием светаго духа. и сьи і божествени храмь. велико моученика Х҃ва Георгие са писа се трудом. и са потьщанием и настоянием ермонах кир сава егумень храма сего. еромонахъ петроние съписа се храмь си ва лѣто з. п. и. з. (1609)". Въ паперта отлѣво на кораба има върху аналои икона св. Георги съ надписъ въ изпѫкнали червени букви „въ лѣто з. р. л. и. (1630)". Иконостаса е отъ XVI в. Тамъ въ дѣсно, на голѣма икона стои тоя надписъ: „съписа се са потруденем игумень ермонахь захарие въ лѣто з.р.н.з. (1649)". Между фрескитѣ личи образътъ на св. Иларионъ Мегленски въ цѣлия му ръстъ въ архиерейско облѣкло, съ книга въ ржка, безъ митра на главата (Иер. Йосифъ, ibid).

Бележка отъ 1716 г. въ ржкописъ, сега въ Бѣлградската Нар. Библ.: „Сьи божествани миней отъ манастиръ Положко донесълъ го Арсения у манастиръ Моклище, беше пусто Положко, въ лето з. с. к. д. (7224—1716), а подьписах го азь грешни Исаия Положки. Кой ке запре тая книга отъ Положка црьква. да е проклеть и анатема. Кога ке дой некой калугери на Положко да си го узме у Положко; а отъ Рождество Христово ҃а, Ѱ. і. ҃з. (1716) мѣсеца июния (И-въ, ibid, 1931).

Въ зографисването на храма личатъ гръцки и славянски надписи. Положкиятъ манастиръ има тъмна история. Въ 1716 г. той съвсемъ запустѣлъ (Л. Стояновик, Стари... бр. 2302); въ 1746 билъ подновенъ; въ XV и XVI в. тукъ списвали книги (Стояновик, ibid)—(иеромонахъ Йософъ, Арх. излетъ, Минало, г. II).

2. *Св. Георги — Неготино*

Само на 4 километра по-доле отъ Криволакъ, влакътъ минава покрай манастира св. Георги, разположенъ въ единъ живописенъ зеленъ кжтъ, въ едва горичка надъ рѣката Вардаръ. Манастирътъ не е много старъ и не притежава никакви интересни старини. Но благодарение на своето удобно положение, покрай голѣмото и богато с. Неготинъ и на 10 клм. отъ Кавадарци, той е много обичанъ отъ насе-

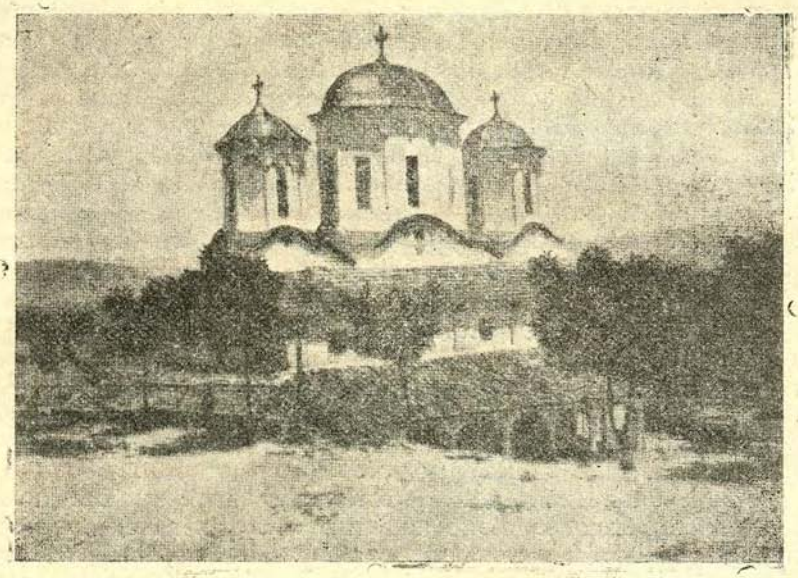

Св. Георги — Неготино.

лението, а въ праздници тамъ се събира много свѣтъ. Манастирътъ се управляваше отъ Неготинската община, като се ползуваше съ часть отъ приходитѣ му. Отъ 1888—1896 г. манастира се експлоатиралъ отъ Илия Джуновъ отъ Неготино, който се ползувалъ съ много лошо име между населението. Презъ 1896 г. м. априлъ Неготинчани усвояватъ манастира и избиратъ манастирско настоятелство. На Гюргевдень пристига струмишкия гръцки владика, да служи въ манастира. Населението, обаче, не му дава. Тукъ е и архимандритъ Герасимъ, български архиерейски намѣстникъ въ Струмица, дошълъ и той за праздника. Властьта, за да предотврати смутоветѣ, забранява и на двамата духовници да не влизатъ въ манастира. Службата извършили мѣстнитѣ

български свещеници отъ Неготино. Владиката си заминава засраменъ, а Герасимъ другия день извършва служба въ манастира (Изъ екзарх. арх.). Тоя манастиръ даваше добри доходи.

Надъ южния църковенъ прозорецъ има надписъ: „Свети великомученикъ; Георгия; со иждивението; на народа; изъ градъ; Неготино! за вечни споменъ; отъ земя; и; м во: 1860; е! сограденъ; во 1866: го. Тодоръ Тоше Коче". Главни приложници на иконитѣ били Щипяни. Главни зографи на църквата били Крушовчани. Между ликоветѣ на светцитѣ на южната стена сж: Стефанъ Дечански, Кирилъ и Методий, Гаврилъ Лесновски, Прохоръ Пчински, св. Иванъ Рилски, Петъръ Атонски. Надъ южната врата отвжтре има работа на Велешки зографъ: „Косте Крстовъ синъ Родомъ оть Велесъ изображавамь отъ прво зафащаме на мартъ 26, на 1875. совршваме изображението на маи 31. на 1876 лет. Надписъ отъ 1866 на главната св. Георгиева икона: „Рукою х. Костадин иконописецъ и живописецъ в Велесъ, приложи Велика х Постолица съ чада ей Георгия и Никола Постолъ поклон почи въ 1866 (И-въ, ibid).

3. Св. Архангелъ — с. Бошава

Бошавскиятъ маиастиръ св. Архангелъ Гаврилъ е $4^1/_2$ часа далечъ отъ Кавадарци. До 1896 г. манастиръть бѣ въ ржцетѣ на селския чорбаджия, който, съ силата на селския бей, разполагаше съ манастирския имотъ.

Той е построенъ на високъ хълмъ въ околностьта на с. Страгово, Бошава, Конопища и е досто запазенъ. Манастиръть се спомина въ XVIII в. (Л. Стояновик, ibid), но отъ образитѣ на светцитѣ, останали необновени само надъ царския престолъ въ олтаря, се вижда, че той е отъ постаро време, преди идването на турцитѣ. На прага на западната врата на кораба на храма стои плоча, съ надписъ гръцки, безъ особено значение (Иеромонахъ Йосифъ, Археологическа екскурзия, Минало). Надписъ надъ севернитѣ врата отвжтре: „Сей храмъ свети архангелъ Михаилъ во времена она г. г. Ага Тагелъ. Марко иерея. Кимо егуменъ. престателъ се себеп се стори. за манастиротъ. щто се се зуграфиса за душевни споменъ. Крсте, магеръ Никола даскалотъ. Яно момукотъ изъ руки браня. Коста Никола. Ваггелъ со синъ его. Наки от село Крушево въ лето 1880. месецъ иулия. 4. Нвдписъ при образа на врачката: „Видите. браня, како баит баснияркага. дяволотъ му серетъ на каленицата. отъ дяволотъ лекъ недаватъ. току. отъ господъ да сакаме лекъ".

При картината на страшния сждъ: „Пророкъ Мойсея му велитъ на еврейте. вие архерей и еврей ви реков да го верувате христа вие го мачевте. и го распнавте на крстъ

сега джувапъ да му дайте. — Овие се що се потурчувайтъ. — Овие се що праватъ пушлукъ со родината. — Овие се що наслушуваатъ у комшиите. Овие се що даватъ ексикъ. — Овие се що спиятъ спроти светая недела що не одатъ на церква. — овие се ороспитѣ що ферлатъ копиле. — овие се годжабашите що ядатъ отъ сиромасите и пр." (И-въ. ibid). Надписи на икони въ църквата. „Рапъ Божия Гианче за душевное его спасение: отъ Буула 1844". Друга: „Сие икона прилежия Стою отъ Боуле за душевно его спасение 1844". Селото Боуле или Бухля е на половина помашко и християнско" (И-въ, ibid).

4. *Св Никола — Моклища*

Моклишкиятъ манастиръ св. Никола се намира въ околностьта на с. Моклища, юго източно отъ с. Ватоша на 1 часъ разстояние , а часъ ½ отъ гр. Кавадарци въ единъ голѣмъ процепъ, пъленъ съ буйна гора отъ кестенови и орѣхови дървета. Църквата е стара, живописьта обновена. Отвжтре на вратата личи тоя надписъ: Надписъ отъ 1595 г. „Изволениемъ оца и поспешениемъ сина и съвръшениемъ светаго духа съзида се и пописа си божественний храмъ въ име светому архиерея и чудотвореца Христова Николай, Изволениемъ и потруждениемь кир Никола оть Тимюникь съ синови своими. Кир Йовчета. Кир Бойка. Кир Данета. За свою имь вѣчно памет съврьми и пописа. При духовника. Кир Йосифа въ лѣто з. р. г. (7103—1595) месеца июли. к. г. ден". Голѣмото с. Тимяникъ, отъ гдето е билъ ктитора манастирски, въ края на турския режимъ бѣше почти изцѣло помашко (И-въ, ibid). Ржкописна приписка на миней. „съи божествени миней отъ манастиръ Положко, донесълъ го Арсения у манастиръ Моклища. беше пусто Положко, въ лѣто з. с. к. д., а подьписах го азь грешни Исаиа Положки и т. н." (гледай Положки манастиръ).

Моклишкиятъ манастиръ е сжществувалъ и тогава, когато Положкиятъ билъ запустѣлъ (Л. Стояновик, ibid). Тоя манастиръ е отдавна подъ ведомствъто на Кавадарската бълг. църковна община. До 1896 г. манастиртъ не е ималъ почти никакви доходи (Иеродяконъ Йосифъ — Археолог. излетъ изъ Тиквешко, Минало г. II. кн. V, VI.).

в) Радовишко

1. *Св. Спасъ — Св. Недѣля — с. Конче.*

Манастиртъ св. Спасъ — св. Недѣля се намира въ Конечката планина ¼ часъ подъ извора на рѣката на сж-

щото име, която минавайки край него образува водопадъ 10—11 м. височина. Тукъ е прекарала въ XV в. последнитѣ си години дъщерята на Георги Бранковић, Катакузина; на една надгробна плоча въ манастира има надписъ отъ XIV.: Никола Становикъ Великъ войвода писторъ (Георче Петровъ — Материали, И-въ, ibid). Въ по-старо време манастира, заедно съ цѣлата околия, принадлежеше на Скопската епархий; а по-късно се прехвърли къмъ Струмишката епархия. Манастирътъ е свързанъ съ историята на революционното движение въ страната. Не веднъжъ той е билъ центъръ на скривалище на организационни чети.

VI ВЕЛЕШКА ЕПАРХИЯ

а) Велешка околия

1. *Св. Иванъ — Вътренси*

На 17 априлъ 1806 г. съединенитѣ чети на скопския войвода Боби Стойчевъ и велешкия Панчо Константиновъ сж прибрани въ манастира св. Иванъ, край село Вѣтърско, кждето игумена отсжтствувалъ. Уморени четницитѣ отъ изтошения походъ, настаняватъ се по стаитѣ да поспятъ; други четници, разположени въ магерницата, оставатъ охрана, наклаждатъ огънь за кафе и чай. Самонадеяниятъ смѣлчагъ Боби, презирайки страхътъ отъ неприятеля, поставя охрана само вжтре въ манастира, безъ да постави такъва по кръстопжтищата. Всички заспиватъ, само охраната бодърствува и обикаля манастирския дворъ. При зори четникътъ Цоню Андрейчевъ зачува отвънъ разговоръ на турски. Провѣрява охраната. Зазорява се и вижда турска потера. Андрейчевъ събужда войводитѣ, които виждатъ, че аскера е взелъ позиции около манастира. Събуждатъ се и четницитѣ, и правятъ опитъ за излазъ, кждето пада четникътъ Кръстевъ. Четницитѣ заематъ позиции изъ стаитѣ и манастирскитѣ стени. Броятъ на башибозука и потерата расте, командувани лично отъ австрийския жандармерийски офицеръ. Неприятелскитѣ атаки се отбиватъ; на предложението за капитулация, момчетата отговарятъ съ задруженъ залпъ. Цѣлиятъ день минава въ ожесточенъ бой. Нашитѣ очакватъ нощьта и пестятъ куршумитѣ, като си служатъ и съ бомби. Привечерь пристигатъ и полски орждия. Неприятелтъ, на брой около 300 души, стѣга обръча. Започва да вали дъждъ и гжста мжгла покрива околностьта. Къмъ 9 часа вечертьта Тодоръ Дочевъ, съ група бомбохвъргачи отваря манастирскитѣ врата: падатъ войници, падатъ четници. Бомбитѣ всѣватъ паника въ аскера и нашитѣ се из-

плъзватъ отъ бойното поле. При зори и двѣтѣ чети се прикриватъ край с. Новачани. Въ неравния бой паднаха: Андрей Варналиевъ, Александъръ Латовчето, Христо Багеровъ, а тежко ранени: Димитъръ Какачевъ и Аврамъ Братлето. Спасенитѣ четници намѣриха смъртьта си въ кулата на с. Лугунци. Тукъ загина Скопската чета, начело съ Бодле и велешкитѣ четници Димитъръ Стояновъ и Кольо Социалиста. Панчо Константиновъ съ часть отъ четата си се прибира въ гр. Велесъ (Ст. Аврамовъ, Азотъ, 1929 г.).

Тази случка подействува върху населението плахо, затуй и по-нарѣдко почна да посещава манастира, който бѣ единъ отъ най-популярнитѣ манастири въ Велешко. Тукъ нѣкога велешката аристокрация прекарваше известно време отъ годината за почивка и удоволствие.

Въ манастира св. Иванъ Вѣтренски, разоложенъ при устието на рѣка Пчина, лѣвъ притокъ на Вардара, има надписъ отъ 1770 г. на стената на манастира. „Изволение оца и сь поспешение сина. и сьвьршение светаго духа си божествени храмъ Орѣшичь зовоми. светаго славнага пророка и Прѣдитеча и ктръститѣле Йоана сьзда се отъ темелъ и подписа се, трудомь и настояниемь сь своею спензу. Боголюбиваго. епископа Кир Иосифъ велешкаго от манастира Зографъ, вь време патриаршествующе тогда блаженѣшему и велеречеваго господина и владика пьрви Юсиниани Охрида кир Засима, и при нечестьви цари амирѣ солтань Мехмедъ тогда и Гиритъ вазетъ бисть и Бисть ктитори от Рувникь Иове Неда Нераньза Продань Степана Васе Угринь Дамче Таса в лето от рождество а. к. о. (1670) Новари Иоан зр. п. д. (7184—1677)". (Ивановъ, Старини).

Вѣтренскиятъ манастиръ св Иванъ е три часа далечъ, по северо запана посока отъ гр. Велесъ. Той е разположенъ въ една живописна околность въ междурѣчието Вардаръ — Пчиня, лѣвъ притокъ на наи-голѣмата македонска рѣка. Близо до него е селото Вѣтрено, което брои 30 чисто български кжщи. Манастиръть е доста старъ, но съ тъмна история. Църквата е куполна, малка и тъмна. Тя е заобиколена съ манастирскитѣ сгради, съ около 40 стаи. Много отъ стаитѣ сж собственость на отдѣлни села, или еснафи, което личи отъ надписитѣ надъ вратитѣ. Съборъ става на 11 септемврй (Усѣнкновение главата на св. Иванъ Предтеча). Манастиръть се управляваше отъ настоятелство, избрано отъ града. Неговитѣ приходи се прибираха за въ полза на градскитѣ училища. Имотното състояние на манастира бѣ срѣдно. Той владѣеше гора, ниви, ливади, лозя и жива стока.

2. *Св Архангелъ — Чичевски*

Манастирътъ Орле, или св. Архангелъ Чичевски, се намира при с. Чичево (Горно и Долно) въ мѣстностьта Клепата.

Презъ 1872 г. българскиятъ митрополитъ Дамаскинъ, идейки за Велешката епархия, презъ Неготино (Тиквешко) стигналъ въ Чичевския манастиръ, кждето хиляденъ народъ се трупалъ да види и цѣлуне ржката на първия български владика. Отъ манастира владиката, придруженъ отъ множежество селени, пешаци и конници се отправилъ за Велесъ.

Обеднелиятъ манастиръ презъ 1849 г. моли за помощь Александра Екзарха въ Цариградъ съ следната просба, находяща се въ Етнографическия музей № 5080.

„ . . . Ми долуподписати препокорнейше припадаме и смирено просим; недостатките нашия са огромни; а при това може битъ що и Вашему Високородиу са явни, които во

Св. Архангелъ — Чичевски.

кругъ цѣлой Болгарий и Македоний до днеска бѣди разорения са свирепствовам. . . Сега обаче надоваждань одново на тая Епархия; наш Високопреосвещений Готподинъ Авксентие като любител своего рода — особенно славяно — болгарин, преминал и свреме у наш монастирот за отпочивка, кой са на среща изгледи били . . . дали совѣт свящеицкий. да припаднеме Вашему Високродию умилост па . . .“ (И-въ № 101).

Манастирътъ притежаваше печатъ бронзовъ, кржгълъ съ кръстовидна дръжка отъ 1705 г., съ образътъ на арх. Михаила и надписъ въ два кржга: „Сия печатъ ва Велешькии

предели ва гори Клепа близу река Вардаръ. Света и свещена обитель глаголеми Монастирь Орлье храмъ светаго Арьхангела". А около дръжката има надписъ: „Писа то печатъ масторъ Симонъ. Костадиновь. Вь лето зсги — 7213 месець генарь дьнь к҃в." Печата се пазеше въ Велешката митрополия (И-въ, ibid).

Имотното състояние на манастира презъ 1907 г., когато въ битностьта ми директоръ на велешкитѣ училища, го посетихъ бѣ: ниви 2650 долюма, ливади — 20 д.; лозя 120 д.; градини 2 д.

Чичевскиятъ манастиръ е между дветѣ села Горно и Долно Чичево, находящи се въ мѣстностьта Клепата. Далечъ е 4 часа отъ града. Манастирътъ е стариненъ. Църквата е новѕ, куполна, свѣтла и голѣма съ висока камбанария край нея. Имотното състояние бѣ доста добре. Управляваше се отъ настоятелство и приходитѣ се прибираха отъ града, за въ полза на училищата. Имота се стопанисваше добре. Имаше чифликъ въ с. Дворища. Въ последно време тукъ се откри земледѣлско училище, подъ ржководстъото на агронома Ангеловъ, плащанъ отъ Екзархията. И тоя манастиръ има голѣмъ дѣлъ въ нашето освободително революцинно дѣло.

3 *Св. Димитъръ*

Манастирътъ св. Димитъръ е половина часъ югоизточно отъ гр. Велесъ. Той е разположенъ по дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ и притокътъ ѝ р. Тополка. Наблизо до манастира е билъ стария гр. Велесъ, развалинитѣ на когото още личатъ изъ околностьта. Може даже да се предполага че храмътъ св. Димитъръ е една отъ църквитѣ на стария Велесъ, който се помни доста добре отъ потомцитѣ на последнитѣ негови изселници. Споредъ казването на велешани, който за положително твърдятъ, че днешниятъ градъ е построенъ преди 150 години на сегашното мѣсто, не е вѣрно твърдението и проф. Романски, че гр. Велесъ е отъ памтивѣка на днешното си мѣстоположение (Мак. Пр. г, кн. стр.).

Историята на манастира е тъмна. Знае се, че църквата е била възобновена преди 150 години. Тя е малка, тъмна и безъ женско отдѣление. Наоколо има стари и нови сгради. Последнитѣ сѫ 6 голѣми стаи, които служатъ за гости. Управлява се отъ настоятелство, избрано отъ града. Приходитѣ бѣха за въ полза на градскитѣ училища. Манастирътъ притежаваше богатъ чифликъ въ с. Бабуна, край едноименната рѣка. Съборъ става на храмовия праздникъ. А на Светлия четвъртъкъ и Светлия петъкъ става голѣмъ съборъ, посещаванъ и отъ околията. Гражданитѣ редовно посещаватъ манастира всѣки недѣленъ день презъ великитѣ пости.

Въ по-предишни времена манастиръ̀тъ се посещавалъ чакъ отъ Щипско и Тиквешко. Голѣмъ дѣлъ има тоя манастиръ въ историята на революционното дѣло. Тукъ ставаха винаги срещи между ржководителитѣ на организационното дѣло въ тоя край, кждето се взимаха важни решения,

4. *Св. Никола — Оморански*

Манастиръ̀тъ е разположенъ край р. Бабуна и селото Оморани, което бѣ чифликъ манастирски. Той е основанъ въ 1807 г. на името на св. Никола. Открит̀ъ е безъ разрешение на духовната и гражданска власть. Зависеше отъ самитѣ основатели. Благодарение голѣмата набожность на населението, готово да се притича на помощь съ своитѣ дарения на всѣко Богоугодно заведение, тоя манастиръ въ скоро време забогатява. Това като видѣха другитѣ селяни, поискали и тѣ да се ползоватъ отъ облагитѣ манастирски. Покъсно такива претенции изявява цѣлата селска община. Велешката община, до тогава чужда на манастира, набъркала се, чакъ когато взѣли да стават̀ъ крамоли между селянитѣ, за кой повече да краде и злоупотрѣбява съ манастирскитѣ приходи. За тая цель обявенъ билъ манастиръ̀тъ подъ ведомството на църковната община и билъ поставенъ епитропъ въ 1892 г. Но и той не излѣзналъ благонадеженъ, та манастиръ̀тъ заборчнѣлъ. За да се отърве Велешката митрополия отъ кредиторитѣ манастирски, решава презъ 1895 г. да го повърне отново на селската община. Селянитѣ, обаче, за да се освободятъ отъ задълженията манастирски, намислюватъ да се откажатъ отъ екзархийското ведомство и признаятъ гръцкия владика. Българската митрополия съзнала скоро своята сторена грѣшка и прави постжпки да тури ржка отново на манастира, но вече е късно. Въпросъ̀тъ взима официаленъ характеръ. Намѣсва се властьта; водятъ се спорове и дълги преписки съ властьта, но напразно — манастиръ̀тъ си остана патриаршески, и послужи за база на сръбската пропаганда, която здраво се загнѣзди въ тоя край (Азотъ). До 1895 г. манастиръ̀тъ нѣмаше още църква. На мѣстото бѣха издигнати само 3—4 сгради за хора и добитъкъ. Отсетне той се разшири (изъ екзархийската архива).

5. *Св. Атанасъ — с. Войница*

Манастирчето св. Атанасъ е край голѣмото село Войница, на раздалечъ часъ и половина отъ града, по югозападна посока. Възобновенъ е отъ преди 45 години. Църквата е издигната надъ старо църквище, кждето е била намѣрена иконата на св. Атанасъ, споредъ съновидението на единъ селянинъ. Тя има корабна форма. Съ помощьта на

подаяния сдобива се съ имотъ, който се управлява и използува отъ селото. Съборъ става на св. Атанасъ лѣтни (2 май ст. ст.). Сгради около манастира нѣма. Бидейки въ съседство съ селото, гоститѣ се посрещатъ и приематъ въ самото село.

6. Св. Богородица — с. Бистрица — Согле

Согленскиятъ манастиръ св. Богородица се намира въ мѣстностьта Азотъ, въ района на турското село Согле, отстоящъ на 1 часъ разстояние и въ съседство съ българскитѣ села Теово, Богомила и Бистрица, Отъ града е далечъ 9 часа. Манастирътъ е старъ. Преди години, въ времето на Велешкия владика Авксенти, той е билъ въ цвѣтущо състояние; а по-късно, по редъ причини, той доста западналъ. Църквата е куполна и малка. Сгради има съ 15 голѣми стаи и чардаци. Управляваше се отъ настоятелство, избирано отъ града, за кѫдето се прибираха и доходитѣ му. Поради честитѣ атаки на сръбскитѣ чети, манастирътъ бѣ подъ опеката на единъ влиятеленъ согленски ага, комуто се плащаше като на кяя. Съборъ става на Малка Богородица (8 септември ст. ст.) А презъ зимния сезонъ се посещава отъ околнитѣ села, които се редуватъ съ своето гостуване. Всѣко село има своя „одая", издигната на срѣдства на селото.

7. При с. Свекяни се намира манастирчето св. Константинъ. Той е въ мѣстностьта Клепата, при самото село Свекяни, брояще 25 чисто български кѫщи. Далечъ е отъ града 3 часа. Църквата има корабна форма и служи за храмъ на селото. Тя е малка, безъ особени сгради наоколо. Манастирчето има имотъ, управляванъ отъ селото. Поради своята популярность, то масово се посещава отъ околнитѣ села.

VII. СѢРСКА ЕПАРХИЯ

а) Сѣрска околия

1. *Св. Иванъ Предтеча (Продромосъ)*

Презъ лѣтото 1894 г. е посетилъ манастира В. Кѫнчевъ, чийто бележки предаваме по-доле. Въ подножието на Сминица планина, край Бродската рѣка, надъ не висока канара, между кичеста маслинена гора, защитена отъ всички страни съ високи планински разклонения, се бѣлѣятъ манастирскитѣ сгради на св. Иванъ Предтеча. Мѣстоположението манастирско напълно отговаря за единъ санаториумъ на гърдоболни. Св. Иванъ е отъ най-богатитѣ и най-хубавитѣ манастири въ Македония. Предъ манастирската ограда се

издигатъ грамадни явори, до които шурти чешма отъ хубавъ мраморъ, а на около личатъ подходящи мѣста за сѣдене. Манастирскиятъ дворъ е посланъ съ калдаръмъ. Отъ лѣво и дѣсно стоятъ хубави сгради, а срещу тѣхъ е църквата. Въ монастира има 30 калугери, болшинството българи, които

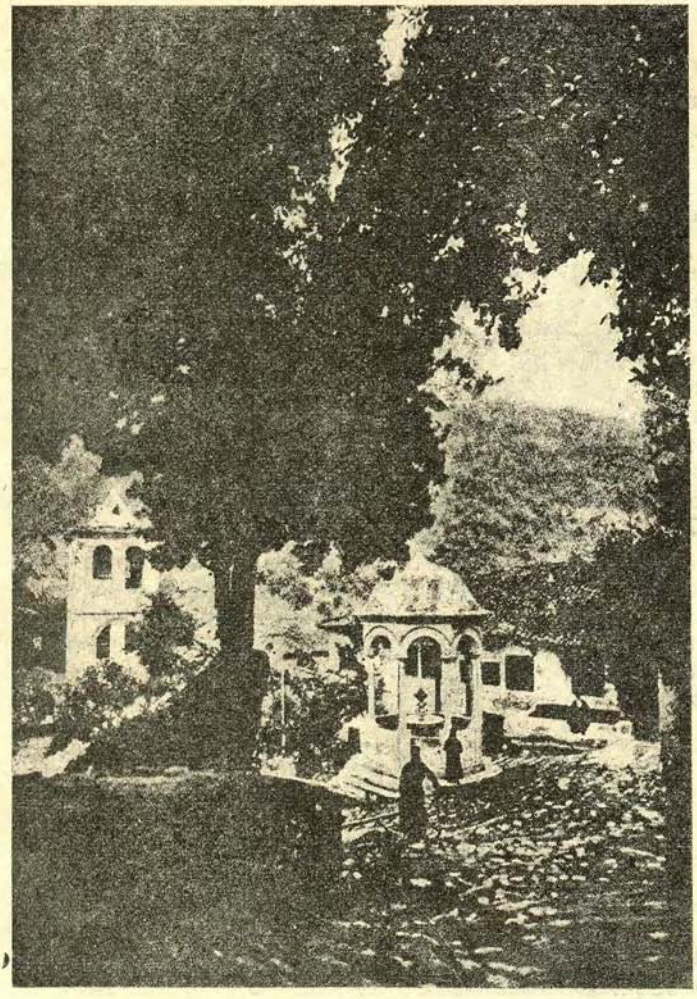

Св. Иванъ Предтеча (Продромосъ).

се спотайватъ, поради голѣмата ненависть. Тукъ се подвизавалъ известниятъ Мелнишки владика Прокопий, родомъ българинъ отъ сѣрското село Мелникичъ; сжшо така тукъ е игуменствувалъ и Скопскиятъ митрополитъ Теодосий,

родомъ отъ Неврокопското село Търлисъ. Отъ руско-турската война игуменътъ е гръкъ. Има и училище, западнало, кѫдето се учатъ селянчета. Голѣми сѫ приходитѣ на манастира. Годишно има 30—40 хиляди оки маслини, има лозя, ниви и голѣми стада овце и три чифлика изъ сѣрско съ 1500 л. тур. годишенъ доходъ. Единъ чифликъ има въ село Дервещане, $^3/_4$ часъ източно отъ Сѣръ съ 25 кѫщи и 125 души българи; вторъ чифликъ има въ българското село Кишишлъкъ, два и половина часа юго-източно отъ Сѣръ; третъ чифликъ има въ българското село Лакосъ, $^1/_4$ часъ северно отъ манастира.

Църквата не е много голѣма, но е красива. Тя е куполна съ квадратенъ наосъ. Куполътъ е голѣмъ и широкъ. Надъ притвора е имало 4-ристранна кула (Мавродиновъ, ibid). Особено интересенъ е иконостаса, изработенъ отъ двама брождани въ 1803 г. И живописътьта е красива и на много мѣста иконитѣ сѫ окрасени съ сребро. Въ църквата е гробътъ на цириградския патриархъ Генадий Схалари — първиятъ патриархъ подъ турския режимъ. Манастиръть е основанъ въ 1321 г. въ времето на Андроника Палеолога. Знае се, че и двамата Андрониковци сѫ били ктитори на манастира. Манастирски благодетели сѫ били още Теодоръ Метохидъ и Иоанъ Кантакузенъ (Кондаковъ, Македония, 163). Основатель е билъ Зъхненскиятъ митрополитъ Иоанъ, мощитѣ на когото се съхраняватъ въ църквата. И братътъ на митр. Иоана, Ежовски епископъ, е съградилъ малката църквица, която е запазена въ манастира. Манастирската архива има кондика, кѫдето се описва миналото на манастира. Надъ манастирскитѣ порти личатъ образитѣ на Стефанъ Душанъ, Елена и Михаилъ, който потвърдилъ съ хрисовулъ и умножилъ неговитѣ владения. И султанитѣ Мурадъ и Селимъ сѫ потвърдили манастирскитѣ права (В. Григоровичъ, Очерки). Той е ставропигиаленъ. Въ манастирскитѣ хранилища Кондаковъ видѣлъ разкошни сребърни рипиди, сребъренъ кръстъ отъ 1732 г., великолепна сребърна чаша отъ XVI в. Презъ 1839 г. рускиятъ монахъ Партений посетилъ манастира и намѣрилъ въ библиотеката пергаментни и книжни ржкописи повече отъ 1000 на славянски езикъ писани (И-въ, ibid, № 124). Григоровичъ срещналъ много монаси, които прикривали българското си произхождение.

Монаситѣ отъ тоя манастиръ пратили въ 1872—73 г. писма до цариградския патриархъ, съ които се съобщавало, че въ манастира обучението се водѣло на гръцки езикъ, но ученицитѣ били „българчета“ отъ селата на сѣрската, драмската и мелнишката епархии. Сѣрскиятъ митрополитъ Неофитъ пъкъ пише до патриаршията, че $^3/_4$ отъ монаситѣ сѫ българогласни. Тия писма сѫ обнародвани отъ патриар-

шеския хартофилаксъ М. Гедоенъ въ 1908 год. (И-въ, № 232).

2. *Св. Иванъ Предтеча — Кулско*

Тоя манастиръ се намира 2 клм. надъ с. Кула, далече 2 часа юго-западно отъ гр. Сѣръ. Манастирътъ е разположенъ въ подножието на единъ голъ хълмъ. Той е новъ, открит въ 1879 г. отъ селянката Дафина Константинова Дакова, родомъ отъ сѫщото село. Присънило ѝ се, че на туй мѣсто има стара църква, която трѣбва да се открие. Съ грижи и залѣгане и на набожни Кулчани, църквата била открита и на мѣстото ѝ издигатъ новъ храмъ на името на св. Иванъ Предтеча, чиято паметь е на голѣма почить въ Сѣрско, бидейки е въ свръзка съ сѣрскиятъ манэстиръ на сѫщия светецъ. Станалъ известенъ вече новия манастиръ, взема да се посещава масово отъ набожното българско население по цѣлия тоя край, и въ скоро време манастирчето забогатява. Почватъ да строятъ и сгради около църквата. Такива има на два етажа, съ хубави и добре мобилирани стаи. Църквата е срѣдна, красива, свѣтла и градена съ дѣланъ бигорливъ камъкъ. И живописьта е хубава съ гръцки надписи. Бидейки националното съзнание въ българскитѣ село около Сѣръ, взе бързо да се свестява, почнаха, въ кратко време да се редятъ и отказватъ масово едно следъ друго селата отъ гръцкия владика. Въ това число е и с. Кулата, което брои 70 чисто българъски кѫщи. Заедно съ селото и манастира отхвърля гръцкото ведомство въ 1898 г. Завежда се ожесточена борба съ гръцкия владика за владението на манастира. Повече по тоя въпросъ има въ отдѣла „Борбитѣ съ пропагандитѣ".

Други манастиръ въ Сѣрско сѫ:

3. *Св. Духъ* край селото Везникъ, разположено въ политѣ на Боздагъ, източно отъ Сѣръ на часъ и половина разстояние. Манастирътъ е новъ и разположенъ на едно живописно мѣсто, отъ кѫдето се виждатъ като на дланъ всички почги села въ сѣрското поле. Той е владение на гръцката митрополия.

4. *Св. Димитъръ Негритски* се намира край с. Долно-Крушово, (Нигриска нахия), близо до Орфански заливъ, далечъ отъ Сѣръ 10 часа, по-южна посока. Манастирчето е метохъ на св. горски манастиръ.

5. *Св. Иванъ.* Издигнатъ е презъ 1875 г. край селото Айдонохори (Нигритско), 9 часа далечъ отъ Сѣръ (Два санджака въ източна Мак. Пер. Сп., кн. 36, Z).

Григоровичъ говори, че въ Сѣръ, близо до джамията

Св. София имало развалини отъ старъ манастиръ, съ 12 обширни килии въ полукржгъ, а по срѣдата храмъ на св. Дванадесеть Апостоли.

VIII. НЕВРОКОПСКА ЕПАРХИЯ

а) Неврокопска околия

1. *Св. Георги*

Тоя манастиръ се намира край селото Сангъртия, 2 часа южно отъ гр. Неврокопъ. Почнатъ е да се строи въ 1864 г., следъ като дѣдо Атанасъ отъ с. Горна Сангъртия е

Св. Георги — Сангъртия.

изкопалъ отъ земята иконата на св. Георги. Старецътъ станалъ и пръвъ ктиторъ на манастира. Постройката е станала съ подаяния отъ християнското население. Тапията манастирска е на името на ктитора. Презъ 1885 г. гърцитѣ почватъ борба за завладяването му, която борба продължила редъ години. Властьта, както винаги, взѣла страната на гръцкия владика, като арестува 6 души българи отъ селото, за да сплаши населението. Презъ това време гръцкия владика е идвалъ нѣколко пжти въ манастира, за да увещава селянитѣ да го признаятъ. Въ 1894 г, пристига български

владика въ Неврокопъ, следъ което манастира става напълно екзархийски. Отъ основаването на манастира не се е служило на другъ езикъ, освенъ на църковно славянски.

Презъ 1919 г. игуменъ на манастира става иеромонахъ Михаилъ. Той се загрижва за доброто стопанисване на манастирския имотъ.

Манастирската църква е и селска. Но се прославилъ като манастиръ благодарение голѣмата почитъ на св. Георги отъ мѣстното население. Особено пъкъ манастирътъ бѣ популяренъ съ цѣлебностьта на умопобъркани хора. Вѣрующитѣ винаги сж намирали цѣлебно спасение. За сжщата цель идвали сж даже и турци.

Сгради има: нова съ 26 стаи, трапезария и параклисъ. Има и стара сграда съ 13 стаи. Ниви има 150 дек., лозя 3 дек., 25 глави волове и яравi, овце и кози 150 глави, коне 4, свини и разни домашни птици. Годишниятъ бюджетъ е билъ около 25,000 лв.

Игуменътъ Михаилъ стоялъ до 1924 г., когато въ управлението влизатъ иеромонаситѣ Прокопий и монахъ Варнава. Последнитѣ стоятъ до 1929 г., следъ което манастиръ̀тъ се управлява отъ селския енорийски свещеникъ Бахчовански. Съборъ става на Гергьовдень, кждето винаги пристигаше българския владика, заобиколенъ отъ цѣлото почти градско население и гости отъ много български села. Въ битността ми директоръ на неврокопскитѣ училища, посещавахме манастира колегиално, всички учители.

Забел. г. Вл. Мавродиевъ казва, че е видѣлъ плоча съ надписъ 1450—1500 г., положена надъ сев. врата ?

2. *Св. Богородица*

Това манастирче е построено въ една хубава, залѣсена мѣстность въ диплитѣ на Ючъ-Дурушия балканъ, едно отъ източнитѣ разклонения на Пирина, два клм. западно отъ гр. Неврокопъ. Манастирската църква е малка. Тя представлява корабъ 10·5 м. Вжтре въ църквата нѣма нѣщо забележително. Иконостаса е проста дограма, безъ всѣкаква рѣзбария. Иконитѣ сж съ срѣдна художествена стойность, съ гръцки надписи. Църквата и манастира сж строени съ иждивението на българското околно население. Отпредъ църквичката има малка артика. Манастирскиятъ дворъ има малка артика. Манастирскиятъ дворъ има около 2 декара мѣсто, заградено съ стени. Върху западнитѣ стени на оградата има построени 7—8 стаи. Манастира притежава 60 декара земя, нѣкогашни лозя. Сега, подъ ржководството на митрополитския протосингелъ, манастирското стопанство се възобновява. Отглеждатъ се, породисти крави, свине, кокошки. Засаждатъ се овощни дървчета и се проектира въз-

обновяване на старитѣ лозя. Съборъ .става на храмовия праздникъ (всичкитѣ Богородици) и петъкътъ на Великдень.

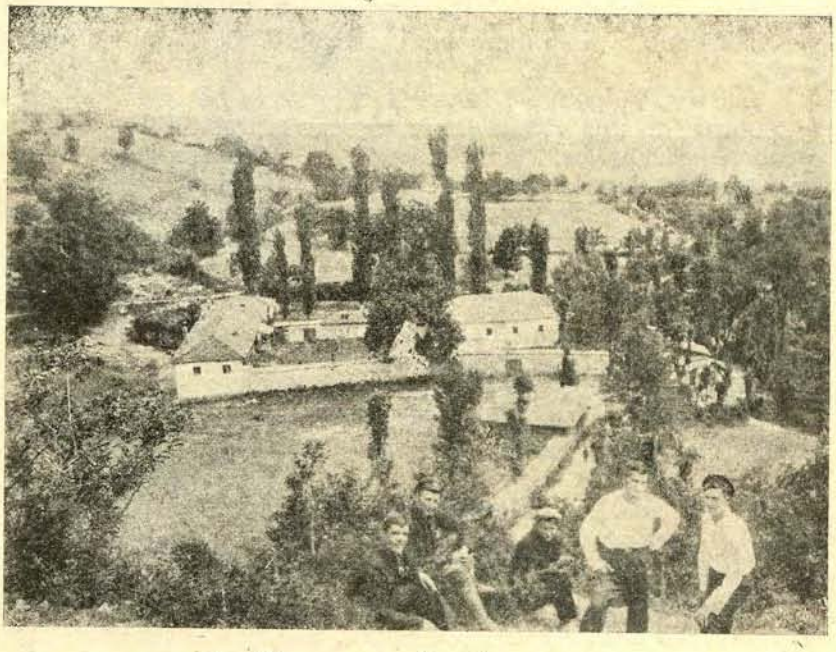

Св. Богородица — Неврокопско.

Има надписъ надъ църковната врата манастирска: „Въ времето на църковното училищно настоятелство Сотиръ Ивановъ и Атанасъ Тадоровъ и спомоществованието на православнитѣ българи българската община на с. Ючъ Дурукъ и при настоятелството на почитаемитѣ господа Костадинъ Великовъ, Михалъ Георгиевъ, Ламбо Сотировъ, Филипъ Великовъ почна се на 1888 г. на 1 мартъ на които воздигането на този святъ храмъ на живоприемни източникъ най-първо се соградиха околнитѣ стени кале на площада . . . чєшма со три чучурки на 1890 г., насади голѣмо лозе на 1896 г., като умре Костадинъ Великовъ наследи го Георги Николовъ, на 1898 г. положи се отъ гореписанитѣ лица основния камъкъ съгради се църквата и стаи за поклоницитѣ, на 8 юлий 1901 г. отпразднува се и освещението ѝ въ Ючъ Дурукъ на 15 августъ 1911 г." (Сведения отъ Неврокопската митрополия).

Манастириша

1. Наблизо до помашкото с. Борово (Чечко), край лѣвия брѣгъ на р. Мѣста, има развалини отъ голѣмъ манастиръ св. Димитръ (В. Кънчевъ, ibid).

2. Другъ манастиръ св. Димитъръ има край помашкото с, Ошица. Той билъ заровенъ въ земята при потурчването на селото. На Димитровдень тукъ става голѣмъ панаиръ, нареченъ „Дере-панаиръ“ (В. Кънчевъ, ibid),

3. Около с. Търлисъ има развалини отъ старъ манастиръ.

4. Въ с. Марчово (Долни Хисарлъкъ), по лѣвия брѣгъ на рѣката, срещу Новрокопъ, северо-източно отъ селото имало манастиръ св. Недѣля. Презъ 1903 г. е открита църквата, съ запазена изцѣло мозайка по пода и при нея гробница. По тоя време масово се посещаваше новооткрития манастиръ. Посетихме го и ние, тогавашнитѣ учители въ Неврокопъ. По-късно игуменствуваше тукъ иеромонахъ Максимъ, поминалъ се въ 1916 г.

5. Между силата Кременъ и Обединъ имаше манастирище, напоследъкъ възобновенъ храма св.
„Управляваше се отъ калугеръ игуменъ“.

6. Край с. Долна Сангартия има старо оброчище, св. Димитрий, където личатъ развалини отъ манастиръ.

б) Мелнишко

1, *Св. Богородица — Роженъ*

Манастирътъ е разположенъ въ дъното на единъ долъ, находящъ се северно отъ Мелникъ, 2 и половина часа раздалечъ, надъ самото с. Роженъ, съ 48 чисто български къщи. Манастирътъ е на името на „Рождество Богородично“, а изопачено на „Роженъ“. Той бѣ една стара и овехтела сграда. Подчиненъ бѣ на св. Горския Иверски манастиръ. Съборъ ставаше на 8-й септември (Мала Богородица). Имаше икона стара, която въ надвечерието на празника сама се раздвижвала отъ мѣстото за да излѣзе вънъ. Тогава я подзиматъ калугеритѣ и я изнасятъ предъ църковнитѣ врата, където богомолцитѣ минаватъ подъ нея за здраве, като настава страшна блъсканица, за кой пръвъ да мине. Въ манастира живѣеха до 20 гръцки калугери (Z, Два санджака и пр-)

Манастирътъ е съграденъ презъ 1217 г. съ срѣдства и трудъ на населението отъ околнитѣ села. Това се потвърждава и отъ факта, че отъ постройката при манастира, на всѣко село има запазено по една стая, за гостуване на селянитѣ, при манастирски праздненства. Надписитѣ сж гръцки. Рѣзбата не иконитѣ, украсата, датиратъ отъ построяването на манастира. До Балканската война манастира бѣ гръцко владение. Около манастира има голѣма сграда въ долния етажъ, въ която сж се помѣщавали работницитѣ и пазачитѣ манастирски. Той притежаваше около 100 дек. работна земя ниви, 10 д. лозя, 5 д. ливади, 5 д. черничеви

градини, 2 чифта волове, 4 мулета, 10 крави, 100 овце, 50 кози, 3 свини за разплодъ и 20 кошари пчели. На постояна работа имало, въ турско време, 12 души пазачи арнаути. Имота сега е отчужденъ отъ българскитѣ власти и раздаденъ на околното население.

Съборъ става на Рождество Богородично и Кръстовдень, когато масово се посещава отъ цѣлата околия (свед. отъ Неврокопската митрополия).

Манастири около Мелникъ

Източно отъ града имаше 3 манастира: Св. Спасъ, Св. Хараламли и Св. Никола, управлявани отъ по единъ калугеръ. Тѣ държеха манастиритѣ подъ наемъ за година време. Единъ отъ манастиритѣ се владѣеше отъ св. горския манастиръ Ватопедъ. И тритѣ манастири бѣха всрѣдъ дълбоката урва наречена „Легенъ", приличаща на островъ. Балканската война остави отъ тия манастири само малки остатъци. В. Григоровичъ е посетилъ тия манастири въ 1845 г.

IX. ВОДЕНСКА ЕПАРХИЯ

а) Ениджe Вардарска околия

1. *Св. Богородица — Бабянска*

Селото Бабяни отстои около 3 часа западно отъ Ен. Вардаръ, въ политѣ на Паякъ планина. То брой 70 чисто български кѫщи. Отъ тукъ сѫ родомъ братята Христо и Димитъръ Бабянски. Наблизо до селото, по източна посока, е манастира „Успѣние Пресветая Богородица" (1828 г.). Сгради около манастира липсваха. Църквата служи и на селото, кѫдето извършватъ своитѣ треби. Въпрѣки това, поради своята популярность, като много цѣлителенъ, манастирътъ бѣ посещаванъ не само отъ християнско население, но и отъ мъгленскитѣ помаци. Сѫщиятъ манастиръ е служилъ често за база и прикритие на Апостоловата чета. А презъ възстаническата година (1903), манастирътъ е служилъ за пунктъ на възстаницитѣ, предвождана отъ Петъръ хаджи Риндовъ съ около 30 четници. Манастирътъ владѣе и стопанство, състояще се отъ гора, ниви, ливади, кози, крави и пр.

2. *Св. Архангелъ — с. Лѣсково*

Той е разположенъ въ предѣла между Кожухъ и Паякъ, високо въ гората, надъ 1200 м., височина, наблизо е с. Лѣ-

сково, съ 60 чисто български кжщи. Отъ тукъ е родътъ на Въндевъ, известниятъ войвода, който загина презъ време на междусъюзнишката война отъ гърцитѣ. Наблизо е и влашкото село Ошинъ. Лѣсково и манастира сж далечъ около 50 клм. отъ Енидже Вардаръ, а манастиръ̀тъ е на четвъртъ часъ, югоизточно отъ селото. И тоя манастиръ е безъ сгради. Посещава се масово отъ населението и е известенъ по своята лѣчебность, особено на умоповредени.

3. Край с. Врожетъ е манастира св. Лука, 4) а край селото Плугаръ — манастира св. Лука.

б) Воденско

1. *Св. Георги — с. Пожарско*

Манастиръ̀тъ св. Георги е въ района на с. Пожарско разположенъ въ дипленитѣ разклонения на Мариовскитѣ планини. Бидейки близо до рѣката, основитѣ на манастирскитѣ сгради бѣха подкопани, та селянитѣ бѣха рѣшили да го измѣстятъ на по-безопасно мѣсто. Това стана прѣзъ м. май 1893 г.

2. *Св. Богородица*

При селото Добра (Берско) има манастиръ св. Богородица. Тукъ, въ 1822 г. се събрали възстаници отъ Македония, които очаквали отъ Александъръ Ипсиланти, организаторъ на гръцкото възстание, да получатъ муниции чрезъ единъ гръцки генералъ отъ руската армия (Г. Вестителевъ, гр. Воденъ, Мак. Пр. г. I кн. II); 3) св. .. с. Олмански. Възобновенъ къмъ 1865 г, върху старъ манастиръ.

Манастиръ̀тъ се владѣеше отъ гърци. Въ Воденско има още три други гръцки манастири (св. Троица и 2 други).

Манастирища

1. Въ Мжгленско, въ XII в. Св. Иларионъ се подстригалъ за монахъ и съградилъ манастиръ „св. Дванадесеть Апостоли". Той умрѣлъ въ манастира и тѣлото му било погребано въ църквата (В. И-ва, ibid). 2. св. Иларионъ (св. Рионъ) при с. Баково.

3. Надъ Гумендже, въ мѣстностьта „Градище" има развалини отъ църква, кждето населението отъ съседнитѣ села е отивало да извършва службата си. Мѣстностьта се нарича „Манастирчето". Споредъ предание Рилскиятъ манастиръ тукъ ималъ метохъ (Хр. Шалдевъ, Область Боймия, Мак. Пр. г. VI. кн. I). 4) Св. Атанасъ при с. Въдрица (Ениджевард.) се спомина въ 1659 г.

5. Между селата Арсенъ и Пископия, на хълма при извора „Злата“ има развалини отъ манастиръ. 6) При с. Кованецъ имало манастиръ който се спомина въ Зографския поменикъ (И-въ ibid).

X. Костурска — Епархия

а) Костурско

Костурската епархия броеше следнитѣ манастири: 1) Св. Богородица въ с. Мокрени, 2) Св. Врачъ с. Олища, 3) Св. Георги с. Сливени, 4) Св. Никола с. Черешово, 5) Св. Арахангелъ с. Чифликъ, 6) Св. Илия с. Статица, 7) Св. Никола с. Чурилово, 8) Св. Илия с. Очища, 9) Св. Петка с. Дърмени, 10) Св. Атанасъ с. Тиквени, 11) Успен. Богородично (Кост. езеро), 12) Св. Богородица (езерото), 13) Св. Арахангелъ (с. Чука).

Макаръ селищата около тия манастири да се населяваха отъ чисто българско население, всички тия светини се владѣеха отъ патриаршията. Нѣщо даже повече: основатели благодетели и пожертвуватели на тия манастири сж били българитѣ отъ съседнитѣ села, за което сведочи фактътъ, че всѣко едно село имаше своя собствена стая въ манастира, съ надлежния надписъ на мраморна плоча на дарителитѣ, оставена надъ горния прагъ надъ вратата. И макаръ патриаршески, тѣ се посещаваха редовно на празднични и съборни дни отъ набожното българско население, даже и следъ отчаянитѣ борби съ гръцкия владика за тѣхното владение, до като тия „светилища“ не станаха база и скривалища на гръцкитѣ андарти, отъ кждето се прецелваше и атакуваше нашата организация. Тогава, когато тия светилища измѣниха на своето предназначение, когато на чело на управлението застанаха заклети врагове на българщината; и когато, подъ черното калугерско расо се криеха за игумени, лица стъ действующата гръцка армия — офицери, тогава, сжщото това религиозно богобоязливо българско население, ужасено отъ грозящата го напасть, що идѣше отъ гия имено „светилища„, вдигна огнения факелъ, поднесе го къмъ тия „светилища“, запали отъ всички четири страни тѣхнитѣ сгради и ги преобърна на прахъ и пепель. Особено тоя български гнѣвъ се излѣ върху тия манастири презъ 1905 г. когато гръцкитѣ андарти, следъ Зеленишката кървава свадба, намислюватъ да нападнатъ голѣмото бълг. село Загоричани. Тогава, българскитѣ чети, виждайки, че нѣкои отъ тия манастири служатъ за база на андартитѣ, последователно изгорѣха Чуриловския манастиръ св. Никола. Следъ нѣкой день унищожиха манастира св. Атанасъ въ

Костенарията, край селото Тиквеникъ. А подиръ други нѣколко дни запалиха и Сливенския манастиръ св. Никола.

1. *Св. Врачъ*

По пѫтя между селата Олища и Черешница, до самото подножие на едно отъ юго-източнитѣ разклонения на планината Вичъ, срѣдъ дѫбова гора, се намира манастира св. Врачъ. Той не е много старъ. Построенъ е около 1820 г. върху стара църквица, въ която имало лѣковита вода (аязмо). Като инициаторъ за изграждането на манастира, се спомина попъ Иларионъ Джоговъ отъ с. Загоричани който станалъ и пръвъ игуменъ на манастира. При съграждането на манастира попъ Иларионъ е ималъ пълната подкрепа и съдействие на околнитѣ села: Загоричани, Олища, Черешница и Българска Блаца, които не сѫ жалили нито трудъ, нито срѣдства за тая цель. Сѫщото население се е погрижило и за материалната издръжка на манастира. Въ всички тия села се срещатъ имоти подарени на манастира. Благодарение на строгия надзоръ, що упражнявали върху манастира Загоричани (първитѣ трима игумени по редъ попъ Иларионъ, попъ Кирилъ Канзовъ и попъ Евгений Даковъ сѫ били загоричанци), въ скоро време той е станалъ образецъ въ всѣко отношение. Съ гордость нѣкога сѫ произнасяли, а и сега още произнасятъ костурчани името на св. Врачъ, защото изцѣло манастирътъ е служилъ на народа.

Тоя манастиръ е ставропигиаленъ. Прислужницитѣ му не сѫ били повече отъ 5—6 души, съ двама свещеници.

Името на тоя манастиръ е тѣсно свързано съ революционното дѣло въ тоя край. Манастирътъ, презъ възстаническата година, е указалъ грамадна услуга на цѣлото пострадало население. Презъ това време (възстанието) игуменъ бѣше попъ Данаилъ, родомъ отъ с. Бѣлъ каменъ, по произхождение албанецъ. Ползувайки се съ голѣмъ авторитетъ, предъ власть и население, попъ Данаилъ не се поколеба, още въ първия день следъ изгарянето на селата да прибере въ манастира женитѣ, децата и старцитѣ и се погрижи за тѣхната прехрана. Сѫщо така той се грижеше и за тѣхната защита предъ властьта.

— По заповѣдь, разправя Аристидъ Дамяновъ, отидохъ да видя въ какво положение се намиратъ прибранитѣ семейства въ манастира. Намѣрихъ вратитѣ затворени. Помолихъ да съобщатъ на игумена кой съмъ и защо отивамъ. Следъ малко отвѫтре излѣзе човѣкъ съ ножици, бръсначъ, дълго палто и фесъ въ ржцетѣ. По нареждане на игумена, трѣбваше да ме острижатъ, обръснатъ, да ме преслечатъ и обезоржженъ да влѣзна въ манастира. Вѫтре предъ мене се изпрѣчи ужасна картина! Повече отъ 2000 жени, деца и

старци изпълваха манастирскитѣ сгради, заедно съ църквата. Нѣмаше мѣсто за минаване и т. н."

Близо 30 години се изминаха отъ тогава, но като че ли още стои внушителната фигура на попъ Данаила, говори г-нъ Дамяновъ, произнасяйки думитѣ: „не се грижете за женитѣ и децата". — Дветѣ воденици денонощно мелятъ брашно, фурнитѣ постоянно пекътъ хлѣбъ. Затворилъ съмъ вратитѣ за турцитѣ, но ви се моля и вие да не идвате въоржжени, защото страшно ще бжде, ако се даде поводъ на мръснитѣ турци да влѣзнатъ въ манастира. Цѣлунахъ ржка на този благороденъ човѣкъ, благодарихъ му сърдечно за положенитѣ грижи и му обещахъ, че нѣма да нарушаваме манастирскитѣ наредби. За жалость, още на другия день нарушихме обещанието. Манолъ Ризовъ съ нѣколко души възстаници, насилствено влѣзе въ манастира. — Въпрѣки това, попъ Данаилъ до край запази семействата отъ поругания. — Така свършва своя разказъ Аристидъ Дамяновъ.

И при гръцката окупация попъ Данаилъ спаси отъ явна погибелъ много наши хора, обречени на погубване отъ гръцкитѣ главорѣзки команди.

Миналата година попъ Данаилъ се помина въ дълбока старость, като остави хубави спомени въ тоя край. По настоящемъ, 5-ятъ по редъ игуменъ въ св. Врачъ, е отъ с. Сребърно (Леринско) попъ Григоръ.

2. *Св. Богородица*

Юго-западно отъ с. Мокрени, на разстояние $^1/_4$ часъ се намира Клисурския манастиръ св. Богородица. Пжтя отъ Мокрени до манастира е доста удобенъ, та пжтникътъ не чуствува особена умора. Около манастира шумятъ високи дървета, а срещу вратата му шурти студена и бистра като кристалъ вода, която уталожва жаждата на честитѣ пжтници и поклоници. До входната врата на манастира, при чешмата стои иконата на св. Богородица и при нея кутия за волни пожертвования. Малкитѣ доходи на този манастиръ сж въ ржцетѣ на Клисурчани. А поддръжката и посещенията ставатъ отъ околнитѣ български села. Манастирската църква е малка, но красива. Въ нея се служи само въ празднични дни. Отъ Клисура до манастира се стига за часъ и $^1/_4$ по нанагоренъ и неудобенъ пжть.

3) Св. Георги при с. Сливница, 4) Св. Никола при с. Черешово, 5) Св. Архангелъ при с. Чифликъ, 6) Св. Илия при с. Статица, 7) Св. Никола при с. Чурилово, 8) Св. Илия при с. Очища, 9) Св. Петка при с. Дърмени и 10) Св. Атанасъ при с. Тиквени, 11) Усп. Богородично (Кост. езеро), 12) Св. Богородица (Край езерото). 13) Св. Архангелъ Гаврилъ Михаилъ (с. Чука).

Развалини: Въ XI в. се спомина манастиръ въ Костуръ (В. И-ва, Св. Чиноначалници, при с. Сливени, Св. Ив. Предтеча (с. Сливница); Усп. Богородично (с. Кремени), Св. Пророкъ Захария (с. Линотопи), Св. Иеремия (с. Блаца).

XI. ЛЕРИНСКА ЕПАРХИЯ

а) Леринско

Леринската епархия брои 7 манастира, отъ които само три сѫ български:

1. *Св. Лука*

Тоя манастиръ се намира северно отъ селото Неретъ, 10 клм. далечъ отъ гр. Леринъ. Той е разположенъ въ горичка, въ една живописна околность, въ политѣ на Вича планина. Манастирътъ е новъ, основанъ презъ 1912 г. на мѣстото на светената вода (аязмото), кѫдето е била намѣрена и икона. Селото Неретъ брои 470 кѫщи, отъ които 380 чисто български, а останалитѣ = патриаршески. Дветѣ селски църкви св. Атанасъ и св. Никола се владѣеха отъ гъркоманитѣ, като въ едната се черкуваха поредъ — (Мунавебе). За да иматъ свои храмъ българитѣ, намислюватъ да си построятъ отдѣлна църква. Дава имъ се идея новата църква да бѫде при „аязмото", което се тачи и почита отъ населението, като мѣсто свято и цѣрително. Инициаторъ на тая идея е Василъ Трифоновъ, секретарь на бълг. митрополия. „Аязмото" се именува „св. Лука", затуй и манастирския храмъ се посвѣтява на името на тоя светецъ. Бидейки „аязмото" много популярно, манастира става въ скоро време твърде известенъ. Построяватъ се и нѣкои сгради около църквата. Властьта дава и надлежния ферманъ за новия манастиръ на името на бълг. Екзархъ. Първиятъ егуменъ е билъ Игнати Стасевъ. Балканската война завари новия манастиръ не напълно още развитъ.

2. *Св. Архангелъ*

Манастирътъ е при с. Айтосъ, западно на единъ клм., а отъ гр. Леринъ на 20 клм. Селото Айтосъ брои 120 чисто български кѫщи. Манастирътъ е съ неизвестно минало. Разоренъ отъ турцитѣ, останали сѫ само основитѣ на църквата и околовръстнитѣ сгради. Дълго време беговетѣ отъ близкото с. Борско сѫ били пречка за възобновлението на манастира. Най много е пречилъ Вели бегъ, но когато сѫ умрѣли всичкитѣ му деца и, при орането на манастирски

ниви, сѫ му умрѣли моментално двата бивола, той се умирилъ и далъ съгласието си за съзиждането на манастира. За сѫщата цель (възобновяването) много е спомогналъ и Михаилъ Мисирлията отъ село Невеска, който поканилъ нарочно леринския каймакаминъ и известниятъ Изетъ паша на гости, когато станало дума за манастира и сполучва да вземе тѣхното съгласие за свободното възобновление на манастира.

Съ общи селски усилия и съ помощьта на селянитѣ отъ Невеска и другитѣ съседни български села, презъ 1892 г. започва строежа и въ 1895 г. става освещаването на възобновения манастиръ. Построена е грамадна постройка съ около 20 стаи. Обзаведено е образцово стопанство. На първо време манастирътъ се управлявалъ отъ арх. Германъ, влахъ отъ Невеска и иеромонахъ Тасе отъ с. Айтосъ. Въ последствие Германъ става влашки енорийски свещеникъ въ Битоля, като се отказва отъ патриаршията. Отъ 1902 г. манастира признава екзархийско ведомство.

3. Св. Георги

Северно отъ селото Арменъ, нѣколко само минути на раздалечъ, е новиятъ манастиръ св. Георги, основанъ презъ 1860 г. Той е разположенъ на южния брѣгъ на рѣката, срещу селото. Има сгради и стопанство. Когато селото мина подъ екзархийско ведомство и манастира стана екзархийски. Гръцкия владика прави опити, за да го владѣе. Намиса се и властьта. Владиката твърди, че нему принадлежи манастира, понеже той го билъ осветилъ. Селянитѣ, обаче, отговарятъ много умно и духовито, че и тѣ сѫ вѣнчани отъ него (владиката), следователно и тѣхнитѣ жени би трѣбвало, споредъ логиката владишка, да бѫдатъ негови (на владиката). Властьта, слушайки тоя изобличителенъ аргументъ срещу дѣдо владика, уважава просбата на селянитѣ и манастира остава тѣхна собственость.

Следующитѣ 4 манастира останаха до край патриарше-ски: 4. Успѣние Богородично въ с. Кладороби (1803), 5. Св. Атанасъ и евангелистъ Марко при с. Кабасница (1862), 6. Св. Илия при с. Драгошъ, 7. Тв. Тройца при с. Песодеръ и 8) Св. Пантелей при с. Блаца (Каймярско), възобновенъ въ 1890 г.

* * *

Въ Леринска околия спада и манастира Св. Харалампи при с. Крушоради; духовно, обаче, е подъ ведомството на Охридската епархия (гледай ман. въ Охридската епархия). По запазена стара една традиция, подъ Охридската митрополия

сѫ спадали всички онія села въ други епархий, находящи се на пѫть за Солунъ — Цариградъ, кѫдето е трѣбвало да престоява на квартира охридския митрополитъ, за да не става нужда, да се иска надлежно разрешение на кириарха на епархията, кѫдето трѣбва да пренощува. Отъ тия именно села е и Крушоради. Такова бѣ и селото Баница и др. въ Леринско. Такова село имаше и въ Воденско (с. Оризари), служащи за сѫщата цель.

Манастирища

1. По южниятъ край на гр. Леринъ. на хълма има мѣстность св. Пантелеймонъ съ света вода. Споредъ предание тукъ имало манастиръ. На 27-й юлий ст. ст. става голѣмъ съборъ.

2. Въ района на селото Търсье, при мѣстностьта „Калугерица" е имало манастиръ разрушенъ отъ разбойници.

Забележка. Сведенията за Леринско ми сѫ дадени отъ Василъ Трифоновъ, бившъ секретарь на българската митрополия.

XII. СОЛУНСКА ЕПАРХИЯ

а) Солунско

1. *Чаушъ манастиръ — Св. Богородица*

Въ житието на Св. Сава се спомина за славянски манастиръ Филаколи около Солунъ. Отъ 20-тѣ манастири, сѫществующи тукъ до идването на турцитѣ, запазилъ се само единъ, наричанъ нѣкога „Властеонъ", а сега „Чаушъ манастиръ". Отъ другитѣ манастири не останалъ нито споменъ даже, говори Григоровичъ, който билъ тукъ презъ 1845 г.

Въ северо-източната часть на гр. Солунъ, тамъ дето поема нанагорнището и свършва каменистата тераса, стои старіятъ манастиръ Чаушъ. Той се намира въ най-високата източна часть на града. Тоя манастиръ добилъ своето просбище „Чаушъ" по следния начинъ. Турскиятъ полководецъ Амурадъ държалъ въ обсада града, и не можейки да го завладѣе, живушитѣ въ манастира калугери пратили писмо до султана, въ което му обяснили, че, ако прекѫсне водопровода, снабдяващъ града съ вода, идеща отъ Ортачкитѣ извори, жителитѣ сами ще се предадатъ. Султанътъ тъй и постѫпилъ. Градътъ билъ превзетъ. За отплата на указаната услуга, султанътъ взелъ подъ своя защита калугеритѣ — предатели, като оставилъ свои чиновникъ (чаушъ

въ манастира). Отъ тогава манастирътъ Влатейски взелъ да се нарича „Чаушъ“ манастиръ (Арх. Антонинъ. ibid). Макаръ мѣстото да се нарича манастиръ, при него нѣмало никакво манастирско братство. Сѫщо не личатъ нѣкакви стари манастирски сгради. Всички постройки сѫ нови. Църквата, обаче, е стара, много малка, едва събира 10-на души богомолци. Тя е въ византийски стилъ. При нея има игуменъ. Построена е отъ Иоана Кантакузена въ XIV в., споредъ мѣстното предание. Иконитѣ сѫ отъ по-късно време. Една икона е била само рѣдкость. Нѣкога въ дъската е имало, по срѣдата прикованъ образътъ на Богородица. считана за чудотворна; сега вмѣсто тоя образъ личи другъ — на Исуса. Тая икона е била отъ XV в., казва Н. П. Кондаковъ (Македония 1909, стр. 145). Друга забележителна рѣдкость въ манастира е голѣмата емайлирана икона на мраморната плоча, съ апостолитѣ Яковъ, Филипъ и Лука (П. Н. Милюковъ, ibid, стр. 9), а отъ XII и XIII в. Кондаковъ е видѣлъ и светата чаша отъ „тайната вечеря“, на Исуса Христа съ ученицитѣ. Чашата била сребърна, въ която сѫ били вложени части отъ тиква, които сѫ служили при „тайната вечеря“-вмѣсто чаша и скрепени не по рано отъ XVIII в., казва Кон. даковъ (Македония и пр.). Разпитанъ игумена отъ арх. Антонина (1865 г. 17 май), казалъ, че тоя манастиръ се слави най-много по своята светиня — светата чаша. Предполага се, казва арх. Антонинъ, че при тайната вечеря, Христосъ е употрѣбилъ за чаша отрѣзъкъ отъ източна тиква, имаща куха форма. Манастирътъ трѣбва да притежава частица отъ тая чаша и оставена въ сребърна такъва. Манастирътъ сѫществувалъ въ X. в. Той е подъ ведомството на Иверския манастиръ въ Атонъ. Църквата е св. Богородица Лагудини.

Гледката отъ тоя манастиръ е очаровогелна. Въ подножието лежи Солунъ, плисканъ отъ водитѣ на Бѣло море, а на среща, въ хоризонта, се бѣлѣе Олимпъ, седалището на митологическитѣ нѣкогашни гръцки божества.

XIII. КУКУШКА ЕПАРХИЯ

а) Кукушка околия

1. *Св. Георги*

Една отъ красивитѣ забележителности на Кукушъ е единъ високъ скалистъ хълмъ, издигащъ се до самия градъ. На върха на този хълмъ се намира манастира св. Георги, съграденъ надъ гроба, споредъ едно старо предание на единъ светецъ, който самъ изкопалъ своя гробъ, два дни

преди смъртьта си. (Н. Суринъ, Мак. Пр., г III, кн. IV, стр. 46).

Манастиръть се намира северно отъ гр. Кукушъ, върху единъ хълмъ, безъ никаква растителность на 1 клм. раздалечъ. На сѫщия хълмъ, въ междината на манастира и града, има отбелѣзани и други 2 манастирища св. Дионисий и св. Тройца, кѫдето въ деньтъ на св. Кирилъ и Методии българитѣ извършваха своето тържествено отпразднуване съ служба.

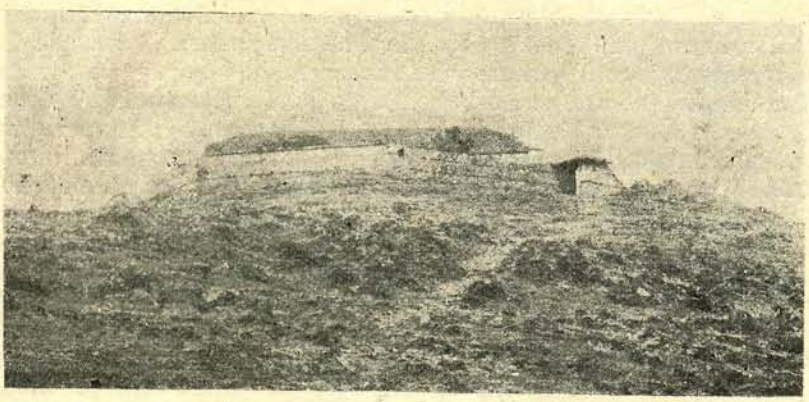

Св. Георги — Кукушъ.

Манастиръть св. Георги се състои отъ църквата, заобиколена съ високи стени и източно отъ църквата има сграда съ една „софа" за гости. Църквата е дълга около 20 м., широка 12 м., висока, свѣтла, корабовидна, градена съ варовитъ камъкъ. Живописътъ е по иконитѣ, стенитѣ и свода.

Манастиръть не е много старъ. Построенъ е преди сто години. За неговото основаване говори следната история. На мѣстото на днешния манастиръ имало метохъ на сѫщото име, при който сѫ живѣли и монаси. Днешната „софа" при манастира е служила за жилище на монаситѣ. Въ потвърждение на факта, че тамъ е имало монаси, сведочи сѫществуването на единъ кладенецъ, северозападно отъ манастира, надалечъ 200 м., въ нанадолнището — наричанъ „Калугеровъ кладенецъ". За старинния произходъ на манастира, сведочи и следния надписъ подъ иконата Рождество на Кайна и Авела, двамата Адамови синове:

„Въ Ас^{0}—ѯѳ лѣтѡ сиждѧрн
основаніата на сѵ: храмъ
великомученикаѳ ДН 8: Георгіѵ*
второ. Хрѵсос. ѯма* ѕографѳ

икона св. Георги отъ 1265 г. ДОІ Ѵ ІА

Надъ входната църковна врата личи тоя надписъ:

Настоящій святій храмъ
святаго Великомученика
Георгія живописа ся
(зографиса ся) съ помошта и
иждивеніето отъ Кукушкитѣ
христіянски жители въ лѣто
Христово 1879.

Юго-източно отъ Кукушъ е селото Клепе, сега помашко, кждето имало църква Св. Георги. Следъ потурчването църквата е била обезличена, но разсърдилия се Св. Георги всѣка недѣля бие клепалото, поради което селото носи името си „Клепе". Разсърденията светия се явява на сънъ на единъ отъ селянитѣ и отлетѣлъ съ своя бѣлъ конь къмъ Кукушъ и се спрѣлъ на хълма заедно съ селянина дето стои и днесъ манастира. Така се почва строежа на храма. За градежа взело участие цѣлото градско население, мжже, жени и деца, като съ гюмчета на ржце сж носили вода далече чакъ отъ града, бидейки мѣстността е безводна. Така сж пренасяли и другитѣ материяли за градежа. До обявата на кукушани за унияти, манастира бѣ въ православни ржце. Униятската пропаганда завладѣ манастира въ времето на Илариона Макариополски, дошълъ да примирява недоволнитѣ кукушани отъ гръцката патриаршия. Страшна бѣ борбата на кукушани съ униятитѣ за владението на манастира. Много семейства се съсипаха материално въ тази борба, давайки свои срѣдства за водене процеситѣ, поради честитѣ сбивания, чупене на глави и проливания на кръвь. Фаворизирана пропагандата отъ католическитѣ фактори (консули, папски намѣстници и др.) въ Солунъ, властьта винаги държеше за нея. Така продължи редъ години, когато православнитѣ българи туриха край на борбата, макаръ и съ голѣма тжга по своята скжпа светиня. Въ околностьта на града, южно на 2 клм. има развалини отъ старъ манастиръ Св. Атанасъ. Тамъ има Аязмо, кждето днесъ има църквичка, построена отъ преселницитѣ гърци.

XIV. ДРАМСКА ЕПАРХИЯ

1. Манастиръть Св. Богородица, построенъ въ планината Кушиница или Панега, отъ кждето си водятъ началото рѣкитѣ: Панега, Драматица, Правица, които се събиратъ въ р. Ангиста, която пъкъ се влива въ Тахиносъ езеро.

2. Св. Недѣля, е единъ часъ отъ с. Алистратъ.

3. Св. Димитъръ, въ политѣ на планината Боздагъ

(Сминца), на една равна височина, находяща се отъ селото Калапотъ, на два часа разстояние.

4. Св. Петка, половина часъ южно отъ с. Каланотъ.

5. Св. Георги, единъ часъ отъ с. Калапотъ, къмъ гробищата.

Заб. Сведенията сж добити отъ Кочевъ, отъ с. Просоченъ и капитанъ Ангелъ Димитровъ отъ с. Калапотъ, чрезъ Т. Райковъ.

В. Св- Гора

Кратки исторически бележки

Атонскитѣ манастири, които се славятъ съ своята древность и благотворителностъ на много царе, до този моментъ (1845 г.), казва Григоровичъ, нѣматъ своя история. Никакви стари бележки и записки не сжществуватъ. Всичко, що се говори за древностьта на всѣки отдѣленъ манастиръ, се основава повече на нѣкои сжбития, предание, или на писаното въ хрисофулитѣ.

Появата на християнството на Атонския полуостровъ се отнася къмъ времето на светитѣ апостоли, а началото на манастири се говори, че турилъ Константинъ велики, или нѣкой отъ неговитѣ предшественици. Приказватъ се още и други невѣроятности, че императоръ Каракалъ основалъ манастиръ Каракалъ. Константинъ велики построилъ Ватопедъ и т. н. Заселяването на отшелници започнало въ IX в., а въздигането на манастири къмъ X в. Сава Хилендарецъ, въ своитѣ „Исторически очерки въ св. Гора“ (Пер. Сп., кн. 60, 1898 г.), ни дава следнитѣ бележки. На 6-й Вселенски съборъ съ Цариградъ (680 г.), подъ покровителството на византийскиятъ императоръ Константинъ IV Погонатъ и било наредено „Пустиницитѣ“, коитъ скитатъ изъ градоветѣ като монаси да се прибератъ по манастиритѣ и като последица отъ тая наредба, мнозина монаси изгубили своето отечество (Азиятскитѣ земи) и се прибрали въ безплодния Атонъ.

„Постницитѣ“ сж отшелници, живѣли отдѣлно и независимо. Тѣхната съборна църква се намирала при днешния Карея. Св. Атанасий Атонски пръвъ турилъ начало на отшелнически животъ. Съ въвеждането на общежителството се турило начало на манастиритѣ.

Споредъ документи, известни на Григоровичъ, още въ XII в. на Атонь имало 60 манастира, въ това число и латинския Goenobium Amalfi tonocum. Основайки се на тия документи може да се опредѣли времето иа сжществуването на днешнитѣ манастири. За най-стари манастири се

смѣтатъ: Ватопедъ, Есвигменъ, Кастамонитъ. Тия манастири сж били възобновени върху стари църкви или манастирища. Около 830 г. Атонъ силно пострадалъ отъ воюването на Теофила византийски съ Багдатския халифъ. Тогава Атонъ запричалъ на пустиня. Едва следъ 15 години монаситѣ почнали да се връщатъ. И по-късно, къмъ 866 г., монаситѣ забѣгнали отъ Атонъ, поради арабското нападение. Мана-

Атонъ.

стиръть Сиропотамъ е основанъ отъ монаха Павла Сиропотамски къмъ 940 г. Той билъ роднина на Романъ Лакапинъ и доста време е живѣлъ при българския царь Петра, койтоималъ за жена Мария, дъщеря Романова. Може би, тукъ сж били прибрани първитѣ славянски монаси, които сж търсили спасение на Атонъ. Въ първата половина на X. в. възникнали манастиритѣ: Филотея, отъ пустиникъ съ сжщото име; възобновени били наново и Есвигменъ, Ватопедъ, Кастамонитъ, Зографъ. Презъ 960 г. на Атонъ се явилъ и монаха Атанасий отъ Мала Азия. Той е основателя на Великата Лавра св. Атанасий. Иванъ Грузинецъ издигналъ въ 980 г., на мѣстото на стария манастиръ Климентъ новъ,

нареченъ Иверъ. Той билъ населенъ отъ монаси грузинци. Къмъ 980 г. Ватопедъ билъ обновенъ и разширенъ отъ трима мжже отъ Дринополъ.

Въ 1143 г. се явяватъ руски монаси и се поселили въ малкия изоставенъ манастиръ Ксилурга. По-късно тѣ се прибрали въ полуразрушения манастиръ Тесалоникъ, който възобновили и издигнали на днешния Русикъ. Тукъ приема монашеството Сава сръбски въ 1186 г. Въ 1199 г. се издига Хилендаръ съ срѣдства на сръбския дворъ. Презъ царуването на Иванъ Асена II (1218—1241) възникналъ въ Атонъ новъ манастиръ, посвѣтенъ на св. Никола, който по предание, билъ основанъ отъ българския монахъ Григорий, поради което и манастира се нарича Григориятъ. Въ началото на XIV в. възникнали два по-голѣми манастира, върху стари основи: Пантократоръ, обновенъ отъ Алексий Стратопедархъ и отъ брата му Иванъ въ 1363 г. А край Карея възникналъ манастирътъ Кутлумушъ.

Вмѣсто манастира Ставроникита, съграденъ въ 1546 г., се спомина Алипия, който по-късно билъ присъединенъ къмъ Кутлумушъ. Манастиритѣ Симонпетъръ е Дионисиятъ сж били издигнати презъ втората половина на XIV в., но се знае да сж отъ по-рано. Симонпетъръ билъ обновенъ отъ Иоанъ Углежъ въ 1364 г., а Дионисиятъ билъ наново възобновенъ отъ Алексий Комненъ. трапезунски въ 1375 г., по молбата на монаха Дионисий, чието име манастира носи. Презъ 1400 г. манастирътъ св. Павелъ билъ продаденъ отъ сиропотамци на двама сръбски калугери за 100 унции сребро. Той останалъ славянски до XVIII в., когато билъ напуснатъ поради разбойнишки нашествия. Новиятъ Сиропотамъ билъ издигнатъ на високо и безопасно мѣсто. Най-младиятъ манастиръ Ставроникита е билъ съграденъ въ 1543 г. отъ цариградския патриархъ Иеремия I.

Отъ XVI в. се явяватъ вече и руски царе, покровители на манастири, като ги даряватъ съ пари и други дарове. По-късно се явяватъ и Молдовскитѣ войводи, като покровители на св. Гора.

Презъ XVIII в. се промѣнила народностьта на нѣкои манастири. Въ 1745 г. рускиятъ пжтешественикъ Барски, намира въ Хилендаръ само българи; въ Русикъ и св. Павелъ — руси, а въ Зографъ имало и молдавци.

Сждбата на тия манастири е много тъмна. Помни се нашествието на имп. Михайла Палеолога, който станалъ вѣроотстжпникъ. Тогава много манастири били разорени до основи, д руги ограбени и осквернени, Въ 1308 г. манастиритѣ били разорени отъ каталанцитѣ, а въ 1346 г. отъ родопския магистъръ. Още съ падането на Цариградъ и покоряването на Солунъ, 19 манастири доброволно признали властьта не султана, пребиващъ тогава още въ Бруса. Този

актъ на подчиненость, накарала султана да ги дари съ привилегии.

Въ рускиятъ сборникъ на Погодина имало известие за 9 славянски манастири на Атонъ. Освенъ Русико и Хилендаръ, казва Григоровичъ, следующитѣ манастири се считали или за сръбски, или за български: Павелъ, Зографъ, Дохиаръ, Ксенофондъ, Симонпетъръ, Каракалъ и Филотей.

Въ XI в. имало около 180 манастири, а къмъ XIII в. тѣ сѫ били 300, за да останатъ до края на XIV в. 20 (Д-ръ Драг. Анастасиевич, Св. Гора, ср. кн. VIII, Гласник, стр. 849). Броятъ на манастиритѣ останалъ неизвестенъ презъ цѣли столѣтия. Презъ XIV в. тѣ били 20. И сега сѫ толкова. За повече нѣма мѣсто на Атонскитѣ планини. За туй пъкъ сѫ умножени скитоветѣ и келиитѣ. Най-стари скитове сѫ: св. Ана, скитъ на Русикъ, Богородица и Ватопедскиятъ скитъ св. Димитъръ. Презъ миналия вѣкъ възникнали скитоветѣ Св. Павелски, Кутлумушкия, Еверския, Ксенофонския и Кавсокалийския. Скитътъ св. Илия е населенъ отъ малоруси и е подвластенъ на Ватопедъ. Скитътъ св. Андрей е сѫщо подъ Ватопедъ. Молдовлахийския скитъ е къмъ Лаврата отъ 1852 г. По-късно е създаденъ и другъ руски скитъ. Барски намира въ 1744 г. на Атонъ около 1000 монаси, а въ 1885 г. тѣхния брой е билъ 4493 души.

Въ времето на Григоровича атонскитѣ книгохранилища наброявали около 13,000 книги печатни и 2800 ржкописи гръцки, съ 455 ржкописи славянски. Тия последнитѣ сѫ повечето отъ XIV и XV в., твърде малко отъ XIII в. и глаголическия въ Зографъ отъ XII в. Било време, когато славянскитѣ ржкописи сѫ били по-многобройни, но тѣ или, изгнивали забравени, или умишлено били изгаряни. На последниятъ листъ на една книга въ Хилендаръ има бележка отъ 1650 г., въ която се разправя за унищожението на славянски книги отъ гърцитѣ. Още въ 1517 г. отъ св. Гора сѫ пренесени нѣкои стари славянски ржкописни книги въ Русия, а въ 1653 г. рускиятъ арх. Арсений Сухановъ е успѣлъ да пренесе отъ св. Гора цѣли товари ржкописи въ Москва, на брой около 498 ржкописни книги. И Барски, който на два пѫти е билъ въ св. Гора едва ли се завръщалъ съ праздни ржце. А австрийскиятъ консулъ въ Солунъ Михайловичъ, е успѣлъ въ 1340 г. да задигне 3 товара славянски ржкописа, проводени му отъ св. Гора, ужъ за прегледъ. Сава Хилендарецъ разправи, че въ 1534 г. св. Горския манастиръ Есфигменъ продалъ на единъ англичанинъ огромно количество стари славянски книги. Продавано е и отъ Ватопедъ, понеже на онова време никой не е държалъ смѣтка за цената на македонското книжовно имане.

Атонъ, съ своитѣ манастири, скитове и келии, съ своето мѣстоположение, прави вечичествено впечатление на

посетителитѣ. Съ своитѣ високи стени, стари кули и желѣзни порти, манастиритѣ иматъ изгледъ на рицарски замъци.

Св. Гора брой 30 голѣми църкви, 10 скитове, 20 Клабдищенски църкви, 200 параклиса и 400 малки църкви изъ килиитѣ; всичко голѣми и малки църкви до 660 въ времето на Григоровичъ. Отъ голѣмото число храмове, само единъ е на името на св. Иванъ Рилски, единъ на св. Сава сръбски и единъ на св. Кирилъ и Методий (отъ по-ново време).

Св. Гора ни е дала достойни духовници по време на възраждането. Отъ Хилендаръ излѣзна Григорий русенски, Симеонъ Варненски, Викторъ нишки, Серафимъ сливенски, Аверкий врачански, Кирилъ Видински. Отъ Зографъ бѣха, Партений кукушки, Мелетий софийски, Натанаилъ охридски, Евстатий битолски и др.

* * *

Славянски и гръцки ржкописи. които засѣгатъ българското минало има токо речи въ всички св. Горски манастири, но най-много сж въ Хилендаръ и Зографъ. Има ги и въ Русикъ, Лавратa, св. Павелъ, скита св. Мария и др. Нѣкога тѣ сж били много повече, обаче, поради ненавистьта на гръцкото монашество къмъ тѣхъ и поради невежество, тѣ сж значително намалѣли (И-въ, ibid).

Въ библиотекитѣ на св. Горскитѣ манастири сж били запазени хиляди славянски ржкописи, писани въ течение на 10 вѣка. Тукъ сж били намѣрени и най-главнитѣ и най-стари глаголически ржкописи. Отъ рано, обаче, много отъ тия паментици сж били изнесени вънъ отъ св. Гора. Презъ XIX в. нѣкой славянски ржкописи сж били изнесени въ Русия, а други били подарявани на високи гости, както зографското глаголическо евангелие, подарено въ 1860 г. на руския имп. Александъръ II.: Мирославското евангелие, подарено отъ хилендарци въ 1896 г. на сръбския краль Александъръ и др.

Атонскитѣ манастири иматъ голѣмо значение и за българската църковна живописъ. Тукъ, презъ време на турското владичество, е билъ главния центъръ на източно християнското изкуство, единъ видъ школа за това изкуство. Българската църковна живописъ отъ времето на нашето възраждане не е нищо друго, освенъ антонска живописъ. (Проф. Б. Филовъ, Знач. на Ат. ман. за б. ц. ж. От. Паисий г. III. бр. 9).

* * *

Въ 1912 г., преди да настжпятъ балканскитѣ войни и по-късно световната война, които причиниха размѣстване на

населенията на Балкански полуостровъ и отъ св. Гора, тая последната бѣше обитавана отъ 10,200 души монаси, отъ които: 3615 руси, 3027 гърци, 340 българи, 288 власи, 18 сърби, 52 грузинци, 180 послушници отъ разни народности, 2500 работници, главно българи и гърци. Часть отъ гръцкитѣ монаси сж българи, власи и албанци по произходъ, но, служейки въ гръцки манастири и скитове, се издаватъ за гърци. Поради настжпилитѣ следъ войнитѣ несгоди и икономически неволи, броятъ на монашеството намалява. Нѣкогашниятъ напливъ на поклоници и дарители спрѣ: руското и българското монашество и работничество намалѣ; манастиритѣ обеднѣха; млади монаси малко постжпватъ. Св. Гора, която, отъ 10 вѣка, служеше за стражъ на православието, за огнище на благочестие и книжовна работа, сега изнемогва. Ако не настжпи промѣна въ сегашния свѣтовенъ режимъ, Атонъ скоро ще запустѣе отъ монаси и ще се обърне на грамаденъ църковенъ музей и библиотека, ако и тѣ не бждатъ разпилѣни (И-въ, ibid).

* * *

Атонъ заема източни полуостровъ на Халкидика. Манастиритѣ сж разположени по двата брѣга на полуострова. Само Зографъ, Хилендаръ и св. Павелъ сж навжтре. Единъ отъ другъ манастиритѣ сж на половина — до 2 часа раздалечъ. Следъ Балканската война и Букурешкиятъ миръ Атонъ спада къмъ Гърция. Днесъ св. Гора се управлява съгласно единъ уставъ, утвърденъ отъ гръцкитѣ власти. Двайсетьтѣ манастири, по старшинство, заематъ следния редъ: 1. Великата Лавра — св. Атанасъ, 2. Ватопедъ, 3. Ивирионъ, 4. Хилендаръ, 5. св. Дионисий, 6. Котлумушъ, 7. Пантократоръ, 7. Сиропотамъ, 9. Зографъ, 10. Доксиаръ, 11. Каракалъ, 12. Филотей, 13. Симонпетъръ, 14. св. Павелъ, 15. Ставроникита, 16. Ксенофенъ, 17. Григориадъ, 18. Есвигменъ, 19. св. Пантелеймонъ и 20. Костамонитъ. Въ духовно отношение всички манастири зависятъ отъ цариградската патриаршия, а въ вжтрешно управление, всѣки манастиръ е свободенъ на своя самостоятелна власть. То бива два вида: общежително (когато всички монаси се хранятъ на обща кухна) и не общежително (когато всѣки монахъ се грижи за прехраната си, като получава възнаграждение). Гражданската власть се представлява чрезъ свои губернаторъ, съ сѣдалище Карея.

Ето нѣкои кратки бележки за инороднитѣ манастири (Гжлъбовъ, ibid).

1. *Великата Лавра св. Атанасии* е необщежителенъ манастиръ. Основанъ е съ срѣдствата на византийски имп.

Никифора Фока въ 963 г. отъ монаха Атанасий отъ Трапезундъ. Намира се на южния край на полуострова, около 7 часа далечъ отъ Карея. Счита се за старши манастиръ. Сградитѣ му сж цѣли дворци. Съборниятъ храмъ е св Благовещение, а годишния праздникъ е на св. Атанасъ, 5 юлий ст. ст. Григоровичъ е видѣлъ (1844 г.) около 10 славянски ржкописа. Презъ време на второто бълг. царство „Лаврата" е получавала дарения и отъ българскитѣ царе. Тогава тукъ се подвизавали мнозина българи и сж писали бълг. книги. Лавровски възпитаникъ билъ и Търновски патриархъ Евтимий. Тамъ е работилъ най-важниятъ български книжовникъ старецъ Иоанъ, който е живѣлъ презъ първата половина на XIV в. Той превеждалъ наново отъ гръцки старитѣ преводи и като ги оправялъ, пращалъ и въ България. Около него работѣли негови сътрудници и едномисленици.

2. ***Ватопедъ*** е необщежителенъ, вторъ въ Атонъ, а пръвъ по богатство. Намира се на източния брѣгъ и основанъ къмъ края на X. в. Храмовия день е Св. Благовещение. Има хрисовулъ отъ Иванъ Асенъ II за владението на сѣрското село Семалто (И-въ, ibid).

3. ***Ивиронъ*** е необщежителенъ, разположенъ на източния брѣгъ и основанъ въ 970 г. отъ грузинския князь Иванъ Турникий, византийски пълководецъ. Храмовиятъ праздникъ е Успѣние Богородично.

4. ***Дионисий*** е общежителенъ, основанъ отъ монаха Дионисий и възобновенъ съ срѣдствата на импер. Алексий Комненъ III Трапезунски. Той е на западния брѣгъ. Съборния храмъ е Рождество св. Иоана Претеча. Датува отъ 1547 г., когато наново билъ възобновенъ отъ влашкитѣ войводи.

5. ***Котлумушъ*** е общежителенъ, наблизо до Карея. Основанъ е въ XII в. отъ византийски импер. Алексий Комненъ. Съборната църква е Преображение Господне.

6. ***Пантократоръ*** е необщежителенъ, разположенъ на северния брѣгъ и основанъ въ 1270 г. отъ Алексий Стратигополусъ. Посветенъ е на Вседържителя, а храмътъ е Преображение Господне. Наблизо е рускиятъ скитъ св. Пророкъ Илия.

7. ***Ксиропотамъ*** е необщежителенъ, основанъ преди X. в. Намира се на западния брѣгъ. Въ XVI в. Султанъ Селимъ II дарилъ грамота на манастира. Съборниятъ храмъ е Св. Четиридесеть мжченици.

8. ***Дохиаръ*** е необщителенъ, на западния брѣгъ, основанъ въ XI в. Съборорниятъ храмъ е Св. Архангелъ.

9. *Филотей* е необщежителенъ, разположенъ не далечъ отъ източния брѣгъ, храмътъ е Св. Благовещение.

10. *Симонпетъръ* е общежителенъ. Съборниятъ храмъ и Рождество Христово.

11. *Св Павелъ* е общежителенъ, на западния брѣгъ. Храмътъ е Сретение Господне. Къмъ XIV в. имало много монаси българи. Около него сж скитоветѣ св. Ана, Малка св. Ана, Катунакия, Кераша. И тукъ е имало многобройно славянско монашество и славянски ржкописъ. Англичанинътъ Робертъ Кързонъ въ 1837 г. намѣрилъ около 200 тома български и сръбски ржкописи. Срешу скромно възнаграждение игуменътъ подарилъ на Кързона 3 евангелия. Едно отъ тѣхъ е било и прочутото илюстровано евангелие на българския царь Иванъ Александъръ, сега съхранявано въ Британския музей въ Лондонъ. (И-въ, ibid)

12. *Ставроникита* е необщежителенъ, разположенъ на източния брѣгъ. Храмътъ е Св. Никола. Той е най-малкия манастиръ.

13. *Ксенофонъ* е общежителенъ, на западния брѣгъ, съ храмъ Св. Георги. Той се слави съ свойтѣ славянски ржкописи.

14. *Григориятъ* е общежителенъ на западния брѣгъ, съ църква Св. Никола.

15. *Есвигменъ* е общежителенъ, на източния брѣгъ, съ храмъ Възнесение Господне.

16. *Св. Пантелеймонъ* е руски общежителенъ манастиръ, разположенъ на западния брѣгъ, съ нови грададни постройки. Той бѣ най-богатия манастиръ, съ 1500 монаси, а днесъ само 400, които изнемогватъ. Съборниятъ храмъ е св. Пантелеймонъ.

17. *Костамонитъ* е общежителенъ, разположенъ на северо-западната часть на полуострова, съ храмъ Св. Стефанъ.

18. *Каракалъ* е общежителенъ, по източния брѣгъ, съ храмъ Св. Апостолъ Петъръ и Павелъ.

Скитове

Скитътъ е обитель за много монаси съ нѣколко църкви. Отличава се отъ манастиритѣ, че нѣма собствена земя, освенъ нѣколко декара лозя и градини около оградата. Той е подведомственъ на манастиръ.

1. Най-прочутъ скитъ е рускиятъ *Св. Андрей*, подведомственъ на Ватопедъ съ 400 монаси до времето на болшевишка Русия.

2. Вторъ по значение е ромънския скитъ *Св. Иванъ Предтеча*, подведомственъ на Лаврата, съ 90 монаси.

3. *Св. Пророкъ Илия*, намиращъ се въ Карея, принадлежи на манастира Пантократоръ, съ монаси малоруси.

4. *Св. Ана*, принадлежи на Лаврата.

5. *Св. Благовещение* — принадлежи на Ксенофондъ.

6. *Св. Богородица* (български), принадлежи на Русико съ 10 братя българи.

7. *Св. Ивинъ Предтеча* — Грузински.

8. *Св. Богоявление* — влашки.

Килията е обитель за по-малко манаси, съ една две църкви и съ управитель, нареченъ старецъ. И тя е зависима отъ манастиръ, нѣма землище, съ изключение на малки градинки около нея. Български килии сж:

1. *Достойноесть* (Пантократорска).
2. *Зографската* — Всѣхъ Светихъ.
3. *Св. Тройца* (Котлмушка)
4. *Успение Пресветия Богородица* (Хилендарска).

19. *Зографъ.*

Отъ Карая, св. Горско пристанище, пѫтьтъ за Зографъ държи около 3 часа. Той има северо-източна посока и следва високо презъ източнитѣ ребра на веригата, близо до нейния гребенъ. Тъй хълмиста и лакатушна е мѣстностьта, че до като не се стигне почти до самия манастиръ, последния не се вижда. Малка църквица и до нея гробница е първата картина, която изпъква предъ посетителя. Задъ нея се издига друга сграда — св. Богородица. Това е болницата и приюта. Срещатъ се нѣколко още постройки и се стига на широкъ площадъ, кѫдето се изпрѣчва величествена каменна света обитель — Зографъ. Зографъ е издигнатъ на едно отъ най-живописнитѣ мѣста на св. Гора. Сгушенъ на западния склонъ, на единъ вѣчно зеленъ хълмъ, изправилъ надъ него отвесно, съ своитѣ кипарисови и дафинови дървчета, за да го пази не само отъ природнитѣ бури, но и отъ световнитѣ напасти. (Гълѫбовъ — Св. Гора).

Въ манастирътъ се влиза отъ къмъ северното крило. Надъ първата врата стои ликътъ на св. Георги Зографски, а задъ вратата висятъ нѣколко старовремски боздугани. Изгледътъ на манастира прилича на дворецъ. Единъ грамаденъ корпусъ, дългъ около 200 м., на четири етажа, съзиданъ отъ дѣланъ мряморъ, се изпрѣчва предъ посетителя. Това е северното крило на манастира. Манастирскиятъ дворъ е широкъ и посланъ съ калдърмъ. Южното крило е най-

старото, построено е било къмъ 1760 г. Следъ него следва източното. Въ юго-източния жгълъ на двора е издигната презъ 1801 г. въ византийски стилъ красивата съборна църква св. Георги. Десетина куполи съ тѣсни, високи прозорчета и кжси джги, даватъ една внушителность на храма. Северо-източно отъ него се намира втората зографска църква Успение св. Богородица, построена къмъ 1868 г. Между

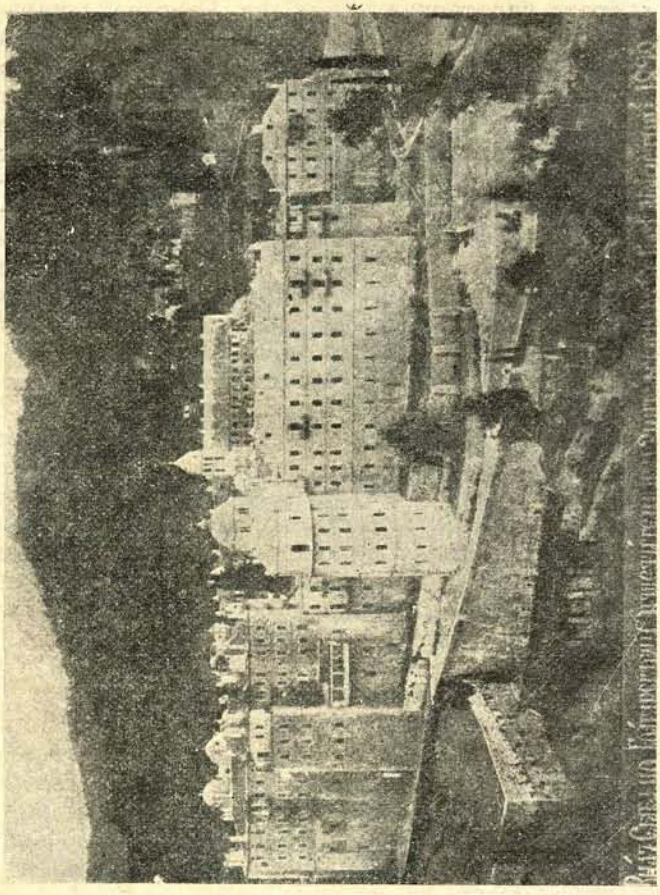

Зографъ.

дветѣ църкви е павилионътъ за кръщаване светата вода на Богоявление. На северо-западниятъ жгълъ на двора е паметникътъ на 22 мжченици монаси, живи изгорени на 10 октомврий 1276 г. отъ папскитѣ войски. Византийскиятъ импер. Михаилъ Палеологъ, за да си осигури подкрепата на източнитѣ си владетели, обявилъ се за съединението на източната и западната църкви, подъ върховенството на Па-

пата. Опозиция, за това съединение, е имало и въ св. Гора — Зографския манастиръ, но зле пострадалъ. Латинци нападнали манастира, оплѣнили го, запалили Асеновата кула и загинали 22 монаси и 4 миряни. Тогава били унищожени много книги и скѫпоценни църковни вещи, останали отъ българскитѣ царе: Симеона, Петра и Асена (И-въ, ibid).

Не далечъ отъ тия сгради, високо на единъ хълмъ, стои другъ храмъ, на името на св. Георги Аравийски. Тукъ се пази втората чудотворна икона св. Георги, дошла отъ Енрия, родното мѣсто св. В. М. Георги. Камбанарията е отдѣлна постройка, съ параклисъ надъ нея — св. Преображение. Въ манастирската ограда има 6 параклиса: на изтокъ — св. Иванъ Предтеча; подъ него св. Димитъръ; въ западното крило надъ трапезарията е Св. Кирилъ и Методий; до келията на игумена — св. Арахангелъ; подъ него — св. Козма Зографски; въ северното крило надъ портата — св. 26 Преподобни Зографски мѫченици. Юго-източно надъ манастира е параклисътъ св. Никола; на с. з. — св. Георги; на мѣстностьта „Иваница" — св. Спиридонъ; на мѣстностьта „Херово" Св. Покровъ Богородиченъ; на черни върхъ — Пресветая Богородица: на манастирското пристанище — св. Николай (Гѫлъбовъ, ibid). Въ всички извънманастирски параклиси се служи най-малко единъ пѫть въ месеца. Край всички сгради има манастирски сгради за живѣние на монаси и гости. Най-красива е съборната църква св. Георги. Въ дѣсно отъ западната врата личать ликоветѣ на ктиторитѣ: Императоръ Лъвъ Мѫдрий, Андроникъ Палеологъ, царь Иванъ Асенъ II, Стефанъ Молдовски войвода, Александъръ Молдовски войвода и др. Трапезарията въ Зографъ е широка и висока зала, надъ която се намира църквата св. Кирилъ и Методий. Братята се хранятъ винаги общо и въ опредѣлено време.

Зографскиятъ манастиръ е основанъ отъ трима братя българи, родомъ отъ Охридъ. Тѣ сѫ: Мойсей, Аронъ и Иоанъ. Споредъ преданието (В. Кѫнчевъ Библиотека, г. I. кн. 14, 15, 16), запазено въ манастира и споредъ единъ рѫкописъ отъ XIV в., намѣренъ отъ арх. Леонида, тия трима братя дошли въ Атонъ, въ времето на византийския импер. Лъвъ Премѫдрий и на Преславски царь Симеона и се поселили на три мѣста въ границитѣ на сегашнитѣ манастирски имоти. Решили да съградятъ обща църква, но влѣзли въ споръ за името на църквата. Приготвили и дъска. Молили се Богу да имъ окаже изходъ отъ недоразумението. На другата сутринь намѣрили на дъската ликътъ на Св. Георги Победоносецъ. Така храмътъ билъ посветенъ на св. Георги, а манастиръть нарекли Зографъ, понеже иконата сама се зографисала. Тази икона стои и до днешенъ день и е на голѣма почить не само въ Зографъ, но и въ цѣлата св. Гора.

Тя е облѣчена съ великолепна сребърна и позлатена ризница изработена въ Русия. Споредъ ржкописа отъ XIV в. тримата братя охридчани сж дошли въ св. Гора въ 911 г., а сж построили храма въ 919 г., а споредъ манастирскитѣ предания Зографъ е основанъ въ 898 г. Презъ 1837 г. е била направена новата ризница на чудотворната икона и на нея е означена датата 898 г. Вѣрното е, че манастирътъ е основанъ въ времето на Лъвъ Премждрий, който се възкачилъ на престола въ 886 г., а умрѣлъ въ 912 г. Лъвъ се брои за пръвъ ктиторъ на манастира. На единъ хрисовулъ, който опредѣля границитѣ на Зографъ, стоятъ подписитѣ на трима царе: Лъвъ Премждрий, Иванъ Търновски и Стефанъ Сръбски, следователно манастирътъ е основанъ преди 912 г.

Зографъ е билъ постоянно подкрепванъ отъ Търновскитѣ царе. Отъ неговото основаване до днесъ се служи съ славяно-българска служба. Пресадената църковна славяно-българска книжнина отъ Охридъ, чрезъ тримата братя въ Зографъ, е дала добри плодове презъ цѣли 10 вѣка. Хиляди монаси сж получили тукъ своето образование. Стотини учители български сж излизали отъ тоя манастиръ, хиляди книги сж преписвани тукъ и разнесени по разни краища на славянския свѣтъ (В. Кжнчевъ, ibid).

Царь Калоянъ щедро надарилъ манастира като му далъ и хрисовулъ. Иванъ Асень I лично е посетилъ св. Гора и билъ гость на Зографъ. Царь Михаилъ (1323—1330) подарилъ имение на Зографъ, а наследникътъ на Александъръ подарилъ нови земи на манастира. Стефанъ Душанъ посетилъ св. Гора презъ 1351 г. Той отнелъ нѣкои земи отъ Зографъ и ги предалъ на Хилендаръ, като унишожилъ 6 хрисовула, касающи се за тия земи. Зографскиятъ манастиръ намѣрилъ покровители и въ влахо-молдавскитѣ войводи. Въ първата половина на XV в. Александъръ Угровлахийски давалъ годишна парична помощь. Сжщото сторилъ и войводата Стефанъ; така той станалъ и ктиторъ манастирски. Богданъ войвода е направилъ манастирската кула на пристанището въ 1517 г. Въ 1651 г. войводата Василия подарилъ на Зографъ манастира Добровецъ съ всичкитѣ му имения. Въ 1699 г. Молдавския войвода Антиохъ Костадинъ подарилъ на Зографъ Киприановския манастиръ въ Бесарабия съ всичкитѣ му имения. Това владение е запазено до скоро време. Презъ XVIII и XIX в. Зографъ не е получавалъ вече нищо отъ Молдавия. Той се издържалъ отъ български първенци и поклонници отъ България, Македония и Тракия. Всички нови постройки сж правени отъ българи.

Въ 1800 година е билъ съборенъ стариятъ катедраленъ храмъ и на мѣстото му е била съградена сегашната църква. Между спомощтесетвувалитѣ сж били Иоанъ Алти-

пармаковъ (видинлия). Презъ първата половина на XIX в. се споминатъ имената на арх. Анаталий отъ Галичникъ (Рѣканско) и монахъ Хаджи Викторъ, които сѫ издействували отъ руския царски домъ възвръщането на каприановския манастиръ, който давалъ на Зографъ годишенъ доходъ около 100,000 рубли.

Въ 1849 г. Зографъ става общежителенъ манастиръ, поради което добилъ голѣмо значение между другитѣ манастири. Пръвъ игуменъ е билъ Иеросхимонахъ Иларионъ отъ Галичникъ, чичо на митроп. Партения Заграфски.

Именията на Заграфъ сѫ били образцови. На югъ отъ Солунъ (Каламария) имаше голѣми земи; на Лонгосъ (втория Халкидически пол.) имаше ливади, маслинови гори, поля; на о. Тасосъ — маслинови градини и пр. Зографъ притежаваше свои метоси по цѣлия Балкански полуостровъ. Той заемаше трето мѣсто по благосъстояние. Въ Зографъ е имало винаги до 200 д. монаси. Тукъ се е подвизавалъ и бащата на бълг. история — О. Паисий, кѫдето е завършилъ своята славяно-българска история. Зографскитѣ монаси сѫ занимавали съ книжнина. Библиотеката манастирска е богата съ книги, казва В. Кѫнчевъ (ibid).

За нещастие тази скѫпа наша светиня презъ свѣтовната война, когато въ Русия владѣе болшевизма, а Македония разпокѫсана между вражески намъ народи, и когато Атонъ се управлява отъ вѣковнитѣ намъ инородци, всички нейни източници, отъ кѫдето Зографъ черпѣше своята издръжка, пресъхнаха.

Българскиятъ манастиръ Зографъ, тъй цвѣтущъ нѣкоги, сега бедствуви, значителнитѣ му суми, вложени въ руската господарска банка, загинаха следъ руската революция; на пространнитѣ му имения въ Бесарабия турна ржка ромънското правителство; владенията му въ гръцка Македония се подложиха подъ тежъкъ режимъ. (И-въ ibid).

По изработения отъ Г. А. Илински каталогъ отъ 1808 г. (Цвѣтиновъ, св. Гор. Бълг. Зографъ) въ Зографъ има 184 ржкописа, отъ които 17 сѫ отъ XIII в., 7 отъ XIII—XIV в., 15 отъ XIV в., 2 отъ XIV—XV в., 14 отъ XV в., 4 отъ XV—XVI в., 54 отъ XVI в., 8 отъ XVI—XVII в., 65 отъ XVII в. По отдѣли тѣ сѫ: 39 евангелия, 5 апостоли, 1 апостолъ и евангелие, 19 псалтири, 10 триоди, 1 стихаръ, 1 трефология, 19 служ. миней, 3 празднични минеи, 3 часослова, 2 каноника, 6 требници, 16 служебници, 2 служби, 5 молитвословия, 2 акатиса, 1 сборъ на богослужебна книга, 5 църк. юридически, 1 историческа, 12 творения на църк. отци, 3 жития, 3 минея, 1 кн. молитви и поучения, 10 пролови, 3 сборници. Ржкописитѣ сѫ: 61 отъ срѣдно-българска редикция, 112 отъ сръбска и 6 отъ руска.

Славянскитѣ ржкописи сж поредно описани отъ А. П. Стоиловъ, които презъ 1902 г. е престоялъ три седмици на работа въ Зографъ (Прегл. на слав. ржкописи въ Зогр. м. 1903 г.). Всички славянски ржкописи сж 257, отъ които 25 сж писани на пергаментъ, а останалитѣ 233 на хартия. По редакция ржкописитѣ сж разпредѣлени така: отъ срѣдно българска редакция 72, отъ руска — 75, отъ сръбска — 96, на новобългарски езикъ — 3, на руски — 11. Пергаментнитѣ ржкописи сж 25 и 7 неномерирани, отъ който: минеи 2 отъ XIII в., 12 четвероевангелия отъ XII—XIV и само едно отъ XV в., 3 триода отъ XIII в., единъ служебникъ отъ XIV в., единъ апостолъ отъ XIV в., два псалтира отъ XIII в., единъ месецословъ отъ XIV в., единъ требникъ отъ XIV в., единъ октоихъ отъ XIII в.

Надписи и бележки

Зографскиятъ манастиръ, който бѣ запазилъ за науката и поколението своето прочуто глаголско евангелие отъ X—XI в., таи въ книгохранилището си най-старото до сега познато, датувано славянско писмо, отъ 980 г. (И-въ, ibid). То е славянскиятъ подписъ на игумена, сложенъ върху единъ гръцки продавателенъ листъ, даденъ отъ стария притежателъ на манастирчето св. Апостолъ Тома, на новия му покупатель Онисифора, презъ 980 г. Продавателното е запазено въ два екземпляра, писано на пергаментъ. Подписътъ гласи: ✝ Макарие еромонахъ. Игуменъ: Зографъ ѣсѣі истиподъписахъ.

Главното очебиюще заключение, което може да се извади отъ тоя надписъ, то е, че той заедно съ Самуиловия надписъ (993) и Варошкия (996) сж единственитѣ положителни писмени паметници, които изразяватъ живъ югославянски езикъ отъ X в. и въ такава форма, въ каквато науката схваща Кирило-Методиевски езикъ, на който езикъ е извършенъ превода на богослужебнитѣ книги. А тоя езикъ е езикътъ на македонскитѣ българи. И за щастие и тритѣ поменати писмени паметници произхождатъ отъ Македония. (И-въ, ibid).

Глаголски подписъ отъ 982 въ Иверския св. Горски манастиръ:

Иверскиятъ актъ отъ 982 г. е удостовѣрение, дадено на жителитѣ отъ крепостьта Йерисо на Иверската Лавра въ потвърждение на това, че манастирътъ Коловски е подчиненъ на Иверската Лавра и че, принадлежащата на Коловския манастиръ земя при Йерисо, наречена „Градийска", била дадена отъ монаха Ивана Иверски на Йерисовци. Актътъ е въ царуването на Василия и Константина. Подписанъ е отъ

Иерисовския епископъ Теодора, отъ егумена на „Лаврата“ и други мирски лица. Интересни сѫ славянскитѣ подписи на Василия Стонмира, Власия Владка, Никола Дѣтка, Антония Ржковина, подписани съ гръцки букви; а най-любопитенъ е глаголския подписъ, отъ които личатъ само нѣколко букви, реставрирани въ думитѣ зн(а)к(ъ) г(орг) попъ (Успенски), или Грьгора (Срезневски), а споредъ Йорданъ Ивановъ се четатъ само н. г, ь (р)ъ: Тоя подписъ е отъ голѣмо значение за историята на глаголицата, датувана отъ X в. (И-въ, ibid).

Григоровичъ (1845) видѣлъ около 100 ржкописа, отъ които 65 църковни и по нови. Най-важното откритие, за което спомина той е глаголическото евангелие. Него го открилъ австрийския консулъ въ Солунъ Михайловичъ въ 1843 г. Освенъ ржкописитѣ Григоровичъ видѣлъ и 5 хрисовула: отъ *Стефанъ Душанъ* — 1346 г.; отъ *Иона Калимана Асена* на пергаментъ съ печатъ отъ 1193 г.; отъ *Иона Александра* български царь на пергаментъ; отъ *Иоана Палеолога* (гръцки) на пергаментъ и отъ *Андроника Палеолога* по славянски.

Тукъ трѣбва да е имало много документа за Охридската архиепископия, казва Григоровичъ, тъй като последния охридски патр. архиепископъ Арсений е умрѣлъ въ Зографската килия въ Карея. Григоровичъ видѣлъ още три други хрисовула; отъ *Андроника Комнина Палеолога* — 1289 г., пергаментъ безъ печатъ, гръцки; отъ *Андроника Палеолога* — 1322 г., пергаментенъ безъ печатъ, гръцки; отъ *Иоана Шишмана* безъ дата, пергаментенъ, скорописъ безъ печатъ.

Въ Зографъ има около 15 хрисовули отъ разни царе.

Въ Зографскиятъ манастиръ се пазятъ разни грамоти и ржкописи. Зографъ се управлява отъ игуменъ и съветъ отъ 12 старци. До Балканската война имаше 160 монаси, а днесъ сѫ останали само 100-на въ напреднала възрасть (И-въ, ibid).

20. *Хилендаръ.*

Хилендаръ е северо-западно отъ Зографъ, на часъ и половина раздалечъ. Разположенъ е въ чудно хубава гора, покрай единъ малъкъ потокъ. Дѣсниятъ наклонъ на долината е покрита съ едра, вѣчно зелена гора, а лѣвия е скалистъ. Скалиститѣ сѫ варовити съ много пещери. Въ една пещера тукъ е живѣлъ св. Козма Зографски. Хилендаръ е въ дѫното на долината и има дивенъ изгледъ отъ височината. Въ манастира се влиза отъ къмъ сезерната страна, презъ единъ срѣдно вѣковенъ входъ съ желѣзни врати. Дворътъ прилича на неправиленъ четирижгълникъ, заграденъ отъ всички страни съ високи каменни здания. Хилен-

дарската църква е великолѣпна сграда, една отъ най-хубавитѣ въ св. Гора. Направена е по чисть византийски стилъ въ XIII в. отъ Стефанъ Урошъ II Милутинъ. Стенитѣ сѫ зидани отъ дѣланъ камъкъ и тухли, а покривътъ е отъ олово. Църквата е дълга 35 м., широка 13. По срѣдата се издига красиво кубе съ хубави прозорци, а поназадъ има други две кубета. Църквата е съ два притвора. По стенитѣ личатъ ликоветѣ на разни сръбски владетели, които сѫ помагали на манастира. Има образи и на нѣкои византийски господари.

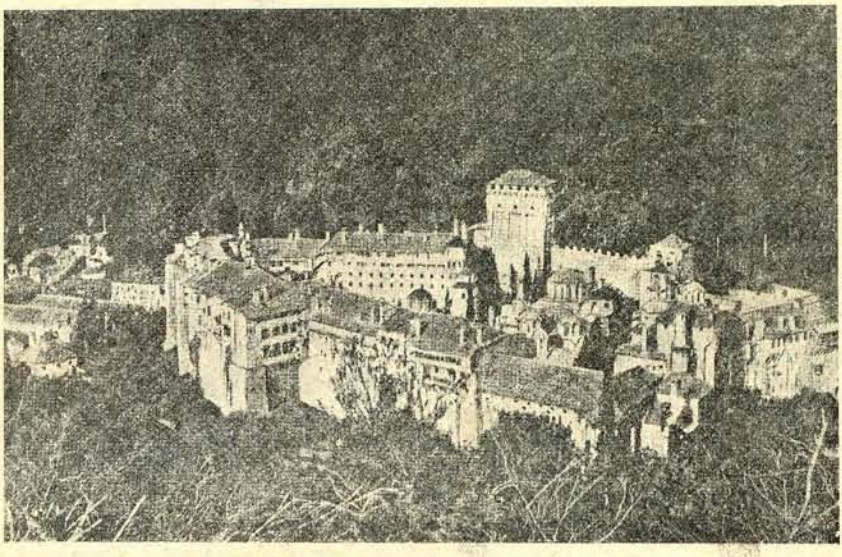

Хилендаръ.

Храмътъ прави дълбоко впечатление съ своя богатъ иконостасъ, изцѣло позлатенъ, съ даренитѣ си икони, надъ които висятъ множество златни и сребърни кандила, съ грамадния си хоръ и множество полилей, съ скѫпоценния мозаиченъ входъ, какъвто нѣма вторъ въ св. Гора, съ хубавитѣ си аналои, украсени съ рѣзби и украшения отъ седефъ и слонова кость и пр. Особено бие въ очи игуменския столъ, поставенъ отъ дѣсна страна до пѣвческии полукржгъ. Той е направенъ въ 1625 г. отъ орѣхово дърво и съ украшения отъ седефъ и слонова кость. Отдѣсно се намира въ позлатена рамка най-известната, манастирска икона св. Богородица „Троеручица“, облѣчена съ позлатена риза, укичена съ скѫпоценни камъни и съ древни монети. Надъ иконата стои балдахинъ съ 12 кандила, вѣчно горящи.

Хилиндаръ не е общежителенъ манастиръ. Той се управлява отъ трима епитропи, безъ игуменъ. Тукъ монаситѣ нѣматъ общъ имотъ и обща трапезария, както въ Зографъ, а всѣки си има свой имотъ и се храни отдѣлно, както може и колкото може. Ядатъ и месо,а въ общежителнитѣ то е забранено. Отъ манастира се дава по една малка сума пари, хлѣбъ и нѣкои продукти и дрехи на монаситѣ; за всичко друго тѣ сами се грижатъ. И братството не е тъй здраво сгрупирано около общитѣ интереси на манастира, както въ общежителнитѣ манастири. Управлението манастирско е повѣрено не на игуменъ, а на съборъ, състоящъ се отъ всички по-видни монаси. Събора избира всѣка година по двама епитропи, стоящи начело на управлението. Тия и редъ други причини, казва В. Кънчевъ (Библ. кн. XV.), бѣха разклатили икономическото състояние на манастира доста чувствително, та презъ 1896 г. трѣбваше да посети официално Хилендаръ сръбския краль Александъръ Обреновичъ, не отъ голѣма ревность, а отъ чисто национално сръбско гледище, за да тури ржка на манастира, което по-късно и успѣ, макаръ въ манастира да нѣмаше почти сръбски монаси; всички бѣха българи изъ Тракия, Македония и България.

Манастирскитѣ постройки сж доста стари. Източното крило е поправено въ 1649 година. Има 4 етажа и висока кула съ параклисъ на св. Иванъ Кръстителя. До нея има друга кула съ часовникъ, звънарница и параклисъ на Св. Иванъ Рилски, издигнатъ въ 1796 г. отъ Дѣдо Вълко Чалъковъ, копривщенецъ. Въ южния дѣлъ на манастира има параклисъ Св. Богородица, основанъ въ 1785 г. отъ Копривщенци. Въ западния дѣлъ се намира старата трапезария и библиотека. Тоя дѣлъ е подновенъ отъ Видинци и копривщенци въ 1789 г. Тукъ има праклисъ Св. Сава, съграденъ отъ копривщенеца чорбаджи Гено, чийто образъ е изрисуванъ отъ дѣсна страна на притвора. Отъ лѣва страна притвора сж изписани ликоветѣ на видинци Киръ хаджи Николай, Киръ Теодоръ и Киръ х. Тошо (Кънчевъ, ibid).

Въ западния дѣлъ се намира манастирската библиотека. Хилендаръ има много древни книги, но много отъ тѣхъ сж изгубени. Намиратъ се около 300 ржкописа, между които и едно евангелие отъ XII в. Тукъ е и една Паисиева история, преписана отъ проигумена Пантелеймонъ въ гр. Русчукъ въ 1809 г. Северното крило на манастира е подновено въ първата половина на XIX стол. отъ поклонници изъ България. До главната църква, отдѣсно се намира гробътъ на Кесаръ Воихъ, сѣрски владетель. Отъ дѣсната страна предъ църквата е водосветилницата, съградена отъ монахъ Стефанъ отъ Копривщица. Северно отъ манастира сж манастирскитѣ гробища, кждето билъ погребанъ Неофитъ Бозвелията въ 1849 г. Споредъ разказитѣ на хиленларци, Неофитъ билъ

затворенъ въ кулата на Лаврата Св. Атанасъ. а Иларионъ Макариополски — въ кулата на Св. Петъръ (В. Кънчевъ, ibid).

Хилендаръ е билъ въ древно време гръцки манастиръ. Къмъ края на XII в. той запустѣлъ и прѣзъ 1200 г. подновенъ отъ Св. Сава, когато византийскиятъ императоръ Алексий Ангелъ, безъ да пита св. горскитѣ власти, го далъ на сърбитѣ. Сръбскитѣ господари се грижели за манастира и сж го дарявали. Особено се спомина Стефанъ Урошъ II Милутинъ, който издигналъ отново манастирската църква и подарилъ много села и имотъ. И Стефанъ Душанъ, който лично посетилъ манастира, разширилъ неговитѣ имения на Полуострова. Отъ XIV в. сръбското господарство запада и помощитѣ намалѣли. Отъ XVI в. до края на XVII в. манастира се подкрепва отъ Русия, а въ края на XVII в. единъ венецианъски търговецъ (сърбинъ) дошълъ въ Хилендаръ, покалугерилъ се и изплатилъ всички манастирски дългове (История и опис. манастира Хилендара). По-късно почнали да се притичатъ съ своитѣ помощи български поклонници отъ Копривщица, Видинъ и другаде, които правили нови постройки и подновления. Презъ това време се промѣнило и монашеството манастирско. И въ края на XVIII в. Хилендаръ е чисто български манастиръ. Тукъ е и От. Паисий. който почналъ да пише своята история въ 1758 г. и я довършилъ 1760 г. въ Зографъ. Въ сжщото време се създадоха множество хилендарски метоси въ Македония, България и Тракия, а самиятъ манастиръ взе най-живо участие въ възраждането на бълг. народъ. Тукъ се възпитаха народнитѣ труженици Неофитъ, Иларионъ. Презъ 1894 г., когато В. Кънчевъ е посетилъ Хилендаръ, тамъ заварилъ 70 души монаси, отъ които 2 власи, 2 гърци, 2 чехи, 2 арнаути, единъ сърбинъ, единъ русинъ. а всички други 60 души българи, мнозина, отъ които млади момци отъ Малешевско и Неврокопско. Презъ 1897 г. Хилендаръ остава окончателно сръбски (За обсебването на Хилендаръ отъ сърбитѣ гледай въ отдѣла „Ворба съ пропагандитѣ“). И сега, обаче, сръбското монашество неохотно отива въ задужбината на Нѣмана.

Когато Григоровичъ посетилъ манастира (20. XI — 21 XII 1844 г,) намѣрилъ монаси българи, подъ ржководството на гърци. Тукъ той намѣрилъ до 80 ржкописа и други 150 скрити и още 20 ржкописа въ кулата. Отнасяйки се недовѣрчиво, братството не се показало услужливо къмъ Григоровичъ, въ показване манастирскитѣ ржкописи. На край той разгледалъ още около 100 хрисовула, отъ които български 2. Единиятъ отъ гѣхъ гласи:

„ . . . Костадинъ въ Христа Бога вѣренъ Царь самсдържецъ Българомъ Асенъ хромоу Велокомжченика Георгия, созданомоу стоимъ царемъ Романомъ на бръдѣ Вирпинѣ

прѣмо Скопии града надъ Сврева въ и на водомъ и иноплеменикъ Агарѣнъ изгубишоу са правила своя и метоха своя . . . приемъ правила и хрисовуля стоихъ и правовѣрнихъ Царѣ Романа Царѣ, Диогена Царѣ стаго Петря Царѣ, Киръ Никифора Царѣ и стара Киръ Алексия Царѣ, Калояна Царѣ, Киръ Мануила Царѣ, Киръ Тодоръ Царѣ, Киръ Исакѣ Царѣ, стаго Симеона Неманя, Дѣда Царствами, Вотацѣ Царѣ, Калимана Царѣ . . ."

Хрисовулътъ билъ безъ начало и доста пострадалъ отъ небрѣжность, поради което не било възможно да се чете на всѣкжде. Константинъ Асенъ Тихъ е царувалъ отъ 1270—1287 г. (Григоровичъ, Очерки 1884).

2. Евангелие на Царь Георги Тертеръ II отъ 1322 г. Това историческо четвероевангелие се пази въ хилендарската библиотека подъ № 7 (И-въ, ibid).

3. Хилиндарската българска история ржкописъ, компилация отъ първата половина на XIX в. съ много нови прибавки (И-въ, bid).

4. Хрисофулъ на манастира св. Никола Мрачски (Орѣховско), даденъ отъ Иванъ Александра на 1. XII. 1347 г. Тоя ценен фалшификатъ се намира въ архивата на манастира, между сръбскитѣ грамоти № 11. Написанъ е на пергаментъ (И-въ, ibid).

Освенъ тия хрисовули Григоровичъ е видѣлъ още много на сръбски, влаши и други господари.

Въ новото издание (Български старини изъ Македония 1931 г.) на проф. Йор. Ивановъ се набройватъ около 40 разни бележки я надписи въ Хилендарската светиня.

Хилендарскиятъ манастиръ има чудотворна икона, която изцѣлила отсечената ржка на Св. Иоана Дамаскина, поради което е наречена „Троержчица"; има голѣма часть отъ честното дърво на св. Кръсть и часть отъ търнения вѣнецъ; часть и три влакна отъ светата брада Христова; има и свети мощи: главата на Евтихая патриарха, нога на Симиона Столпника и св. Мжченица Марина и други различни части; царски жезълъ, даденъ на св. Сава сръбски и други.

* * *

Хилендарецъ е известния революционеръ Дяконъ Евстатий, ресенски войвода презъ 1905 г., старъ революционеръ, който е взелъ живо участие въ нашето революционно дѣло, а презъ Балканската и световната война е стоялъ на чело на партизански отрядъ.

Българската келия „Достойноесть“

Келията „Достойноесть“ се намира близо да Карея, североизточно въ една живописна долина, съ разкошна и вѣчно зелена гора, обработени лозя, ливади нивички и маслинови дървета. Манастирската мѣстность захваща пространство ололо 800 дек. Споредъ едно предание „Достойноесть“ се счита за единъ отъ най-старитѣ храмове въ св. Гора. Църквата е много стара. Храма на църквата е „Достойноесть“ и се празднува на 11 юний ст. ст,

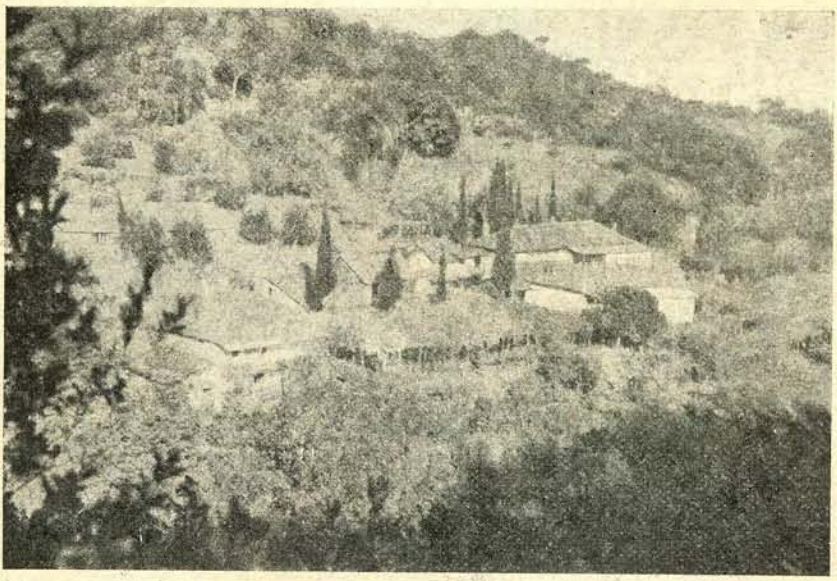

Келия Достойноесть.

Манастирскитѣ здания сж три, състоящи се отъ около 40 стаи, отъ които 4 голѣми за гости. Братството брои около 15 души, всички българи. Настоятель презъ 1909 г. е билъ Иероскимонахъ Иоанъ, намѣстникъ Иероскимонахъ Михаилъ, родомъ отъ с. Зърново (Неврокопско). Останалитѣ братя сж родомъ отъ североизточна Македония. Богослужението се извършва на славянски езикъ по византийски припѣвъ. Приходитѣ на братството сж отъ обработването на нивитѣ, ливадитѣ, маслиновитѣ дървета и отъ милостиня на благочестивитѣ поклонници. Много болни и бедни работници намиратъ подслонъ, храна и прислуга въ „Келията“.

Въ „Келията“ са намиратъ: чудотворната икона на Св. Богородица, наречена „Достойноестъ“ и подобна на Св. Мжченикъ Мина; и дветѣ много стари икони. Намиратъ се мощи на Св. Марко епископъ Ефески, св. свещеномжченикъ Игнатъ Богоносецъ, Св. свещеномжченикъ Харалампий, свещеномжченикъ Фока Синайтски, Св. Евтимия Велики, Св. Великомжченикъ Пантелеймонъ и др. чудотворни светини. Въ сжщата обитель се съхраняватъ въ отдѣленъ ковчегъ честенъ кръстъ, св. икона „Достойноестъ“ и св. мощи.

Презъ 1901 г. монаси отъ „Достойноестъ“ обиколиха съ ковчега цѣлия Сѣрски санджакъ, и мощитѣ показаха голѣми чудеса, кждето върлуваше епидемията „шарка“. Благодарното население съ документи, потвърдени съ сел-

Братството въ келия „Достойноестъ“.

скитѣ печати, изказва на монаситѣ своята признателиость и почтителность къмъ „Достойноестъ“. Даже и мюдюрина (турчинъ) въ с. Горно Броди, Мехмедъ ефенди, като личенъ свидетель на станалитѣ чудеса, официално потвърдява виденото (Изъ манастирската архива).

Следъ Зографъ и Хилендаръ, голѣмо е културно-просвѣтното значение за нашето племе на келията „Достойноестъ“. Отъ тукъ излизаха за народа не само книги съ полезно духовно съдържание, но и достойни дейци като игумени по разнитѣ български манастири изъ Македония.

Отъ сѫщата килия сѫ издадени и следнитѣ книжки съ духовно съдържание: 1. Софронието, 2. Ржководство черковни пѣвецъ, 3. Малко трѣбниче, 4. Житието на всички български светии, 5. Чудесата на св. Богородица, 6. Духовно огледало, 7. Сънищата на Св. Богородица, 8. Митарство, 9. Душеполезни беседи, 10. Душеполезни разкази, 11. Человѣческо сърце, 12. Житието на Св. Алексий человѣкъ Божи, 13. Житието на Св. Мина и разни брошурки.

Българския скитъ св. Богородица

„Богородица" е малъкъ български скитъ, построенъ въ една дивна романтична мѣстность. Обиколенъ е съ гѫста гора отъ всички страни. Околностьта на „Богородица" е много живописна, а трудолюбивитѣ монаси сѫ направили отъ нея едно райско кѫтче. Въ манастирския дворъ е църквата Св. Богородица, която е стара сграда, поправена и разширена въ ново време. Иконостасъ, икони, столове — всичко е ново и хубаво изработено. По-настрана отъ нея има друга църква на името на Св. Иванъ Рилски. Западно отъ тѣхъ има сграда, въ която е и параклиса Св. Кирилъ и Методий. Братството не жалило срѣдства за украшението на тая църква, която е великолепна. Иконостатътъ и иконитѣ сѫ работени въ Русия. Всичко е правено съ вкусъ и внимание.

Скитътъ „Богородица" е много старъ, кога е основанъ не се знае. Известно е само, че въ IX в. „Богородица" е билъ руски манастиръ, кѫдето руситѣ сѫ стояли до 1169 г., следъ което тѣ се прибрали въ новия руски манастиръ Русикъ. „Богородица" е подчиненъ на Русикъ, за туй се нарича скитъ. Не е известно отъ кога тукъ сѫ се настанили бълг. монаси. Въ 1837 г. е сключенъ договоръ между управлението на Русикъ и братството на „Богородица", съ който е билъ уговорено, че монашеството на „Богородица" ще бѫде за винаги само българско. „Богородица" е строга киновия. Скитътъ се управлява отъ игуменъ. Братята на брой сѫ 30 души изъ разни български краища (В. Кѫнчевъ библ. кн. XVI—XVI).

Други български келии въ св. Гора сѫ:

1. Св. Кирики и Юлита, съ старецъ схим. Антоний, отъ с. Бѣльово (св. Врачъ), 6 братя подчинени на м. Ставроникита.

2. *Св. Усп. Богородично*, старецъ иеросхим. Ефтимий отъ малешевско, 3 братя подъ Хилендаръ.

3. *Св. Тройца* старечъ мон. Николай отъ Дебърско братя 3, ведомство — Котлумушъ.

4. *Св. Петъръ и Павелъ*, ст. схим. Нифонта отъ Струмишко, братя 2, вед. — Иверски.

5. *Св. Усп. Богородично*, ст. схим. Данаилъ (Сѣрско), бра. 4, вед. — Пантократоръ.

6. *Св. Пантелей*, ст. монахъ Пантелей (Малеш.), братя 2, вед. — Котлумушъ.

7. *Св. Ив. Предтеча*, ст. схим. Пантелей (св. Врачъ) бр. 3, вед. Скинофанъ.

8. *Св. Харалампий*, ст. схим. Вениаминъ (Сѣрско), бр 3, вед. — Скинофанъ.

IV. БОРБА СЪ ПРОПАГАНДИТѢ (СРЪБСКА И ГРЪЦКА) ЗА ВЛАДЕНИЕТО НА МАНАСТИРИТѢ

1. Претенциитѣ на сръбската пропаганда за Трѣскавецъ

Нека сега видимъ до колко сж основателни сръбскитѣ претенции за тоя манастиръ. Сръбскитѣ учени шовинисти твърдятъ съ положителность, че манастира е чисто сръбски — граденъ отъ сръбскитѣ крале (Душанъ, Урошъ); по умѣренитѣ пъкъ сърби, отричайки българския произходъ на манастира, отнасятъ го въ далечното минало, въ времето на първитѣ християни. А ето що говори положителната наука — историята, архитектурата и писменитѣ паметници (Александъръ Чучулайнъ, Трескавечкиятъ манастиръ, в. „Вѣсти“ бр. 83, 1911 г.). Действително въ манастира въ притвора отдѣсна страна на западната врата, нѣкога е имало изображение въ ръстъ на нѣкакъвъ си вѣнценосецъ, отъ фигурата на когото е запазена само часть отъ короната, обкржжена съ сияние. Кой е билъ изобразенъ тукъ не може съ положителность да се твърди. Но ако се сждн отъ запазения до сега надписъ на гръцки езикъ, надъ рамото на почти изчезналата фигура, може да се предполага, че това е билъ Душанъ Силни. Надписа гласи: „Стефанъ въ Христа бога вѣренъ краль и самодержецъ на цѣла Сърбия и Приморско“. Ако се сждн отъ употрѣблението на думата краль, трѣбва да се допусне, че тоя надписъ е сетнешна прибавка, понеже отъ историята се знае, че Стефанъ Душанъ се именувалъ съ титлата „царь“ — василевсъ. Но даже и да допуснемъ, че тоя надписъ е билъ направенъ въ време на царуването на Душана, то едва ли може да се вади заключение, че манастира е граденъ отъ него. Тоя

надписъ свидетелствува, че манастира е билъ въ владение на Душана, а не и издигнатъ отъ него, или въ негово време, защото има други надписи, въ сѫщия манастиръ, които свидетелствуватъ, че манастирътъ е сѫществувалъ преди Душана Силни, следователно не е билъ той и ктиторъ на манастира. При обиколката изъ Македония на Успенски и Милюковъ, посетили сѫ манастира Трѣскавецъ на 2-й юлий 1898 г. Откритъ е гръцки надписъ надъ манастирскитѣ врата, кѫдето стоятъ образитѣ на Михаила и Андроника. Подъ славянския надписъ (писанъ въ 1897 г.) Успенски прочелъ гръцкитѣ думи: „М... Пантократоръ Романонъ Комниносъ О Палеологосъ". Ученитѣ руски професори твърдятъ, че тия имена сѫ на палеолозитѣ — Андроника II и неговия Михаилъ (Милюковъ, Християнския Древности Западной Македония, София 1899 г. стр. 89). Ако последователно въ своитѣ предположения постѫпимъ тъй както постѫпватъ сърбитѣ, то, на основание новооткрития гръцки надписъ, трѣбва да заключимъ, че тоя манастиръ е гръцки, а не сръбски, защото гръцкия надписъ е по-старъ (Михаилъ Палеологъ въ 1320). Следователно Трѣскавечкиятъ манастиръ е сѫществувалъ преди Душана Силни. Нека споменемъ тукъ и за другия надписъ, намиращъ се на северната стена до олтаря отвънъ, който е споменатъ по-горе.

Датата на тоя надписъ е 1362 г., която се отнася къмъ времето на Уроша, синъ Душановъ. Дабиживъ е билъ „енохиара" (виночерпецъ или яхърджия) на Душана или Уроша и би трѣбвало да допуснемъ, че той е „ктитора на манастира". Но това предположение съвсемъ обезличава Душана и Уроша; — виночерпеца, или царския служащъ, да бѫде ктиторъ на манастира, нѣщо, което и на сърбитѣ не се харесва. Па има противоречие и въ датитѣ. Дабиживъ умрѣлъ въ 1362 г., а Душанъ дава грамотитѣ по-рано и умира въ 1355 г. Освенъ туй надписа за Дабиживъ говори само за неговата смъртъ, а не и за ктиторство. По нататъкъ сърбитѣ държатъ на хрисовулитѣ, дадени отъ Душана на манастира. Хрисовулитѣ сѫ били три и оригиналитѣ имъ сѫ задигнати отъ сръбска мисия и съхранявани въ народната библ. въ Бѣлградъ, подъ № 51, 78, 81. За тѣхното задигане говори следната бележка въ манастирския дневникъ. „Тукъ бележимъ, какво въ 1860 лѣто септемврий 5-й дойде изъ Сърбия нарочно изпитание за старинитѣ на светата ни обитель, Успѣние Пресветая Богородица Слатовърхъ и съ общото съгласие изпратихме три хрисовула, единъ на пергаментъ, а другитѣ два на книга писани, относящи ся само за светата обитель, въ Сърбия на него свѣтлость господина Михаилъ Бега Обреновица III съ условие пакъ, когато станатъ нуждни да ни се предадатъ на ржцетѣ, отъ който приехме подаръкъ 60 минца и се подписваме! „егуменъ попъ Христо, попъ

Трайко отъ с. Долгавецъ". Първиятъ Хрисовулъ е писанъ на пергаментъ, широкъ 30 см., а дългъ 73 см. Неговото съдържание почва така: „Сия оубо тако осихъ, азъ же Стефанъ краль вьсейне сръбъские и Поморьские землие изволениемъ и помощию вьседрьжителя Господа Бога и Прѣчистоую иего Матере и молитвами светихъ моихъ прародитель Симеона и Савоу прѣиемъ гради довольни, надниме грьци обладаху, прѣемъ же и градъ глаголиеми Прилѣпъ, и деже иесть монастиръ Пресветие Богородице, же глаголиемойне мѣсто Трѣсковьць, не толико зданиемъ и оукрашениемъ вьньшьнимъ оустроениенъ, елико иесть закономь и оуставомь светихъ Отьць живущихъ вь немь прѣукрашень и препрослъванъ • • • • • Сего ради сицевойе видѣвь и слъшевь кральевство ми любовию божесвьною и спльнь се изволихь семоу монастирю дати Хрисовуль свои по оброзоу древнихъ царе грьчьскихъ и бльгарьскихъ, иже прѣжде мене обладали соудь теми странами, • • • • • и пр." Следъ това изброяватъ се селата, метоситѣ, нивята и пр. и следва заключението • • • „изволихь семоу монастирю дати хрисовуль свои. приложихь села и утврьдивь по образоу древнихь царей грьческихь иже прежде мене обладили соудь теми странами и т. н." Самиятъ хрисовулъ е подписанъ отъ Стефанъ Душана въ 1336 г. Отъ съдържанието на хрисовула личи ясно, че тоя манастиръ не е сръбски, а е завладенъ заедно съ гр. Прилепъ. Самъ Душанъ следователно говори, че Трѣскавечкиятъ манастиръ не е граденъ отъ него, а го намира готовъ и го дарява съ имотъ, както това сѫ правили неговитѣ предшественици гръцки и български царе. Ето защо, аргументитѣ на сърбитѣ, че манастирътъ е отъ сръбски прозходъ, не издържатъ никаква критика.

Щомъ манастирътъ датира отъ по-стара дата, трѣбва да се приеме, че е отъ гръцки произходъ. Никакви исторически данни обаче, не ни говорятъ за това. Наопаки, много сѫ доказателствата, че тоя манастиръ е отъ славянски произходъ, отъ епохата на царь Самуила, ако не и отъ по-старо време (царь Борисъ).

Отъ самиятъ фактъ, че тоя манастиръ до сърбитѣ е билъ владанъ отъ гърци и българи, говори за неговата дрѣвность. За сѫщата дрѣвность говори и живописьта. Манастирътъ представлява отъ себе си достатъчно великолепна сграда за времето си, която съответствувала съ величието на държавата, която е градила тоя манастиръ. Голѣмо е сходството на Трѣскавечкия манастиръ съ „Голѣмата църква" на островъ „Аилъ" въ Прѣспанското езеро, която рускитѣ учени (Успенски, Милюковъ и др.) отнасятъ къмъ времето на бълг. царь Самуилъ. Царуването на Самуила е било подходното време за съграждането на такъвъ мана-

стиръ. Прилепъ е билъ военна и политическа крепость въ Самуилово време, поради, което е създаденъ и духовенъ центъръ въ лицето на Трѣскавечкия манастиръ. Тъй, че по съображения военни и политически, както и по археологически, манастирътъ Трѣскавецъ води своето начало отъ Самуиловото време (А. Чучулайнъ, ibid). Сходство личи и на живописьта въ дветѣ църкви (Трѣскавецъ и Прѣспа). Изображенията на светиитѣ и въ дветѣ бълг. светини сж почти еднакви. Въ фигуритѣ не личи нито западенъ, нито византийски стилъ, а нѣщо срѣдно, чисто българско. За забелѣзване е и образа на Св. Князъ Борисъ. Пита се кога е билъ изписанъ тоя образъ? Отъ сърбитѣ, или отъ гърцитѣ? Не, разбира се. Тоя образъ е старъ, колкото е стара и самата църква. Освенъ туй Св. Борисъ не се почита за светецъ нито отъ сръбската, нито отъ гръцката църква, и днесъ даже, камо ли отъ древно време. При туй образа на Св. Борисъ дава истински ликъ на царь Борисъ. Всички учени твърдятъ, че тоя образъ е най-вѣрния на царь Бориса. Ето де следователно, трѣбва да се търси произхода на Трѣскавечкия манастиръ, — въ времето на първото българско царство, епохата на царь Борисъ — царь Самуилъ."

2. Борбата на Скопяни за Нерезки манастиръ — Св. Пантелей

Близо до Скопие, на югъ, около единъ часъ раздалечъ, на единъ красивъ върхѣ, 500 м. високо надъ полската низина, въ разклоненията на Водно планина, се намира старинния манастиръ „Св. Пантелей", въ чисто българското село Нерези, брояще 40 български и 20 албански. Българитѣ признаватъ екзархийско ведомство още отъ преди създаването на Екзархията. Манастирътъ е край селото и църквата служи на селото. Манастирътъ не е много голѣмъ, но е много старъ. Отъ незапомнени времено манастирътъ е билъ български. Когато ставало „истиляма" (референдумъ) селото Нерези и манастиря сж декларирали своя български произходъ, признаващи ведомството на Екзархията. Отъ тогава до 1893 година гръцкия владика не е стжпвалъ тамъ, нито нѣкакви претенции е предявалъ предъ властьта и населението. Дълго време е билъ манастирски мютевелия (настоятель) нѣкой си Кочо, който се поминалъ презъ м. априлъ 1893 г. Кочо извадилъ тапии на всички манастирски имоти на свое име, но на гърба на тапиитѣ собственоржчно е отбелѣзалъ, че имота е манастирски. Преди смъртьта му Кочо е билъ посетенъ въ манастира отъ българския митрополитъ Максимъ, придруженъ отъ четирима скопски първенци, и въ присжтствие тѣхно и на съселянитѣ му (българи и албанци) изповѣдалъ, че цѣлиятъ имотъ, записанъ

на негово име, като мютевелия, е собственость на манастира. За цельта е съставенъ и подписанъ надлеженъ актъ (отъ 4 априлъ 1893 г.). Следъ смъртьта на Кочо, за временень мютевелия остава неговия синъ Петрушъ, който почналъ да своеволничи съ манастирскитѣ имоти, като продавалъ: кози, овци, волове, кестени, орѣхи, грозде и др. Считайки се за наследникъ на тоя бащинъ имотъ, взелъ да се хвали, че всичко ще продаде. Обезпокоени селянитѣ отъ тия му дръзки постжпки, оплакватъ се на владиката. Въ манастира свещенодействуваше попъ Перко отъ Скопие. Сжщиятъ обслужваше и селото. Петрушъ и попъ Перко надумватъ се да признаятъ гръцкяя владика, понеже имъ се налага контрола отъ българска страна. Сръбската пропаганда това и очакваше. Въ лицето на Петруша и попъ Перко пропагандата намира хората, чрезъ които ще турне ржка на манастира. И така става. Тѣ се обявяватъ за сърбомани, а гръцкия владика е тѣхниятъ духовенъ шефъ. И почва вече борбата. Тя е ожесточена. Макаръ силата и правото да сж на българска страна, селото е чисто българско, църквата служи за молитва домъ на селото; друга църква нѣма въ селото; селянитѣ нѣма де да се черкуватъ и вършатъ своитѣ религиозни треби (опело, кръщавки, вѣнчавка и пр.), — въпрѣки всичко туй властьта, въ лицето на известния българофобъ Хафъзъ паша, явно съдействуваше, насърчаваше и подкрепваше сръбската пропаганда само и само да омаломощи българскитѣ села, българския духъ и голѣмото национално съзнание у населението въ тоя край, отъ което много се опасяваше Турция. И съ право, може би. Компактната българска маса въ Скопския вилаетъ, граничащъ съ царство България, бѣше яка крепость; здрава опора и база на българщината въ една бждеща турско-българска война, каквато се очакваше всѣки единъ моментъ да избухне. Турцитѣ не бѣха слѣпи; тѣ знаеха, че такъва война отдавна е замислена, но нейното избухване само се отлага за по-благоприятно време. Та по тия и заради други причини официалната турска власть явно фаворизираше сръбската пропаганда. Максимата: „раздѣляй и владей“ — бѣ девиза на тогавашна Турция. Само тамъ, — въ раздѣлата, тя намираше модусъ да продължи днитѣ на своето сжществуване.

Въ тая борба сръбската пропаганда имаше явната подкрепа на руския консулъ. А за гръцкиятъ владика имаше изгоди морални и материални отъ тия вражди между българи и сръбската пропаганда. Така, че атакитѣ за насъ идѣха отъ нѣколко фронта: официалната турска власть, гръцката патриаршия, сръбската пропаганда и руската фаворизация къмъ Сърбия. Правъ бѣ, може би, дѣдо Максимъ, виждайки своето безсилие, срещу тия неприятелски фактори, които си служеха съ сила и съ много подкупи, и които въ

своитѣ срѣдства, отиваха до тамъ, че да винятъ него — българския владика, въ подстрекателство, комитаджилъкъ и пр. — предъ цѣлата тая преспектива, когато явно вижда потъпкани неговитѣ права и достойнство, — извиква въ единъ свой рапортъ (№ 811 отъ 27. V. 1894 г.) до Екзарха...

„...Чашата се препълни, ударътъ е смъртоносенъ и за менъ не остава друго освенъ да се оттегля отъ длъжностьта и пр." Съ официално тескере отъ 15 юний 1894 г. Хафъзъ паша съобщава на българския митрополитъ, че Нерезкия манастиръ, бидейки въ древность още се управлявалъ отъ гръцки владици, и за напредъ остава подъ тѣхно ведомство.

* * *

Прѣзъ 1896 година се почна люта борба между сръбското правителство и патриаршията заради скопския митрополийски гръцки престолъ. Патриаршиститѣ се възбунтуваха противъ своя владика и се опълчиха срещу сърбизма. Общината гонѣше своя владика Никифоръ, който следъ туй скоропостижно умира. На негово мѣсто доиде охридския Амвроси. Сърбитѣ искаха да иматъ свой владика. И така се дойде до разривъ, отъ който се възползуваха българитѣ. Тогава именно се спечели наново Нерезкия манастиръ отъ българската митрополия. Всички граждани и селяни прекъснаха всѣкакво сношение както съ манастира, така и съ мютевелията. Това подействува добре и мютевелията на манастира се съюзва съ селянитѣ, изпъди сърбоманския попъ, прибра българския и манастирътъ мина окончателно подъ управлението на скопската българска митрополия. (Изъ екзарх. архива).

3. Борбата на скопяни съ властьта и сръбската пропаганда за Побожкия манастиръ Св. Богородица

Презъ 1897 г. с. Бобоже се отказа отъ патриаршията, като призна екзархийско ведомство. Заедно съ селото се отказа и мютевелията на Побожкия манастиръ Йовко Стояновъ, на чието име бѣха тапиитѣ на цѣлия манастирски имотъ. Сърбофилътъ Хафузъ паша, недоволенъ отъ тая постъпка на Йовчена, изпъжда последния отъ манастира и на мѣстото му оставя сърбоманинъ. А въ Идаре меджлисъ явно казва на българския митроп. Синесий „бу манастиръ сана вермевжеимъ". До колко постъпкитѣ на валията съ пристрастни и явно фаворизиращи сърбоманитѣ, се вижда при отнимането Нерезкия манастиръ отъ българитѣ. Тамъ мютевелията се обяви за сърбоманинъ и въпрѣки протеста на цѣлото село, което остана екзархийско, манастирътъ бѣ даденъ на сърбоманитѣ (респ. гръцкия владика). Тукъ мю-

тевелията признава екзархията, а манастира остана патриаршески (респ. сърбомански), като изпжждатъ Йовко. Кжде е логиката?

На 8 септетврий (Мала Богородица) е храмовия праздникъ на манастиря. По тоя случа епитропа Йовко кани гости отъ града и селата. Още отъ день-два напредъ почнали гоститѣ да пристигатъ. Хафъзъ паша, обаче, разпоредилъ чрезъ своитѣ органи, да изпжднтъ Йовко, да не му дадатъ възможность да разпорежда въ манастира; да прогонятъ и тритѣ хиляди българи поклонници, като оставили да разполагатъ и разпореждатъ изъ манастира нѣколцина сръбски даскали, чужди поданици. А скопскитѣ сърби, (консулътъ и неговия антуражъ), за да предизвикатъ скандалъ въ манастира, пращатъ нѣкакъвъ сръбски даскалъ тоя день да се вѣнчава тамъ и действително става скандалъ. Възмутенитѣ българи, въпрѣки забраната на полицията, нахлуватъ въ църквата. Влизатъ и сърбоманитѣ, става сбиване, счупватъ се нѣколко глави, полицията арестува Йовка, българскитѣ учители, писаря отъ митрополията и 8 души други българи и ги изпращатъ въ скопския затворъ. Уведоменъ Хафъза за станалото, изпраща 200 д. войници съ два товара джепане и дава редъ на сърбоманитѣ да служатъ на праздника. Оскърбеното бъгарско население оплаква се телеграфически на Султана, В. Везиръ и Валията. Не следъ много време бива арестуванъ и директора на педагогическото училище Хр. Матовъ, обвиняванъ въ подсрекателство на населението.

Възмутено българското общество отъ явнитѣ и пристрастни постжпки на властьта, целѣщи ударъ на българщината на тоя край, на 15 септември с. г. (1897) става голѣмъ митингъ на скопяни, свикани въ голѣмия дворъ на централното училище, кждето се взема резолюция: „да се затворятъ всички църкви и училища въ града и вкупомъ цѣлиятъ народъ да се яви въ конака при Валията, като му предаде ключоветѣ и имъ посочи мѣсто за изселване, кждето биха могли да живѣятъ мирно и спокойно, щомъ той (Валията) фаворизира сръбската пропаганда".—Чрезъ депутация съобщава се горното решение на митр. Синесий и се кани да застане на чело на демонстрацията. Свиканъ набързо епархийския смѣсенъ съветъ, намира за по-благоразумно да се изпрати една делегация до валията, която да поднесе резолюцията на събранието, за да не бжде обвинено населението въ бунтовничество. Така и става. Начело на делегацията е митр. Синесий съ цѣлия епархийски см. съветъ и нѣколцина видни граждани. Явяватъ се при Хафъсъ паша и му предаватъ народното желание: „Българското население събрано въ училището ни изпрати да Ви

явимъ, че, понеже правителството се разпоредило съ военна сила да отнеме Побожкия манастиръ отъ българитѣ и го предаде на сърбоманитѣ, които сѫ вдигнали фесатъ въ манастира, а българитѣ сѫ бити отъ войската и арестувани, то народа е решилъ да Ви поднесемъ ключоветѣ на църквитѣ и училищата и въ случай, че манастира не се предаде на българитѣ и арестуванитѣ не се пуснатъ, да се посочи отъ властьта мѣсто тихо и спокойно, кѫдето да се изселятъ българитѣ".

Смутенъ валията отъ тая смѣла постѫпка на българитѣ, следъ като по-обичая защити сърбитѣ, полицията и войската, а обвини българитѣ и митрополита, като подстрекатели, обеща веднага да се освободятъ арестуванитѣ. Колкото за владението на манастира, щѣлъ да пристигне отъ Цариградъ нароченъ пратеникъ, който да проучи въпроса на самото мѣсто. Народа недоволенъ отъ валийския отговоръ, искаше да прави демонстрации, но биде спрѣнъ. Неможейки да прости българофобътъ Хафъзъ тая смѣла и дръзка постѫпка на българитѣ, която го изложи въ явна и пристрастна фаворизация къмъ сръбската пропаганда и която подби престижа му предъ власть и население, той намислюва катъ да си отмѫсти. А Хафъза по характеръ бѣ много зълъ, отмѫстителенъ и крайно амбициозенъ. Той виждаше въ лицето на българитѣ заклети врагове на държавата; а въ внушителната физиономия на митроп. Синесий гледаше единъ „подстрекателъ", който му смущава реда и тишината въ виляета. Ето защо, каквото и да се случеше оплакване отъ българска страна предъ властьта, Хафъза съзираше владишка намѣса. А тоя анадолецъ е подозрителенъ не само къмъ Синесий. За него подстрекатель бѣ и митроп. Максимъ и всѣки другъ, що му бърка сърбофилскитѣ смѣтки. Въ своята омраза къмъ българитѣ Хафъза отиваше до тамъ, че и съвсемъ случайнитѣ и невинни инакъ случки, считаше ги за скроени и насочени срещу него лично. За куриозъ ще споменемъ следния фактъ. Бѣше презъ учебната 1895/96 г. По обичая учебната година въ педагогическото училище се приключваше съ тържественъ актъ, на който присѫтствуваха висшитѣ военни и граждански власи, консулското тѣло, инородни и иновѣрни шефове и др. Тукъ бѣ и Хафъзъ паша. Гоститѣ се черпятъ съ локумъ и сиропъ. Ученикътъ Тодоръ Александровъ поднася въ голѣмъ сребъренъ дискъ нѣколко чаши (10—15), пълни съ сиропъ. Стигайки до валията, Тодоръ се спъва отъ послания килимъ и излива цѣлия дискосъ съ сиропа въ скута на валията. Посърнѣлъ отъ ядъ и съ настърхнали косми по голѣмата и рунтава брада, дѣдо Синесий, затече се при валията да се извини за станалия инцидентъ и искаже своитѣ съжаления. Но Хафъза не е човѣкъ, що може да отдаде станалото на една

случайность. Наопаки. Той мисли, че това е нарочно скроенъ планъ, за да бѫде той оскаданенъ и оскърбенъ. И въ своя ядъ става и демонстративно напуска тържеството. Другиятъ день извиканъ бѣ въ конака митроп. Синенсий и никакви извинения за станалото, не успокоиха това анадолско племе. Ето такъвъ бѣ Хафъзъ паша. Когато отъ единъ съвсѣмъ случаенъ инцидентъ прави капиталенъ въпросъ, колко повече той е озлобенъ, когато се пречи на скѫпоплатеното му сърбофилство. За тая цель, стараяйки се предъ Двореца — Везирството да отхвърли отъ себе си всѣка отговорность по тоя и редъ други въпроси, валията намислюва да обвини Синесий предъ Високата Порта, като човѣкъ-бунтовникъ. На 17 септемврий 1897 г. бива съставена мазбата противъ българския владика Синесий и приподписана отъ кадията, муфтията, тефдердара, мектубчията, председателя на апелативния сѫдъ, прокурора при сѫщия сѫдъ и още двама други турци (членове на Идаре меджлиси), я изпраща въ Цариградъ. Въ тая мазбата се обвинява бълг. владика въ бунтовничество и се иска неговото вдигане, за да не стане нѣщо по-лошо. За сѫщата цель разследвани сѫ отъ сѫдебнитѣ власти повече отъ 300 души, отъ които сѫ искали признания, че владиката ги е подканилъ къмъ размирие. А и арестуванитѣ лица още не сѫ освободени, за да изтръгнатъ нѣщо противъ митрополита. Виждайки властьта, че българското население е силно сплотено около своя вождъ и, че е готово за отчаяна борба съ властьта и сръбската пропаганда, за отстояване на своитѣ църковно-училищни права, тя (властьта) намислюва друго срѣдство за вразумяване и обуздаване „немирнитѣ българи". Правителственитѣ чиновници — данъчни и административни, почнаха да заплашватъ, изтезаватъ, тормозятъ и биятъ ония селяни отъ Побоже, които сѫ признали екзархията, а въ града е обявено военно положение. Цѣлата войска е вдигната на кракъ, за да обикаля и кръстосва само българскитѣ квартали — съ явната цель да сплаши българското население. За по-голѣмъ респектъ на екзархийскитѣ отъ Побожье поставенъ е за падаринъ въ селото прочутиятъ разбойникъ албанецъ — Хамидъ, който бие и трепа българитѣ, безъ да му трепне око, бидейки покровителствуванъ отъ по-горно мѣсто. Той бѣ страшилище за селото. Никакви оплаквания на пострадалитѣ и на митрополията противъ тоя тиранинъ, не се взимаха подъ внимание. Вследствие тежкото положение за екзархийститѣ, една часть отъ тѣхъ по неволя бѣха заставени да се откажатъ отъ екзархията, за да спасятъ живота и имота си. Така, къмъ 20 юлий 1898 г., останаха само 18 кѫщи екзархийски. Протести прави и екзархията предъ централната власть, но и отъ тамъ отговарятъ сѫщото, че по доносения отъ вилаетското управление, българскиятъ владика е теш-

викчията; той подстрекава мирното население да се бунтува, да иска манастира и пр. Тѣзи твърдения на централната власть, респ. министерството на правосѫдието, своевременно се опровергаваха отъ българската митрополия, но кой слуша. За още по-голѣмо стеснение на българитѣ въ селото, лишиха ги съвсемъ отъ църква. Въ Побожье има освенъ манастира, и други двѣ църкви. Всички сѫ дадени на сърбоманитѣ. Понеже започната борба съ властьта, която е явно сърбоманска, не утихва, а тя е въ своя разгаръ, властьта удовлетворява искането на пропагандата, като допуска фамозния Фирмилиянъ въ Скопие, дава му църквата св. Спасъ и го настанява въ гръцката митрополия. Всичко това става въ свързка съ кралското идване въ Цариградъ и Св. Гора, кѫдето сѫ приети и признати сръбскитѣ църковно-училищни претенции, както отъ гръцката патриаршия, така и отъ Султанъ Хамидъ.

За удовлетворение на българитѣ, решено е следъ 5 годишна упорита борба да се черкуватъ подредъ въ една отъ селскитѣ църкви, като сърбоманитѣ служатъ две недѣли а българитѣ — една. Това стана едва въ началото на 1902 г. (Изъ архивата на скопската митрополия).

4. Борбата на прилепчани съ гръцкия владика за владението на Слѣпченския манастиръ

Насърчена отъ явното и противозаконно съдействие на турската власть, сръбската пропаганда замислюва своитѣ пъклени планове да се простре и по навѫтре въ Македония, за да турне ржка на българскитѣ светини — манастиритѣ. Агентитѣ на пропагандата знаятъ почитьта и значението на тия свѣтилища отъ мѣстното българско население. Тѣ знаятъ, че загубата на тия светилища за македонския българинъ е равносилно на силенъ ударъ на тѣхното национално чувство; тѣ знаятъ, че духовната връзка между тия свѣтилища и населението е неразривна и всѣки опитъ за тѣхната загуба е голѣмъ активъ за пропагандата. За тая именно цель сръбскитѣ агенти не се спираха предъ нищо; тѣ не правѣха изборъ на срѣдствата. Бидейки слаби, понеже нѣмаха свое паство, минаваха подъ опеката на гръцкитѣ владици, като туй опекунство бѣ скѫпо плащано. За гръцкитѣ пъкъ владици туй опекунство бѣ добре дошло. Изгонени почти отъ всички селища на Македония, бидейки лишени отъ свое паство, съ отворени обятия посрѣщаха всѣко сърбоманско предложение. Така фанариотитѣ постигаха едновременно две цели: внасяха смутъ, разцепление, ежби, борби, самоизтрѣбление и пр. злини на македонскитѣ българи и на туй отгоре бѣха богато възнаградени за сторената услуга на пропагандата!

Сръбската пропаганда, чрезъ своитѣ агентя, винаги живо е следѣла появилитѣ се недоразумения между жителитѣ въ българскитѣ селища по църковно-училищни или общожителски въпроси, като гледала да ги изкористи за своитѣ цели. А тамъ, гдето такива спорове е нѣмало, пропагандата изкуствено ги е създала. Ето защо, ако проследимъ историята на сръбската пропаганда въ Македония, на всѣкжде почти ще се натъкнемъ на факта, че тя се бѣ загнѣздила въ селища, гдето имаше спорове за попъ, учитель, църква и пр.

Такъвъ е случаятъ и съ заграбването на Слѣпченския манастиръ отъ сръбската пропаганда. Селото Слѣпче е съ чисто българско население. То брой 70 кжщи съ 554 жители. Намира се с. з. отъ града на 4 часа раздалечъ. Край селото е разположенъ манастирътъ Св. Никола, който отъ край време признава българско духовно ведомство. Наблизо има и другъ манастиръ — „Зързе". А въ съседство съ тия два манастира е Порѣчето, кждето пропагандата смѣта да направи база въ тоя планински кжтъ, отдето да ни атакува по разни посоки: къмъ Кичево, Велесъ, Прилепско, Крушовско и пр.

Понеже Слѣпче бѣ мирно село, за да се загнѣзди пропагандата, надумватъ часть отъ селянитѣ да искатъ другъ попъ. За кандидатъ сочатъ простия и слабограмотенъ селянинъ Кузманъ Ангеловъ, който не отговаря на тоя санъ. Но тъкмо така се създаватъ недоволствата. Привържениците на Кузманъ заплашватъ, че ще идатъ при гръцкия владика, ако българския не го ржкоположи. За да се избѣгнатъ сътресенията, селската община дава съгласието си за ржкополагането му. Велешкиятъ владика, обаче, отказва да ржкоположи Кузмана, намирайки го недостоенъ. Ядосанъ Кузманъ отива при гръцкия владика, който съ благодарность го ржкоположи. Сръбската пропаганда доволна отъ тоя успѣхъ, надумва селянитѣ, недоволни отъ българския владика, да се обяватъ за сърбомани и признаятъ духовното ведомство на патриаршията. Така и стана. Сега вече лесно ще могатъ да завладѣятъ и манастира.

* * *

На 23 септември 1896 година пристигна въ Прилепъ гръцкия битолски владика, съ цель да посети Слѣпченския български манастиръ и стане неговъ господарь. Той отседна на квартира въ една влахоелинска кжща, при Дамовци, като багажа си стовари при гръцката църква. Разтревожено българското градско население отъ идването на тоя неканенъ гость и неговитѣ замисли, заявява на мѣстната власть съ заявление, подкрепено съ всички махленски печати, че

идването на гръцкия владика не предвещава добро и моли да му се забрани да ходи по българскитѣ манастири. Властьта телеграфически съобщава на валията за желанието на прилепчани и иска инструкции. На 25 с. м. владиката, обаче, безъ да дочака разпоредбата на властьта, около обѣдъ, качва се на файтона на Пецако и, придруженъ отъ сърбоманскитѣ свещеници попъ Никола отъ с. Върбяни, попъ Иванъ Тополчанецъ и попъ Кузманъ отъ Слѣпче и още отъ секретаря си и гавазина, тръгва за Слѣпче, като на пукъ на прилепчани заповѣдва на файтонджията да мине презъ чаршията. Еснафитѣ, обаче, въ своето силно възмущение отъ необмислената и предизвикателна постжпка на фанариотина, намислюватъ да се отплатятъ достойно и заслужено на дедо владика и сръбската пропаганда, като приематъ хвърлената ржкавица. По даденъ знакъ наскачатъ всички дукянджии на улицата, презъ дето ще мине владиката, викатъ, дудукатъ и чукатъ тенекета, а тълпа деца тичатъ подиръ файтона и хвърлятъ връзъ него плодове, яйца, каль, боклукъ и що не още. Дѣдо владика не се стрѣсва отъ тия демонстрации. Съ куражъ дава заповѣдь на файтонджията да кара напредъ! Така стига до касапската чаршия. Тукъ той заварва всички касапи, съ вдигнати ножове въ ржцете си. Чува се гласъ: стой! Говори му се да спрѣ и се върне отъ кждето е дошелъ. Владиката не слуша. Нахвърлятъ се тогава касапитѣ върху файтона, отрѣзватъ каишитѣ на конетѣ и ги пропъждатъ. Други вдигатъ отъ дюкянитѣ си шкембета, черва, тенекета съ боклуци и всичко това се сипе по главата на дѣдо владика и съпжтницитѣ му. Така оплютъ, омаскаренъ съ горнитѣ нечистотии „светия старецъ“ се връща вече обратно, посрѣщанъ и изпращанъ съ по-голѣми дюдукания и освиркванія отъ гражданството. Стига владиката до пощенската станция, за да се оплаче на битолския валия. Но и тукъ демонстрация. Той намира телеграфа повреденъ, сжщо така и цѣлия багажъ на владиката бива разхвърленъ и разграбенъ отъ гръцката църква. Пристига единъ кавалерийски ескадронъ, взима владиката и насила го качва на единъ файтонъ, пропжждайки го откждето е дошълъ!

Така печално свърши първиятъ опитъ на сръбската пропаганда да обсеби българската светиня.

5. Борбата съ сръбската пропаганда за владението на Дебърския манастиръ Св. Иванъ Бигоръ.

Сръбската пропаганда насърчена отъ нѣкои свои успѣхи изъ Македония, замислюва да турне ржка и на Дебърската светиня Св. Иванъ Бигоръ.

Презъ 1896 г., въ началото на м. юний, пристига въ манастира калугера Харалампий, братъ отъ Хилендаръ, родомъ отъ с. Александровче (Пожаревачко), сърбинъ по произхождение. Цельта му е „високоблагородна": да подобри материалното състояние на манастира и братята, като за цельта отдѣли голѣми суми за първиятъ и по три лири турски месечно на всѣки калугеръ. Цель, разбира се, колкото съблазнителна, толкозъ и пакостна. По сѫщото това време Дебърската община е безъ титуляренъ председатель. Работитѣ на църковно-училищната община нѣма кой да ржководи. Интелегенцията, колкото я има, не може нищо да стори. Всички тия условия трѣбва да сѫ били известни на сръбската пропаганда, та намира сгода за своитѣ планове. Въ манастирътъ, отъ друга страна, игуменствува монахъ Михаилъ, който прибралъ при себе си калугерката Ефросина, съ която живѣятъ разгулянъ животъ. И другитѣ калугери не падатъ по доле въ своя ежедневенъ животъ, като често пиянствуватъ, бездѣлничатъ и пр.

Отецъ Харалампий на заминаване отъ манастира обещава още да донесе: една крава швейцарска, една кобила и жребецъ — арабска порода; 4 свини сръбска порода и едно евангелие за 35 л. турски.

Сѫщиятъ „Отецъ" е посетилъ и с. Галичникъ, пакъ съ сѫщата — „куртуртрегерна цель" да подготвя почва за сърбизма, като обещавалъ злато и сребро на ренегати. Виждайки, че мисията му нѣма успѣхъ, от. Харалампий напуска Дебърско.

Кирковичъ, кандидата за бѫдащъ патриархъ сръбски, бѣ заявилъ въ една полемика съ А. Чучулаинъ, въ сръбския в. „Вардар" ясно и категорично; „че и Дебърския манастиръ билъ отъ категорията на Прилепскитѣ манастири (сръбски?)". Съ други думи казано, рано или късно, и тоя манастиръ ще трѣбва да се зарегистрира за сръбски (Изъ архивата на Дебърската митрополия).

И наистина щомъ сръбскитѣ интереси диктуватъ тази акция, пуснати сѫ вече въ ходъ всички подземни срѣдства на пропагандата за реализуване на цельта. Първиятъ имъ сигналъ е загнѣздяването имъ около манастирскитѣ села; Трѣбища, Битуше, Ростуше и Вельобърдо. Всички тия чисто български села сѫ по на единъ часъ рсздалечъ отъ манастира. Почнаха съ с. Трѣбища, което брои 52 български и 155 помашки кѫщи. Чрезъ подкупване на разни влиятелни лица въ тоя край, турга се начало на сърбоманство съ отцѣпване на 4 български кѫши. Презъ 1911 г. отвориха сръбско училище само за 4-тѣ кѫщи. Агентитѣ на пропагандата правятъ усилия за проникване и въ другитѣ села, като обещаватъ голѣми суми на нѣкои слабохарактерни личности. Обещано е на Ростушевци и Вельобър-

довци суми за съграждане църкви и услуга по изкарвяне фермани. Всички тѣзи козни и замисли сѫ били осуетявани. Тѣ дебнятъ, обаче, случаи неизпускатъ моменти да не се яватъ по единъ или другъ видъ, за да деморализиратъ тамокашното население. Така, адепитѣ успѣха презъ 1912 г. да прибератъ въ лоното на пропагандата отъ с. Битуше, именуемия Никола Петровъ. Срещу 70 напалеона годишна заплата, ржкоположиха го за архерейски намѣстникъ при Рѣканското каймакамство. Седалището му е въ с. Трѣбища. Отъ туй става ясно, че пропагандата цели да се загнѣзди около манастирскитѣ села. Съ каква друга цель пропагандата прибира Никола отъ Битуше? Това схващатъ всички далновидни хора; това схваща и мѣстното българско население, което ежедневно изпитва натиска, упражняванъ отъ силнитѣ на деня и явната официална фаворизация на властьта спрямо пропагандата. Това личи още и отъ изричната заповѣдь, дадена на Трѣбишкия кметъ и свещеникъ, че трѣбва да позволятъ и на 4-тѣ сърбомански кѫщи да се черкуватъ въ българската църква. За сѫщата цель и днешниятъ сръбски патриархъ Варава, тогава Дебърско-Велешки преставитель на гръцката патриаршия, съ седалище Дебъръ, бѣше се отзовалъ въ единъ прекрасенъ день въ с. Трѣбища". „За молитва и владишка благословия на наството си"? Задачата на тоя „Варава" твърде много се улесняваше отъ Хилми пашовата политика, имаща за цель „раздѣляй е владей". Научили за пъкленитѣ замисли на тоя втори Варава, тръгваме по стъпкитѣ му съ Нишавския епископъ Илариона и се отзовахме въ манастира. Нашето присѫтствие прогони Варава въ тоя край. Въ кратко време закрихме сръбското училище и архиерейското намѣстничество въ с. Трѣбище. Така се изкорени отъ основи тази гангрена-сърбизма около манастира, за да не помисли още веднъжъ да помирише тукъ. И ако не настѫпеше Балканската война, споменъ нѣмаше да остане отъ сърбската пропаганда въ тоя край. За нещастие, орисано било, да сме далечни свидетели на новото робство, подъ сърбско иго.

6. Борбата съ сѣрския гръцки владика за владението на Кулския манастиръ — св. Иванъ Предтеча (Сѣрско)

Националното съзнание у българското селско население въ сѣрско твърде бърже взе да се събужда и проявява. Още презъ илинденското възстание полскитѣ села едно следъ друго почнаха да се отказватъ отъ патриаршията, като минаваха подъ екзархийско ведомство. Така, въ скоро едно време станаха екзархийски голѣмитѣ полски села: Чучулигово, Календра, Караджово, Савекъ, Кулата и др.

Селото Кула отстои 2 часа по северо-западна посока отъ Сѣръ. То брои 70 чисто български кжщи. Надъ селото, въ голъ единъ хълмъ, се бѣлѣе селскиятъ манастиръ Св. Иванъ Предтеча. Малко сж манастиритѣ въ Сѣрско. А и колкото ги има, тѣ сж все гръцки. Кулата е вече чисто българско екзархийско село, та и манастирътъ, принадлежащъ на селото, следва да е български. Ето защо, макаръ и нова тая светиня, много се тачи, почита и уважава отъ цѣлото население изъ околностьта.

Историята на Кулския манастиръ е твърде кратка. Презъ 1879 г. селянката Дафина Константинова Дакова, родомъ отъ с. Кула, сънувала, че на мѣстото, дето е днешния манастиръ, имало стара църква, която трѣбвало да се поднови. Уведомени набожнитѣ кулчани за това съновидение, затекли се на мѣстото и при разкопка действително се указали развалини отъ старо църквище. Заема се селото за издигането на новъ храмъ на името на Св. Иванъ Предтеча. Станалъ известенъ вече новия храмъ за околностьта, масово взелъ да се посещава отъ благочестиви християни, които почнали да даряватъ щедро светинята. Така полекалека се създаватъ приходи за църквата, които послужили за издигането на нѣколко сгради на около и църквичката се провъзгласява за манастиръ. За мютевелия билъ избранъ отъ селото до животъ Константинъ Даковъ, съпругъ на Дафина. Той се грижелъ и управлявалъ манастира. На негово име били издадени и тапии за една двуетажна сграда съ 6 стаи и хамбаръ; друга двуетажна сграда съ три стаи; пакъ двуетажна сграда съ три стаи и фурна; едноетажна сграда съ яхъръ и плѣвна; 6 дек. ливада, 2 д. лозе и 90 д. ниви.

Следъ отказването на селото Кула отъ гръцката патриаршия, въ желанието си най-тържествено населението да манифестира своето национално съзнание, селянитѣ единодушно решаватъ да поканятъ председагеля на бълг. църковно-училищната община да посети манастира и да отслужи въ него първа тържествена българска служба. Иеромонахъ Методий Димитровъ съ благодарность прие поканата. Той е голѣмъ родолюбецъ и силенъ патриотъ, родомъ отъ историческото село Зарово на чието наречие, св. братя Кирилъ и Методий сж превели св. Писание. Иеромонахътъ знае неприятноститѣ, които ще му създаде гръцкия владика, като влѣзе съ него въ конфликъ; той знае силата и влиянието на гърцизма въ Сѣръ предъ власть и общество, но сжщевременно иер. Методий знае, че правото е на наша страна — с. Кула е екзархийско, манастира е селски, следователно, той е подъ екзархийско ведомство. Но, от. Методий знае и друго нѣщо; следъ 500-годишно робство подъ гръцкия гнетъ, сега се дава възможность на българщината въ

тоя край да се яви на сцената и излѣзне публично въ двубой съ вѣковния тиранинъ (фанариотина) за владението на единъ манастиръ. Отъ резултата на тоя двубой ще зависи по нататъшния успѣхъ на нашата кауза, отказването на останалитѣ български села отъ патриаршията, и закрепването въ тѣхъ българското национално съзнание. Задъ гърба на иеромонаха стоеше, за щастие на българщината, българския търговски агентъ въ Сѣръ, известниятъ поетъ — революционеръ, ст. загореца Петъръ Ивановъ. Той не само насърчаваше насъ въ голѣмъ патриотизъмъ, но даваше и своята морална и материална поддържка по въпроси и дѣла, касающи се до националната ни кауза. Научилъ желанието на кулчани, агентина взе, по-често да ни обикаля и посещава въ кжщи за беседи и разговори все на теми отъ патриотиченъ характеръ, потрѣбни нему, сигурно, за нѣкоя скорошна акция срещу елинизма. Предвиждането ни не закъснѣ. День преди Кръстовдень пакъ ни посети Петъръ Ивановъ съ мисия да вземи съгласието ни да придружимъ иер. Методий за Кулския манастиръ. На 13 септемврий 1898 г. потеглихме за кулския манастиръ 4-мата поклоници: иером. Методий, Д-ръ Йор. Митровъ, лѣкаръ. П. Бѣлчевъ, търговецъ и Георги Трайчевъ, учитель. За тамъ бѣ заминалъ и свещ. Дим. Златановъ. Пжтуваме съ файтонъ; бързаме да стигнемъ въ манастира за вечерна служба. По пжтя настигаме и срещаме поклоници за манастира, стекли се, просто като мравунякъ се движеха и ни правѣха мѣсто да минемъ. Стигаме въ манастира радушно посрещнати отъ кулчани и епитропа Константина. Стигаме на време, но въ църквата заварихме дякона на гръцкия владика, заедно съ неговия протосингелъ. Тѣ бѣха почнали вечерната служба. Гръцкиятъ владика, като че ли догаждаше, че нѣщо се готви за манастира отъ наша страна, та съ време бѣше изпратилъ свои хора да окупира църквата. За нашето отиване бѣ известна и властьта. Чакаме часъ-два да свърши вечерната отъ гръцкия протосингелъ, за да почнемъ ние, — не свършва, обаче. Той се сѣща, че ако влѣзнемъ ние, нѣма излизани до зори. Затова горкитѣ стоятъ въ олтаря, четатъ молитви потрѣбни и непотрѣбни, колкото да мине време. Подканенъ е чрезъ селянитѣ да свърши по-скоро протосингела, защото и ние искаме да се помолимъ на своя Богъ, но той не слуша. Подканенъ е и чрезъ полицията, изпратена за пазене реда и тишината, но пакъ протосингела не слуша. Заключилъ се въ църквата, не излиза. Късно е вече. Часътъ показва полунощь. Па и търпението у насъ е изчерпано. Свикваме тогава по-смѣлитѣ момчета и съ едно „ура“ атакуватъ църковнитѣ врата, счупватъ ги и нападатъ гръцкитѣ духовници, кой какъ може вече: съ

юмруци, съ плесници, съ тояги, кѫсатъ дрехитѣ имъ, дърпатъ брадитѣ имъ, вдигатъ апанокамилавката на протосингела и така одърпани и окѫсани изхвърлятъ навънъ гръцкитѣ духовници. Нахлува народа въ църквата и почватъ нашитѣ да служатъ следъ полунощь. И нашата служба нѣма край. Почна сега протосингела да моли, за да свършимъ по-скоро. Добре, но нашитѣ молитви сѫ дълги. Четемъ за живота на Султана, на врази победу, та не така лесно се свършва нашата служба. Виждайки неканенитѣ гръцки духовници, че сѫ победени, въ зори заминаха си за въ града на докладъ при дѣдо владика. Последниятъ на часа посещава мютесарифина съ протесть и доносничество, казвайки му, че кулскиятъ манастиръ билъ нападнатъ отъ български комити и че станало голѣмо кървопролитие. Макаръ и рамазанъ, мютесарифина разпорежда веднага да заминатъ за мѣстопроизшетствието войскови части: кавалерия, артилерия и пѣхота. Токо що бѣ свършилъ молебена на открито, ето че войската се разполага боево въ политѣ на манастирскитѣ височини, пращайки своитѣ парламентьори до „комититѣ“ да се предадатъ. Насреща имъ излиза полицейския приставъ Ибраимъ ефенди, който имъ разправя за станалото, като ги увѣрява, че нѣма никакви комити. Зарадвани военитѣ, че нѣма да влизатъ въ бой, пристигатъ въ манастира радушно посрещнати отъ цѣлото население, и виждайки много хора, музики, пѣсни и веселби, полюбуваха се на тържеството и обратно си потеглиха за града, псувайки гръцкия владика за шпионския му докладъ. Така тържествено стана превземането на Кулския манастиръ. Тази акция подействува ободрително на българското общество, а твърде насърчително — на оше гръчеющитѣ се селяни. Завръщайки се въ града, всѣки отъ насъ носѣше парче отъ расото или апанокамилавката на протосингела за споменъ.

Не така лесно, обаче, можа да понесе тоя позоръ и ударъ за елинизма гръцкия владика. Така се тури начало на дългъ процесъ за владението на манастира между с. Кула и гръцкия владика и на углавно преслдване на насъ 4-мата „илери адамларъ“, както ни назоваваха въ сѫда. Това дѣло завежда гръцкия владика, обвинявайки ни въ насилие и побой върху неговитѣ духовници. Първото насрочване на дѣлото бѣ на 26. XII. 1898 г. — на втория день на Коледа, когато тържествено празднувахме именния день на негово блаженство Екзархъ Йосифъ I. Дѣлото умишлено бѣ насрочено тоя день, за тормозъ върху насъ. По неявяване на гръцкитѣ свидетели, дѣлото се отложи, пакъ умишлено, разбира се. Второ насрочване стана на „Велики четвъртъкъ“ с. година, — пакъ за тормозъ. И сега се отложи по сѫщитѣ причини. Трето насрочване има на 11 май,

Св. Кирилъ и Методий. Въпрѣки свидетелскитѣ показания и писмения докладъ на полицейския приставъ, че у насъ нѣма вина, осѫдени бѣхме по на единъ месецъ затворъ. Присѫдата обжалвахме предъ Солунския сѫдъ, кѫдето бѣхме оправдани, разбира се, че срещу бакшишъ — едно тенеке хубаво прочуто Кърчовско масло и други подаръци;

Владиката, обаче, води процесъ и съ Кулчани за владението на манастира.

7. Обсебването на Хилендарския манастиръ отъ сърбитѣ.

До руско-турската война Хилендаръ се обитаваше почти изключително отъ монаси българи. До тогава и издръжката негова ставаше пакъ отъ България, отъ многобройнитѣ поклонници и посетители, които редовно идваха на поклонение. Следъ освобождението на България постепенно взе да намалява туй посещение, до като въ последно време почти съвсемъ спрѣ. Заедно съ туй спрѣха подаянията и милостинята, които идваха отъ България. Взеха да намаляватъ монаситѣ българи (произходящи отъ България), до като тѣхния брой се сведе до минимумъ 3—4 души. Вмѣсто тѣхъ почнаха да приждатъ монаси отъ Македония. Последнитѣ сѫ пристигали въ манастира като работници, които, въ последствие изучаватъ четмо и писмо, и приематъ монашески санъ. Така голѣмия брой монаси оставатъ хора прости, неуки и безъ какъвъ годе интелектъ. Между голѣмия брой неуки монаси, презъ 1894 г. сѫ били 5 души ромънци, 1 сърбинъ, 3 чехи (приели православието).

Цѣлото манастирско братство има следния съставъ: 1) съборни старци, които иматъ манастирското управление: 2) църковници — свещеници, свещеномонаси, иеродякони, пѣвци и канонаси; 3) служащи — които извършватъ цѣлата служба изъ манастира и неговия имотъ. Презъ 1894 въ манастирското управление влизаха старешинитѣ: 1) арх. Василий (Самоковецъ), произведенъ въ тоя санъ въ Сърбия отъ сръбския митр. Михаилъ; 2) арх. Хрисантъ (отъ с. Айватово — Солунско), произведенъ въ тоя санъ презъ 1893 г. въ Бѣлградъ отъ сѫщия митрополитъ; 3) ахр. Данаилъ (отъ Враня); 4) от. духовникъ Пахомий (българинъ): 5) от. пооигуменъ Иларионъ (българинъ); 6) Дамаскинъ монахъ (българинъ); 7) Платонъ иеромонахъ (македонецъ); 8) Галактионъ монахъ (греко-българинъ); 9) Мойсей монахъ (ромънецъ). Двама архимандрита, ромънеца и Дамаскинъ сѫ постоянното присѫтствие и тѣ решаватъ всички почти манастирски въпроси.

До освобождението на България Хилендаръ притежавалъ метоси въ следнитѣ селища: гр. Елена. Сливенъ, Па-

нагюрище, Жеравна, Копривщица, Чирпанъ, Пирдопъ, Стара Загора, Казанлъкъ, Враца, кжща въ Враца, дюкянъ въ Враца, София, Пазарджикъ, кжща въ Разградъ, Севлиево, Карнобатъ, Клисура, Плѣвенъ, Бобошево. Самоковъ, Станимака, Трѣвна.

Презъ 1894 г. имотното състояние на манастира е било следното: 1) въ св. Гора има обширна гора, отъ която вадятъ вжглища, дърва и строителенъ материалъ годишно за 700 л. турски: 2) въ Карея има 24 келии съ лозя, гора, съ годишенъ доходъ 1000 л. тур.; 3) лозя около манастира; 4) на Халкидическия полуостровъ има 4 хлѣбопжшествени метоси, единъ отъ които доставлява хлѣбъ на манастира, а другитѣ три сж дадени подъ наемъ за 400 л. тур.; 5) на сжщия полуостровъ има планина, наречена Какаво, отъ която има доходъ 800 л. т.: 6) дюкяни въ Солунъ съ доходъ 50 л. т.; 7) на о. Тасосъ има маслична гора, отъ кждето доставлява зейтинъ. Въпрѣки това богатство икономически западна Хилендаръ и по други причини. Цѣли 40 години се водилъ процесъ между манастира и нѣколко гръцки села за владението на гората Какаво, който процесъ е погълналъ около 15,000 л, т., разноски, безъ да се види неговия край. Друга причина е алчностьта за лично богатство на нѣкои отъ старейшинитѣ, въ главе арх. Хрисанта. Трета причина се крие въ голѣмиятъ разкошенъ животъ на старейшинитѣ за смѣтка на манастира. Тия и други нѣкои причини докараха Хилендаръ, който заемаше 4-о мѣсто по редъ по богатство въ Атонъ, — до положение да не може да посреща ежедневнитѣ си разходи. Въ тоя духъ пише игуменътъ на Хилендаръ до Българскиь Екзархъ въ Цариградъ рапортъ, въ който, излагайки плачевното икономическо състояние на манастира, моли за съдействие и подкрепа предъ българското правителство, за да се притече на помощь на манастира.

Сръбската пропаганда, имайки за свой принципъ да се вмъкне на всѣкжде, дѣто има несъгласие между населението на едно селище, за да използува за свои цѣли тѣзи крамоли; или пъкъ изкуствено да създаде ежби, тамъ дето ги нѣма, чрезъ сръбско злато, разбира се, и сега надушила стеснителното материално положение на Хилендарския манастиръ, прави опити да се добере за заграбването на тая светиня, знаейки нейното безисходно положение. За тая цель пропагандата си служи съ всички простени и непростени срѣдства, стига само да се добере до своята замисъль, — обявавеното манастира за сръбски. Ето що говорятъ самитѣ факти за това.

Още презъ 1887 г. Сърбия замислюва да тури кракъ въ Хилендаръ, като съ съдействието на цариградския патриархъ, изпраща 7 души калугери сърби за тамъ. Благо-

дарение на обстоятелството, че на туй време имаше достойни и родолюбиви старци българи въ манастира, и още благодарение на голѣмитѣ св. Горски привилегии, на другиятъ още день, следъ пристигането на 7-тѣ неканени сръбски гости, трѣбваше да си заминатъ обратно отъ кѫдето сѫ дошли. Но следъ смъртьта на тѣзи достойни български синове, настаниха се други — родоотстѫпници и продажници, каквито виждаме въ лицето на гореизброенитѣ архимандрити и старейшини презъ 1894 г. и по-късно. И още, сръбскиятъ митроп. Михаилъ разбира, че, благодарение голѣмитѣ привилегии, що има св. Гора, нищо не може да стори въ унисонъ съ гръцката патриаршия, за туя прибѣгватъ до други вече мѣрки: подкупитѣ. Чрезъ подкупъ сърбитѣ произведоха 2-та архимандрити Хрисантъ и Василий въ санъ отъ бѣлградския митроп. Михаилъ, като ги наградиха и съ ордени. Такива сѫ дадени и на 2-ма още българи и 1 ромънецъ. На първо време срещу тия награди уговорено е де се спомина името на краля при службитѣ и на св. Преносъ. По-късно замислюватъ да изпратятъ и сръбскиятъ епископъ Димитрия, както това се вижда отъ едно писмо сръбско, изпратено отъ Нишъ отъ арх. Василия презъ 1894 г. 18.й юлий, до управлението на Хилендаръ.

Отъ поменатото писмо явно личи подлата и продажна роля на архим. Василия, единъ отъ старешинитѣ хилендарски, който се намира въ Сърбия, съ цель да обяви манастира сръбски.

Отъ частното писмо на иеромонаха Платона до В. Кѫнчевъ въ Цариградъ, писано на 11 априлъ 1896 г., се разбира. че епископъ Димитрия е посетилъ Хилендаръ презъ 1895 г., кѫдето е престоялъ половинъ година, безъ да стане хилендарецъ, защото по закона трѣбвало да се обяви за турски поданикъ. Сѫщиятъ прави постѫпки и презъ 1896 г. да се причисли къмъ Хилендаръ, но не успѣлъ. Въпрѣки това интересътъ на сърбитѣ къмъ Хилендаръ не намалява. Така, силно се вѣрва, че Сърбия, чрезъ своя посланикъ въ Цариградъ, явно държи страната на гръцкитѣ села въ Халкедика, по спорътъ за гората Какаво, за да се изтощи Хилендаръ, като обещаватъ всичкото свое съдействие, за която цель сѫ прибрали и всички документи отъ манастира за владението на гората. Нѣщо даже повече: солунскиятъ валия посредничи между дветѣ споряши страни, като подканя Хилендарци да влѣзнатъ въ прѣки преговори съ селянитѣ и се споразумѣятъ. Научилъ това Владанъ Джорджевичъ (сръбски представитель въ Цариградъ), съветва и учи Хилендарци да не скланятъ на съветитѣ на валията! Въ тоя духъ е телеграмата му отъ 23 май 1896 г. до Хилендарското братство. И неговитѣ съвети сѫ хванали дълбокъ коренъ у хилендарци, защото никакви съвети отъ екзархийска страна

въ лицето на В. Кжнчева, който е билъ командированъ въ Хилендаръ, да убеди и предаде на стареитѣ екзархийското желание за помирение и спогодба съ противната страна, — не сж могли да отклонятъ Хилендарската управа отъ директивата- препоржчана отъ сръбска страна: ***процесъ до последно изтощение!*** За сжщата цель изисквано е по надлеженъ редъ да посети Хилендаръ и Марко Балабановъ отъ София, който, имайки познанство съ архим. Хрисантъ, може би, ще чуе съветитѣ му да се спогодятъ съ селянитѣ за гората. За насърчение и подкрепа на Хилендаръ, отпусната е и една помощь отъ 10,000 лв.

* * *

Рекли веднъжъ да реализиратъ своята пъклена цель, обсебването на Хилендаръ, сърбитѣ не се спиратъ предъ никакви срѣдства. Затова замислюватъ едно кралево посещение въ Цариградъ на Султана, а отъ тамъ и въ св. Гора на Хилендаръ. Ползата отъ такъво едно посещение е съ голѣми облаги за „сръбството“ въ страната (Македони). Ще се придобиятъ нѣкои и други привилегии за пропагандата, които ще бждатъ на официално мѣсто уговорени; ще се насърчи и повдигне духътъ на сръбскитѣ агенти; ще се влѣзе въ контактъ съ гръцката патриаршия, като срещу голѣмъ откупъ вземе последната подъ своя опека „сръбството“ въ Македония и вмѣсто гръцки владици, тамъ дето тѣ нѣматъ свое паство, ще се назначаватъ сръбски, признаващи гръцкия патриархъ за свой духовенъ глава. Така бѣ споредъ закона. Една нация се признава за „милетъ“ въ държавата, когато има своя самостоягелна църква съ шефъ начело — патриархъ или екзархъ. А сърбитѣ нѣматъ такава самостоятелна църква съ сръбски екзархъ или патриархъ, понеже турската власть не ги признаваше за „милетъ“. И не останаха излагани сърбитѣ въ своитѣ планове. Кралевското посещение въ Цариградъ имъ донесе всички тия облаги. Срещу нѣколко хиляди напалеони, сръбска субсидия, патриаршията абдикира своитѣ права изъ нѣкои македонски епархии (Скопската, Велешката, Дебърската) въ полза на сърбитѣ, кждето по-кжсно се настаниха сръбски владици, като Фирмилиана, Варнава и др. Пропагандата, подкрепяна отъ официалната власть, почна да предявява претенции за бълг. манастири и т. н.

Дойде самото кралево посещение. Предвидено бѣ кралътъ да прекара Великденскитѣ праздници въ св. Гора на Хилендаръ презъ 1896 г. Не мина безинцидентно това кралско шествие изъ македонската земя, кждето Н. В. и неговия антуражъ лично видѣха и се увѣриха, презъ градоветѣ, дето влакътъ минаваше, въ силата и мощьта на

„сръбството въ Македония". То бѣ на македонски изразъ казано: „тройца и дете", Па и такъва бѣ действителностьта. Сърби нѣмаше въ Куманово, Скопие, Велесъ, Гевгелий, Солунъ. А на станцията Градско кавалерийската военна мухика на прилепския полкъ, въ честь на краля, изсвири *българския кавалерийски маршъ*, който бѣ заученъ отъ нашиятъ известенъ пѣвецъ — музикантъ, Атанасъ Бадевъ. Изненаданъ краль Александъръ отъ тоя неочакванъ сурпризъ на музикантитѣ (знаейки, че марша е български), заповѣдва на адутанта си: музиката да спрѣ, което и стана . . .

Въ Хилендаръ кралътъ пристигна на Великия четвъртътъ и престоя тамъ до светлия Понедѣлникъ. Доволенъ отъ приемътъ, той подарилъ на Хилендаръ 700 напалеони срещу разписка на името на трето лице. Манастирското братство му поднесе подаръкъ дървенъ кръстъ св. Горско издѣлие, на стойность 50 л. т.: единъ хрисовулъ отъ Св. Симеона сръбски, ктиторъ на манастира; едно четвероевангелие съ орнаменти отъ XII в. и др. Сѫщиятъ день, когато кралътъ стѫпилъ въ Хилендаръ, посадилъ собственорѫчно 2 маслини и 2 кипариса на сѫщото мѣсто, гдето споредъ преданието нѣкога Стефанъ Силни посадилъ маслина. Незабравилъ Н. В. да обсипе братята съ всевъзможни други подаръци и ордени, които „се сипѣха като градъ", казва иером. Платонъ въ едно свое писмо до В. Кънчевъ, и понеже се раздавали безразборно по чинъ и иерархия, внесли по-голѣмо роптание, отколкото благодарность между братята. Преди да напусне кралътъ манастира, ималъ е продължителна ауденция архим. Хрисанъ, а следъ него и другитѣ епитропи сѫ били приети, предъ които явно е предложилъ своето покровителство надъ Хилендаръ съ всички за него облаги. По принципъ, предложението кралево било възприето отъ старейшитѣ, но приложението му било отложена за по късно, понеже имало още брожение между братята; па и българската субсидия отъ 20,000 лв. златни повлияли за навременния неуспѣхъ.

Следующата 1897 г. сръбскиятъ митрополитъ Михаилъ, въ своитѣ голѣми „грижи" да подобри състоянието на Хилендаръ, изпраща за тамъ епископъ Сава, който на 13 септемврий пристигналъ съ архим. Василия, съ намѣрение ужъ да намѣри спасение на грѣшната си душа. Но следъ 6-дневна почивка преосвещения старецъ заявилъ, че той дошълъ като сърбинъ въ своя, сръбски бащинъ домъ, показвайки за тая цель и писмо отъ митр. Михайла, който увѣрявалъ братството въ способностьта на епископъ Сава да въведе редъ въ Хилендаръ. Виждайки братята, обаче, че Сава идва не за „спасение на душата си", а да стане пръвъ между тѣхъ, което е било противно на св. Горскитѣ при-

вилегии, на 8 октомврий с. год., го изпращатъ обратно. Писмото, което епископъ Сава донесълъ съ себе си, носи № 1662 отъ 2. IX. 1897 г. отъ Кралевската Сръбска Митрополия въ Бѣлградъ.

Възмутени сърбитѣ, но не и отчаяни, отъ несполуката имъ да се приеме и настани въ Хилендаръ като игуменъ и пръвъ между братята епископъ Сава, удвояватъ своитѣ усилия и вършатъ още по-голѣмъ натискъ върху манастира, за да затруднятъ още повече неговата финансова немощь; та по такъвъ начинъ да бѫде Хилендаръ заставенъ да капитулира, просейки следъ туй сръбската помощь. Така, ний виждаме отъ едно писмо на Хилендарци отъ 20. II. 1899 г. до Екзархията, приподписано отъ архим. Данаила и иеромон. Климента, да се разправя, че бидейки въ процесъ за гората „Какаво", дали всички документи, фермани, илями и пр. на сърбитѣ, които имъ обещали морална и материална помощь, не само време минавало, а отъ обещанията сръбски нищо не изпълнено. Освенъ туй, сърбитѣ почнали да издаватъ брошури и да пишатъ изъ печата, като нападали хилендарци, позорели ги, съ цель да ги компроментиратъ предъ св. Горци. Съ сѫщата цель посрекавали разнитѣ кредитори манастирски, да искатъ своитѣ взимания и да завеждатъ искови дѣла предъ сѫдилищата въ единъ кратъкъ срокъ. Излагайки за последенъ пѫть печалното положение на манастира, хилендарци молятъ за бърза подкрепа и помощь отъ св. Екзархия.

* * *

Настѫпи фаталния часъ за Хилендаръ, българската светиня, която въ недалечното даже минало (при възраждането) е изиграла достойна и народополезна роль. Хилендаръ става вече сръбски. Измѣнницитѣ и предателитѣ на това юдино дѣло сѫ горепоменатитѣ архимандрити Хрисанътъ и Ввсилий, затуй ще кажемъ още нѣколко думи за тѣхъ. Хрисантъ е отъ с. Айватово (Солунско). Първоналното си образование е получилъ въ Халки, отъ кѫдето е билъ изключенъ за лошо поведение. Прибралъ се въ Зографъ, съ молба да го приематъ въ братството и го изпратятъ въ Русия, въ Киприановския манастиръ. Зографци му отказали. Прибира се тогава въ Хилендаръ при проигумена Сава, братъ на сливенския митрополитъ Серафимъ, отъ когото и бива подстриженъ въ монашество и произведенъ въ дяконски чинъ, а въ иеромонашески и архимандритски санъ е произведенъ отъ бѣлградския сръбски митроп. Михайла, отъ кѫдето е билъ награденъ за „услуга" съ орденъ Св. Сава III ст. Образованието му било 4-то класно. — Василий е родомъ отъ Самоковъ. Постѫпилъ

въ Хилендаръ като послушникъ и добилъ манастирско образование, става монахъ и иеродяконъ. Заминава за Нишъ, като заведующъ хилендарския метохъ, и тукъ бива произведенъ въ иеромонашески и архимандритски чинъ отъ Нишкия епископъ Виктора. Последниятъ умира и въ завещанието си оставя 5,000 л. т. за Хилендаръ. Сърбитѣ, обаче, поставятъ условие: да се обяви Хилендаръ за сръбски, та да получи 5-тѣ хиляди лири. Тукъ, въ Нишъ, Василий се продава на сърбитѣ и работи вече усилено за посърбяването на Хилендаръ, явявайки имъ, че билъ чистъ сърбинъ, родомъ отъ Зайчеръ? По-късно Василий обслужва сръбския параклисъ въ Солунъ и е въ близъкъ контактъ съ Хилендаръ, дето си постройва своя келия съ сръбски срѣдства, и води усилена пропаганда между братята въ полза на Сърбия, като издействувалъ и ежегодна субсидия отъ 200 лири за Хилендаръ. Василий е придружавалъ митроп. Димитрия при посещението му въ Хилендаръ. Едничкиятъ горещъ защитникъ на българскитѣ интереси остава иером. Платонъ, граматикъ въ Хилендаръ и неговъ представитель въ Карея. Знаейки неговитѣ национални чувства, Хрисантъ е гледалъ какъ и какъ да бѫде компроментиранъ предъ братята, за която цель е билъ отстраненъ.

Останалъ безъ съпротива въ манастира, Хрисантъ свиква старейшинитѣ и имъ докладва за плачевното положение на манастира, който задлъжнѣло 15 хиляди лири. Пари вече нѣма и за хлѣбъ; а България не имъ помага? Старейшинския съветъ, като изслушалъ доклада, решава да свика обшо братствено събрание, кѫдето да се вземе окончателно решение по въпроса, що да се прави съ манастира. Въ това събрание по вишегласие се решава Хилендаръ да стане сръбски. Съставлява се актъ, приподписанъ отъ 50 души, който се дава на архим. Василий да го занесе въ Бѣлградъ. Отъ тамъ заедно съ нишкия митроп. Димитрий пристигатъ въ Хилендаръ, кѫдето свикватъ наново братята и съставляватъ другъ актъ, приподписанъ отъ всички братя, освенъ отъ духовника Пахомия, съ ученикътъ си и представителя на Карея от. Платонъ и още трима други монаси. Следъ туй Пахомий и Платонъ биватъ изключени. Ето условията въ самия актъ:

1. Хилендарскиятъ манастиръ на всѣгда се предава на първитѣ му основатели — сърбитѣ.

2. Сръбското правителство въ едногодишенъ срокъ ще изплати дълга отъ 15 хиляди л. т. съ лихвитѣ.

3. Ще поднови постепенно падналитѣ части на манастира.

4. Ще дава ежегодна плата за подържане на братството отъ 4 л. т. нагоре на всѣки братъ.

5. Никой отъ настоящето братство нѣма да се пжди, освенъ, ако нѣкой се провини въ важни престжпления, или само произволно си излѣзе.

6. Чужди калугери нѣма да се приематъ, а ще се приематъ миряни, безъ разлика на народность.

7. Управлението по реда манастирски ще следва да бжде каквото и до сега, съ разлика, че ще се приематъ въ него съзаседатели двама сръбски архимандрита.

8. Печата манастирски ще се раздѣли на 4 части, отъ които две части ще държатъ двата епитропи, третата — единъ отъ сръбскитѣ архимандрити, а четвъртага — писарьтъ.

9. Касата и счетоводството ще държи другия сръбски архимандритъ, който взима и дава и е отговоренъ предъ сръбското правилелство,

Актътъ, подписанъ и подпечатанъ, се вржчи на митр. Димитрия, който го препратилъ на сръбското правителство.

Нарушението. обаче, на акта немедленно последва отъ сръбска страна. Щомъ прие касата сръбския архимандритъ, взима и печата въ свои ржце. И вмѣсто двама сръбски архимандрити, настаняватъ се трима. Следъ време пристига сръбски чиновникъ на финансовото министерство съ 8,000 лири, като изплаща половината дългъ, а на братството дава цѣлата заплата. Чиновникътъ си заминава обратно за Сърбия, а митр. Димитрий и тримата архимандрити оставатъ въ манастира. Започватъ поправкитѣ въ оная часть на сградитѣ, кждето ще живѣятъ сърбитѣ. Следъ туй митрополитътъ и единъ отъ архимандрититѣ заминаватъ за Сърбия, като оставатъ Венямина и Гаврила. За Сърбия заминава на докладъ и Хрисантъ, придруженъ отъ двама старей, и за да получи обещанитѣ му облаги . . . Така годината 1900 остава черна страница въ историята на Хилендарския манастиръ.

Следъ станалото предателство въ историческия Хилендаръ, простодушнитѣ монаси, виждайки голѣмитѣ облаги за нѣколцината юдови последователи, съзнаватъ сторения грѣхъ предъ себе си, предъ светинята и предъ историята, но останали сами безъ вождъ, който да повдигне, ободри тѣхния духъ и посочи тѣхнитѣ права въ манастира, тѣ сж безсилни да предприематъ каква—годе инициатива за сторено зло!

Такъво е мнението и на архим. Неофита (Скопски митрополитъ), сега управляющъ Лозенградската епархия) и на икономъ Иванъ Маджаровъ (бившъ председатель на Солунската община), които сж посетили Св. Гора, следъ посърбяването на Хилендарския манастиръ (Изъ екзархийската архива).

* * *

Това сѫ само часть отъ манастиритѣ. за владението на които се е водила отчаяна борба съ гръцката и сръбската пропаганди. А такива имаше още много други манастири. Въпрѣки явната фаворизация на властьта, сръбската пропаганда успѣ да турне ржка само на нѣкои манастири, следъ възстанието (1903 г.), и то благодарение на силния тероръ, упражняванъ отъ сръбскитѣ чети въ ония покрайни, кѫдето пропагандота имаше здрава база, като: Скопската Черногория и Поречето — Азотъ.

РЕЗЮМЕ:

I. Броятъ на манастиритѣ по епархии (духовно ведомство) и по околии (административно ведомство)

А. *По епархии*

1-о	Мѣсто заема	Скопската	епархия	33 манастира
2-о	„ „	Охридската	„	22 „
3-о	„ „	Пелагонийскнта	„	19 „
4-о	„ „	Костурската	„	13 „
5-о	„ „	Воденската	„	10 „
6-о	„ „	Леринската	„	8 „
7-о	„ „	Струмишката	„	6 „
8-о	„ „	Велешката	„	7 „
9-о	„ „	Сѣрската	„	5 „
10-о	„ „	Драмската	„	5 „
11-о	„ „	Неврокопската	„	3 „
12-о	„ „	Дебърската	„	2 „
13-о	„ „	Солунската	„	1 „
14-о	„ „	Кукушката	„	1 „
Всичко уцелѣли голѣми и малки манастири				135
		Св. Гора		20 „
		Общо		155 манастира

Б. *По околии*

Скопската околия има 17 манастира, Битолската — 10, Костурската — 13, Прилепската — 9, Прѣспанската — 7, Охридската — 7, Кумановската — 8. Леринската — 8, Велешката — 7, Сѣрската — 5, Драмската — 5, Воденската — 6, Щипската — 4, Тиквешката — 4, Ен. Вардарската — 4, Ресенската — 2, Гяватколъ — 2, Дем. Хисарско — 2, Неврокопската — 2, Кукушката — 1, Солунската 1, Мелниш-

ката — 1, Струмишката — 1, Дебърската — 1, Кичевската — 1, Кочанската — 1, Кратовската — 1, Паланечката — 1. Тетовската — 1, Стружката — 1, Радовишката — 1, Мала Пръспа — 1.

Манастирища (развалини) има 90. Общо: манастири и манастирища 245.

Отъ уцѣлѣлитѣ 155 манастири въ Македония подъ българска власть сж само 3; подъ гръцка — 43: подъ сръбска — 89; въ Св. Гора гръцки 18, български 1 и сръбски 1.

Въ турския режимъ подъ екзархийско ведомство бѣха 71 манастира; патриаршески — 50; сърбомански 13 отъ които 7 въ скопска Черна гора и униатски 1; всички Св. Горски манастири, на брой 20 признаваха ведомството на гръцката патриаршия.

II. Имотното състояние на манастиритѣ

Съ много добро състояние бѣха 30 манастира; съ добро — 42; съ срѣдно — 32. съ слабо — 30.

По заможность първо мѣсто държеха манастиритѣ: Св. Атанасъ (с. Лешокъ, — Тетовско), Св. Пречиста (Кичевско), Св. Иванъ Бигоръ (Дебърско), Св. Богородица „Трѣскавецъ“ (Прилепско), Св. Наумъ (Охридско), Св. Иванъ Предтеча (Слѣпче), Св. Иванъ Предтеча (Сѣрско), св. Прохоръ (Пчински) и др. На днешна оценка, имотното състояние на македонскитѣ манастири възлиза на стотици милиони.

III. По старинность

Имаме отъ IX в. — 2 манастира, X в. — 1, XI в. — 5, XII в. — 5. XIII в. — 3, XIV в. — 10, XV в. — 5, XVI в. — 6, XVII в. — 4, XVIII в. — 2, XIX в. — 27, XX в. — 3, неизвестно — 56. Най стари манастири сж; Св. Наумъ охридски (IX в.), Св. Германъ, Св. Якимъ осоговски, Св. Гаврикъ Лѣсновски, Св. Прохоръ Пчински, Св. Иванъ Бигоръ, Св. Богородица — Велюса (Струмишко), Св. Богородица (Трѣскавецъ), Св. Пантелей (Нерези), Св. Климентъ (Охридски) и пр. Съ неизвестна старинность сж повечето манастиритѣ подъ гръцко ведомство, отъ кждето липсватъ сведения.

IV. Архитектура

По архитектурность манастиритѣ заематъ следния редъ: съ куполна постройка има 52 манастира; съ корабна — 20; неизвестни — 63. Неизвестнитѣ сж подъ гръцка власть.

V. Храмови праздници

На името на Св.	Богородица сж посветени	32	манастира
„ „ „	Георги „ „	16	„
„ „ „	Никола „ „	11	„
„ „ „	Илия „ „	11	„
„ „ „	Архангелъ „ „	10	„
„ „ „	Ив. Предтеча „	9	„
„ „ „	Атанасъ „ „	7	„
„ „ „	Спасъ „ „	5	„
„ „ „	Петка „ „	6	„
„ „ „	Пантелеймонъ „	5	„
„ „ „	Димитъръ „ „	5	„
„ „ „	Преображение „	3	„
„ „ „	Лука „ „	3	„
„ „ „	Сретение Господне „	2	„
„ „ „	Ив. Богословъ „	2	„
„ „ „	Петъръ „ „	2	„
„ „ „	Андрей „ „	1	„
„ „ „	Германъ „ „	1	„
„ „ „	Гаврилъ „ „	1	„
„ „ „	Якимъ „ „	1	„
„ „ „	Прохаръ „ „	1	„
„ „ „	Климентъ „ „	1	„
„ „ „	Наумъ „ „	1	„
„ „ „	Размо „ „	1	„
„ „ „	Христофоръ „ „	1	„
„ „ „	Харалампий „ „	1	„
„ „ „	Меркурий „ „	1	„
„ „ „	Всехъ Святихъ „	1	„
„ „ „	Недѣля „ „	2	„
„ „ „	Марена „ „	1	„
„ „ „	40 мжченици „	1	„
„ „ „	Тройца „ „	2	„
„ „ „	Духъ „ „	1	„
„ „ „	Стефанъ „ „	1	„
„ „ „	Рожд. Христово „	1	„
„ „ „	Врачъ „ „	1	„
„ „ „	Константинъ „ „	1	„
		152	
	Неизвестни	3	
		Всичко 155	

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въпрѣки своята недълготрайность, сръбското владичество въ Македония е оставило тамъ значително паметници отъ срѣдновѣковието. Днешниятъ ученъ, който изследва миналото на Македония по уцѣлѣлитѣ й старини, пръснати изъ различнитѣ краища, среща много църкви и манастири, които му говорятъ за времето на Душана, Уроша и на други голѣми и малки сръбски владетели. Стефанъ Душанъ е надарилъ много манастири съ хрисовули, въ желанието си да подържава на византийскитѣ императори, отъ които бѣ превзелъ земитѣ, като имъ призналъ старитѣ права. Въ своето подържание той отишълъ толкова далечъ, че всички свои повеления, хрисовули е издавалъ на гръцки езикъ. Съ право казва рускиятъ академикъ Флоренски, че „не Душанъ притеглилъ къмъ себе си Византия, а самъ се прителилъ къмъ нея. . .“

А срещу тѣхъ почти липсватъ паметницитѣ, отъ които той (днешниятъ ученъ) би могълъ да долови националния български периодъ на македонската история. Не е чудно, че нѣкои археолози и историци на изкуството по тия външни признаци, сж твърде склонни да виждатъ само сръбската епоха въ срѣдневѣковното минало на македонското минало и да вадятъ отъ това заключение за тѣхния сръбски характеръ. Сравнителната оскждность на български паметници въ македонскитѣ земи се дължи не на обстоятелството, че у българскитѣ владетели е липсвалъ благородния стремежъ къмъ строителство и благочестиви дѣла, а на времената, които последваха старо-българския периодъ тамъ, и на обстоятелствата, при които тия земи за сетенъ пжть бѣха владени отъ българскитѣ царе. Въ българскитѣ държавни предѣли се намираха тия земи презъ цѣлото царуване на Бориса, Симеона, Петра и Самуила, въ разстояние на 180 години. Това бѣ времето на най-голѣмия разцвѣтъ на българския държавенъ животъ, на необикновенъ националенъ подемъ и всестранно творчество. За строителната дейность на българ. владетели презъ тоя периодъ ние днесъ имаме най-оскждни сведения. Отъ друга страна, създаденото тогава отъ тѣхъ е било заличено отъ буритѣ, настжпили следъ падането на първото българско царство и въ историческитѣ превратности на по-кжснитѣ вѣкове. Отъ „Бѣлитѣ църкви“, които Борисъ билъ построилъ на Брѣгалница, днесъ надъ земята не е останала следа; сжщото е и съ дворцитѣ, които Борисъ подарилъ на св. Климента въ Дѣволъ. Паметницитѣ, които св. Климентъ е оставилъ изъ ю. з. Македония, много отдавна сж изчезнали. И само случаятъ презъ войната откри въ Албания единъ отъ каменнитѣ стълбове, които въ ста-

рата Главиница разказвали за покръщението на българитѣ. Построенитѣ отъ Самуила дворци и църквата св. Ахилъ на едноименния островъ въ Прѣспанското езеро, бѣха разрушени отъ франкитѣ и нѣманитѣ, византийски наемници, при потушаването на българското възстание отъ 1073 г. Що се отнася до периода на повторното обединение на македонскитѣ земи, при повторното българско царство, той бѣ тукъ твърде кратъкъ и твърде неспокоенъ, за да могатъ Търновскитѣ царе да мислятъ за каквото и да било строителна дейность. Напротивъ, на пълно вжтрешно спокойствие и външна сигурность, се радваше сръбската държава отъ момента, когато тя се разпрострѣ надъ Македония, та до времето, когато тукъ се явиха турцитѣ. Отъ друга страна съ времето, презъ което сърбитѣ владѣеха Македония, се приключва срѣдновѣковието. Църквитѣ и манастиритѣ, оставени тамъ отъ тѣхъ, бѣха последнитѣ паметници на християнската старина въ Македония и нѣма нищо чудно въ това, че, изъ между всички други, тѣ сж запазени днесъ сравнително най-добре и въ най-голѣмъ брой (проф. П. Мутавчиевъ, Сръбското разширение презъ срѣднитѣ вѣкове, Мак. Пр. Г. I. кн. IV.)

* * *

И тъй. Македония е страна, не само на ***природни хубости***; ***на многобройни езера***; ***на царствени гробници*** — тукъ се приютватъ останкитѣ на ц. Самуиловия семеенъ родъ (Баща му Никола, майка му Рипсимия. братъ му Давидъ) въ Прѣспанското историческо село Германъ, а, може би, и неговитѣ останки, както и на ц. Михаилъ Шишмана, съхранявани въ Старонагорничката църква; ***хранилище на най-старитѣ български писменни паметници*** (Зографския надписъ отъ 980 г., Самуиловия надписъ отъ 993 г., Варошкия надписъ отъ 996 г., Битолскиятъ триотъ отъ XII в., Цвѣтниятъ триотъ отъ XII в., съкрилица и глаголица); ***хранилище на царски грамоти***, отъ които 7 се съхраняватъ въ Македония (св. Гора — И-въ, ibid, 575), но, тя (Македония), съ многобройнитѣ уцѣлѣли манастири (155) и въ развалини (90) — всичко 245; — е за цѣлокупното българско племе свято и свещено мѣсто — тя е „Българска Палестина". И наистина, коя друга страна на Балканитѣ, съ една площь отъ 63,000 кв. клм. и съ население 2 милиона, брои толкова много манастири колкото Македония? България, Сърбия, Гърция, Турция, макаръ и много по-голѣми по площь и население, не могвтъ се мѣри съ нея по броя на манастиритѣ! Македония държи рекордъ въ туй отношение. И В. Григоровичъ признава, че количеството на разни надписи, паметници и ржкописи е най-голѣмо въ Македония, по-малко въ Тракия, а най-малко въ България (ibid. 1845 г.)

А като се има предвидъ, че Македония е дала на племето ни най-популярнитѣ и най-заслужилитѣ национални светители: Св. Кирилъ и Методий, Св. Климентъ Охридски, Св. Наумъ Охридски, Св. Якимъ Осоговски, Св. Гаврилъ Лѣсновски, Св. Прохоръ Пшински, Св. Иларионъ Мъгленски, Св. Иванъ Рилски (и той е отъ македонското село Скрино, по дѣсния брѣгъ на р. Струма, граница между географска Македония и България*), — съ право може да се твърди, че тя е била люлката на българската култура и просвѣта още отъ първитѣ дни на християнска България. та до последно време, и още могжщъ центъръ за национално-политическа свесть.

Е добре. Може ли земята. що е родила такива великани — светители; земята, която е била центъръ на българска култура и просвѣта; страната, която има такива заслуги къмъ българтката и славянска култури, — може ли да остане вѣчно въ робствьо? Може ли да се гони и преследва, отъ славяни и едновѣрци, езика, вѣрата и книгата, що сж дали на цѣлокупното славянство? Не. Македония, люлката на българската културо-просвѣта, тая светиня за българското племе, тоя „Български Иерусалимъ“, не може да бжде одушена и загубина. Тя нѣма да умре. Тя е жива и не е далечъ часътъ, когато и македонскитѣ българи ще добиятъ възможность да прояватъ и развиятъ напълно своитѣ дарения и да внесятъ своята дань въ съкровищницата на българската и обшочовѣшка култура.

Мисията на македонскитѣ манастири не е свършена. Макаръ, съ насилие да е отнето тѣхното българско име, отъ днешнитѣ „християнски“ поробители, и тѣ (манастиритѣ) ще иматъ своя заслуженъ дѣлъ въ дългоочаквания день на народната свобода.

---

*) Туй твърди проф. Йорданъ Ивановъ. като казва, че въ границитѣ на георафска Македония влизатъ Дупнишко и Кюстендилско (Северна Македония, ст. IV — предговора).

МАКЕДОНСКА БИБЛИОТЕКА

ИЗЛИЗА ПЕРИОДИЧЕСКИ

Излѣзлитѣ книги отъ тая библиотека сж:

1. **Мариово** (второ издание) изчерпано . . 5
2. **Дойранъ и неговото езеро** 8
3. **Прѣспа,** изчерпано 5
4. **Прѣспанското езеро,** на изчерпване . . 5
5. **Старини въ Прѣспа,** на изчерпване . . **5**
6. **Градъ Прилепъ,** на изчерпване 100
7. **Духовни качества на македонскитѣ българи** 10
8. **Спомени отъ моето 40-годишно учителство** 50
9. **Манастиритѣ въ Македония** 100

— **Приносъ къмъ историята на революционното дѣло въ Македония** . . . 15

— **Les qualites spirituelles des bulgares de macédoine** 20

Цена 100 лева

Книгитѣ се намиратъ у автора, — София ул. „Любенъ Каравеловъ“ № 90 и въ по-голѣмитѣ софийски книжарници.